

**УПРАВЛІННЯ МОЛОДІ ТА СПОРТУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОДА
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
ГО «АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ ТА МІЖНАРОДНИКІВ УЖНУ»**

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

**МАТЕРІАЛИ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНОЇ 80-РІЧЧЮ
ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ І 145-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВИДАТНОГО ЗАКАРПАТСЬКОГО ПОЛІТИКА
І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО МИСЛИТЕЛЯ
АВГУСТИНА ВОЛОШИНА**

Ужгород – 2019

УДК 94 (477.87) «1938/1939-2019» (063)

«Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність». Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року). Ужгород, 2019. 376 с.

ОРГКОМІТЕТ

Остапець Ю. – доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - голова оргкомітету;

Савченко І. – начальник відділу молодіжної політики та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації – співголова оргкомітету;

Гиря В. – кандидат історичних наук, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Бертолон О. – ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників Ужгородського національного університету» – співголова оргкомітету;

Грицан М-Г. – голова студентської ради факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету;

Абрамович І. – голова профкому студентів факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету;

Варга О. – голова студентського наукового товариства факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Відповідальні за випуск:

Вегеш М. – доктор історичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гиря В. – кандидат історичних наук, доцент, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

До наукового збірника ввійшли матеріали доповідей наукової конференції «Карпатська Україна – етап українського державотворення», яка проходила 14 березня 2019 року на факультеті суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Автори збірника не тільки порушили актуальні проблеми українського державотворення в Закарпатті наприкінці 30-х років, але також і висвітлили передумови цих епохальних подій (Гуцульська республіка) та зупинилися на важливих подіях сьогодення.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Друкується за рішенням
Вченої ради факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
протокол № 4 від 20 лютого 2019 року

ЗМІСТ

Вступне слово ректора Ужгородського національного університету професора Володимира Смоланки	6
Привітання Івана Коршинського	9
Привітання Андрія Фединського	10

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Андрій Головчук ВІДОБРАЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	11
Олександр Варга ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ НА ЗАКАРПАТТІ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	19
Анастасія Святецька ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918-1939).....	22
Володимир Гиря ВИБОРИ І ЗАСІДАННЯ СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (12 ЛЮТОГО – 15 БЕРЕЗНЯ 1939 Р.).....	26
Сергій Федака ЕКОНОМІКА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	32
Сергій Федака КАРПАТСЬКА СІЧ У СВІДЧЕННЯХ ОЧЕВИДЦІВ	36
Інгрід Абрамович ЖІНОЦТВО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	41
Микола Вегеш, Микола Палінчак РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	43
Микола Вегеш, Володимир Гиря КАРПАТСЬКА УКРАЇНА І УГОРЩИНА.....	53
Аліна Губаль КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В БОРОТЬБІ.....	64

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОРТРЕТАХ

Володимир Тарасюк НАЦІОНАЛЬНІ ЗАПОВІТИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА.....	68
Василь Носа ОСВІТА НА РАХІВЩИНІ В ДІЯХ ТА ПОМИСЛАХ О. АВГУСТИНА ВОЛОШИНА (ДО 80-тя КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ).....	72
Ірина Люба Горват АВГУСТИН ВОЛОШИН В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ	80
Галина Гичка АВГУСТИН ВОЛОШИН ЯК БЛАГОДІЙНИК (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГИ ВОЛОДИМИРА МАТЕЙКА «ОТЕЦЬ АВГУСТИН ВОЛОШИН У ДОКУМЕНТАХ І ПАМ'ЯТІ НАРОДНІЙ»).....	94
Микола Мушинка СТЕПАН КЛОЧУРАК – МІНІСТР ОБОРОНИ КАРПАТСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	97

Михайло Зан ЄВРЕЙСЬКА ЕТНІЧНА ГРОМАДА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У СПОГАДАХ БРИТАНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА ТА ДИПЛОМАТА МАЙКЛА ВІНЧА.....	100
Володимир Басараб ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ ТА ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	106
Олександр Кравчук, Костянтин Завальнюк ЛЕОНІД МОСЕНДЗ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ	113
Олексій Шафраньош СПОГАДИ МИХАЙЛА ГУЛЯНИЧА ПРО БОЇ 15 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	122
Василь Міщанин АНДРІЙ ПАТРУС-КАРПАТСЬКИЙ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА	125
Микола Вегеш, Володимир Гиря ЮЛІАН РЕВАЙ – МІНІСТР КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	140
Микола Вегеш, Володимир Гиря ФЕДІР РЕВАЙ – ГОЛОВА УНО.....	143
Микола Вегеш, Володимир Гиря ЗАКОНОТВОРЕЦЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ МИХАЙЛО БРАЦАЙКО	148
Андрій Світлиць ПРИКОРДОННИК ВАСИЛЬ ПОПИК – ЗАХИСНИК КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ..	152
Володимир Матейко МИХАЙЛО КАЧАЛУБА: «ПРОШУ ДОЗВОЛИТИ МЕНІ ПРАЦЮВАТИ ЛІКАРЕМ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ»	156
Володимир Матейко ПАМ'ЯТІ ДУХІВНИКІВ – БОРЦІВ, ТВОРЦІВ, ЗАХИСНИКІВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	160
Олександр Бертолон ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ МІКЛОША ГОРТИ ТА ЯНОША КАДАРА В УГОРЩИНІ	182

СУЧАСНА УКРАЇНА І СВІТ

Анастасія Вегеш РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У СТВОРЕННІ ОБРАЗІВ ГЕРОЇВ ПОВІСТІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНЕ СОНЦЕ».....	182
Василь Кухта ТРАНСКОРДОННЕ ПАРТНЕРСТВО: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	188
Маріанна Колодій ХАРАКТЕРНІ РИСИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАНЬ 2012 ТА 2019 РОКІВ.....	190
Едгар Кохан ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ: ІСКРА РЕВОЛЮЦІЇ ПРОЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ ЧИ РЕАКЦІЯ ПРОТИ НЕЇ	200
Діана Роман РОМСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В УЖГОРОДІ	206

Микола Вегеш, Володимир Гиря ДЕЯКІ НОТАТКИ ПРО МІСЦЕ І РОЛЬ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ	209
Ігор Вегеш МАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО ТА КРИТИЧНА ТЕОРІЯ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ.....	216
Василь Кухта ВРЕГУЛЮВАННЯ КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ:ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....	220
Марія Кухта, Діана Товгин ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	223
Іванна Чейпеш, Анастасія Федорці ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК СТУДЕНТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	226
Зоряна Ваколя, Надія Лало ІНТЕГРАЦІЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ	227
Каріна Квич МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ ТА ЙОГО РОЗВИТОК	229
Каріна Чопик САМОГУБСТВО: ПРИЧИНИ ТА РІШЕННЯ.....	234
Ігор Гліба РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	237
Олександр Варга ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО	243
Мирослав Лешанич ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	247
Ніколетта Бедирова-Сабов КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ	250
Юрій Остапець ТИПОВІ ЧИ ДЕВІАНТНІ: РОЗРАХУНОК ЕВКЛІДОВОЇ ВІДСТАНІ ДЛЯ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ГОЛОСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ 1998-2014 РР.)	255
Наталія Гангур ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ	260
Василь Кухта ГРОМАДЯНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ЯК ГАЛЬМІВНИЙ ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В РЕСПУБЛІЦІ КОНГО	264
Каріна Чопик СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	268
Ігор Гліба ДИЛЕМА СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ.....	271

ВСТУПНЕ СЛОВО РЕКТОРА УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА СМОЛАНКИ

80 років промайнуло з того дня, коли Президент Августин Волошин проголосив державну незалежність Карпатської України. Тоді, в далекому 39-му, закарпатські українці, залишивши глибокий сон, забувши про традиційні суперечки між народовцями і русофілами, згуртувалися навколо Українського Національного Об'єднання в єдину монолітну силу, завершивши еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

Утворення Карпато-Української держави було логічним завершенням багаторічної боротьби різноманітних українських політичних партій, товариств, найкращих представників закарпатської політичної еліти протягом усього міжвоєнного періоду. Августин Волошин і Августин Штефан, брати Юлій і Михайло Бращайки, Степан Клочурак і Вікентій Шандор, Дмитро Климпуш і Степан Росоха постійно доводили, що ми є українцями, які всупереч обставин відірвані від решти українських земель, і настане той довгоочікуваний час, коли всі українські землі об'єднаються в єдиній незалежній Соборній українській державі. Шістьом засіданням Сойму, які проходили 15 березня 1939 року, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Августин Волошин був одностайно обраним її Президентом.

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на терени Карпатської України. Незважаючи на велику чисельну перевагу ворога, Карпатська Січ – збройні сили молоді держави – чинила опір. «Не дасться заперечити факту, – повідомляла одна з тогочасних газет, – що під Хустом відбулася велика битва, у якій з обох сторін полягло багато соток вояків... Не можемо не підкреслити, що український народ... хоробро боровся». Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владою Польщі та Румунії. Однак вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться відчайдушна спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-Української держави як другий, після визвольних змагань 1918-20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території.

Приємно, що черговий ювілей Карпатської України відзначатимуть на державному рівні. Уряд ухвалив план заходів з нагоди святкування 80-річчя Карпатської України, відповідне розпорядження підписав прем'єр-міністр Володимир Гройсман. Закономірно, що центром відзначення пам'ятної дати стане Закарпаття. 15 березня на Меморіальному комплексі «Красне поле» поблизу столиці Карпатської України Хуста пройде велелюдне віче за участі керівництва держави. Уперше в Ужгороді пройде фестиваль «Історія. UA», приурочений ювілею Карпатської України, а в Хусті відбудеться X фестиваль-конкурс стрі-

лецької пісні «Красне поле». З нагоди цієї славетної події заплановано випуск та введення в обіг поштових марок і конвертів, присвячених 80-річчю Карпатської України.

Не залишився осторонь і наш університет, який проводить представницьку міжнародну наукову конференцію, присвячену Карпатській Україні. Цей науковий форум уже традиційно відбувається на базі Ужгородського національного університету. Саме вчені нашого навчального закладу щоразу ініціюють нові дослідження з проблем державотворення Карпатської України, залучають до дискусії представників інших науково-дослідних установ в Україні та закордоном. Відповідно це є і метою міжнародної наукової конференції – проаналізувати історичні, суспільно-політичні, правові, міжнародні, культурні, етичні та інші аспекти становлення одного із визнаних етапів державотворення в Україні у ХХ-му столітті. Серед інших завдань зібрання науковців – виокремити основні світоглядні орієнтири сучасної історичної та суспільствознавчої науки, різноманітність підходів до оцінки тогочасних подій, виявлення нових причин змін та впливів на становлення української національної державотворчої ідеології в Карпатах.

Починаючи з 1990 року, учені Ужгородського національного університету ґрунтовно досліджують різноманітні аспекти історії Карпатської України. Щороку проходять наукові конференції, «круглі столи», інші наукові форуми, присвячені цим подіям. За цей проміжок часу вченими університету видано кілька десятків монографій і науково-популярних книг, понад тисячу наукових статей і нарисів, низку бібліографічних і навчально-методичних посібників. Науковці університету неодноразово виступали консультантами документальних фільмів, присвячених Августину Волошину і Карпатській Україні. У Києві, Львові та Ужгороді захищені кандидатські й докторські дисертації з тематики, якій присвячена наша наукова конференція.

Широке представництво на науковому форумі свідчить про те, що тема Карпатської України увічнена в сучасній державотворчій свідомості та національній традиції. Про це говорить і тематична мозаїка доповідей. Значне коло авторів наукового збірника віддзеркалює як географічний, так і фахово-професійний розмах. Відрадно, що серед учасників конференції є як досвідчені фахівці, так і науковці-початківці.

Уже не вперше до роботи наукового форуму залучаються академічні державні установи, навчальні заклади різних рівнів акредитації, серед яких є національні за статусом, науково-дослідні інститути, музеї та архіви, громадські організації. Зокрема, серед академічних установ репрезентовані Інститут історії України та Інститут Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Міжнародний статус наукового зібрання забезпечили гості із-за меж України, а саме представники Українського Музею-Архіву м. Клівленд (штат Огайо, США), Історичного повітового музею м. Сату Маре (Румунія), Західного університету (Румунія), Мінського міського педагогічного коледжу (Білорусь), учені з сусідньої Словацької Республіки.

На конференцію також завітали дослідники з Київського університету імені Бориса Грінченка, Мелітопольського державного педагогічного універси-

тету імені Богдана Хмельницького, Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Вінницького аграрного національного університету, Карпатського університету ім. Августина Волошина (Ужгород), Карпатського університету підприємництва (Хуст), Ужгородського національного університету. У конференції беруть участь наукові співробітники НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права УжНУ і НДІ політичної регіоналістики УжНУ.

На форумі присутні представники архівно-музейних установ, зокрема – Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Закарпатської області, Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» (Львів), Музею української культури у Свиднику (Словацький національний музей, Словаччина), Історико-краєзнавчого музею Іршавської об'єднаної територіальної громади. До участі в роботі конференції також долучилися громадська організація «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» та «Асоціація політологів та міжнародників УжНУ».

Глибоко переконані, що доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», стануть новим словом у дослідженні цієї актуальної для нашої держави і вітчизняної науки проблематики. Сподіваємось, що відкриються нові імена захисників і будівничих Карпато-Української держави, до наукового обігу буде введено новий, раніше невідомий або маловивчений, фактичний матеріал. Вихід у світ наукового збірника матеріалів конференції стане значною подією як для наукової спільноти, так і звичайного читача, який цікавиться історією українського державотворення.

ПРИВІТАННЯ ІВАНА КОРШИНСЬКОГО

Високоповажні учасники конференції!

Дозвольте привітати усіх Вас з нагоди 80-ої річниці утворення Карпатської України від імені тих:

- хто боровся за цю молоду державу, з яких багато синів Срібної землі загинуло, велика частина, рятуючись від угорських в'язниць, опинилась у таборах ГУЛАГу Радянського Союзу;
- від імені ковнерівців, яких не оминули угорські в'язниці;
- від імені продовжувачів визвольної боротьби в часи тоталітарного комуністичного режиму, за що одні загинули, інші були засуджені до страти, а найбільша частина з них зазнала страшних знущань у сибірських таборах;
- від імені тих, які й після звільнення з неволі разом з їхніми родинами та близькими впродовж півстоліття переслідувались як «вороги народу»;
- від імені тих, кого ні тюрми, ні табори з їхніми жахливими «порядками» не зламали, які не озлобились, не домагались і не домагаються помсти над своїми кривдниками, а прагнуть кращого майбутнього для всього українського народу, утвердження нашої Батьківщини серед передових країн світу;
- від імені тих, які вірять, що зусиллями всіх національно-демократичних, патріотичних сил України, можна вийти з глибокої духовної, соціально-економічної й культурної кризи, від яких у великій мірі Україна потерпає до сьогодні.

Впевнений, що у Ваших доповідях, виступах достойно будуть висвітлені й оцінені всі події, які стосуються здобуття держави Карпатської України, захисники якої прославилися ще й тим, що на початку Другої світової війни першими виступили проти нацистської навали.

Памятаймо, що хоч і трагічно закінчила своє існування Карпатська Україна, все ж історичну місію виконала. Адже вона, дякуючи і Всевишньому, стала предтечею створення сучасної Незалежної Української держави. Слава Україні!

Іван Коршинський,
голова Закарпатської крайової організації
політичних в'язнів і репресованих,
народний депутат України 2-го скликання

**ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ
ДИРЕКТОРА УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЮ-АРХІВУ
В КЛІВЛЕНДІ (США) АНДРІЯ ФЕДИНСЬКОГО**

1-ого березня 2019 р.

Дорогим і шановним організаторам та учасникам наукової конференції при Ужгородському національному університеті та Інституті історії України Національної академії наук України. Привіт!

З нагоди 80-ліття Проголошення Незалежності Карпатської України вітаю Вас в імені Українського Музею-Архіву (УМА) в Клівленді. Проголошення в 1939 р. відновило віру в українцях, що можна створити власну державу і це дало мільйонам натхнення боротися за ту мету під час кривавих років, які скоро прийшли з Другою світовою війною, а опісля в героїчній боротьбі Руху опору 1950-90 рр.

Ми в УМА маємо глибокі і тісні зв'язки з Карпатською Україною. Наш засновник Леонід Бачинський, ще молодим в 1920-х рр. заснував Пласт в Закарпаттю. Будучи в США, він держав контакт з Калеником Лесюком, який передав в УМА фотографії та інші матеріали щодо проголошення. Олександр Дебич, лауреат Фулбрайта в УМА і Відвідуючий професор в Огайо стейтському університеті (Ohio State University) відшукав унікальні матеріали щодо подій 1939 р., які він представить на Конференції.

Незалежність України була мрією від часів занепаду Київської Русі, але століттями була недосяжною. Проголошення незалежності Карпатської України було тимчасовою невдачею, але це стало поштовхом, який в перспективі дальшої історії бачимо, як величезний крок вперед.

Тепле вітання Конференції і запрошення відвідати нас в УМА в місті Клівленд.

З повагою Андрій Фединський.

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Андрій Головчук

ВІДОБРАЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Гуцульська Республіка знайшла широке відображення в художній літературі. У міжвоєнному періоді про неї були написані три книжки: збірка оповідань Василя Гренджі-Донського «Назустріч волі», повість чеського письменника З. Кудея «Гуцульська Республіка [1] та роман Уласа Самчука «Гори говорять». У всіх трьох виданнях провідним героєм (не завжди головним) виступає Степан Клочурак.

Для Василя Гренджі-Донського гуцульське повстання 1919 року було однією з центральних тем творчості. Сам він про це писав: «Улюбленою моєю темою є героїчна доба 1918-19 років, і я завжди туди повертаюся, щоб на моїй скромній бандурі оспівати Святий Бунт і черпати сили на даліше». Цій темі він присвятив кілька віршів, поем та оповідань. Збірка оповідань «Назустріч волі» містить вісім оповідань, об'єднаних однією темою – боротьба гуцулів за свою свободу і національне самовизначення. Кожне оповідання побудоване на конкретних фактах. По суті, це своєрідна хроніка Гуцульської Республіки. «Я старався дати на основі переказів самих учасників хоч приблизну картину того поривання, запалу, бажання і... хаосу, який тоді панував», – писав він у авторській примітці.

В. Гренджа-Донський спрофілював «Назустріч долі» [2] як «важливий художній документ про життя довоєнного Закарпаття». Епик створив художній «літопис» життя Гуцульської Республіки у міжчассі грудня 1918 – січня 1919 рр., що є виправданий, адже становить собою літопис усіх важливих подій. Автор свідомо відтворив хронологію подій, аби зберегти від них «свіже» враження і досконало дослідити причини поразки Гуцульської Республіки.

Персонажі оповідань наближені до реальних історичних учасників боротьби за незалежність краю, згідно з автокоментарем Гренджі-Донського: «Все-таки я старався дати на основі переказів самих учасників хоч приблизну картину того поривання, запалу, бажання і... хаосу, який тоді панував». Художній літопис боротьби Гуцульської Республіки поєднав письменник із публіцистичним текстом. Це давало змогу «зазирнути» у глиб душі окремих персонажів, відтворити атмосферу стосунків повстанців із односельцями гуцулами, а також ворогами Гуцульської Республіки угорцями, румунами, чехами.

Із позиції досконалого аналітика і дослідника внутрішнього світу гуцула автор відтворив зміни, які відбулися у свідомості закарпатців, коли їм надано можливість здобути власну незалежність: «...І вони вірили у власні сили, і та віра зробила їх ще дужчими в душі. Залунало гасло свободи народів, перейняв і гуцулів дух бунту, і запанувало загальне бажання з'єднати всі українські землі». Символічним змістом наповнена сцена «навернення» гуцулів до лав повстанців-борців за свободу Гуцульщини, що відбувається у Святвечір. Традиційно відтворений обряд святкування коляди наповнюється «новим» змістом за

рахунок показу письменником початку повстання гуцулів і характеристики його причин: «Гей, Гуцуліє, Гуцуліє! Колись ти простягалась ген-ген на мадярські доли, і тільки сліди оставила по собі. А тепер по кам'яних горах в темноті блукає і разом зі звірами голодує твій народ» [3].

Серед причин поразки Гуцульської Республіки автор виокремив діяльність цілої низки ворогів незалежності краю (румунів, угорців, чехів) та власну «отаманщину». Цим деструктивним з українського погляду силам письменник протиставив героїку Гуцулії, яка «довго воювала і боронила кожний клаптик батьківщини, поки їх Гуцульська республіка не опинилась під румунським постолом». В оповіданнях відображено і окремі долі героїв-борців, які постають перед вибором між громадянським обов'язком служити на користь рідного краю та виконанням наказів керівників угорської армії, які були ворогами Гуцульщини; вибір між коханням до дівчини та патріотичними почуттями тощо. У всіх відтвореннях історії буття гуцульського народу письменник намагався бути чесним зі своїм читачем, розкрив ті чинники, якими керувалися персонажі у власному виборі, перепони фізичні і духовні, які постали на шляху здобуття гуцулами власної незалежності.

Відкритими, щирими, дещо наївними, зважаючи на реальну тогочасну дійсність видаються мрії про майбутнє Гуцульського краю, які висловлюють борці у хвилини затишшя перед боєм: «Говорять, що хочуть наш край прилучити до України, а це буде добре... Україна багата на хліб, ми там були і знаємо... В ці гори люди звідти будуть приходити на відпочинок. Наше Закарпаття має бути Швейцарією України, а Україна для нас – величезним місцем заробітку... На мадярських долинах повиростають українські села». Серед іншого автор передбачав і заробітчанство гуцулів у країні і поза нею, бачив і туристичну популярність Закарпатської Гуцульщини [4].

Письменник неодноразово наголошував на бажанні горян злучитися зі всією Україною. Оповідання містять згадки про допомогу Української Галицької Армії повстанцям, однак, на його думку, ідея об'єднання Закарпатської Гуцульщини з Україною, закорінена у свідомості гуцулів ще давніше, незважаючи на агресію угорської влади. Оповідання містять чимало прикладів громадянської патетичної риторики довкола ідейних первнів боротьби Закарпатської Гуцульщини за незалежність. Промови патріотично налаштованих гуцулів, передсмертні мрії і надії поранених героїв, розмови між вояками-захисниками Гуцульської Республіки, настанови перед боєм провідників гуцульських сотень визначають основне ідейне навантаження збірки «Назустріч волі» – консолідацію всієї України під жовто-блакитним стягом. Тверді переконання гуцулів у відданості «малій» вітчизні в ім'я визволення «Великої», які відтворив письменник протягом розповіді надають ГТ патріотичного звучання.

У відображенні діяльності патріотів Гуцульщини В. Гренджа-Донський стає носієм правди. Моделювання змагань за волю не виключило ідеалізації, виправданої симпатіями до патріотів гуцульської землі, патріота-сучасника автора: «Селянин Петро Попенко – один із найкращих синів Гуцульщини, борець за волю свого народу – тижнями ходив від хати до хати, мов апостол, усвідомлюючи і організовуючи повстанецьке військо».

Відтворюючи діяльність Всенародного Хустського конгресу, письменник текстуалізував виклад у літописному стилі, прагнучи відтворити найменші подробиці у перебігу подій. При цьому він вдався до власної оцінки діяльності гуцулів і їх спроби створити свою державність: «Як бачимо, гуцули здібні, розумні люди, вони і серед найтяжчих часів дали собі раду. І коли може екзистувати маленьке Монако та інші мініатюрні держави, чому не могла бути й Гуцульська Республіка, коли її народ здатний до життя і довгими місяцями зміг дотримуватись найбільшого внутрішнього порядку». Водночас письменник об'єктивно оцінив діяльність гуцулів-борців, емпатійно сприйняв поразку, безперспективність Гуцульської держави за відсутності належної підтримки [5]. Недостатньо опрацьована в художньому плані, однак викликана потребою часу, щоб «по гарячих слідах» відтворити проголошення Гуцульської Республіки «Назустріч волі» В. Гренджа-Донського розширила масштабність ГТ в українській літературі міжвоєнних років.

З огляду на те, що учасники подій ще жили, він не називав їх справжніми іменами, а сховав під вигаданими. Степан Клочурак виступає у збірці під іменем Степан Шовковий. Найвизначнішою у збірці є новела «Від Ясіня до Сиготу», у якій зворушливо описано похід гуцулів на Марамороський Сигіт під командуванням Степана Шовкового. Один із підрозділів цієї новели названо «Гуцульська Республіка». У ньому з документальною точністю подано опис внутрішнього ходу Республіки: описано парламент, військо, садівництво, закордонні зв'язки, домашні промисли, культурні установи тощо [6].

Найкращим художнім твором про Гуцульську Республіку є, без сумніву, роман у двох частинах «Гори говорять» видатного українського письменника й публіциста Уласа Самчука, уродженця Волині, який закінчив Український вільний університет у Празі і тривалий час жив на Закарпатті. Матеріали для свого роману, який протягом 1934 року друкувався на сторінках чернівецького літературно-наукового і суспільно-політичного місячника «Самостійна Думка» і в тому ж році вийшов окремою книжкою, автор збирав по слідах описуваних подій. Роман побудований як розповідь одного з чільних представників гуцульського повстання Дмитра Цокана, в образі якого неважко спостерегти риси Степана Клочурака. Не порушуючи історичного ходу подій, Улас Самчук як письменник дав волю художньому домислові. Роман повний динаміки, неочікуваних зав'язок і розв'язок [7]. Є в ньому все, що в доброму романі має бути: і гумор, і плач, і багатство панів, і лихо селян, і еротика. Широко використана чарівна мова гуцулів, описана їх психологія. Народний побут тощо. Уже в 1934 році суттєві виїмки з роману Д. Донцов опублікував на сторінках «Вісника», що виходив у Львові. Протягом 1935 року твір було прорецензовано на сторінках багатьох українських часописів. Журнал «Пробоем» назвав його першою повістю з життя Підкарпаття більшого обсягу, писаною українською мовою, з виховним значенням. На жаль, на Закарпатті твір Уласа Самчука було перевидано лише в 1996 році за останнім прижиттєвим виданням (Вінніпег, 1944) та з післямовою Андрія Жив'юка [8].

На відміну від оповідань В. Гренджі-Донського, У. Самчук зобразив історичні події крізь особистісне сприйняття героїв. Край Закарпатської Гуцуль-

щини характеризується у ГТ твору на перетині текстуальних вимірів – історичного і особистісного. Така архітектоніка роману дає змогу якнайповніше висвітлити доленосну зміну національної свідомості закарпатців крізь усвідомлення ними власного «я», дослідити, як динаміка історичних подій змінює пріоритети особистісного життя людини.

Традиційний для української літератури образ патріота-борця у гуцульському тексті твору розкривається у декількох художніх виявах, характеристика яких дає повне уявлення про зростання поступового усвідомлення ідентифікації Закарпатської Гуцульщини з усім українським народом.

Образ українського патріота розкривається у романі насамперед крізь зображення долі і формування національної самосвідомості головних героїв – братів Цоканів, які стали на чолі новоствореної Гуцульської Республіки. До речі, це прототипи реальних осіб, братів Климпушів, яких й В. Гренджа-Донський показав у збірці оповідань під іменами братів Кочерганів. Тобто обидва письменники зберегли вірність історичній правді, однак в У. Самчука брати є не тільки втіленням історичних реально існуючих осіб. Прозаїк, майже документально відтворюючи тогочасні історичні реалії, включив у текст і художній вимисел. Він урізноманітнив художній текст традиційними «мандрівними» сюжетами шекспірівського «штибу» – показав ворогування двох гуцульських родин, супротив батьків проти одруження дітей, кохання простого гуцула і доньки багатого угорського лісника, «розбійницьке» безтурботне життя гуцулів тощо [9].

Дійсність початку ХХ ст. суттєво внесла у гуцульське життя героїв твору корективи – вони змінюють життєві пріоритети, формують «інше» бачення на традиційний гуцульський побут, створюють нові соціальні звички. Твір У. Самчука дає змогу побачити гуцула «нової» формації – із чітко усвідомленою національною позицією, ототожненням себе із «Великою» Україною. Зображуючи героїчну боротьбу братів Цоканів за свободу рідного села Ясіні, «Самчук відтворює долю всього народу, розкриває його національний характер, стверджує, що народ активізується й консолідується під впливом історичних подій».

Процес внутрішнього національного «змушніння» героїв зображений із п'ятнадцятилітньої відстані з позиції одного з братів Цоканів – Дмитра [10]. Життєві долі трьох братів Цоканів у творі взаємодоповнюють одна одну, відображаючи вражаючу панораму життя Закарпатської Гуцульщини, яка була частиною Австро-Угорської імперії, що підпорядковувалася більше угорцям, від них достатньо залежала і відрізнялася за рівнем розвитку національної свідомості від Галицької Гуцульщини, де було раніше проголошено ЗУНР. На території ж Закарпатської Гуцульщини «більш рішучим діям перешкоджала політична, соціально-економічна та національно-культурна відсталість краю».

Вірогідно змодельована у романі картина дійсності довоєнної Гуцульщини, коли гуцули не виявляють своєї національної активності, не виступають супроти утисків угорської (мадярської) влади, а сприймають домагання владної верхівки як звичайну річ. Використовуючи прийом градації, наратор окремими штрихами поступово вводить читача у «новий» світ гуцульської родини. Вони

полягають, зокрема у тому, що старий Цокан, на відміну від інших гуцулів, захочує до навчання своїх і чужих дітей.

Зневажливе ставлення угорської влади до гуцулів викликає у селян «тихий супротив», однак поступово серед гуцулів наростає протест. Так, Павло Цокан відкрито висловлює обурення щодо утисків гуцулів: «Що є тут Розенкранц (місце локації автохтонів і зайшлих мешканців Гуцульщини, автор правдиво показав натуралістичним зіставленням/протиставленням. – Т. Б.)? Чорти його знають, звідки присунувся сюди, розставив свою павутину й смокче нашу кервавицю. А скільки тих Розенкранців налізло до нас? Глянь на Ясіню. В долині, при дорозі, самий тобі Розенкранц». Спектр негативних емоцій у цьому випадку стосується поки що одинично висловленого протесту проти утисків, а надію на власне всезагальне «прозріння» гуцули покладають на майбутню війну як поштовх до рішучих дій. Пояснення у такій гуцульській нерішучості дає Дмитро у власних роздумах на риси національного характеру самого гуцула: «Я, зрештою, як і кожний гуцул, не вмю скаржитися. Для мене все добре. Ось щось мені здумалося, піднімаюся та йду в ліс» [11]. Зважаючи на генетичну гуцульську вдачу, єдність гуцула і природи, своєрідний принцип життя, побудований на спогляданні, таке підсвідоме бажання «утекти» від зовнішнього світу із його агресивним середовищем є свідченням споконвічного «грунтарства» (М. Понеділок) гуцула до рідної землі, що давала йому енергію до життя (відповідно до законів природного світу) [12]. Зовнішні ж події такої гармонії життя гуцулові не давали. Соціальні аутсайтери у чужих державах, закарпатські гуцули не сприймалися як окрема нація, і асоціювали себе чи то з русинами, чи то з іншими гуцулами з-за Карпат: «За кого підеш дертися? Ми русини, а там за горою такі самі живуть. Такі ж дурні й такі ж обдерті».

Складне соціально-економічне становище, відсутність належної освіти не сприяли національній самоідентифікації. Вираження національного «я» має «приглушений» ефект – єднаються гуцули разом лише на основі спільного соціального становища, однак не заглиблюються у саму сутність проблеми «національного». Зображаючи особливості важкого гуцульського життя, автор не прагнув показати обмеженість гуцула у розумінні цієї проблеми [13]. У творі від самого початку під час характеристики особливостей життя Закарпатської Гуцульщини чітко простежується закладена авторська стратегія відобразити, як національна свідомість гуцула поступово змінюється з-за зовнішніх історичних обставин. Події Першої світової війни дали імпульс розвою гуцульської самосвідомості, посилили внутрішнє протистояння між гуцулами та представниками угорської влади (події, які відбувалися під час війни у Ясіні є суголосними із ситуаціями, показаними у творах Марка Черемшини, М. Матієва-Мельника цього періоду). Переміщення акценту із соціального супротиву на національний резонує у персоносфері. Зокрема, йдеться про епізод «посвяти у таїну України» двох братів Цоканів. Переходячи від суто побутової сварки із іншими солдатами-угорцями до «гарячих» роздумів про те, що «гуцули – це не якесь сміття, а частина великого народу», Юра вводить свідомість Павла у світ далекої України. Знання про Україну старший брат отримав у результаті спілкування із галичанами, з якими знаходився довгий час під час свого лікування.

Зміну психології гуцула-селянина епік розкрив поведінкою, ходом думок Павла: зовнішньо спокійне, байдуже ставлення, змінюється першим зацікавленням: «Цікаво, що-то він там молів. Якась Україна, Київ!» [14].

Психологізований пейзаж суголосний внутрішнім почуттям братів, передає їх особистісні переживання і віру у «нове» буття: «А ніч темна, темна. Дме північно-західний вітер. Горами з шаленим вереском мчать легіони вітрів. Брати помацки тюпають навпростець через ґрунь додому. Їм легко й простірно. Перед ними розступаються вуглево-темні простори, і в уяві горить неймовірно приваблива будучність». Модерний психологізм дозволив У. Самчуку простежити до найдрібніших деталей внутрішні зміни «переродження» національної свідомості горян, своїх серед ґрунів, здатних знайти потрібну дорогу й «навпомацки» [15].

Особливого зображально-виражального значення при цьому письменник надає національній символіці. Перше ставлення гуцула до одного з національних символів України – жовто-блакитного прапора, показане крізь сприйняття меншого брата Дмитра, який був також мобілізований до мадярської армії. Важливий ідейно-моральний зміст тексту відчувається у простих і незграбних роздумах героя над значеннєвістю стрічки, яку дала йому звичайна галицька гуцулка Параня: «Стрічка була двобарвна – жовта й синя. Значення тих барв у той час для мене так само байдуже, як і значення барви сірого kota. Одначе уста, щічки, груди й усе таке примусили мене впізнати в тому велику святість, і я ношу той шматочок, дбайливо загорнутий у папір, у кишені, що найближче до серця». Вони стали відображенням процесу внутрішньої еволюції персонажа. Особливим змістом у розкритті психології гуцула, який поступово змінює власне ставлення до поняття «національного», наповнений епізод «зустрічі» неосвіченого, темного гуцула Дмитра зі світом «науки». Внутрішнє «випадкове» спілкування Дмитра із книгами з пограбованої бібліотеки сприяє його миттєвому «прозрінню»: «Я ще не бачив стільки книг. Мої думи раптом зворушилися і стрімко хижими птахами вирвалися із голови. Передо мною щось, чого я не розумію, одначе дошкульно непокоїть» [16].

Усвідомлення спільної належності до однієї національної спільноти закарпатця і галичанина стає «ниточкою початку» нового життя Цокана. Письменник посилив ефект національного «прозріння» гуцула за рахунок уведення в текст історії про спілкування Цокана із солдатом ворожої російської армії, який передав Цокану листа для своєї дружини. Читаючи його, Цокан відкрив для себе ще одного українця східняка, який змушений воювати по інший бік фронту.

Народження української самосвідомості гуцула постійно відбувається у протистоянні двох світів, побудованих на контрастах. У цьому разі маємо перше свідчення подвійності дихотомії «свої» – «чужі». Гіркотою втрат наповнені твердження: «І скільки там тієї ночі побили ми своїх людей! Безліч. Шкода, що ми самі себе нищимо». Герой поступово починає розуміти причини світової кризи, війни, однак, будучи «коліщатком» тієї «глобальної схеми винищення народів», не виявляє активного супротиву, не пристає під час воєнних дій до повстанських загонів і не стає у лави січових стрільців.

Власне, автор не творить постать героя-бунтівника, а зображає тяжкий шлях патріота, який усвідомлено йде до обраної мети, крізь особистісні переживання і військовий обов'язок солдата, чекаючи на можливість віддати свою силу, звитягу і знання на користь рідному краю. Усвідомлення приналежності до «Великої» Батьківщини, України відбувається у нього крізь розуміння національної цінності своєї «малої» вітчизни, Гуцульщини.

Друга частина роману цінна історією проголошення і діяльності Гуцульської Республіки кінця 1918-1919 рр. крізь особистісне сприймання героїв, їх праці на користь розвою незалежності Закарпатської Гуцульщини та ідеї консолідації всіх українських земель [17].

Почуття національної свідомості у героїв-патріотів братів Цоканів зароджується у момент антагоністичних протистоянь із позицією представників «інших» націй, угорців, євреїв, росіян, які активно висловлюють власне ставлення до національного розвою Гуцульщини. Героями антагоністами братів Цоканів у творі стають представники колишньої цісарської влади «володар Гуцулії» Розенкранц, священник Бабчинський, лісничий Йонаш. Їхнє відношення до гуцулів зневажливе, сформоване безпосередньо віковим пануванням над ними у цьому краї. До гуцулів вони ставилися як до «кращих пород мавп», які не здатні до національного протесту. Аргументації представників влади відповідають внутрішній сутності споконвічної філософії буття Гуцульщини, саме від її змісту відштовхується священник Бабчинський, виступаючи перед гуцулами на народному віче: «... Народ наш завжди був зайнятий газдівством, маржиною, жінкою, дітками, а владу, політику робив за нього хтось інший...».

Водночас наратор-всезнавець чітко фіксує ті зміни у психології гуцула, яких не змогли побачити угорці, що свідчать про істинні «нові» вольові прагнення гуцулів. Символічним змістом наповнене метафоричне порівняння «прозріння» гуцулів, бажання нового життя із раптовою появою сонця, до якого «все суне, збігає, спливає... все, що вийшло з гір, хащавин до долу «правди послухати». Наратор відзначає цей момент зборів у Ясіні якнайзнаменнішу подію: «Йде народ сказати своє слово, що сотні літ було замкнуте в його устах і не одважувалося вирватись у світ. Іде народ урочисто, ніби процесія, ніби на молитву!» [18].

«Голос народу» втілюється у романі У. Самчука в промові Юри Цокана, який відкрито висловлює бачення нового майбутнього для «малої» батьківщини Гуцульщини, яке неодмінно пов'язане із національним пробудженням гуцульської спільноти. Його виступ сповнений гідності й поваги до власного народу. Серед чинників, що мають формувати власну гідність кожного народу, герой називає вільну від «безлічі чужаків» рідну землю, національну освіту і мову. Прикметно, що автор дає можливість персонажеві висловити всі наболілі думки, до яких йшли гуцули упродовж декількох століть, наводить аргументи, які привели до зародження таких змін у свідомості простого гуцула.

Близький до істини, У. Самчук словами героя виражає причини появи природного бажання «бути самим собі газдами» [19], підкріплені територіальною віддаленістю Закарпатської Гуцульщини від інших частин Угорщини. Та й текст першої частини твору є підтвердженням того, що воєнні дії на території

Гуцульщини посприяли «новому» бажанню гуцулів: «Через Закарпатську Гуцульщину у роки війни чотири рази проходив фронт. При цьому населення страждало від терору військ обох воюючих сторін... це формувало ненависть як до Австро-Угорщини, так і до Росії». Наостанок створенню нової національної генерації посприяло спілкування гуцулів Закарпатської Гуцульщини із представниками Галицької Гуцульщини, яка входила до ЗУНР. Відтворенням процесу їх допомоги, військової, освітньої, бажання до консолідації У. Самчук на сторінках твору фіксує події із позиції наратора-хронографа, який шляхом опису всіх визначних подій хоче закарбувати у свідомість кожного українця, яким чином здобувалася незалежній на території Закарпатської Гуцульщини.

В останні роки про розгалужену родину Клочураків написала автобіографічний роман «Дякую за кожен новий ранок» [20] Галина Павловська (племінниця Степана Клочурака). Це оригінальний автобіографічний роман-комедія. Головною героїнею роману є дочка молодшого Василя Клочурака (в романі Василя Гакундака), вихована вже в чеському середовищі в україно-чеській родині. Степан Клочурак виступає в романі лише в епізодичній ролі – як головна перешкода в художній кар'єрі героїні. Через нього її не прийняли до вишу.

Дія роману відбувається в Чехії та на Закарпатській Україні [21]. На його основі чеський режисер Мілан Штайндлер зняв однойменний художній кінофільм, у якому ролі гуцулів виконують відомі чеські, словацькі та українські артисти. Сама Галина Павловська у фільмі знімається в ролі Василя – дочки Василя Гакундака.

Таким чином, Гуцульська Республіка знайшла помітне відображення в художній літературі, що проявилось у творчості В. Гренджі-Донського, З. Кудея, У. Самчука та родички Степана Клочурака Г. Павловської.

1. Кудей З. Гуцульська Республіка. Львів, 1937. Т. 1. 124 с.
2. Гренджа-Донський В. Назустріч волі: Збірник оповідань з часів революції 1918 / 19 рр. та ін. Ужгород: Унію, 1930. 156 с.
3. Там само. С. 14.
4. Там само. С. 16.
5. Там само. С. 46.
6. Там само. С. 78.
7. Самчук У. Гори говорять. Чернівці, 1934. 134 с.
8. Там само. С. 120.
9. Штефан А. За Правду і Волю. Кн. друга. Торонто, 1981. С. 12.
10. Самчук У. Названа праця. С. 24.
11. Там само. С. 37.
12. Там само. С. 41.
13. Там само. С. 50.
14. Там само. С. 58.
15. Там само. С. 62.
16. Там само. С. 68.
17. Там само. С. 80.
18. Там само. С. 91.
19. Там само. С. 120.
20. Павловська Г. Дякую за кожен новий рядок. Прага, 1994. 121 с.
21. Kudej Z. Horalska Republika. Praha, 1933. 326 s.

ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ НА ЗАКАРПАТТІ 20-30-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

У 20-30 рр. XX ст. західноукраїнські землі входили до складу Польщі, Чехословаччини, Румунії. Закарпаття перебувало у складі Чехословаччини. Щодо політики чеських властей у суспільно-політичній сфері, то вона була виваженою і значно ліберальнішою ніж політика Варшави чи Бухареста.

Вільно діяли українські партії (близько 30), громадські та культурно-просвітницькі організації. Суспільно-політичні рухи базувалися на ідеях русофільства, мадярофільства і українофільства.

Українофіли. Як ідеологічно-політична течія українофіли ідейно спиралися на традиції народів XIX століття. Успіхам цієї течії сприяла не тільки матеріальна допомога уряду Чехословаччини, але й його позиція щодо русинів Підкарпатської Русі. Як президент Т. Масарик, так і його однодумець Е. Бенеш неодноразово заявляли, що русини є частиною малоруського, тобто українського народу, а опікунство над Підкарпатською Руссю є лише тимчасовим – поки український народ не стане національно об'єднаним [4]. Українофільська течія на чолі з А. Волошином, М. та Ю. Брацайками, була найвпливовішою, особливо в середовищі світської інтелігенції та студентства. Під її ідейним впливом діяли: товариство «Просвіта» (створена в 1920 році в Ужгороді) – громадсько-культурна організація, яка об'єднала всю проукраїнську частину інтелігенції Закарпаття, провела плідну роботу по вивченню історії Закарпаття, організувала масові заходи культурно-громадського характеру; організація «Пласт»; Асоціація українських вчителів (1200 осіб). Наприкінці 1930-х років українська політична течія в Закарпатті перемогла опонентів і стала готовою для реалізації своєї цілі – створення національної держави у формі республіканської Карпатської України. Однак розвинути державотворчий потенціал завадили міжнародні чинники, пов'язані з початком Другої світової війни.

Русофіли. Прихильники єдності місцевих русинів із російським народом. Вважали місцевих жителів його етнографічною гілкою. Найбільше політичних організацій нараховувалося у русофільському таборі, і незважаючи на деякі відмінності, вони мали спільні риси. Насамперед, це негативне ставлення до проукраїнських політичних і культурно-національних змагань місцевого населення, опозиційна позиція щодо чехословацької державної влади та її централістської політики в краї. Русофіли відстоювали ідею, що місцеве населення – «карпатороси» – це частина російської нації. Їхня мотиваційна ідея базувалася на тому, що географічна відірваність краю від Росії є тимчасовою, і завдяки їхнім зусиллям необхідно відновити національну єдність. Вони гуртувалися навколо надпартійного органу Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР), русофільських політичних партій та культурно-освітніх громадських організацій, провідним серед яких було «Общество імені О. Духновича» (створене у 1923 р.), хоча і тут єдності не мало (вживання різних термінів «руський» і «русский» ілюструє і зміст ідеологічних протиріч цієї течії).

Розглядають три етапи розвитку русофільських політичних партій у 20 – 30-х роках ХХ століття:

1. Перший етап: 1919 – 1924 роки. З'являються як автономні, суто крайові політичні організації, так і філії загальнодержавних партій. Міжпартійна боротьба зводилася до пошуку об'єднавчого центру, відбувалися міжпартійні блокування, організаційні об'єднання. Унаслідок особистих непорозумінь лідерів партій, а також намагання чехословацької державної влади підпорядкувати своєму впливу русофільський рух, відбувалося поступове формування партій і пошук інших шляхів реалізації політико-суспільних завдань тогочасності. Тому у 1919 – 1924 роках деякі партії почали виходити з-під контролю Праги і шукати собі як внутрішніх, так і зовнішніх союзників.

2. Другий етап: 1925 – 1934 роки. Державу поглинула світова економічна криза, яка негативно вплинула на можливості державної влади проводити ефективну регіональну політику. Пріоритетним завданням русофільських партій стає політична боротьба за автономію. Поступовий вихід із економічної кризи не змінив їхніх позицій. У такій ситуації все відчутнішим стає бажання русофільських політичних організацій опиратися на зовнішньополітичні чинники.

3. Третій етап: 1934 – 1938 роки. Кульмінаційний у діяльності партій русофільської орієнтації. Поступове входження анти чехословацької політики у діяльність партій. Активізація Центральної Руської Народної Ради як об'єднавчого центру русофілів і надпартійного координаційного органу приводить до посилення їх позицій у краї і, врешті-решт, внаслідок необхідного порозуміння з проукраїнськими політичними силами – до становлення першого автономного уряду. Проте політика, яку вони проводили до цього часу і навіть тоді, коли більшість у крайовому уряді знаходилася в руках русофілів, дискредитувала весь автономний рух і призвела до нищівної поразки, втрати довіри з боку влади Чехословацької Республіки. Русофільські лідери позбулися свого становища у владних структурах, а їхні політичні партії і друковані органи були заборонені. Свої позиції вони зуміли повернути після 2 листопада 1938 року, коли частина закарпатських територій відійшла під юрисдикцію Угорщини.

Русини. «Карпаторусинство» – культурно-політична течія в національно-визвольному русі Закарпаття другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., що сформувалася серед місцевої інтелігенції і духівництва як одна з регіональних відгалужень панславізму та «москвофільства». Кінцевою метою «карпаторосів» було проголошення себе окремим народом у складі Австро-Угорщини, а згодом – Угорщини і Чехословаччини. Пропаганда спадщини русинів, їх взаємини із західними і східними слов'янами все більше переконували в тому, що вони не є рутенами, ні карпаторосами, тим більше вони не росіяни, а просто корінне населення Підкарпатської Русі, яке усвідомлює себе русинами. Так його офіційно називали і в урядових актах Чехословаччини, включаючи й конституцію, схвалену на початок 1920 року. Причому русинів поряд з чехами та словаками вважали державотворчою нацією.

Громадськість сприйняла цю течію по-різному. Хтось побачив у ній відродження історичної пам'яті, хтось – можливість узаконити етнічну відмінність

закарпатців від населення інших регіонів України, а дехто, особливо з табору войовничих українців, – загрозу державній незалежності України.

Мадярофіли. Вони вважали русинів окремою нацією; виступали за приєднання Закарпаття до Угорщини. Ця течія виникла у середовищі мадяризованої інтелігенції на рубежі XIX – XX ст., яка відкинула ідеї закарпатських будителів. Адже, як пише І. Ванат, «кожен, хто хоч трохи обізнаний з творчістю О. Духновича і його соратників, знає, що вони були твердо переконані в тому, що «свої за горами, не чужі», були поборниками єдності угорських русинів із австрійськими, тобто галицькими й буковинськими одноплемінниками» [1]. Засновники ж мадяронства – А. Годінка, Ш. Бонкало (стимульовані на ренегатство угорським урядом як політично, так і матеріально) відкинули те, що плекали будителі: руську етнічну окремішність від угорського народу та оголосили, що закарпатці, після багатьох віків проживання поруч із ним, втратили майже все, що єднало їх зі східними слов'янами і, навпаки, чимало перейняли в угорців. Тож нічим, хіба що мовою, якою розмовляють лише у побуті та «східною» вірою, від них не відрізняються, отож, практично, є субетносом угорського народу [2].

Комуністи. Ідеологію українофілів утверджувала також крайова Комуністична організація Закарпаття, яка мала значний вплив у народі. У пресі, у науковій літературі комуністи доводили, що русини є українцями, і вимагали возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Проти заперечення української ідентичності корінного населення Підкарпатської Русі виступали різні політичні течії. Для комуністичної та соціалістичної партій це було тактичним ходом, що давало змогу під час виборів одержати додаткову кількість голосів виборців. Так, у 1924 р. комуністи отримали майже 40 відсотків голосів закарпатців.

1. Ванат І. До питання про так звану українізацію русинів Пряшівщини. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 року)*. Ужгород: Гражда, 1994. — С. 99.
2. Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у XX ст. К.: «Відродження», 1992. С. 12; Тиводар М. Народознавчі роздуми. Ужгород: Карпати, 1997. 205с. С. 111 – 113.
3. Мишанич О. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму. К.: Видавництво «Обереги», 1999. 47 с.
4. Нове життя. Пряшів, 1991. 22 листоп.
5. <http://www.zakarpattia.com/?p=2850>
6. <https://scicenter.online/istoriya-ukrainyi-scicenter/techiji-suspilno-politichnogo-135824.html>

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918-1939)

Не зважаючи на те, що польський народ був позбавлений власної держави на 123 роки (1795-1918), він не втратив за період своєї національної свідомості, історичної тяглості та традиції державотворення. Тому після закінчення Першої світової війни, поразки Австро-Угорщини та Німеччини, падіння царського режиму в Росії, а саме 11 листопада 1918 року Польща проголосила себе республікою на чолі з Юзефом Пілсудським.

Незалежна Польща після Першої світової війни змінила геополітичну карту Європи. Її поява є однією з найбільших геополітичних подій початку ХХ ст. Здобуття Польщею ознак повноцінної держави, рівноправного суб'єкта міжнародних відносин відбувалося за складних і суперечливих умов повоєнного облаштування, що значною мірою визначило характер і зміст повоєнної політики на міжнародній арені. Складність ситуації полягає в тому, що Польща, будучи однією з найбільших європейських держав, маючи значний і різнобічний потенціал, не мала відповідного місця й впливовості у міжнародних стосунках, лише поставала їх суб'єктом, набувала певного досвіду, відчувала відсутність дипломатичних кадрів, власне лише створювалась її дипломатія. Особливість польської зовнішньої політики полягала у визначенні державних кордонів та забезпеченні територіальної цілісності в складних умовах повоєнної Європи [2].

Значною була роль зовнішньої політики у налагодженні й розвитку зв'язків з державами Європи і світу у зміцненні міжнародного становища Другої Речі Посполитої, котра була активним складовим чинником міжнародних відносин на європейському континенті, багато відомих польських діячів виступали на міжнародній арені, були знані за кордоном, підтримували взаємини з державними і політичними діячами інших країн, ініціювали ідеї, визначали не лише зовнішньополітичне обличчя Польщі, а і Європи, а відтак і світу. У Парижі, Лондоні та інших столицях діяв Роман Дмовський, на перебіг польсько-російських відносин впливав Юзеф Пілсудський, польсько-німецькі справи на найважливіших напрямках перебували під впливом Войцеха Корфанти, як керівники урядів на польську зовнішню політику впливали Вінцентій Вітос та Ігнацій Дашинський. Польський уряд і його закордонна дипломатична служба обґрунтовували та відстоювали національні інтереси на міжнародній арені. Ураховуючи умови здійснення політики Польщі на міжнародній арені, цілі, зміст і динаміку, основні пріоритети, зовнішньополітичну діяльність нововідродженої Польської держави у міжвоєнний період можна поділити на три головні етапи: перший охоплює 1918–1923 рр. і характеризується зусиллями щодо визначення кордонів Польщі, а також їх міжнародного визнання; другий – 1923–1932 рр., коли Польща простувала до зміцнення свого нового становища в Європі, головним чином, спираючись на Лігу Націй, і, насамперед, до укладання зовнішньополітичних зв'язків із сусідами й тогочасними великими дер-

жавами; третій – 1933–1939 рр., у якому розпочалася і велася боротьба за існування Польської держави, а також цілісність її території [6].

Важливим кроком стало прийняття нової конституції у 1921 році, у якій проголошувалися демократичні права громадян. Польща стала парламентською республікою, де законодавчу владу уособлював двопалатний парламент – сейм і сенат, а виконавчу – президент, якого обирали на семирічний термін, і Рада Міністрів, відповідальна перед Національними зборами – спільним засіданням сейму й сенату. Затвердження конституції забезпечило: формування правової системи держави, утвердження законності та правопорядку в суспільстві, виховання правової свідомості й політичної культури населення; стало важливим фактором розбудови національної державності на основі нової політико-законодавчої бази, ґрунтованої на конституційних основах, трансформації або відміні загальнообов'язкових правил і принципів найвищої юридичної сили відповідно до суспільних реалій життя. Прийняття конституції 1921 р. створило юридичне підґрунтя для ефективної і раціональної розбудови політичних структур, стабілізації економіки, формування громадянського суспільства, органічного входження країни до світової спільноти. Завдяки конституційним засадам поляки досягли певних успіхів щодо ліквідації пережитків більш як столітньої неволі; вибудовано структуру державної влади і сформовано її центральні органи, визначено модель державно-політичного устрою на основі парламентської демократії, забезпечено його функціонування у складних умовах міжвоєнної Європи [5].

Утворення й становлення незалежної Польської держави створило сприятливі умови для розвитку польської культури, освіти і науки, які мали велике значення для формування польської національної державності, бо час був багатим на інтелектуальну, художню й наукову активність. Після тривалого періоду іноземного панування, яке часто призводило до зневажання національних і культурних цінностей, піднесення та посилення ролі культури у національно-державному відродженні стало неодмінною умовою і закономірним явищем у післявоєнній Польщі. Польське населення дедалі більше втрачало зв'язки з традиційною культурою і позитивно сприймало модерні зразки, які створювала творча інтелігенція, чи запозичені з-за кордону. У незалежній країні можна було створити для цього організаційний державний апарат і асигнувати на потреби культури суспільні засоби. Одним із досягнень Другої Речі Посполитої стало реформування польської системи освіти, яка перетворилася на потужний фундамент суспільства. Післявоєнна система освіти зароджувалася, вдосконалювалася у період господарського відновлення й розвитку країни. Польська влада використовувала освіту як інструмент національної інтеграції. Посилена увага до гуманітарних, природничих і точних наук поєднувалася із збільшенням кількості навчальних закладів. Серед багатьох наук, які прославили Польщу, слід назвати школи математики й філософії та львівську школу функціонального аналізу й археології. У польській культурі зберігав свої позиції і набував нових рис романтичний націоналізм [1].

У розвитку відродженої Польщі важливою віхою став державний переворот у травні 1926 р., який здійснили Ю. Пілсудський та його прихильники, що

засвідчив згорання парламентсько-демократичних основ у національному державотворенні й створення авторитарного «санаційного» режиму оздоровлення країни. Його причинами стали економічна і політична нестабільність країни, слабкість основ демократизму, відсутність традицій парламентаризму, маловпливовість інституту президента, погіршення стану в збройних силах, їх організації і незавершеність створення цілісної системи відповідно до умов національного державотворення, особистісний чинник Ю. Пілсудського, ускладнення суспільно-політичної ситуації й поглиблення внутрішніх суперечностей, а також міжнародні події виокремили вразливість молодого держави, невизначеність чітких пріоритетів у її зовнішньополітичній діяльності. Урядовий переворот 1926 р. обмежив демократично-парламентські основи у розвитку Другої Речі Посполитої і започаткував період авторитарної влади, яку в зарубіжній історіографії називають традиційними диктатурами чи режимами особистої влади, а режим «санації» характеризують як плюралістичний авторитаризм. Травневий 1926 р. переворот спричинив зміни у функціонуванні політичної системи, а не в моделі суспільно-політичного устрою в Польщі, що підтверджує продовження діяльності опозиційних політичних партій і об'єднань до кінця Другої Речі Посполитої [4].

Зовнішня політика Другої Речі Посполитої була скерована на визначення своїх кордонів чим кардинально змінила геополітичну карту Європи. Найскладнішим для Польщі було те, що не дивлячись на наявність великої території, маючи різнобічний потенціал, довго не могла знайти впливовості на міжнародній арені. Це все пояснювалося тим, що силове встановлення кордонів Польщею призвело до подальшої напруги у відносинах з більшістю сусідніх країн, за винятком, можливо, тільки Румунії і певною мірою Латвії. Переважно профранцузька орієнтація зовнішньої політики в період становлення Польської національної державності обмежувала свободу маневру в майбутньому, у міру того, як Франція втрачала свої пануючі позиції на європейському континенті. Унаслідок цього стосунки із сусідніми країнами були напруженими і суперечливими [2].

На початку 1930-х років відбувалася корінна перебудова міжнародних відносин в Європі та світі, що породило нові принципи зовнішньої політики, які дістали назву «політики балансування». У той час Польща розривалася між двома найсильнішими сусідами – СРСР і Третім Рейхом. Польща проводила лінію «рівного віддалення» від Німеччини й СРСР і намагалася всіма засобами протидіяти їх можливому зближенню і союзу на антипольській платформі. Результатом такої тактики уряду Польщі було укладено у Москві 25 липня 1932 р. пакт про ненапад. Аналогічний договір двома роками пізніше (26 січня 1934 р.) підписано з Німеччиною. У другій половині 1930-х років Польща не протидіяла Німеччині, яка взяла активну участь у громадянській війні в Іспанії на боці Франко та здійснила аншлюс Австрії. У результаті поглибилася криза Версальської системи. А весною 1938 року Польщею був висунутий ультиматум Литві з вимогою визнати остаточний характер польсько-литовського кордону на її користь [6].

Пізніше Польща також «приклала руки» до розпаду Чехо-Словаччини, що стало прелюдією до Другої Світової війни. Європа сприйняла це несхвально, позаяк такі дії пов'язувалися з агресивною політикою Німеччини щодо Австрії та Чехо-Словаччини. Події в Мюнхені, які датуються 29 вересням 1938 р. визначили нові вимоги до Німеччини, яка впевнено створювала всі умови для початку війни. Як наслідок, відбулося загарбання Праги у березні 1939 р., вимога від Польщі на згоду на включення Гданська до Рейху та на так званий «екстериторіальний коридор», який з'єднував би німецьке Помор'я зі Східною Пруссією. За Версальським миром 1919 р. смуга Польщі до моря в Гдині та Гданськ (Данциг) відокремили Східну Пруссію від решти Німеччини. Гітлер вимагав комунікації через цей польський коридор [3].

Польща опинилася у небезпечному становищі. У результаті таємних радянсько-німецьких переговорів було підписано пакт про ненапад між Німеччиною та СРСР – пакт Молотова-Ріббентропа. У таємному протоколі до цього договору йшлося про поділ польських територій і про сфери впливів Третього рейху (Литва) та СРСР (Фінляндія, Естонія, Латвія і Бессарабія). Таким чином, відкрився шлях до агресії проти Польщі з боку Німеччини. Радянсько-німецькі домовленості свідчили про те, що дві сусідні великі держави об'єдналися для боротьби проти невивідної їм Версальської системи, невід'ємною частиною якої була Польща. І відбулося це в умовах, коли західні союзники Варшави не були готові надати їй дієву допомогу. Гітлер мав безперечну військову перевагу не лише над Польщею. Також ним був опанований потужний військово-промисловий потенціал ліквідованої Чехо-Словаччини. На той час Англія не мала достатньо сухопутних військ, а у Франції вважалося, що вони не повинні гинути за «польський порядок».

Тому напередодні очікуваного нападу німців Польща була залишена напризволяще: ні Англія, ні Франція не надали ніякої допомоги, а СРСР став на бік Німеччини. Однак, незважаючи на важку ситуацію, Польща вирішила чинити збройний опір.

1 вересня 1939 року сталася справжня трагедія, воєнна катастрофа, якої зазнала Друга Річ Посполита. Фашистська навала поставила питання про етнічне та фізичне виживання польської нації. У польській історіографії, у національній свідомості і традиції живе переконання, що поляки у безнадійній ситуації цілковитого оточення зайняли гідну ситуацію, заявили про моральну силу, яку дало їм переконання, що відстоюють справедливу справу, що захист свободи і суверенності, отриманих з такими труднощами у 1918 р., навіть в складних умовах, для оборони країни є найвищим наказом – боротися за вітчизну, що така боротьба – це потужний моральний капітал, що ця боротьба буде початком широкого руху Опору проти загарбників, що в сприятливих умовах можна відбудувати вільну і незалежну Польську національну державу.

Ці події вкотре доводять надзвичайну силу польського народу, його бажання зберегти свою культуру, традиції, територіальну цілісність та найголовніше – відновити національну державну самостійність і незалежність.

1. Алексієвець Л. Гуманітарно-культурні фактори державотворення Польщі (1918–1926 рр.) [Електронне джерело] – режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12977/07-Aekseevets.pdf?sequence=1>
2. Алексієвець Л. Польща в 1918–1926 рр. У вимірі сьогодення [Електронне джерело] – режим доступу до ресурсу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksiievets_Lesia/Polscha_v_1918_1926_rr_u_vymiri_sohodennia.pdf
3. Боєчко В.Ф. Економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки [Електронне джерело] – режим доступу до ресурсу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/71.pdf>
4. Бортник Л. Українсько-польське прикордоння у 1918–1939 рр.: проблеми формування і функціонування [Електронне джерело] – режим доступу до ресурсу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8803/1/bortnik.pdf>
5. Гайдай В. В. Історичні обставини і передумови відновлення незалежності Польщі у 1918 р. [Електронне джерело] – режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/Home/Downloads/39155-76989-1-PB.pdf>
6. Парнета О. Польща в системі міжнародних відносин у міжвоєнний період (1919–1939) [Електронне джерело] – режим доступу до ресурсу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Parneta_Oksana/Polscha_v_systemi_mizhnarodnykh_vidnosyn_u_mizhvoiennyi_period_19191939.pdf

Володимир Гиря

ВИБОРИ І ЗАСІДАННЯ СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (12 ЛЮТОГО – 15 БЕРЕЗНЯ 1939 Р.)

Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, у якій мали можливість вільно функціонувати понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Усі вони представляли два основні напрями – русофільський і народовецький (український). Однією з найбільш впливових була крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), з якою тісно співпрацювали «Об'єднання трудового селянства», «Червоні профспілки», «Лівий фронт» та «Союз друзів СРСР». Усі вони стояли на прорадянських позиціях. Близькою до комуністичної була Соціал-демократична партія, хоча вона так і не пішла на зближення з нею. На яскраво виражених русофільських і проугорських позиціях стояли АЗС і Руська національно-автономна партія. На українських соборницьких позиціях перебували УЦНР, фракція аграрної партії, Християнсько-народна партія, культурно-освітні організації «Просвіта», «Пласт» та інші. Такий стан справ існував до 25 жовтня 1938 р., коли празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій.

Незважаючи на таке рішення чехословацького уряду, партії та об'єднання продовжували діяти. Фактично, найбільше від цього постраждали тільки закапатські комуністи. 25 жовтня 1938 р. віце-губернатор краю А. Бескид видав розпорядження про припинення діяльності крайкому КПЧ [1, с. 34–35]. 2 ли-

стопада 1938 р. начальник ужгородської поліції доповідав у Прагу, що згідно з розпорядженням «були проведені обшуки в секретаріатах і на квартирах керівних діячів партії в Ужгороді, на Радванці і в Доманинцях», у результаті чого «знайдено і конфісковано письмовий матеріал, печатки, посвідчення і партійні значки. Ці речі були забрані в поліцейське управління» [2]. Приміщення крайкому КПЧ були «замкнені й опечатані» [3].

У 1938 р. закарпатських комуністів нараховувалось чотири тисячі (працювали в 261 первинній організації 18 окружних комітетів), а в 1939–1941 рр. вони нараховували тільки 61 чол. Переважна більшість членів крайкому КПЧ емігрувала в Радянський Союз [4, с. 123]. А. Волошин не збирався відновляти діяльність цієї партії, навпаки, в краї посилилась антикомуністична пропаганда. З ініціативи закарпатських націоналістів у Карпатській Україні 10 лютого 1939 р. було утворено «Товариство боротьби з комунізмом». На установчих зборах цієї організації було обрано провід у такому складі: Ю. Перевузік (голова), М. Долинай (заступник), Ю. Химинець (секретар) [5]. «Ціллю товариства, – говорилося в Статуті, – є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах, та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання. Не може бути прийнята в члени особа, яка належала до товариства, оснований на марксистській ідеології в останніх трьох роках» [6].

Закарпатські комуністи, загалом, негативно ставилися до уряду, очолюваного А. Волошином. «Реваї, волошини, рогачі, росохи з українськими білобандитами – мерзотні зрадники свого народу, які запродались найлютішому ворогові за миску сочевиці, – писав лідер закарпатських комуністів О. Борканюк. – Ці мерзотні слуги Гітлера хочуть гнати закарпатських трудящих у братовбивчу війну проти українського народу, перш за все, проти Радянської України, щоб допомогти німецьким імперіалістам перетворити українські землі в свою колонію» [7, с. 93]. Звичайно, що в цих словах не було і долі істини. Разом з тим, між комуністами і політиками уряду А. Волошина було чимало спільного, зокрема спільна боротьба за українську мову, освіту і культуру, участь рядових комуністів у загонах Карпатської Січі тощо. Недоліком комуністів було те, що вину за складність соціально-економічного і політичного становища краю вони намагалися покласти на владу Волошина, групу Ревая і «українських білоемігрантів» [8, с. 49]. Цим самим, вони теж спричинилися до дестабілізації внутрішньополітичного становища Карпатської України.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехословацького уряду. Наслідки розв'язання і розпущення політичних партій... наступають зараз після оголошення. Майно розв'язаних політичних партій, що становило їх фонд, буде ліквідовано, а залишок дістається державній скарбниці» [9, с. 50]. Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості: «Політична система Карпатської України не знає

партій. Усі політичні партії були розпущені й зліквідовані. Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бу-вших національно-українських партій. В цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...» [10, с. 93]. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва» [11].

Розпускаючи всі політичні партії, А. Волошин дав дозвіл «заложити політичну партію під назвою «Українське Національне Об'єднання» (УНО)» [12]. Приймаючи рішення про розпуск політичних партій, уряд Карпатської України допустився грубої юридичної помилки, адже це означало, що з парламенту і сенату Чехословаччини автоматично виключалися всі депутати розпущених політичних партій. На думку представника уряду Карпатської України в Празі В. Шандора, «все це можна було здійснити іншим способом. Уряд мав скликати всіх представників політичних партій, їхніх послів і сенаторів, представити їм план, яким способом хоче упорядкувати політичне життя краю та пред'явити їм програму нової політичної партії «Українське Національне Об'єднання». Вони до того мали зайняти своє становище. Політичні партії та їхні представники, посли й сенатори, що прийняли б платформу нової партії, включались би партійно до УНО від імені своїх партій, чим би стали послами й сенаторами нової партії і зберегли б свої мандати в Празі» [13, с. 158]. Становище не врятувало і те, що 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням змінив своє попереднє рішення. Зміна полягала в тому, що первісне розпорядження про розв'язання політичних партій не відноситься до аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партії. Саме представники названих партій і становили кістяк УНО.

24 січня був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова УЦНР Ф. Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М. Тулик – заступник, А. Ворон – генеральний секретар, І. Рогач – секретар, В. Гренджа-Донський – редактор преси УНО, В. Комаринський – референт пропаганди, М. Бабота і М. Бандусяк – контролери, А. Штефан, М. Бращайко, І. Невицька, С. Росоха, Ю. Пазуханич, М. Долинай, С. Ключурак, В. Лар, Д. Німчук, М. Марущак, Д. Попович, І. Климпуш, М. Гупаловський – члени центрального проводу УНО [14]. З початку свого заснування УНО, за словами В. Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скоріше були наказами [15]. 27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список кандидатів у посли до Сойму Карпатської України, до якого ввійшли 32 особи [16, с. 26]. На думку сучасника, підбір кандидатів був зроблений поспішно і невдало. «Майбутній Сойм має розв'язати чимало питань, – писав В. Гренджа-Донський, – має ухвалити низку конче потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру – а нема тут спеціалістів» [17, с. 168]. Зате переважна більшість із них була членами УНО.

Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. По-друге, це свідчило про певну са-

мостійність української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі, яку детально описав С. Росоха [18, с. 31–40]. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Сойму. Усі листівки закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилося: «Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу» [19]. «Громадяни! Українці – Українки!» – твердила інша листівка, – на чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.» [20].

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили свої кандидатські списки до Сойму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і «Група підкарпатських русинів», але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому [21, с. 128]. Цей акт уряду А.Волошина слід розцінювати як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення. Уряд докладав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної партії не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок. «Ти вже об'єднався, говорилося в одній із них, – і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи» [22].

Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що «Легітимацийний листок про вибори» передбачав покарання «як провину тяжкою в'язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцєви листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли йому очеркує в листі кандидатів» [23]. Цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень закону про вибори в поодиноких округах.

Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [24]. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними [25]. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: «Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосувало за УНО – Авт.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: «Видиш нашу гордість, чужинце». Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя» [26]. Свідчення очевидців переконують у великому політичному

піднесенні, яке було під час виборів. Житель с. Колочава, що на Міжгірщині, М. Шимоня розповідав: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище» [27]. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е. Медвідь, М. Липей, А. Субота, В. Цьока, В. Цех та багато інших. Закарпатці, які проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили «приєднати їх голоси» [28].

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. У той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом № 328 від 22 листопада 1938 р., що узаконував автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Сойму Карпатської України. У ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: «Сойм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада» [29]. Уряд А. Волошина планував відкриття Сойму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е. Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А. Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Сойму. Однак необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1939 р. А. Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В. Шандору було запропоновано «виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба» [30, с. 269]. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А. Волошин, за якого проголосували всі послы.

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою ді-

альність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами з Великої України. Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятому 10 лютого 1939 р.: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!» [31]. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства» [32]. Однак цим намірам не суджено було збутися.

1. Росоха С. Сойм Карпатської України. Вінніпег, 1949; Львів: Меморіал, 1990.
2. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. 3, Оп. 4, Спр.12, Арк. 1.
3. Там само, Арк. 2.
4. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993.
5. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 12, Арк. 3.
6. Там само, Арк. 4.
7. Болдижар М. Названа праця.
8. Росоха С. Названа праця.
9. Там само.
10. Болдижар М. Названа праця.
11. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 5, Арк. 5,6.
12. Там само, Арк. 7.
13. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.
14. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 6, Арк. 8.
15. Там само, Спр. 13, Арк. 168.
16. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945. К., 1992.
17. Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987.
18. Росоха С. Названа праця.
19. Нова свобода. 1939. 15 лют.
20. Там само, 1939. 25 лист.
21. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992.
22. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 163.
23. Там само, Арк. 64.
24. Там само, Ф. 4с/18, Оп. 1, Спр. 34, Арк. 1.
25. Там само, Ф. 17, Оп. 2, Спр. 376, Арк. 1.
26. Там само, Ф. 3, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 163.
27. Вегеш М., Турияниця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1994.
28. Там само.
29. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 12, Арк. 4.
30. Шандор В. Названа праця.
31. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 32, Арк. 4.
32. Там само, Оп. 3, Спр. 14, Арк. 1.

ЕКОНОМІКА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Феєрією прийнято називати театральне видовище з несподіваними яскравими ефектами (феєрверками, фонтанами, снігопадом), котрі забезпечують хитромудрі механізми із-за лаштунків, але найбільше – самі артисти на сцені. Саме таким було господарське життя Карпатської України. З одного боку, це була боротьба за виживання. З іншого – реалізація дрімаючого потенціалу, котрий виявився чималим. Саме з цього виростала вся урядова політика. Вона була продовженням економічних відносин і тому не була якоюсь авантюрою. Хоча зарубіжна преса постійно нагнітала пристрасті з приводу геополітичного значення цього краю, кваліфікувала його як плацдарм, з якого почнеться боротьба за решту українських земель, уряд Карпатської України переймався аж ніяк не цим, а перш за все господарською ситуацією. Вона ж була драматичною, але не безнадійною.

Економікою Карпатської України переймалося її міністерство торгівлі, очолюване Ю. Реваєм. Воно мало вісім ресортів (управлінь): господарства, фінансів, залізниць, пошти і телеграфу, здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. На більшість посад тут були уперше призначені місцеві кадри. Громадськими роботами відав емігрант Олександр Санат, а соціальною опікою – Степан Стебельський, який лишився ще з чеської адміністрації. Мемуарист В. Бірчак максимально критично оцінив діяльність цього міністерства, проте в цьому конкретному пункті він навряд чи був об'єктивним. Мабуть, далися ознаки особисті непорозуміння та образи. Бо те, що реально здійснило за кілька місяців міністерство, зараз викликає тільки повагу. Перспективні ж плани були взагалі грандіозними, але не надуманими. Дещо з наміченого вдалося здійснити вже в радянську добу, дещо робиться тільки зараз, а дещо і понині переписується з однієї програми соціально-економічного розвитку до наступної. Можливо, це відомство і було від початку приречено на поразку. Та, на щастя, самі урядовці, плановики, фінансисти, інженери цього не знали. Вони просто працювали незважаючи на всі перепони і тому домоглися вагомих результатів. Це і був чи не найбільш переконливий доказ життєздатності української державності по цей бік Карпат.

Енергетика і добувна промисловість.

У другій половині грудня 1938 р. в Карпатській Україні працювала експедиція німецьких геологів на чолі з Цізарем. Вони були просто вражені результатами своєї розвідки: як багато містять ці надра і наскільки слабко вони використовуються! Тут була практично вся таблиця Менделєєва. Правда, багато покладів були у незначних концентрації, налагодження їх видобутку потребувало значних капіталовкладень. Але світова економіка переживала справжній бум. Великі держави готувалися до війни, дрібніші теж не відставали від них. Карпатська Україна могла стати європейського значення центром по видобуванню рідкісних металів та інших важливих копалин. Це не кажучи вже про будівельні матеріали. У районі Нересниці – Ганичів виявили поклади сировини

для виробництва цементу, котрий на Підкарпаття раніше завозили із Словаччини. У долині Тересви відкрили поклади мармуру. Волівська округа (Міжгірщина) виявилася цілою підземною скарбницею: цегельна глина, вапняк, дорожний камінь, кремій. Тільки будуй – усе є. Найціннішою виявилася глина із Синевира і Волового. На цій основі можна було відкрити ряд нових промислів – скловаріння, керамічне виробництво, будівельні матеріали.

Одним з найважливіших ресурсів Карпатської України була сіль. Покладів Солотвина вистачало для цілої республіки, тобто для 15 мільйонів чоловік. Щороку тут видобувалося 174 тисяч тон. Завдяки цьому ресурсу Карпатська Україна могла стати помітним суб'єктом на європейському ринку солі. Це була база для налагодження овочево-консервного виробництва. Тому одразу було поставлено питання про модернізацію шахт, закладених ще у XVIII ст. Реалізувати це вдалося у радянські часи, але нині солерудник знову переживає подібні проблеми.

Для добування багатьох копалин і особливо для їхньої первісної обробки (збагачення) потрібно багато електрики. Тому німецькі інженери запропонували збудувати в Карпатській Україні велику електростанцію. Для проекту було використано унікальну ситуацію, коли поруч протікають дві річки Тересва і Ріка, причому Тересва тече трохи вище, ніж Ріка. В одному місці їх розділяє гора. Через неї і запропонували прокласти тунель, то воду з Тересви можна буде спустити у Ріку, а при тому вони будуть обертати турбіну електрогенератора. У результаті очікувався такий грандіозний водоспад, якого немає ніде в Європі. Цей водоспад міг би краще за всяке вугілля, за всякі дрова живити велику електростанцію. Згідно з розрахунками, ця станція могла освітлювати не тільки наш край, а ще й половину Румунії, всю північну Угорщину і навіть і східну Словаччину. Це мало давати краєві необхідну валюту. У дещо скромнішому вигляді цей проект було реалізовано тільки 1956 р. Про повне же використання гідроенергетичного потенціалу краю з його найгустішою в Україні системою річок заговорили тільки останніми роками через проблеми із газом. Нині мала гідроенергетика знов на часі

Тоді ж у Хусті було створено товариство «Карпатські електрарні», що мало малі електростанції в Ясіні і Воловому. Завдяки йому почалася електрифікація сіл Довге, Дубове, Поляна, Неліпино, Голубине, Ракошино, Давидково. На 1939 р. було заплановано здачу великої електростанції в Оноківцях.

Обробна промисловість.

Незважаючи на значні втрати, Карпатська Україна мала цілий ряд солідних підприємств. Перш за все це буди три лісохімічні заводи, що існували ще з австро-угорських часів: «Бантлін» у Перечині (210 робітників), «Сольва» у Сваляві (700) і «Клотильда» у Великому Бичкові (400). Крім того, була сірникова фабрика «Вулкан» у Чинадієві (100 робітників), ливарно-металообробний завод у Кобилецькій Полянці (200), велика лісопилка з паровим приводом «Вигорлат» у Тячеві (150), така ж «Падрус» у Богдані (100), пивоварня у Підгор'ях (120). На різних фабриках фірми «Латориця» у Сваляві, Чинадієві, Серенцівцях і Фрідешові працювало ще 2 тисячі чоловік.

Тому численні тогочасні заяви з закордону, буцімто існування Карпатської України є цілковитим абсурдом, не відповідали дійсності. Опираючись на цю основу, можна було розбудовувати економіку. Для цього потрібні були перш за все дві речі: налагодити збут деревини і виробів з неї за кордон, а також самостійно розпоряджатися валютною виручкою. Саме цим і зайнявся автономний уряд.

Велися переговори про поставки сірників до Великобританії. Проте виявилось, що «Вулкан» відповідно за засновницьких документів аж до 1947 р. не має права на експорт. Отакі моменти і підштовхували уряд до дальшої боротьби а підвищення статусу державності, за повне право розпоряджатися своїм економічним потенціалом. Саме це, а не якісь суто ідеологічні моменти примушували наповнювати державні форми реальним змістом. Подібні проблеми були з усіма іншими підприємствами. Скажімо, «Сольвою» на 90% володів чеський банк «Уніон», а на 10% – «Латориця». Було домовлено, що в березні 1939 р. центральний офіс «Сольви» буде перенесено з Праги до Сваляви, безпосередньо до виробничих потужностей, що дозволить принципово перебудувати всю роботу заводу – в інтересах крайового, а не празького капіталу. Подібна же робота велася по кожному підприємству.

Та основою крайової промисловості все ж була лісова. До кінця 1938 р. було практично припинено рубку лісу. Торгівлі деревом не велося. Відповідно горянам було зовсім ніде заробити. Люди сиділи без жодного гелера в кишені. Лави безробітних зростали з дня на день. Назривала та ж ситуація, що й під час кризи 1932/1933 років. Ще місяць-другий такого ж занепаду лісової справи і люди знову могли піти голодними походами, як тоді. Тільки тепер вже не на Ужгород, а на Хуст, до свого рідного уряду. Тому у січні почалися великі роботи в державних лісах. Але безсніжна зима ускладнювала вивіз дерева. Ю. Ревай вимагав негайної націоналізації і реорганізації управи лісів, після чого лісничий персонал можна було би скоротити на двадцять відсотків. Також планувалося будувати нові тартаки, меблеві фабрики і папірні.

Карпатські ліси мали європейську славу ще за цісарських часів. За чеських часів вирубки зростали з кожним роком. 1937 р. на Підкарпатті вирубано 86 мільйонів кубів, учетверо більша Словаччина дала тільки 95. 1938 р. вже відповідно 134 і 155, бо всюди вже пахло порохом, Німеччина активно розбудовувала свої шахти, металургійні комбінати та численні військові заводи. Форсоване промислове будівництво потребувало усе більше карпатського лісу. Не менше цього лісу прагнула й Угорщина. Навіть у переговорах з німецьким керівництвом угорські дипломати заявляли, що потребують «Руської території» перш за все заради лісу.

Інвестиції і зайнятість.

Велася результативна робота з зовнішніми інвесторами. Одним з них був чеський взуттєвий король Ян Батя, що свого часу збудував в Ужгороді цілий торговий пасаж, котрий називали його іменем. З ініціативи Степана Клочурака 19 січня 1939 р. фірма Баті подала прохання військовому відомству Чехословаччини про дозвіл на привласнення землі в районі Пасіки і Сваляви під будів-

ництво великої взуттєвої фабрики. Частина потрібних Баті земель вирішила віддати фірма «Латориця».

У лютому Хуст відвідали представники великого промислового концерну «Густав Саш» із Відня. Вони запропонували збудувати три фабрики: дві – по переробці фруктів в околицях Буштина або Тячева, а під Хустом – по переробці м'яса. 1937 р. з самого лише Тячева було вивезено 5000 вагонів яблук по цілому світу. Виробництво же повидла обіцяло значно вищі прибутки, ніж просто розпродаж урожаю. З боку крайового уряду проект мав і друге дно. Після Віденського арбітражу Німеччина (удвох з Італією) були гарантами кордонів Карпатської України. Гітлер активно шантажував самим фактом існування такої української автономії добрий десяток європейських столиць. У Хусті прекрасно розуміли, що наша державність є предметом бруталного міжнародного торгу. Розмінну карту завжди можуть викинути у відбій. Тому уряд і прагнув зробити цю карту нерозмінною – залучити у край німецькі капітали, котрі стали би додатковими гарантами того, що Німеччина виконуватиме свої зобов'язання.

У лютому Ю. Ревай після поїздки до Праги і Берліна ініціював урядову нараду. У кабінеті А. Волошина зібралися С. Клочурак, обидва брати Брашайки, М. Долинай і Ю. Перевузік. Ю. Ревай повідомив, що як тільки Карпатська Україна проголосить незалежність і відділиться від Чехословаччини, вона одразу же отримає від німецького уряду десять мільйонів рейхсмарок позички. Водночас Німеччина вимагала продати фірму «Латориця», тобто весь маєток графа Шенборна-Бухгейма фірмі Геринга «Герман Геринг Верке». Це була плата, за яку Рейх готовий був реально, а не на словах підтримувати Карпатську Україну. Проте присутні повважали, що пропонована виручка складе усього 60 – 70 мільйонів корун. Сума надто незначна як за найкращий маєток Карпатської України. Цей проект не було схвалено, хоча можливо, що саме він врятував би Карпатську Україну від ліквідації.

Але поки до краю не прийшли серйозні інвестиції, слід було вирішувати проблему зайнятості населення іншими способами. Хоч офіційно у Карпатській Україні зареєстровано 5087 безробітних, насправді їх значно більше. Німеччина зголосилася прийняти чотири тисячі з них. Але головне розпочати. Наразі було домовлено, що зарплата і всі пільги у заробітчан будуть такі ж, як і в німців. Щомісяця вони можуть вільно пересилати додому по 31 марці.

Транспорт.

Одним з головних гальм для розвитку економіки був стан транспортної мережі. Після Віденського арбітражу залізнична магістраль виявилася перерізаною. Правда, у Відні Угорщину зобов'язали надати українцям проїзд через її територію до 10 січня 1939 р. Аби не допустити цього, у ніч перед Різдом 6 січня гортіївці спровокували прикордонний інцидент в районі Мукачева. Чеські прикордонники оцінювали кількість озброєних терористів, що рвалися на їхню територію, у 250-300 чоловік. Відкриття транскордонного залізничного сполучення було відкладено. У Хусті велися подальші переговори з цього приводу.

Навесні німці планували будувати тисячокілометрову автостраду Захід – Схід, 175 кілометрів якої проектувалося через Карпатську Україну. Вона мала починатися з Берліна і йти через Дрезден на Прагу, а звідти на Пряшів – Гуменне – Снину – Ублю. Відтак вже по Карпатській Україні: Малий Березний – Поляна – Свалява – Хуст – Тячів і далі на Румунію. Будівництво мало початися з німецької території, у нас підготовчі роботи планувалося на листопад 1939 р. у цей проект на Карпатській Україні мало бути вкладено аж 3,5 мільярди крон. Окремо планувалося будівництво ще кількох залізничних віток у напрямку від перевалів у долину Тиси, а також цілого ряду автошляхів.

Сільське господарство.

Також уряд заходився здійснювати справжню агротехнічну революцію. У лютому 1939 р. замовлено десять вагонів конюшини для посівних робіт. Почалися конкретні роботи по підвищенню продуктивності ґрунтів. Ішлося про закупівлю нових продуктивних порід худоби і перебудову всього тваринництва за німецькими й американськими взірцями. Також село пропонувалося підіймати за рахунок того, що нині зветься зеленим туризмом. Йому було присвячено кілька урядових нарад. Планувалося осушення заболочених місцевостей, здійснення нової земельної реформи і створення сільськогосподарського банку для фінансування аграрного сектору і перш за все інноваційних проектів у цій сфері.

Підсумки.

Господарська історія Карпатської України досліджена значно слабше за політичну чи культурну. Між тим саме вона переконує у наявності життєвого потенціалу цієї маленької держави. Проголошення державності не було авантюрою, спричиненою винятково геополітичною кон'юктурою. Край був страшенно занедбаний упродовж віків. Навіть чехословацькі власті, котрі однозначно підняли стандарти життя у краї, все ж не покращили принципово стан справ у регіональній економіці. Ситуація вимагала приходу до господарських важелів місцевих уродженців, зацікавлених не так у швидких прибутках, як у розвитку власного краю. Саме в цьому була суть економічної політики Карпатської України, яка відповідала інтересам і тодішнього і наступних поколінь земляків.

Сергій Федака

КАРПАТСЬКА СІЧ У СВІДЧЕННЯХ ОЧЕВИДЦІВ

Закарпатці – народ миролюбний, неагресивний, але далеко не безхребетний. Найяскравіший приклад опору місцевого люду окупантам був у період Карпатської України, котра проголосила свою незалежність 15 березня 1939 р. Тоді на захист рідної держави піднялася Карпатська Січ, що формувалася спе-

ршу як громадська військово-спортивна організація з місцевих хлопців та галицьких емігрантів.

Наступ гортіївців почався ще 14 березня о 6-й ранку. Першим перейшов кордон 12-й велосипедний батальон в районі Підгорян і взяв напрям на Чинадієво і Сваляву. Тоді ж почався перший бій гортіївців з січовиками під Горондою, яку було здобуто о 16-й годині. Уряд Карпатської України запропонував чеському генералові, комендантові स्वाлявського гарнізону Я. Сватуку очолити оборону Карпатської України. Той пересунув війська ближче до кордону, видав зброю січовикам, але невдовзі склав з себе повноваження, мотивуючи це наказом Праги на евакуацію. Увечері вздовж прикордонного каналу між Ужгородом і Доманинцями почалася перестрілка між угорськими гонведами, з одного боку, та чехословацькими прикордонниками і січовиками, з іншого. Тоді ж прем'єр А. Волошин підписав документ, яким Карпатську Січ оголошено армією Карпатської України. Він заявив М. Бажанському: «Я хотів це зробити давніше, 12-го січня, а потім 12-го лютого, але мені «віщі політики» відраджували. Деколи я був у прикрих стосунках з Головним штабом Карпатської Січі і самим собою, з моїм власним наставленням, що Держава має мати свою рідну Армію. Роблю це сьогодні й прошу це передати для історії».

«Мадяри напали на Севлюш 15 березня близько 2 години вночі. Місто оборонили чехи панцирними автами й танками» (Я. Голота). «З хустських касарень чехи евакуюють. Хустський 45-й піший полк серед подвір'я палить рушниці, розбирає кулемети, а склад стрільного пороху чеські старшини висадили в повітря... Також на подвір'ї військової команди міста горять, крім документів, цілі купи рушниць... Творються гуртки січовиків, спиняють і обеззброюють чеські відділи і жандармерію. Біля полудня команда вже мала стільки зброї, що могла узброїти одну сотню і вислати на фронт. Із Севлюша та Іршави телефонують, що деяку зброю від чехів вдалося видістати. В Севлюші узброїли семінаристів і учнів торговельної школи. Біля Головної Команди (при вул. Румунській) поставлено скоростріл і, не зважаючи на протести, січовики роззброюють чехів» (В. Гренджа–Донський).

О 8-й ранку – переговори поручика-січовика Івана Чучки з чеським комендантом Севлюша про охброєння січовиків: «Майор Маша сказав мені, що зброю скоріше дасть мадярам, ніж розбишкам, злодіям, січовикам. «Коли ми ту не будемо панами, будуть мадяри, а не ви – ви дурні». О 10 ранку, коли мадяри вже наблизилися до Севлюша, військова команда чехів відступила в напрямі Хуста... Я взяв 20 січовиків, озброїв їх і послав на позиції на кінці Севлюша, щоб загородити вступ мадярам, доки прийде поміч з Хуста. З цими 20 крісами ми держали Севлюш проти 1000-разової мадярської переваги до 14 годин того самого дня. Потім уступили до Малої Копані. Один січовик поліг» (І. Чучка).

«З комендантами-чехами по різних місцевостях було легше зговоритись, як з Головною Командою. Так дістали ми зброю в Севлюші та Іршаві. В інших місцевостях, як, наприклад, в Торуні, Воловім, просто роззброєно чехів, причому не обійшлося очевидно без стрілянини і жертв. У Хусті справа представлялася зовсім погано. В середу 15 березня ми мали до диспозиції близько 50

крісів і 200 револьверів. Це була зброя, складена попереднього дня в помешканні прем'єра. Близько полудня в жандармів забрано 100 крісів і 6 ручних скорострілів. Цією зброєю озброєно сотню «Королево» і вислано на фронт (4 година пополудні)... Наші хлопці просто скеровували менші відділи чехів, що йшли з фронту, на подвір'я при вул. Румунській, ч. 1, і там мушили вони під загрозою скорострілів складати зброю. Викликало це протести чеської команди в уряді. Уряд давав суворі директиви штабові, штаб – черговому старшині при вул. Румунській, черговий старшина відповідав «офіційно» і «на позір», що справу прослідить, відповідь собі йшла урядовою дорогою, а чехів ми роззброювали далі. В той спосіб роздобуто кількасот крісів і кільканадцять ручних скорострілів» № (О. Волянський).

О 14-й годині угорські війська здобули Севлюш. «Чеське військо евакує; наші севлюшські оборонці просили, хай нам чехи дадуть хоч два панцирні авта – не схотіли, везуть з собою румунам... Тих кілька десятків семінаристів та гімназистів міста не могло вдержатися супроти малярської регулярної армії» (В. Гренджа-Донський). У Білках між 18 і 20-ю годинами січовики роззброїли чехів і готуються до оборони. О 17-й годині січовики зайняли оборону у Великій Копані і Королеві.

«Близько сьомої години січовики привозять до Хуста з Іршавщини перших полонених малярських вояків. Між мадярами знаходяться і старші віком вояки – доказ, що Мадярщина провела в себе тиху мобілізацію. Іршавські січовики розповідають, що вони перестрілювалися від ранку з мадярами, бої дуже тяжкі, багато січовиків, головні білецьких молоденьких гімназистів, полягло біля Іршави. Надходять повідомлення, що малярський наступ відбитий і Севлюш в руках січовиків. Однак через якийсь час маємо нові повідомлення, що мадяри наступають сильними моторизованими відділами й знаходяться вже під Великою Копанею – менше 2 км від Хуста... Вирішили евакуювати уряд з Хуста до Великого Бичкова й продовжувати далі збройну боротьбу» (І. Рогач).

«Вночі обсадили ми опущені чехами касарні, де була значна кількість зброї, ручної та машинової, причому ця остання понищена. При допомозі старих вояків і старшин змонтовано вісім важких скорострілів. У Тячеві окружний начальник Калинюк був у явній змові з мадярами і перешкоджав озброєнню січовиків. Врешті висланий з Хуста підхорунжий М. з місцевою командою силою забрав від чехів значну кількість ручної та машинової зброї. В цей спосіб ішло озброєння вночі з 15 на 16 березня швидким темпом» (О. Волянський).

16 березня у Хусті оголошено мобілізацію. «Від раннього ранку у владному приміщенні в Хусті кипить праця. В кімнатах складають кулемети, у коридорах набивають стрічки. На подвір'ї великий рух, переважно молодь... Озброєні відділи відходили на визначені становища в місті і поза містом» (І. Гуцул). Вранці легкопоранених січовиків з Хуста повезено до Тячева, де мав відкритися госпіталь. Січовики вирушили на іршавський та севлюшський фронти. Хуст вирішено здати: «Стало ясно, що нам залишається тільки відступ. Почалася підготовка до нього. Передовсім спалили всі акти й архіви Головної Команди. Почалося стягування підвод. Останніми двома автами поранених і жінок відіслано на Тячів» (О. Волянський).

О 5-й годині ранку почався угорський наступ на Королево, о 6-й – штурм Хуста. О 10-й годині угорські війська здобули Королево. Уранці також загарбано Сваляву і Перечин. Далі бої розгорнулися по лінії Рокосово – Іршава, поступово наближаючись до Хуста.

«16 березня я вийшов в Хусті на вулицю, все в місті виглядало, як за стану облоги. Наше радіо ще все закликала людей до зброї, пустивши навіть вістку, що німці приходять нам на поміч... Мобілізовані люди приїжджали до столиці, їх озброювали на подвір'ї окружного уряду, деякі були в уніформі, інші в цивільному одязі. Їх приділювали до загонів, до сотень і вони з рушницями на плечах відходили на фронт повздовж Тиси. Але для багатьох мобілізованих не стало зброї, не було ані харчів, вони тинялися голодні, нарікали. Їм нашвидко наші жінки приносили що могли. З фронту привозили і ранених – їх наші дівчата та жінки перев'язували, годували та доглядали. Зі шкіл поробилися тимчасові шпиталі, перед школою, де позавчора засідав Сойм, варилася в казані «дзяма» (гуляш) для голодних вояків, на подвір'ї окружного уряду військові кухні теж варили хоч ту скромну юшку для голодних. В отих «шпиталях» лікарів не було, їх просто витягалося з їх ординацій, щоб помагали в наглих випадках» (В. Гренджа-Донський).

«Уже близько 10 години перед полуднем почали обстрілювати Хуст. Все ж була надія вдержатися до вечора і відступати вночі. Вислано останній резерв на фронт. Відділ цей після більш як годинного маршу, пішов до протинаступу таки з маршевої колони і відбив залізничний насип на висоті Рокосова. Але вже за півгодини мадяри сфорсували насип обходом від Рокосова. Фронт почав відступати. Мадяри, наступаючи, були б, може, перебили всіх і сфорсували насип під Хустом вже в полудне, але наші застави зупинили їх біля мостів, одночасно даючи можливість розбитим січовим відділам відтягнутися за ріку. Відділи ці не числили більш як півсотні осіб. Бій між Кривою і Хустом тривав близько трьох годин» (О. Волянський).

Близько 12-ї години – завершено бій на Красному Полі. «На цьому Красному Полі велися рукопашні бої зі стократною перевагою людей і техніки. Могили героїв Красного Поля в Копані, в Хусті та інде замало, але принаймні п'ятдесяткрат стільки помандрували вони до Тиси» (В. Гренджа-Донський).

В самому Хусті «близько першої години стрілянина стала дуже густа. З фронту прибігли два зв'язкові з повідомленням, що фронт повністю розбитий, держаться ще тільки обидва скоростріли при мостах. Рівночасно дістали ми скорострільний вогонь з-за Тиси» (О. Волянський). «О пів на третю вийшли з Хуста останні вцівілі. Мадяри вже були під самим Хустом. На передмісті велися бої. Ще о 4 годині були наші прапори, аж коли входили мадяри до середини Хуста, вони зникли і були заступлені мадярськими триколорами. В три четвертини на п'яту дзвонили по всіх церквах дзвони, тоді саме ввійшли мадяри до середмістя» (М. Самчукова).

До 16-ї години 11 січових загонів боронили ключові об'єкти Хуста. Крім того, ще 50 січовиків утримували державні будинки та патрулювали вулиці. О 18-й останній з цих загонів, що обороняв хустські казарми відступив до Нанкова і наздогнав головну колону відступаючих у Теремлі. В Іршаві ж «відбувався

ярмарок, немовби нічого не мало статися. До канцелярії прибували різні люди з околиці в січових справах; з Білок доставляли автами зброю... Близько 12 години говорю з Хустом... Уряд вже виїхав до Бичкова. Це був для мене знак, що ситуація дуже грізна, в що я ще досі не вірив. Одначе одержую ще наказ: «Тримайтеся». А тим часом нова грізна вістка з лінії Свалява – Довге: «Мадяри вже зайняли Керецьки». Останній наказ з Хуста передав мені П. : «Перебирайтеся на Словаччину». Близько 3 годин пополудні телефонічний зв'язок з командою в Хусті і взагалі з Хустом перерваний; розійшлася звістка, що Хуст взятий мадярами» (О. Свобода). Гарнізон відступив на Білки, але шлях на Словаччину виявився перерізаним, тому далі іршавські січовики пішли на Міжгірщину, а звідти на галицьку Гуцульщину.

В ніч на 17 березня останні чеські війська залишили Перечин і Великий Березний та відступили у Словаччину. Гонведи дійшли до Ужоцького перевалу. О 5-й ранку 600 – 700 січовиків перейшло румунський кордон біля міста Мараморош-Сигот. Прорвано оборону Тисянського мосту біля Королева, який січовики утримували 48 годин. «Найнещасливішою була доля одного партизанського відділу між Бедевлею і Тячевом 17 березня близько 7 години ранку. З великого партизанського відділу після кривавого бою, в якому мадяри використали гармати, майже ніхто не врятувався. Мадяри також зазнали поважних втрат. Другий більший відділ мадяри розбили під Тересвою... В Нересниці 17 березня партизани позривали й знищили всі мадярські прапори і вітальну браму... Відділ подався в гори в напрямку Бичкова. В той час кілька партизанів зривали мадярські прапори в теребовлянській долині» (С. Вівчар).

18 березня під с. Буштино загинув начальник генерального штабу Карпатської Січі Михайло Гузар-Колодзінський. «У Буштині нас зустріли вогнем, але інцидент швидко опановано. Там ми довідалися, що дорога на Тячів замкнена, бо обсадили її місцеві мадяри. Тому колону скеровано на Тереблю – Нересницю – Апшу – Бичків. Завдяки ночі і перерізанню телеграфічних стовпів встигли ми перебитися окружною дорогою до Тиси. Румунську дорогу перейшли неспостережені пониже Бичкова 18 березня о 3 годині ранку. Близько 10 години румуни нас всіх віддали мадярам – разом 273 особи, з них 6 старшин. З тим моментом почалася наша мартирологія в мадярській неволі» (О. Волянський).

«18 березня партизани вели відважні бої з мадярськими військами вздовж середнього пасма Карпатської України, від Береговщини через Волівщину, Хустщину аж на Гуцульщину. На Волівщині взяли участь і мадярські гармати... Партизанський відділ чисельністю 13 душ під проводом десятника О. позривав із жидівських хат мадярські прапори в селі Ганичах, а в полудневих годинах в селі Калинах під Дубовим розгромили місцевий «ершег» (сторожу) і жидівську банду, яка йшла вітати січовиків, думаючи, що то мадяри; позривано прапори і вітальну браму... Відділ подався в гори в напрямі Рахова» (С. Вівчар). О 23-й годині 18 березня до Будапешта надійшла телеграма про завершення бойових дій на Підкарпатті. «І так до 20 березня мадярські війська змогли окупувати тільки головні лінії, по яких ведуть залізничні лінії... Середню лінію вони зайняли лише 23 березня, коли були зайняли мадярські війська Косівську По-

ляну, Драгово і далші села по тій лінії на захід. Горішню частину Карпатської України мадярські війська окупували далеко пізніше» (С. Вівчарик).

Карпатська Січ відійшла у вічність, так і не дозволивши говорити про якесь добровільне зречення закарпатських українців від власної державності.

Інгрід Абрамович

ЖІНОЦТВО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

У ході розбудови автономної Карпатської України жіночий рух потребував нової організаційної форми, яка дала б можливість розширити вплив на більшу частину незаангажованого жіноцтва краю. На першому з'їзді Карпатської Січі 4 грудня 1938 р. у Хусті в «рамках військово-організаційної розбудови ОНОКС було передбачено створити в складі Ради (штабу) окрему референтуру жіночих відділів та заснувати організацію «Жіноча Січ» [3].

На початку 1939 р. у газеті «Наступ» було оголошено про появу в структурі Ради ОНОКС Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі на чолі з учителькою Стефанією Тисовською та відповідних референтур при окружних та районних командах. Вони організували осередки «Жіночої Січі» на місцях. Заступником команданта «Жіночої Січі» і водночас організаційним референтом стала Марія Химинець, яка ще наприкінці 1938 р., перебуваючи у Відні, склала детальний план організації та діяльності жіночих відділів ОНОКС.

Водночас було опубліковане звернення Головної Команди Карпатської Січі до свідомого українського жіноцтва із закликом долучатись разом із чоловіками до боротьби за утвердження української державності, вступати до лав Січі, організувати жіночі січові відділи в населених пунктах Карпатської України, вишколювати місцевих провідниць та організаторок січового руху, започатковувати районні та окружні референтури, протистояти ворожій агітації та пропаганді в пресі, проводити культурно-просвітницьку та національну роботу, поширення українських часописів та брошур, проведення лекцій, виховувати дітей в національному дусі.

Після відповідного заклику в пресі протягом січня 1939-го у багатьох містечках і селищах Карпатської України до осередків Жіночої Січі вступали жінки та дівчата. Невдовзі Жіноча Січ стала масовою організацією закарпатського жіноцтва.

Важливим напрямком у підготовці жіночих відділів Карпатської Січі стало проведення інструкторських та вишкільних курсів на різних рівнях організації. 18 січня 1939 р. референтура «Жіночої Січі» Ради ОНОКС видала інструкції для проведення тритижневих курсів із підготовки організаторок та провідниць жіночих відділів Карпатської Січі, що мали відбутись із 1 по 22

лютого 1939 р. «Кожна окружна команда мала делегувати на курси по три кандидати. В інструкції були зазначені вимоги до кандидатів (середня освіта, активна діяльність на національно-культурній чи громадській ниві)» [1]. Для підготовки провідниць Жіночої Січі з середини лютого до початку березня у Хусті організували інструкторський курс, де навчалася 54 жінки з усіх куточків автономного краю. До програми вишколу входили такі предмети: історія та географія України, обов'язки січовичок, загальноосвітня праця, гігієна, боротьба з неписьменністю, плекання чистоти літературної мови, пошанування материнства, виховання та опікування дітьми, санітарний вишкіл, фізичне виховання (спорт), стройова підготовка («впоряд»), розвідка. 19 лютого близько трьох тисяч січовичок прибули до столиці краю, щоб взяти участь в урочистому марші вулицями міста з нагоди II краєвого з'їзду Карпатської Січі. У кінці лютого січовички організовували художні вечори та вистави, розповсюджували українську літературу, допомагали незаможним закарпатським родинам.

Січовички шили однострої (чоловічі та жіночі), національні та січові прапори. «Головним її елементом був відкритий китель, виготовлений з високоякісної бавовни сіро-зеленого (інколи сіро-голубого) кольору з двома кишеньками знизу та шкіряним ременем. Світла сорочка з темною краваткою надавали січовичці елегантного вигляду. До комплекту однострою також входили шапка-«мазепинка» без дашка, яку спереду прикрашали синьо-жовтою стрічкою, бавовняна спідниця нижче колін, панчохи та туфлі. Дуже часто елементи уніформи замінювались частинами традиційного жіночого одягу того часу, наприклад вишитою сорочкою, спідницею чи кофтою цивільного крою» [4].

Були також зв'язковими та розвідницями: передавали вказівки та накази Головної команди в окружні та місцеві осередки. Чимало дівчат працювало на радіотелеграфній і телефонній службі, забезпечуючи зв'язок між командами ОНОКС. Здобували інформацію про розташування чехо-словацьких військ і плани чехо-словацького військового командування в краї. У Хусті Жіноча Січ створила окремий відділ Червоного Хреста, де працювали також професійні лікарі. У домівці Жіночої Січі влаштували лазарет для поранених у боях із чехо-словацькою армією у ніч із 13 на 14 березня 1939 року. Допомогали бійцям і на полі бою. Відомо, що групу дівчат із Жіночої Січі угорці розстріляли 16 березня 1939 року під час боїв на Хустському напрямку.

Жіноча Карпатська Січ – героїчна сторінка української історії Закарпаття. Це перший досвід жінок Закарпаття в державотворчих змаганнях Карпатської України, коли «з пригнобленого рутена» закарпатські українці під проводом Президента Карпатської України Августина Волошина спромоглися на власну державу. Жіноча Карпатська Січ та її провідниці – приклад служіння нації та державі. Незважаючи на те, що жінки виконували у Карпатській Січі переважно допоміжні функції, їхня роль була незамінною та вкрай важливою для нормального функціонування військового формування Карпатської України. Своєю самовідданою та жертвовною участю в обороні незалежної Карпатської України січовички засвідчили велику любов до рідного краю та готовність умирати за свободу.

1. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин: У 2-х ч. Ужгород, 1993.
2. Белень М. Карпатська Україна в портретах: Науково-популярне видання. Ужгород, 1998.
3. Росоха С. Сойм Карпатської України: В 10-ліття проголошення самостійності. Львів, 1991.
4. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1991.

Микола Вегеш, Микола Палінчак

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Багаторічна національно-визвольна боротьба закарпатських українців за свої автономні права завершилася їх здобуттям у жовтні 1938 р., коли празька влада призначила головою місцевого уряду Андрія Бродія, а незабаром Августина Волошина. 12 лютого 1939 р. в краї відбулися вибори до Сойму Карпатської України, який 15 березня проголосив повну незалежність. До цих яскравих і вікопомних подій спричинилися українські політичні партії, різноманітні патріотичні товариства, зокрема «Просвіта», цілий ряд відомих громадсько-політичних діячів краю, які протягом усього міжвоєнного періоду пропагували українську ідею, відстоювали право місцевого населення на власну державність. Немаловажну роль у цих процесах відіграла Греко-Католицька Церква, яка впродовж кількох десятиліть виховала цілу плеяду яскравих особистостей, до яких належали Президент Карпатської України Августин Волошин, патріотичні українські священики та культурно-освітні діячі Кирило Феделеш, Степан Сабол (Зореслав), Карло Купар, Юрій Станинець та багато інших. Разом з тим, необхідно констатувати, що окремі закарпатські священики не підтримали українську ідею й відкрито агітували проти неї. Нерідко вони вели відверту боротьбу проти автономного уряду Августина Волошина й підтримували ідею входження Закарпаття до складу гортистської Угорщини. З окупацією угорськими військами Карпатської України розпочалися масові репресії проти її захисників. Не оминула ця участь і представників духовенства.

Враховуючи той факт, що правдива історія церкви на Закарпатті до проголошення незалежності України була заборонена, перші об'єктивні наукові публікації побачили світ за кордоном. Їх авторами, як правило, були активні учасники національно-визвольних змагань 1938-1939 років, які емігрували після окупації Закарпаття гортистськими військами в країни Європи та Америки. Грунтовні монографії про вищезазвані події видали В. Шандор, А. Штефан, С. Росоха, Ю. Химинець. Великий фактичний матеріал міститься в споминах та опублікованому щоденнику головного редактора урядової газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського. Серед істориків української діаспори США, які впродовж багатьох років досліджували історію Греко-Католицької Церкви часів Карпатської України, необхідно назвати П. Стерча, О. Данка, В. Маркуся,

П. Р. Магочія, А. Пекаря, М. Утриска, І. Лисяка-Рудницького та ін. В Україні найповніше вищеназвана проблема знайшла своє відображення на сторінках тритомної праці «Нариси історії Закарпаття», яка побачила світ на початку 90-х років під редакцією професора І. Гранчака. На жаль, у ній більше місця відводилося не стільки Карпатській Україні, як релігійній ситуації на Закарпатті протягом міжвоєнного періоду. Найповніше ця проблематика досліджена в монографіях та статтях М. Болдижара та М. Палінчака. Питання релігії та церкви в часи Карпатської України досліджували П. Чучка, О. Хланта, Н. Бенько, О. Довганич. Авторами монографій про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Августина Волошина виступили М. Токар, М. Зимомря, В. Гомоннай, М. Кляп, В. Туряниця, В. Сергійчук. Взаємовідносини Августина Волошина з митрополитом Андреем Шептицьким досліджували О. Хоменко і В. Басараб. Багатогранну діяльність Діонізія Няраді досліджував І. Ліхтей.

Основною метою є дослідження головних аспектів церковно-релігійної ситуації, яка склалася в Карпатській Україні наприкінці 30 - х років, коли молода держава пройшла своєрідну еволюцію від автономії до проголошення повної незалежності. Значна увага звертається на взаємовідносини між представниками Православної та Греко-Католицької Церков, на діяльності найвідоміших представників духовенства Закарпаття Августина Волошина, Діонізія Няраді та Олександра Стойки.

Наприкінці 30-х років Греко-Католицька Церква на території нерадянської України налічувала 4.370.000 вірників, 3.040 парохій з 4.440 церквами. У п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І. Ортинського, на західноукраїнських землях несли службу 2.950 священиків, 520 ієромонахів (священиків-ченців), 1.100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв [1, с. 118]. На території Закарпаття налічувалось 410.000 греко-католиків [2, с. 85].

У 1936 р. в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православного віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священики) [3, с. 47]. На думку В. Маркуся, «на території Чехо-Словаччини в 20-30-х роках розгорнувся рух православ'я, так що скоро Греко-Католицька Церква втратила монопольне становище серед українців. Православ'я ширилося з ініціативи головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських, емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив в новому релігійному русі реакцію на політичний курс великої частини змадяризованого греко-католицького духовенства» [4, с. 5]. Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Владимир, якого угорці після окупації усунули.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, у результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, який залишився в Ужгороді [5, с. 105]. Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа [6, с. 115]. Уже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угор-

щини та Югославії. У ньому вказувалося, що «віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною» [7, с. 18]. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізій Нярадї, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400.000 вірних залишається без єпископа» [8, с. 84]. 14 листопада 1938 р. Папа Пій XI прийняв на аудієнції Д. Нярадї, під час якої доручив йому «піклуватися найбільшим народом Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів» [9, с. 84–85]. 15 листопада 1938 р. Кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет №653/38, згідно з яким «цілковито уступає юрисдикція Всепреосвященного Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у парохіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають» [10]. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося «нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини» і «більша частина Парохій мукачівської дієцезії Русинів у дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгорода» [11]. У зв'язку з тим, що «мукачівському єпископові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої приналежної до його юрисдикції», Ватикан «зволив поручити Високопреосвященному др. Діонізію Нярадї, єпископові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю» [12].

Ще в 1934 р. «Благовісник» повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове греко-католицьке єпископство в Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло аж 2 вересня 1937 р. Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани. Щодо призначення Д. Нярадї апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, «в очікуванні створення власної закарпатської митрополії» [13, с. 402]. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» 12 грудня 1938 р. Д. Нярадї сказав: «Є отже, дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може й через довгий час... За моєю гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями. Резиде-

нція апостольської адміністрації є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в Столиці Уряду Карпатської України» [14].

Необхідно погодитися з твердженням П. Р. Магочія, що «оскільки Нярді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду» [15, с. 115]. Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. Не випадково А. Волошин у «Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», прийнятому 3 листопада 1938 р., закликав: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу» [16]. На глибоке переконання В. Шандора, «назначенням єпископа Нярді апостольським адміністратором у Хусті Греко-Католицька Церква була з боку юрисдикції упорядкована» [17, с. 257]. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Нярді єпископом Карпатської України.

Про приїзд Д. Нярді в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ ЧСР повідомило уряд А. Волошина 26 листопада 1938 р. «Ця вістка, – писала «Нова свобода», – викликала велике вдоволення народу Карпатської України» [18]. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Нярді, який приїхав з Ватикану через Югославію [19]. 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Богу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом, одні в житті і смерті!» [20]. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні Д. Нярді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». В одному з перших своїх «Пастирських листів» Д. Нярді закликав: «Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, видправлялася по намірені Святого Отця: «Про мир усього світа», а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, у чії руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу» [21]. 18 грудня 1938 р. Д. Нярді відвідав Перечин, де виголосив промову, у якій «закликав вірників стояти певно при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення» [22]. У «Пастирському листі» від 23 грудня 1938 р. Д. Нярді сповістив вірників, що «нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Діви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровительською-Заступницею Підкарпатської Держави» [23].

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з «Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів», у якому закликав, щоб вони «свідомі своїх священних завдань, як найдалше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам душпастирям яке має бути наше відношення до

законної Влади на території, на котрій нам приходиться розвивати нашу священничу діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище...» [24, с. 5]. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та ув'язнили в концентраційний табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священників у поодиноких округах [25, с. 69].

Приступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Нярадї виклав свою програму дій в інтерв'ю редакторові «Нової свободи» В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р.: «Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священник був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і як найточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священник не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т. п.; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру... Відчити лекцій а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити, крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян... Для народу є конче потрібним видавати якнайбільше дешевих популярних книжок» [26].

Д. Нярадї активно почав упроваджувати свій план у життя. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священників», яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол. Контакт з духовенством він підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Усього вийшло п'ять номерів. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформації про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200–250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А. Волошина владика Д. Нярадї з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М. Калинця [27, с. 5].

10 березня 1939 р. Д. Нярадї підписав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Союму Карпатської України: «В особливіший

спосіб поручаю і заряджую, щоб у день отворення Сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Богу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Сойму – М. В., М. П.) й у самий день отворення Сойму по Службі Божій – також через чверть години» [28, с. 120]. Три священники були обрані послами Сойму Карпатської України – К. Феделеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він «облюблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник» [29, с. 223].

У Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один знаходився на Пряшівщині [30, с. 86]. Усього в краї налічувалося 155.000 православних. На думку П. Р. Магочія, «православний єпископ... не підтримав уряд Волошина. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду» [31, с. 115]. Вважаємо, що більш має рацію В. Шандор, який твердить, що «боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з'явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, у Чехо-Словачії не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити заколот» [32, с. 257].

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника «Німецького Інформаційного Бюро», якому заявив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – видумані. У Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Усі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності – є рівні перед законом» [33]. А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи», і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним розумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні» [34]. 28 листопада А. Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В. Раїча з Мукачева, який «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади» [35]. 21 грудня А. Волошина відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В. Раїча й архімандрита О. Кабалука. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ.

Таким чином, уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. У с. Копашньові під час святкування храму церкви святого Михайла православ-

ний архієпископ закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство» [36, с. 447]. Представники православної митрополії, поруч з греко-католицьким єпископом Д. Няраді, брали участь у роботі з'їзду Карпатської Січі в Хусті як почесні гості [37, с. 104]. Серед питань, які обговорювалися 29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України значилося наступне: «Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудови церковної організації і наше відношення до інших церков» [38]. Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви в Карпатській Україні лояльно відносилося до уряду А. Волошина та політики, яку проводив його кабінет.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О. Стойка назвав його «батьком народу» [39, с. 104]. У першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: «...Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, у ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, який турбується за долю народів і націй. Ці герої-гонведи... з братньою любов'ю об'єднуються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людини. Приймайте з довір'ям і любов'ю гонведів» [40, с. 122]. О. Стойка завершив свій виступ словами: «Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ» [41, с. 123]. У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О. Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю [42, с. 123–124].

13 червня 1939 р. О. Стойка склав присягу на вірність Угорщині: «Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь у справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!» [43, с. 125]. Однак незабаром О. Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники [44, с. 107], О. Стойка спрямував усі зусилля на захист свого народу. Своім відважним виступом не дозволив деградувати прелата ректора Олександра Хіру, якого нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося в руках священників-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії «Душпастир», часописи «Благовісник»

і «Місійний вісник». Однак, незважаючи на це, єпископ О. Стойка, безперечно, усе зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Аврікія. Єпископу В. Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв'язку з цим Міністерство культів Угорщини заявило, що В. Раїч – підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уповноважений по виконанню функцій єпископа у їх державі. Він був інтернований як особа неблагонадійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феофана Сабова, але і його незабаром усунуто [45, с. 99]. «Загальне враження населення Закарпаття про ставлення мадярської влади до закарпатських церков, – писав відомий дослідник історії церкви О. Данко, – можна у спрощеній формі окреслити так: мадярська влада фаворизувала Греко-Католицьку Церкву, а до православної ставилася вороже чи, щонайменше, помачушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви переслідуваної на самому початку до стану церкви підтримуваної тією ж мадярською владою» [46, с. 362]. Згідно з угорською статистикою, у 1940 р. в Закарпатті налічувалося 110 тисяч православних [47, с. 5].

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення, до якої конфесії належав той чи інший священик. «Архівні матеріали свідчать, – довели П. Чучка і Е. Швед, – що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб киймел-гарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року» [48, с. 38]. Ці вчені віднайшли два архівні документи під назвами «Спис цих українців, які з метою сильно шкодили так мадярському, як руському народу» і «Спис цих українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народу», до яких занесені прізвища 140 осіб. Усі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками доведено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після завершення роботи Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб – Булика, В. Лара, О. Хіри, С. Папа і Ю. Станиця [49, с. 39]. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 років усі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д. Нярадї, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, «два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Нярадї у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із заборонаю виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жанда-

рмерії та інших мадярських урядових властей єпископ Нярадї зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о. Решетиліві виїхати до Риму» [50, с. 257].

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священників дещо доповнюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: «Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу, о. Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви... Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу втекти – то був Федір Рознійчук, – але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті живим людям виколували очі, відрізали губи, язика, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На гуцульщині їх називають «квасівськими мучениками» [51, с. 257]. «Мене катували і судили за те, – пригадував священник Ю. Станинець, – що «брав участь у підпільній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття». Так твердили судді і слідчі моєї «справи»... Побоями, знущанням намагалися «вибити» свідчення. Наші судді не вникали в справи» [52, с. 74–75]. Греко-католицького священника із с. Терново на Тячівщині Погоріляка засудили до п'яти років ув'язнення [53, с. 75]. Активний учасник подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні священник С. Пап пройшов через тортури у хустській в'язниці та концтаборі в Кривій. У 1942 р. його засудили вдруге. У вирокі вказувалось: «... підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України» [54, с. 78].

Проводити репресії гортистам допомагали проугорськи налаштовані священники. Таким, зокрема, був Ю. Марина. «Він греко-католицький священник, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, – пригадував С. Пап, – своїм поведженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священника. У священничій рясі був мадярським шпигуном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв мадярського насилля» [55, с. 113]. Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О. Стойка.

Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижеватський єпископ Д. Нярадї, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно ставилася до уряду А. Волошина. Мукачівський єпископ О. Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення Закарпаття. Однак у роки окупації він діяв менш активно, розчарувавшись у двоякості угорської політики. З окупацією Закарпаття

військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

1. Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938.
2. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
3. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996.
4. Маркус В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. *Записки НТШ*. Т. С XIX. Париж, 1982.
5. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Випуск II. Ужгород, 1996. С.103–119.
6. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994.
7. Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990.
8. Стерчо П. Названа праця.
9. Там само.
10. Нова свобода. 1938. 6 груд.
11. Там само.
12. Там само.
13. Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія. *Українські Карпати: етнос, історія, культура*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород: Карпати, 1993.
14. Нова свобода. 1938. 13 груд.
15. Магочій П.Р. Названа праця.
16. Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород: Гражда, 1995. С. 113–116.
17. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.
18. Нова свобода. 1938. 27 лист.
19. Там само. 30 лист.
20. Там само. 4 груд.
21. Там само. 6 груд.
22. Там само. 21 груд.
23. Там само. 23 груд.
24. Ліхтей І. Єпископ Діонісій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). *Дзвони*. 1995. Ч.4. С.4–5.
25. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993.
26. Нова свобода. 1938. 13 груд.
27. Ліхтей І. Названа праця.
28. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
29. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.
30. Стерчо П. Названа праця.
31. Магочій П. Р. Названа праця.
32. Шандор В. Названа праця.
33. Нова свобода. 1938. 4 груд.
34. Там само. 27 лист.
35. Там само. 30 лист.
36. Палінчак М. М., Болдичар М. М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. Ужгород, 1995. С. 436–447.
37. Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996.
38. Нова свобода. 1938. 29 груд.
39. Бенько Н. Названа праця.
40. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.

41. Там само.
42. Там само.
43. Там само.
44. Бенько Н. Названа праця.
45. Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. *Науковий збірник Красзнавчого музею*. Випуск 2. С.103–119.
46. Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С.349–365.
47. Маркусь В. Названа праця.
48. Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. *За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади* /Упор. В. Маркусь, В. Худанич. Ужгород: «Гражда», 1994. С.36–40.
49. Там само.
50. Шандор В. Названа праця.
51. Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996.
52. Там само.
53. Там само.
54. Там само.
55. Там само.

Микола Вегеш, Володимир Гиря

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА І УГОРЩИНА

Історія Карпатської України ґрунтовно досліджується вітчизняними вченими починаючи з 1990 року, коли побачили світ перші наукові праці, написані на основі архівних джерел. Хоча з того часу пройшло майже тридцять років, однак дослідники продовжують робити спроби дати відповіді на маловивчені сторінки славної й трагічної історії Карпато-українського державотворення. Йдеться також про цілеспрямовані й добре організовані в 1938-1939 роках акції угорських і польських диверсантів, метою яких була дестабілізація Чехословаччини і Карпатської України. Невідомі раніше архівні джерела ввели до наукового обігу сучасні дослідники Ю. В. Славік, В. З. Ухач, П. М. Лепісевич [1]. Заслужують особливої уваги монографії та статті молодого, але вже добре відомого в наукових колах, Олександра Пагірі [2]. Кожна його праця є новим словом у вивченні проблеми використання Польщею і Угорщиною терору проти населення Карпатської України. Величезний фактичний матеріал міститься на сторінках фундаментальної монографії польського історика Даріуша Домбровського, яка нещодавно побачила світ в Україні [3]. Її прорецензували українські дослідники [4]. Приємно, що ця проблематика знайшла своє відображення в деяких захищених в Україні дисертаційних дослідженнях [5].

Позиція Німеччини щодо Карпатської України мусила уряд Угорщини дещо призупинити свої агресивні плани. Однак це не свідчило, що вона відмовилася від свого наміру організувати вторгнення в Закарпаття. Будапешт «в даний час, – писав угорський посол в Польщі А. Хорі міністру закордонних

справ Угорщини К. Кані, – вважає можливим досягнути своїх цілей з допомогою дипломатичних засобів» [6]. Польща теж, хоч її збройні сили були готові до ведення бойових дій по всьому фронту, зрозуміла, що «воєнне втручання... в значній мірі зашкодило б справі, ніж принесло б їй користь» [7]. Угорщина продовжувала покладати надії на те, що «русинський уряд... попросить нас ввести угорські війська з метою підтримання порядку на ще зберігшійся русинській території» [8]. Від Польщі вимагалось тільки «підсилити дії диверсійних загонів», а на випадок «операції в Русинській області угорський генеральний штаб просив тільки підтримки з боку одної польської дивізії» [9].

Під час зустрічі 5 жовтня 1938 р. у Варшаві угорського та польського керівників МЗС І. Чакі та Ю. Бека було досягнуто попередньої домовленості щодо співпраці двох держав у проведенні спільної саботажно-диверсійної операції на території Карпатської України для якнайшвидшого приєднання цього краю до складу Угорщини і встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах. 10 жовтня у Варшаві відбулися польсько-угорські переговори, під час яких начальник польського генерального штабу В. Стахевич пообіцяв, що польська сторона почне таємну диверсійну акцію на території Закарпаття після відповідних дій з угорського боку. Одночасно між Варшавою та Будапештом розпочався обмін розвідувальними даними про український рух у Підкарпатській Русі [10].

Угорські приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. М. Козма зробив запис у своєму щоденнику 17 листопада 1938 р.: «20-го вночі русинська область все ж буде нашою» [11]. Добре розуміючи, що окупація Закарпаття угорськими військами приведе до встановлення спільного польсько-угорського кордону, Німеччина рішуче виступила проти агресії. 18 листопада 1938 р. Е. Верман висвітлив перед угорським керівництвом позицію Німеччини, яка вважала «подібний крок з угорського боку ризикованим», який може призвести до серйозних ускладнень. Е. Верман нагадав, що «новий чехословацько-угорський кордон був встановлений рішенням Віденського арбітражу на основі національного принципу» [12]. Услід за цим надійшли німецька й італійська ноти міністру закордонних справ Угорщини К. Кані [13], на які Будапешт відповів меморандумом від 22 листопада 1938 р. Згідно з ним Угорщина була готова до співробітництва з Німеччиною, а її уряд заявив про намір вступити до антикомінтернівського пакту [14] і вийти з Ліги Націй. Отже, спроба Угорщини окупувати Закарпаття 20 листопада 1938 р. закінчилася для неї повним крахом. Необхідно було шукати інші шляхи. Угорський посол в Польщі А. Хорі 25 листопада 1938 р. виклав свої думки з приводу взяття «Русинської області... шляхом закриття всіх до єдиного шляхів сполучення при допомозі підривних акцій. Шляхом пропаганди підготувати населення до плебісциту і одночасно енергійними дипломатичними акціями створити необхідні для цього умови» [15].

Політика Німеччини стосовно Карпатської України, зокрема її реакція на спробу окупації краю Угорщиною, зробили великий політичний резонанс в Європі. Складалося враження, що Третій Рейх дійсно хоче використати Карпатську Україну як П'ємонт для об'єднання навколо неї всіх українських земель. 6

грудня 1938 р. Д. Ллойд Джордж у розмові з І. Майським висловив думку, що «план Гітлера полягає в тому, щоб забрати «коридор» і Сілезію, відторгнути від Польщі її українську частину та приєднати її до Закарпатської України й створити з цих двох частин васальну Українську державу на зразок Чехословаччини. Такою є найближча мета. У більш далекому майбутньому, можливо, Гітлер думає здійснити акцію проти Радянської України». Подібні думки висловили представники міністерства закордонних справ Великої Британії. Начальник французького генерального штабу генерал М. Гамлен вважав, що «найбільш вірогідною і найближчою метою німецької експансії буде Україна». Французький посол Франції в Німеччині Р. Кулондр писав 15 грудня 1938 р. міністру закордонних справ Ж. Бонне: «В оточенні Гітлера говорять про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії і СРСР пропаганди за надання незалежності Україні... І центром руху стане Закарпатська Україна... Таким чином, Чехословаччина... служить рейху у вигляді тарана для пролому воріт на Сході» [16].

Безперечно, ідея створення соборної України на базі Закарпаття зароджувалась в Берліні. Однак існували також і інші міркування з цього приводу. На думку народного комісара закордонних справ СРСР М. Литвинова, «галас навколо української проблеми створений, чесно кажучи, не так німецькою пресою, як пресою інших країн, зокрема Великої Британії та Франції. Цілком можливо, що всім цим керували з Берліна» [17]. На глибоке переконання повноважного представника СРСР у Франції Я. Суріца, «Бонне і його оточення зітхнуть з полегшенням, якщо німці справді нападуть на Україну» [18]. Галас, піднятий європейською пресою з приводу Карпатської України, у деякій мірі насторожив Угорщину й Польщу. Будапешт був готовий піти на будь-які жертви, щоб тільки одержати дозвіл Берліна на повну окупацію Закарпаття. 27 грудня 1938 р. міністр закордонних справ Угорщини І. Чакі повідомив угорські місії у Вашингтоні, Парижі і Лондоні про намір вийти з Ліги Націй [19].

Варшава теж побоювалась, що Карпатська Україна «може одного дня розвинути в огнище такої тривоги для Польщі, що польський уряд буде примушений взяти до уваги втручання, яке може призвести до дальших комплікацій. Це головна причина, чому Польща змагає до спільного кордону з Угорщиною» [20].

Якщо раніше Угорщина акцентувала увагу Німеччини на необхідності встановлення польсько-угорського кордону, то на початку 1939 р. вона заявила про потребу приєднати Закарпаття з економічної точки зору. І. Чакі в листі до угорського посла в Німеччині Д. Стояї 26 лютого 1939 р. писав: «Поясніть (Німеччині – М. В.), що Карпатська область має для нас важливе значення не для встановлення спільного з поляками кордону, а тому, що ми не хочемо допустити винищення лісів так званим українським урядом. Таким чином, ми прагнемо не до заволодіння Карпатським хребтом, а до того, щоб Русинська область до верхнього кордону лісів входила до складу Угорщини» [21]. Тобто, Закарпаття розглядалося в Будапешті як сировинна база, складова частина Угорщини, яка тимчасово відірвана від святостефанської корони. Заступник міністра закордонних справ Угорщини Я. Вернле повідомляв І. Чакі, що І. Ріббентропу «до

цих пір... здавалось, що ми добиваємось Русинської області по політичним мотивам, і він не знав, які життєво важливі інтереси зв'язують нас з краєм» [22].

Протягом усього міжвоєнного періоду Чехословаччина підтримувала дружні стосунки з Югославією. Що стосується Угорщини, то вона постійно намагалася з допомогою питання про національні меншини ізолювати Чехословаччину від її союзників – Югославії і Румунії. Чехословацько-югославські відносини зазнали відчутного удару після Мюнхенської конференції, коли, фактично, настав кінець існуванню Малої Антанти як політичного союзу Чехословаччини, Югославії і Румунії. Окремі балканські країни по-різному відчули на собі наслідки Мюнхена. Що стосується Югославії, то вона все більше ставала об'єктом відкритого натиску з боку фашистської Німеччини. Необхідно погодитись з міркуванням В. Шандора, що «у період першої республіки Карпатська Україна відігравала поважну стратегічну роль як зв'язок до держав Малої Антанти – Румунії та Югославії. У новім укладі сил вона втратила своє первісне значення» [23].

Не дивлячись на такі зміни в світовій політиці, уряд Югославії рішуче виступав проти угорських зазіхань на Закарпаття. Це стосується і югославської періодики. «Населення цього краю, – повідомляло «Време», – не хоче вертатися під мадярське панування, яке лишило сумні спомини. Підкарпатські українці запевняють свої права в союзі з чехами і словаками» [24]. Уряд Югославії вимагав, щоб Німеччина та Італія не підтримували ідею спільного угорсько-польського кордону [25]. Югославський щоденник «Політика» підтримав прихильну позицію Румунії щодо Карпатської України [26]. Ставлення народів Югославії до Закарпаття видно із статті «Серби, хорвати й словінці з нами!», опублікованій на сторінках «Нової свободи» [27].

Румунія, як і Югославія, лояльно ставилася до Карпатської України, принаймні до тих пір, поки існувала федеративна Чехословаччина. Не випадково А. Волошин, переконавшись у безнадійності захисту Карпатської України власними силами, здійснив спробу домовитися з урядом Румунії про приєднання краю до неї. Мотивація була така: у Румунії проживають українці – наші рідні брати. Румунія постійно звинувачувала Угорщину, яка проводила шалену радіопропаганду стосовно Закарпаття. Зовнішньополітичний курс Румунії полягав у наступному: лояльність румунського уряду до Чехословаччини; бажання зберегти з нею нормальні економічні та політичні взаємини; неприхильність до військового посилення Угорщини; недовір'я до запевнень Будапешта щодо Трансільванії; небажання брати участь у політичних комбінаціях, спрямованих проти Німеччини.

Румунія до кінця виконувала союзницькі зобов'язання щодо Чехословаччини. Доказом цього є підписання договору про поставки кукурудзи в гірські райони Закарпаття. Однак це не означало, що румунський уряд не мав інтересів до Чехословаччини. Як тільки стало відомо, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги. Посол Угорщини в Румунії Л. Бардоші повідомив І. Чакі, що 16 березня 1939 р. міністр закордонних справ Румунії Г. Гафенку «послався на свої попередні повідомлення про те, що румунський уряд до останніх подій змінив свою позицію, яку він займав в Галаці в питанні

про Русинську область. Румунія також має свої інтереси на русинській території. Це відноситься до прикордонних сіл, населених румунами, і до території, через яку проходить залізнична лінія Мараморош-Сигет-Коломеа» [28].

Міжнародне становище Карпатської України значно ускладнювали безперервні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Горті, яка «започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил» [29]. Однак на перших порах Берлін не давав згоду на відкриту інтервенцію і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України.

1 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Угорщини Б. Імреді таємно доручив колишньому міністру внутрішніх справ М. Козмі сформувати диверсійні загони для підривної роботи на Закарпатті. «В половині одинадцятої, – писав М. Козма в своєму «Щоденнику», – мене викликав Імреді і попросив взяти на себе політичне керівництво акцією в Русинській області, здійснення пропаганди там і керівництво повстанцями. Він прийняв усі мої пропозиції і погодився на використання, якщо цього вимагатиме обстановка нелегальних і насильницьких засобів» [30]. Разом з І. Геяшем М. Козма створив «гвардію обірванців» («Саботчопот») в складі 600 чоловік [31]. Ще у вересні 1938 р. терористичні угруповання почав створювати С. Фенцик. Банди чорносорочечників сформувалися у Берегові, Мукачеві та Радванці. Окремі їх загони, до яких також залучали вихованців «Руського скауту», очолювали С. Крайняк, Б. Балецький, В. Реберка.

М. Козма був переконаний, що ведення «малої війни» слід доручити будь-якому «колишньому атаману розбійницької ватаги» [32]. Щось подібне читаємо в «Щоденнику» В. Гренджі-Донського: «Негайне вирішення русинського питання настільки важливе з точки зору майбутнього Угорщини, що заради цього я готовий піти на будь-який ризик, якщо потрібно, то стати до стінки» [33]. Діяльність терористичних загонів М. Козма розглядав виключно в альянсі з поляками. «Я запропонував Імреді, – писав він 4 жовтня 1938 р., – щоб Чакі, я чи хто-небудь інший негайно вилетів у Варшаву для безпосереднього обговорення з поляками політичної сторони питання, для організації зустрічі наших людей, які досягнуть польського кордону, для обговорення питання про розміщення і можливе використання направленою сюди загону в 100-200 чоловік – чисельність залежить від бажання польської сторони...» [34].

4 жовтня 1938 р. в с. Вашарошномень, що за 45 км від кордону з Карпатською Україною, стали зосереджуватись угорські диверсійні формування, укомплектовані з новобранців, резервістів, добровольців. За підрахунками українського історика О. Пагірі, на середину місяця чисельність цих формувань досягла 6 тисяч чоловік, які були поділені на 18 батальонів по 300 осіб у кожному. Також поблизу Кішварди було створено спеціальну групу «С» під командуванням С. Валеріана у складі 300 чоловік, яка складалась зі спеціалістів із підривної, диверсійно-саботажної, партизанської і терористичної роботи [35].

Пропозиція М. Козми була схвально зустрінута у Варшаві. 7 жовтня 1938 р. посол Угорщини в Польщі А. Хорі повідомляв міністра закордонних справ країни К. Каню, що поляки «рекомендують негайно почати широкий саботаж в

Русинській області... Я домовився про подібні акції з польського боку – з допомогою агентів. Але до цих пір поки я не зможу послатися на серйозні акції саботажу з угорського боку, всі мої зусилля виявляться марними» [36]. Польський генеральний штаб активно включився в роботу. 10 жовтня 1938 р. угорський воєнний аташе в Польщі Б. Лендзел доповідав начальнику генштабу Угорщини, що «в Мукачево й Ужгород під керівництвом офіцера будуть направлені, як мені здається, солдати дійсної служби в цивільному одязі. Чисельний склад загонів буде відповідати нашим планам... По інших дорогах вони направлять в Русинську область патрулі, які складатимуться із добровольців, з метою здійснення вибухів та інших підривних дій. Польська сторона активізує свою діяльність, коли угорські підривні загони розгорнуть бойові операції. Для координації дій вони просять щоденно інформувати їх про обстановку» [37].

Поява угорських терористів зафіксована в першій половині жовтня 1938 р. У щоденнику В. Гренджі-Донського є такий запис: «вчорашнього дня, ранком о 4-й годині, в нашій країні з'явилися мадярські терористи. Біля станції Беня напали на боржавський залізничний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські винниці та ліси» [38]. Першу появу угорських терористів В. Гренджа-Донський відносить до 10 жовтня 1938 р. Аналогічної точки зору притримується також П. Стерчо: «Вночі з 9-го на 10-го жовтня 1938 р. перша група «Рондьош Гарди» приїхала до пограничної місцевості Тарпи, а звідти через зв'язок мукачівського мадяра Мікловша Ерделі перейшла кордон на річці Боржаві і вдерлася в Карпатську Україну» [39]. Українські вчені О. Довганич, З. Пашкуй і М. Троян вважають, що перші угорські терористи в складі 12 чоловік з'явилися на території Закарпаття 5 жовтня 1938 р. [40]. Однак архівних документів, які б підтверджували цей факт, не виявлено.

Із зашифрованої телеграми міністра закордонних справ Угорщини К. Кані послу в Польщі А. Хорі видно, що станом на 12 жовтня 1938 р. угорцям «вдалося закинути в Русинську область приблизно 750-800 чоловік. Після сутичок і актів саботажу, що мали місце вчора і позавчора, чехи буквально наглухо закрили кордон» [41]. За підрахунками О. Пагірі, з 6 до 24 жовтня невеликі угорські диверсійні групи по 10 осіб здійснили 11 рейдів на 8 км углуб території Закарпаття, атакуючи підрозділи чехословацької армії та знищуючи об'єкти комунікації [42]. 14 жовтня 1938 р. угорські терористи були вдруге зафіксовані в околицях Берегова. В сутичці з ними загинув чеський жандарм А. Риган, родом із села Дубриничі [43]. Однак своєчасно надійшло підкріплення й терористи змушені були відступити. Урядова газета «Нова свобода» повідомляла про появу 300 озброєних терористів поблизу Мужієва [44], а 21 жовтня 1938 р. поблизу Волівця [45].

Напади угорських терористів почастишали після Віденського арбітражу. Командуючий 12 чехословацької дивізії доповідав, що 3 листопада 1938 р. «між 3 і 5 годинами відбувся напад терористів на с. Косино... По терористах було відкрито вогонь з автоматичних пістолетів і кулеметів, використано ручні гранати. Під час нападу загинув четник-аспірант... Терористи використовували

кулі «дум-дум» [46]. Того ж дня угорці повторили напад, в ході якого були поранені п'ятеро чехословацьких прикордонників» [47]. 4 листопада два терористи відкрили вогонь у Косинському Верху. Вони були озброєні ручними гранатами і автоматичними пістолетами. Під час перестрілки три чехословацькі прикордонники отримали легкі поранення. 5 і 6 листопада знову зафіксовані збройні інциденти на угорсько-чехословацькому пограниччі, у ході яких один чеський воїн був важко поранений. 9 листопада угорські терористи, озброєні автоматичними пістолетами і ручними гранатами, здійснили новий напад на чехословацьких прикордонників у Косині. В сутичці загинув чеський жандарм і п'ятеро чоловік були поранені [48]. 11 листопада загін із двадцяти угорських терористів був атакований чехословацькими військами в районі с. Підгоряни. Чехословацька сторона втрат не мала [49]. 17 листопада відбито напад тридцяти угорських терористів поблизу Страбичова. 21 листопада вони з'явилися в Малому Давидкові, а 22 листопада в Шаланках чехословацькими прикордонниками були затримані два терористи, озброєні кулеметом і автоматичними пістолетами.

25 листопада 1938 р. почалася перестрілка в районі с. Хлумець, південніше Ужгорода. Того ж дня угорських терористів було обстріляно поблизу Ракошина [50]. Наступного дня були затримані кілька «затятих терористів» на чолі з Міхалом Гімро [51]. Угорські терористи ще не раз з'являлися в цьому селі. Начальник мукачівського окружного управління доповідав 28 листопада 1938 р. Президії крайового управління в Хусті, що «цивільне населення зробило напад на охорону 4/86 роти, розміщеної в дворі угорської школи в Ракошині, стріляли із автоматичних пістолетів» [52]. Напад організували Тор Бака Іржі, Тор Бака Йозеф, Мольнар Ян, Олександр Тар, Штефан Теза Тор, які були запідозрені в тому, що зв'язані з угорськими терористами в Мукачеві. Під час спроби втекти, троє терористів були вбиті. Слідство встановило, що в Ракошині була організована місцева дільниця «Сабатчопот», яка підтримувала тісні зв'язки з Мукачевом і одержувала звідти зброю [53].

Протягом грудня 1938 р. озброєні угорські терористи регулярно здійснювали напади на населені пункти Карпатської України. 6 грудня під час перестрілки з чехословацькими прикордонниками загинув один терорист в с. Богдан [54]. 7 грудня тридцять терористів з Ужгорода напали в с. Довге. По них було відкрито вогонь з кулеметів і рушниць, використано гранати. Втративши одного чоловіка вбитим, вони відступили в ужгородському напрямку. 8-9 грудня по закарпатських прикордонних пунктах було відкрито вогонь з території, окупованої Угорщиною. Жертв не було. 10 грудня зафіксовано новий напад на с. Довге, а 12 грудня – на с. Горяни. Під час нападу шістьох терористів на населені пункти Вербовець і Олешник 13 грудня був важко поранений чехословацький прикордонник, якому довелося ампутувати ногу. З боку терористів втрат не було. 21 грудня перестрілка з терористами в Радванському лісі тривала до світанку. 23 грудня терористи здійснили напад на с. Горяни, а 24 грудня – на с. Барвінкош. 25-29 грудня угорські літаки кілька разів пересікали повітряний простір Чехословаччини, однак до нападу справа не дійшла [55]. 30-31 грудня група угорських терористів здійснила кілька нападів на с. Макарієво

[56]. Один із них детально описала «Нова свобода»: «Чотири малярські терористи ввійшли до хати й питали чи в хаті не мешкають фінанси. Переглянули цілу хату, але так нічого не нашли. Зараз як вийшли з хатчини, кинули 6 ручних гранат, потому зачали стріляти 20 хвилин. На вистріли малярських терористів відповіла наша сторожа СТОС (прикордонні підрозділи – Авт.) вистрілами з легкого кулемета» [57].

В. Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до Президії міністерства внутрішніх справ: «Голошу, що в останніх днях знову починають занепокоючу роботу на границях малярські терористи, не є то родовиті терористи маляри, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони прихильники Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втекли з нашої території до Мукачева... є таких людей в Мукачеві около 300» [58]. Отже, йдеться про терористичні загони, які почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території. Згідно з даними чехословацької служби безпеки, 1 січня 1939 р. в Ужгороді перебувало 6000 терористів, готових до проведення диверсійних акцій на території Карпатської України [59].

5-6 січня 1939 р. «малярські терористи самі організували інцидент і напали на нашу пограничну сторожу. Ведучим цих терористів був колишній поліцейний інспектор Білик Ференц, далі Басараб Ференц, Чулак Тодор і Шелебі Міклош. Басараб, Чулак та Шелебі переступили границю біля Підмонастиря – вони мали намір зайняти чехословацьку пограничну сторожу і наступати далі... Терористів, організованих до цього нападу було 350, майже усі маляри, з них 50 походило прямо з Мукачева, інші з околиці» [60]. Подібні події мали місце в околицях Ужгорода. На прикордонну сторожу напала група угорських терористів на чолі з Іштваном Калмаром. Необхідно відзначити, що більшовицька газета «Правда» відмічала на своїх сторінках «найменші сутички, що в цей час проходили на нових чехословацьких кордонах на території Закарпаття» [61].

Великий бій мав місце 6 січня 1939 р. в с. Росвигово. Терористів нараховувалось від 200 до 250 чоловік. Бій тривав дві години, опісля чого терористи повернулись на свою територію. Чехословацькі прикордонники втратили одного фінансового стражника, одного четника, шестеро були поранені, а семеро пропали безвісти. Які мали втрати терористи – з'ясувати не вдалося [62]. 16 січня «напали малярські терористи на сторож СТОС коло Барвінкоша. Було 60-80 осіб. По них вистрілено від Баранинець із важкого й з легких кулеметів. Натопп переступив демаркаційну лінію, а то 1 км в напрямі на Баранинці. На нашій стороні були ранені два поліцейські» [63]. Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с. Барбово [64]. 7 січня терористи напали на чехословацький підрозділ СТОС в Кам'яниці [65].

Угорські терористичні загони постійно поповнювалися новими людьми. При цьому використовувалися різні методи, нерідко примусові. «За достовірними свідченнями, – повідомляв начальник севлюшського окружного управління Президію управління Підкарпатської Русі, – угорці і далі зараховують в особливі формування «Сабатчопот» і навчають осіб, завербованих на тутешній території, демобілізованих вояків і біженців з цієї території, яких хочуть вико-

ристати для того, щоб викликати безпорядки на нашій території. Так було з'ясовано, що 14 листопада 1938 р. в с. Вишній Шард у цьому окрузі прийшли два угорські вербувальники Вилмош Пап і Лайош Югас, які, як вони сказали, були уповноважені угорськими властями завербувати на тутешній території 500 чоловік для угорського війська. Далі було з'ясовано, що багато молодих людей, між ними біля 30 призовників, які в цьому році повинні вступити на військову службу, втекли в Угорщину, де їх взяли на військове навчання. Демобілізований вояк Вамош із Севлюша розповідав тут, що угорські солдати били його за те, що він відмовлявся вступати в так звані «Сабатчопот» [66]. «В селі Хлумці, – доповідав місцевий начальник жандармерії, – Вінце Гортвай та його 10-ти літній син... переписували по хатах осіб... При складанні списку Гортвай питав людей, чи визнають вони себе угорцями, у випадку позитивної відповіді селяни самі записували своє ім'я в список. Мету проведення перепису Гортвай нікому із записаних не сказав» [67].

Британський журналіст Гендерсон писав, що в «околиці Шаланки, 12 миль на схід від Берегова, чехословацька армія взяла в полон 297 угорських терористів, у тому числі 26 офіцерів, 62 підофіцерів, одного аспіранта, чотирьох чехословацьких громадян мадярської національності, а решта були мадярські ревізіоністи. Зібрані в них документи вказували на те, що терористи були вислані генштабом міністерства війни. Допит терористів доказав, що полонені були зібрані і вишколовані в Кішварді близько Теяшбанда, і є під командою поручника Іштвана Геяша... В Рутенії є розсіяних коло 2000 мадярських терористів...» [68].

Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України [69]. Відзначимо, що це тільки ті сутички, у яких брала участь Карпатська Січ. Директор поліції Карпатської України Ю. Білей, даючи інтерв'ю газеті «Нова свобода», заявив, що «у самому Хусті наші українські хлопці зловили двох мадярських терористів» [70]. Рядові терористи усіляко заохочувались і нагороджувались своїми керівниками. «Терорист одержує денно 3,5 пенге, за напад 50 пенге» – повідомляла «Нова свобода» [71]. Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокуратурією у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів [72]. Після оголошення амністії, їх всіх відпустили [73].

Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських терористів, А. Волошин добре розумів усю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. Після вторгнення гортистських військ на територію Карпатської України, терористи масово вливалися до угорської армії й брали безпосередню участь у репресіях не тільки проти карпатських січовиків, але й мирного населення краю.

1. Славик Ю. В. Репресії угорського окупаційного режиму в Карпатській Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. Вип. 2 (33). 2014. С. 40-50; Ухач В. З. Карпатська Січ – Збройні сили Карпато-Української держави (Сучасна історіографія). *Збірник наукових праць з актуальних проблем економічної науки*. 2016. С. 59-

62. Ухач В. Карпато-Українська держава в сучасній вітчизняній історіографії (Вибрані аспекти). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Вип. 25. 2016. С. 195-200; Лепісевич П. М. ОУН у розбудові Збройних сил Карпатської України (1938-1939 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 23-33.
2. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. 152 с.; Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938-1939). *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 171-185; Пагіря О. «Іх там нет» по-польськи: як Польща Карпатську Україну дестабілізувала. *Українська правда*. 2019. 17 лютого; Пагіря О. Угорський терор в Карпатській Україні навесні 1939 року. Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»; Пагіря О. Польський терор у Карпатській Україні. 1938-1939. Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору».
3. Домбровський Даріуш. Польща і Закарпаття. 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.
4. Вегеш Микола. Карпатська Україна і польські терористи [Рец.: Домбровський Даріуш. Польща і Закарпаття: 1938-1939. К.: Темпора, 2012. 392 с.]. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск третій. Ужгород, 2018. С. 220-228; Вегеш М. М., Віднянський С. В. Рецензія на монографію Д. Домбровського Польща і Закарпаття: 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 27. Відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 363-373.
5. Токар Маріан Юрійович. Становлення і розвиток політичних партій Закарпаття в 1919-1939 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01 – історія України. – Ужгород, 2004; Буковський Іван Васильович. Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938-1939). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 2004; Греченюк Надія Іванівна. Східна Галичина і Закарпаття: Проблеми суспільно-політичних взаємин (1918-1939 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. – Ужгород, 2008; Ситник Олександр Миколайович. Розвиток ідеологічних концепцій і напрямків в Україні (від початку ХІХ століття до 1939 року). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. – Ужгород, 2010; Гиря Володимир Іванович. Закарпаття та вплив угорського фактора на його політичний розвиток між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. – Ужгород, 2010. Див. також: Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918-1939 рр.). Автореферат дис. ... кандидата юрид. наук. Львів, 2004. 19 с.; Свідерська Н. Ю. Українське питання в політиці держав Європи напередодні Другої світової війни (вересень 1938 – вересень 1939 рр.). Автореферат дис. ... кандидата іст. наук. Львів, 2001. 20 с.
6. Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. М.: Наука, 1962. С. 134.
7. Там само.
8. Там само. С. 135.
9. Там само.
10. Пагіря О. Карпатська Січ: Військове формування Карпатської України. С. 14.
11. Венгрия и Вторая мировая война. С. 136.
12. Там само. С. 140.
13. Там само. С. 140-142.
14. Там само. С. 142-143.
15. Там само. С. 144.
16. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. Из архива Министерства Иностранных Дел Германии. М.: Политиздат, 1981. С. 267.
17. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. С. 472.
18. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. Из архива Министерства Иностранных Дел Германии. С. 270.
19. Венгрия и Вторая мировая война. С. 147.
20. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. 2. Январь – август 1939 г. М.: Политиздат, 1981. С. 11.

21. Венгрия и Вторая мировая война. С. 156.
22. Там само. С. 158.
23. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда» - Карпатський Союз, 1996. С. 218.
24. Вегеш М. Карпатська Україна: Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004.
25. Нова свобода. 1938. 15 жов.
26. Там само. 29 жов.
27. Там асамо. 3 жов.
28. Венгрия и Вторая мировая война. С. 158.
29. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1992. С. 89.
30. Венгрия и Вторая мировая война. С. 108.
31. Співак Б. І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках. Львів, 1963. С. 256.
32. Там само. С. 257.
33. Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 220.
34. Венгрия и Вторая мировая война. С. 109.
35. Пагіря О. Названа праця. С. 71.
36. Венгрия и Вторая мировая война. С. 112-113.
37. Там само. С. 113.
38. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 23.
39. Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр. *Державність*. 1993. № 1. С. 15-24.
40. Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 14.
41. Венгрия и Вторая мировая война. С. 113.
42. Пагіря О. Названа праця. С. 72.
43. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 28.
44. Нова свобода. 1938. 20 жов.
45. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 34.
46. *Vojensky Historicky Arhiv*. Praga. i. c. 5349.
47. Там само.
48. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 73.
49. *Vojensky Historicky Arhiv*. Praga. i. c. 5349.
50. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 32. Спр. 32. Арк. 1-3.
51. Там само. Спр. 44. Арк. 1.
52. Там само. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 20.
53. Там само. Спр. 43. Арк. 20.
54. *Vojensky Historicky Arhiv*. Praga. i. c. 5349.
55. Там само.
56. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
57. Нова свобода. 1939. 12 січ.
58. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
59. *Vojensky Historicky Arhiv*. Praga. i. c. 5349.
60. Нова свобода. 1939. 3 лют.
61. Гранчак І. М., Поп І. І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни. *Carpatica*. Ужгород, 1993. С. 221.
62. *Vojensky Historicky Arhiv*. Praga. i. c. 5349.
63. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 56. Арк. 5.
64. Там само. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
65. *Vojensky Historicky Arhiv*. Praga. i. c. 5349.
66. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 18.
67. Там само. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 18.
68. *Teroarea hortisto-fascista in nord-vestul Transilvaei*. Bucuresti, 1985. С. 155.
69. Нова свобода. 1939. 25 лют.
70. Там само. 21 лют.
71. Там само. 3 лют.
72. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 3; Нова свобода. 1938. 16 жов.
73. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 1.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В БОРОТЬБИ

Автономна Підкарпатська Русь, а згодом самостійна Карпатська Україна, існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу: з жовтня 1938 р. до 15-18 березня 1939 р. Незважаючи на це, у краї відбувався такий бурхливий розвиток політичних подій, що до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості.

Проголошення незалежності 14 березня 1939 р. пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й усього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 р. – Акту Злуки УНР і ЗУНР, спроба заявити перед цілим світом, про самодостатність української нації. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України, був скоріше символічним, а ніж реальним, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у свідомості – від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

На листопад 1938 року припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС), хоча перші січові загони ще на початку 30-х років почав формувати Д. Климпуш з Ясіня. Вони були звичайними протипожежними і культурно-просвітніми товариствами, як і в сусідній Галичині. Не було і потреби створювати паралельні чехословацькій армії українські збройні сили, адже вона справедливо вважалася однією із наймодерніших і найбоездатніших у Європі. Наприкінці 30-х років різко загострилася міжнародна ситуація. Напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони», бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусило уряд А. Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС (Організація Народної Оборони Карпатська Січ), на яких було прийнято Статут організації. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. Комендантом Карпатської Січі було обрано Д. Климпуша. Військовий штаб спочатку очолював полковник М. Аркас, потім полковник Г. Стефанів. Поет і науковець О. Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. Залучалися до військових справ колишні генерали Української Галицької Армії В. Курманович і В. Петрів. До штабу Карпатської Січі також увійшли майбутній командарм УПА Р. Шухевич (Щука), З. Коссак (Тарнавський), Г. Барабаш (Чорний), Є. Врецьона (Волянський)...

Сучасними дослідниками наводяться різні дані про кількісний склад Карпатської Січі. Тільки у Волівському окрузі (тепер Міжгірський район) нараховувалося близько однієї тисячі січовиків. Станом на 30 листопада 1938 р., крім

команди Карпатської Січі у Воловому, аналогічні підрозділи були засновані в Іршаві, Великому Березному, Перечині, Рахові, Середньому, Тячеві і Хусті. До команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак лише одиниці взяли участь у боях з угорським військом. Кількість вишколених січовиків, або так званих дійсних членів Січі, не перевищувала двох тисяч. Найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі знаходилися в Хусті. Складна ситуація була з озброєнням. П. Стерчо писав, що «січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділяється їм зброя для служби безпеки».

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів. А. Волошин звернувся до громадян краю та української діаспори. Очікувана допомога незабаром почала надходити. 19 лютого 1939 р. КДКУ, який діяв у Канаді, вислав «5200 доларів на руки прем'єра о. А. Волошина для розбудови Карпатської Січі». Надходили пожертви від окремих політичних діячів краю, а також громадян. 13 січня 1939 р. «Нова свобода» повідомляла, що перерахували кошти на розбудову Карпатської Січі А. Волошин – 28000 крон чеських, «Український Жіночий Союз в ЧСР» – 200 кч., єпископ Д. Няраді – 300 кч. У січні 1939 р. в Підкарпатському банку налічувалося 34688 кч., висланих для розбудови Карпатської Січі.

У ніч з 13 на 14 березня 1939 р. в Карпатській Україні відбулися події, які мали значний вплив на подальшу долю краю. Йдеться про військові сутички між карпатськими січовиками і чехословацьким військом, які збіглися із вторгненням гортистської армії. Ці події вилилися в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво. Уряд Угорщини ніколи не покидав думки про розширення своєї території за рахунок Закарпаття. У березні 1939 р. Ці настрої стали особливо відчутними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною. Відповідали за територіальну цілісність Карпатської України чехословацькі війська, однак напередодні агресії вони були деморалізовані. «Тоді, коли вісім мільйонів чехів віддало себе під панування німецької держави без найменшого спротиву, — писав кореспондент галицького журналу «Жіноча воля», — в той час тисячі українців збройно виступили проти мадярської кількатисячної армії». Про битву на Красному полі повідомляв львівський часопис «Нова зоря»: «... під Хустом відбулася велика битва, у якій з обох сторін полягло багато соток вояків. Мимо всієї симпатії до мадярів не можемо не підкреслити, що український народ... хоробро боровся». Угорські власті визнали, що «під час березневих операцій на Карпатській Україні мадярська армія мала 72 убитих, 163 ранених, 4 пропавших без вісти і 2 полонених». Сучасні дослідники мають можливість назвати більш точні дані про втрати обох сторін. На центральному напрямі бої січовиків з угорськими військами відбулися в Чинадієві, на околиці міст Сваляви та Іршави. 17 березня угорські військові частини втратили 37 чоловік убитими і 134 пораненими. Січовики втратили близько 200 убитими і понад 400 пораненими; в полон було взято близько 300 чоловік. У боях на Красному Полі загинуло близько 230 січовиків, чеських воїнів і добровольців. Втрати угорців: убитими близько 160 чоловік і близько 400 чоловік одержали поранення. У боях по лінії фронту від Королева до Хуста угорці взяли в полон багато чехів і 450 січови-

ків, серед яких було чимало галичан. 18 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України припинили опір, однак окремі відділи Січі продовжували боротьбу в партизанських загонах. Генеральний штаб угорської армії в березні 1939 р. прийняв рішення провести ряд бойових операцій по «очищенню» Карпатської України «від чужих елементів, а про їх «очищення» доповідати кожні десять днів». «Чужі елементи», до яких відносили і галичан, виводили до угорсько-польського кордону і там передавали на розправу полякам. Гортисти збільшували кількість військ і жандармського корпусу в окремих округах.

Діяльність партизанських загонів була відповіддю на масові репресії і колонізаторську політику «визволителів русинів». Перша військова адміністрація Закарпаття була сформована, фактично, ще напередодні окупації. Її очолював Б. Новакович, а членами були призначені тринадцять вищих офіцерів угорської армії. М. Козма змушений був визнати, що «Закарпаття ми одержали тільки при допомозі німців. Без них це зробити було б важко». Керівник терористів уважав, що «німці не хотіли нас з'їсти», «ми ще їм потрібні». Уряд Німеччини ще на початку 1939 р. заявляв, що для нього Угорщина необхідна як міцний і дружній сусід. Берлін вимагав, щоб «після окупації Карпатської України Угорщиною було взято до уваги німецькі транспортні потреби та економічні інтереси імперії». Уже за перші два місяці окупації на роботи в Угорщину відправлено 59377 чоловік, а в Німеччину – 686 осіб.

М. Козма зізнався, що «завоювати Закарпаття при допомозі німців було легко, але важко буде його утримати, тому що угорці не вміють поводитися з іншими народами». Жертвами репресій гортистів ставали різні категорії місцевого населення, однак найбільш жорстоко окупанти поводитися з членами Карпатської Січі. «Під натиском окупантів ми змушені були відступати, – пригадував І. Піпаш, – патріотам довелося добиратися до домівок. Йшли, як лише могли: через гори, лісами, бо в селах господарювали місцеві «чорносорочечники», ловили й убивали січовиків...» [7]. 17 березня 1939 р. потрапив у полон і був розстріляний гонведами керівник іршавських січовиків В. Галас. Така ж доля спіткала коменданта Волівської Січі С. Фігуру, якого розстріляли 18 березня. Ватажок хустських січовиків О. Блестів-Гайдамака, перебуваючи в хустській в'язниці, «не мав олівця, тому шпилькою проколов палець і кров'ю написав записку: «Я, Олександр Блестів, 22-річний з Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну» [7].

Уже перебуваючи в еміграції, А. Волошин писав: «Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядників всякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище наруги» [7]. Навівши конкретні факти про різке падіння матеріального і духовного добробуту закарпатців, Волошин підсумував: «угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя...» [7]. Репресії гортистів стосовно карпатських січовиків були прикладом грубого порушення міжнародних угод відносно трактування війсь-

кових полонених. Після підписання С. Клочураком наказу про призначення 15 березня 1939 р. полковника С. Єфремова командуючим Карпатською Січчю, уряд Карпатської України перетворив напіввійськову організацію у збройні сили краю. Виходячи з цього, Карпатська Січ знаходилася під охороною постанов Женеvської конвенції відносно ведення війни, захисту полонених тощо. Але для агресора цей факт не мав ніякого значення.

1. Чехович В. А. Карпатська Україна. *Енциклопедія сучасної України* : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. К., 2003-2016.
2. В. Кубійович. Закарпаття. *Енциклопедія українознавства*. II. Т. 2. С. 715-727.
3. Мельник Ігор. Перший уряд Карпатської України. *Збруч*. 2013. 11 жов.
4. Карпатська Січ. Карпатська Україна.
5. Вегеш М. М. Карпатська Україна. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка - Ком. С. 122.
6. Опір у Карпатах. Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 році.
7. https://dt.ua/SOCIETY/velich_i_tragediya_karpatskoyi_ukrayini.html.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОРТРЕТАХ

Володимир Тарасюк

НАЦІОНАЛЬНІ ЗАПОВІТИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Сучасні українські реалії, які наскрізь пронизують різні види воєн, потреба за таких складних умов зберегти державний суверенітет і, зрештою, як писала Л. Костенко, «бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень» [9, с. 19], дедалі більше фокусують увагу на проблемі виховання національно свідомої молоді. Щоб успішно розв'язувати це питання, важливо звертатися до історичного досвіду, до тих часів, коли з'являлися перші паростки незалежності, і юнаки та дівчата активно їх підтримували.

У контексті сказанного особливо вагомим є період Карпатської України. Значення акту її проголошення, як зазначила О. Мишкіна, «дуже велике: Акт не лише відіграв неабияку роль у процесі консолідації українців у розшматованій державі, становленні самосвідомості всієї нації, а й став однією зі сходинок на шляху до цілковитої незалежності нашої Батьківщини» [10]. Тим паче, що паралелі із сучасністю напрошуються безпосередньо. Не випадково М. Вегеш переконує: «Сьогодні важко писати про Карпатську Україну, бо постійно наштовхуєшся на думку, що пишеш про теперішній час. Пишеш про Карпатську Січ й бачиш перед собою «небесну сотню», яка прийняла смерть за Україну. В 39-му захисники Карпатської України показали поставу гідності, бо не хотіли бути рабами на своїй землі, а в ці дні, коли твориться сучасна історія України, революція гідності поклала кінець диктатурі, сподіваємося, що назавжди» [2].

Отож важливо вивчати значимий із погляду національних інтересів історичний досвід, тих діячів, котрі творили молоду державу. Зокрема, і її президент А. Волошин. Притому він залишив вагомий слід у журналістській діяльності і саме засобами преси порушував надзвичайно широке й актуальне коло питань: від проблем освіти, культури, історії, релігії, духовності, друкарської й газетно-журнальної справи до проблем державотворення, партійності, міжнародних відносин і міжнародної політики.

Злободенність тем, які автор пропонував на розгляд читачам у закарпатській періодиці, глибина їх розкриття указують на те, що А. Волошин був добре ерудованою та поінформованою людиною, розумів вагомість серйозного занурення в суть головних процесів із життя краю та світу, потужного впливу друкованого слова на маси. На основі написаного журналістом є підстави стверджувати про його неабияку загальну та фахову підготовку. Сказане вагомо ілюструють і публікації, які стосуються виховання юні в національному дусі, усвідомленням її ролі в суспільстві.

Так, у низці праць А. Волошин наголошував, що молодь є тією рушійною силою, без якої годі й уявити майбутнє процвітання країни. Він особливо підкреслював: краще життя вдасться забезпечити лише за активної життєвої позиції

юнаків і дівчат. Притому, відстоюючи у своїй діяльності інтереси рідного краю, його корінного населення, глибоко був переконаний: забезпечити процвітання своїй землі можуть лише істинні патріоти. І вони повинні любити Вітчизну не як уявну абстракцію, а в усій різноманітності її складових. Скажімо, у часописі «Пчілка» в другій половині 1926-их років А. Волошин помістив невеликий роздум під назвою «Любим наш край». Зворушливо, тепло звучать його рядки, спрямовані закликком перш за все до молодого покоління читачів:

«Прекрасна ти, свята наша Верховино!

Високі верхи Карпат, урожайні долини, бистрі потоки и тиха, глибока, широка Тиса, багато зароснуті полонини и прикриті садами и винницями низші холми. — Красна ви и милі нам...

Любим наш край, святу нашу Верховину!» [4].

У редакційному зверненні до читачів у згаданому виданні автор також зазначав: «Природа дуже красна и богата. Она виховує и питає» [7]. Тому, на думку А. Волошина, потрібно якомога краще пізнавати природу. І робити це необхідно з раннього дитинства.

Діяч закликав на красі й багатстві рідного краю виховувати нове покоління, формувати в його душах високі естетичні прагнення. Їх журналіст підтверджував особистим життям. Недаремно в одній із публікацій часопису «Учитель» зазначалося, що хоч А. Волошин «жизє в городі, а зато не забуває за солом'яні стріхи, за поточок, де он проживав молоді літа» [1].

Але сама по собі любов до малої й великої батьківщин не виникне лише з однієї чистієсь волі чи бажання. Таке почуття важливо засівати в душах. Із цих міркувань журналіст приділяє увагу питанню нагальної потреби повсякденного виховання підростаючого покоління. В одному з номерів газети «Свобода», яку очолював А. Волошин, у публікації без підпису зазначалося: «...коли людина позбавлена патріотичних почувань та сильної волі, то її можна вже тоді легко потягти при помочи матеріальних середників куди тільки захочеться» [12]. А назва публікації «Творім патріотичну молодь» сповна постає і як один із національних заповітів А. Волошина.

Виступаючи на з'їзді руської молоді, діяч особливо наголошував на тому, що антинародні сили намагалися «вирвати» з молодих душ чи не найголовніше – святу віру, без якої немає ні громадянських чеснот, ні людських ідеалів [11]. Щоб не допускати подібного, необхідно активно заохочувати юнаків і дівчат до громадсько-політичної праці. Особливо корисним є залучення юнацтва до роботи в окружні й сільські організації. Нове покоління потрібно наполегливо готувати до суспільної діяльності, щоб було розуміння важливості й суті загальнонаціональної справи, чітких орієнтирів у тих непростих загально-суспільних процесах, які відбуваються повсякдень. Саме такий гарт дозволяє займати правильну життєву позицію. Потрібно й, наприклад, відвідуванням Божої служби в церкві, згуртуванням під синьо-жовтими прапорами гідно відповідати на агітаційні провокації ідеологічних супротивників. На свідомо навчену молодь і потрібно робити ставку в національних змаганнях. Саме ідейно загартованому юнацтву А. Волошин відводив вирішальну роль у розбудові української державності. Він уважав, що потрібно активніше замінювати стар-

ших політиків на місцях і до фізичної та духовної праці на благо свого народу насамперед залучати молодих людей. У статті «Наша задача» автор писав: дорослих важко «зреформувати» для участі в новій справі, а тому піднесення всіх сфер народного життя потрібно здійснювати через виховання дітей, реорганізацію шкільної системи [6].

Як педагог із багаторічним стажем А. Волошин особливий акцент ставив на розвитку системи освіти. Цій темі присвячено низку наукових і публіцистичних статей у пресі. Однією з найпомітніших праць діяча є публікація в газеті «Підкарпатська Русь» під назвою «Бесіда на анкеті о шкільній реформі дня 11 апріля 1929 року в Празі». Порушуючи важливі питання освітянської галузі, автор укотре наголошує, що в справі виховання підростаючого покоління школа має «викликати моральний і народний дух» [3]. Що це означає, певною мірою автор розшифровує в праці «Славянизм і наш народний культурний напрям». Зокрема, А. Волошин переконує: школа повинна довести дитину «до розуміння свого народнього генія, своєї рідньої, так багатой, так гнучкой формами, так розвиненої мови, її літератури, своєї історії і своїх звичаїв» [8].

Для успішної праці на ниві патріотичного виховання потрібно залучати прогресивні, державницьки налаштовані громадські й дитячі організації, дбати про педагогічні кадри, добре продумати систему навчально-виховного процесу, приділяючи увагу й самостійній праці учня. Вагоме слово в справі національного піднесення серед шкільників разом із батьками повинні робити вчителі. На думку А. Волошина, вони є тією силою, яка повинна вести за собою «молодшу генерацію». Уцілому дитина повинна розвиватися гармонійно – однаковою мірою важливий як духовний, так і фізичний розвитки. Тому у своїх працях публіцист закликав вступати до християнських гімнастичних товариств популярного тоді сокільського руху, активно займатися спортом, тобто повнокровно приділяти час і тілесному вихованню. Саме духовно й фізично загартована молодь, за А. Волошином, здатна забезпечити державі надійне майбутнє, поповнити ряди справжніх патріотів.

Турбота діяча про всебічний розвиток молодого покоління виявлялася й у приділенні уваги поступу дитячої та молодіжної преси. Підтвердженням сказаного є праця журналіста у часописі «Пчілка». Це видання його творці адресували насамперед дітям і юнацтву із тією ж благородною місією-метою – «творити патріотичну молодь». Журнал прагнув виховувати читачів у патріотичному дусі, залучати їх до активного суспільного життя, прищеплювати потяг до знань. У статті «На порозі 8-го річника «Пчілки» А. Волошин-редактор зазначав: «Наш народ доб'ється до добробуту, если молодь виросте в народній свідомості і живій культурній праці, если полюбить добру книжку і добру новинку і так понесе плоди знання і кращого життя по під кожду руську стріху» [5]. Тому діяч докладав зусиль, щоб молодь ще й долучалася до читання часописів, літератури. У згаданій «Пчілці» систематично вміщувалися матеріали, які наголошували на великому суспільному значенні книжки, газети. Журнал уміщував конкурси на кращі публікації, щоб у такий спосіб збагатитися новими дописувачами. Насамперед із числа молоді.

Аналіз приведених, а також інших праць А. Волошина дає підстави твердити, що він упродовж свого свідомого життя неослабну увагу приділяв патріотичному вихованню молоді, яка завжди є майбутнім держави, дбав про гармонійний розвиток дітей та юнацтва. Публікації журналіста, спрямовані на учнівство, особливо актуальні тепер, коли Україна знаходиться на перехідному етапі свого розвитку й у нашому суспільстві лише формуються сучасні концепції творення національно згуртованих, відданих Батьківщині юнаків і дівчат. А з огляду на воєнні події на сході держави, публіцистика А. Волошина за розглянутою тематикою ще більше лишатиметься злободенною.

Зважаючи на ті молодіжні проблеми, які сьогодні виникають через недостатню увагу з боку суспільства до молоді, потрібно більше покладатися на історичний досвід у пошуках розв'язання наріжних питань. Праці А. Волошина можуть слугувати в цій справі добрим прикладом для наслідування, а назва однієї зі згаданих публікацій – «Творім патріотичну молодь», яка, наголошувалося, з'явилась в очолюваній діячем газеті «Свобода», може ефективно слугувати справді національним заповітом президента Карпатської України для подальших поколінь українців.

1. Агій Ф. Стиль. Учитель. 1925. ЧЧ. 3-4. 30 квітня. С. 69.
2. Вегеш М. Захисники Карпатської України показали поставу гідності, бо не хотіли бути рабами на своїй землі. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/121312-Mykola-Vehesh-Zakhysnyky-Karpatskoi-Ukrainy-pokazaly-postavu-hidnosti-bo-ne-khotily-buty-rabamy-na-svoii-zemli>.
3. Волошин А. Бесіда на анкеті о шкільній реформі дня 11 апріля 1929 року в Празі. Подкарпатська Русь. 1929. Ч.8-9. Жовтень-листопад. С. 176.
4. Волошин А. Любим наш край. Пчолка. 1928. Ч.1. Вересень. С. 9.
5. Волошин А. На порозі 8-го рочника «Пчолки». Пчолка. 1929. Ч. 1. Вересень. С. 2.
6. Волошин А. Наша задача. Свобода. 1925. Ч. 1. 15 січня. С. 1.
7. Волошин А. Од редакції. Пчолка. 1924. Ч. 1. Січень.
8. Волошин А. Славянизм і наш народний культурний напрям. Наша школа. 1936. Ч.8. Жовтень. С. 7.
9. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала // Костенко Л. Гуманітарна аура нації. Геній в умовах заблокованої культури. Равненіє на трибуну. Ніч державності / За загальною редакцією Л. Івшиної. Видання друге. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2014. С. 11-39.
10. Мишкіна О. Проголошення Карпатської України самостійною державою. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3247738-proholoshennia-karpatskoi-ukrainy-samostiinoui-derzhavoui>.
11. Промова посла А.Волошина дня 7.VII.1929 на з'їзді руської молоді. Свобода. 1929. Ч. 29. 18 липня. С. 2.
12. Творім патріотичну молодь // Свобода. 1938. Ч.19. 17 травня. С. 1.

**ОСВІТА НА РАХІВЩИНІ В ДІЯХ ТА ПОМИСЛАХ
О. АВГУСТИНА ВОЛОШИНА
(ДО 80-ЛІТТЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ)**

*«...я трудився не для себе самого, а й для тих усіх,
що освіти шукають» (Сирах 33,18).*

Кожен, хто цікавився минувиною русинів-українців Закарпаття, засвідчив: колоніальне минуле цього народу впродовж століть відкинуло його на узбіччя цивілізаційних процесів Європи. Поневолювачі намірено тримали тут його в суцільній бідності та неграмотності, феодалні відносини тісно переплели в цьому краї із рабовласницькими, і дали лихварям висмоктувати останні соки із вимираючого народу. Про це детально описано в книжці науковців історичного факультету УжНУ Й. Кобаля та В. Худанича: «До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – поч. XX ст.) Ужгород, 2001 р.» на стор. 28-54. Вона заслуговує на перевидання та вивчення в школі. Рятівником народу від його остаточної загибелі виступила тоді Христова Церква. Серед пильованого владою духовенства, що в значній частині перейняло культуру поневолювачів та збайдужіло до людського горя, знайшлися мужні, справді Божі священники МГКЄ, які 20 липня 1897 р. звернулися до єпископа Юлія Фірцака із проханням зробити доступною освіту селянським дітям та полегшити життя селян. Єпископ, як добрий син свого народу, звернувся із Меморандумом до уряду Будапешта, і той направив економіста Едмунда Егана на Закарпаття для вивчення ситуації. Обнародування трагічного стану народу у його звіті уряду коштувало життя Е. Егану, але змусило уряд піти на певні поступки.

У цьому важкому часі для Закарпаття Бог покликав іще одного гідного сина цього народу – священника Августина Волошина (1874-1945). Винісши з родинного дому любов до Христової Церкви і свого народу, та здобувши на той час престижну освіту в Ужгороді й Будапешті, він не пішов на службу панівним колам, а вирішив «трудитися для всіх тих, що освіти шукають» – весь свій талант і енергію направив на боротьбу з суцільною неграмотністю та бідністю свого народу. Для цього, окрім священства, здобув фах учителя і працював ним в усіх трьох єпархіальних семінаріях до 1939 р. та видавав шкільні підручники. Вивчив з десятків мов, зав'язав тісні стосунки з духовними та світськими колами Львова. За дослідженими «Шкільними хроніками» та документами фондів Державного архіву Закарпатської області № 28, 79, 506, 509, покликав собі до співпраці на ниві освіти плеяду талановитих русинів-українців, які емігрували до Чехословаччини перед польським та російським засиллям (В. Бірчак, М. Творидло, І. Панькевич, В. Пачовський, Заклинські Корнило та Микола, М. Водоніс, М. Велигорський, А. Кущинський, С. Швед, Д. Остапчук, А. Федорків та багато інших), а також місцевих русинів-українців (В. Гаджегу, братів Бращайків, В. Желтвая, А. Штефана, Й. Бокшая, С. Клочурака, братів Климпушів та інших). 9 травня 1920 р. заснував із ними товариство «Просві-

та» на взірець львівської. Це товариство до 1939 р. допомагало в ліквідації неписьменності в краї та культурно-національному відродженні закарпатських українців. До праці в цій громадсько-культурній організації А. Волошин залучив інтелігенцію із Галичини та Великої України, місцевих священників і вчителів, та надав християнське спрямування її діяльності. Як справжній гуманіст не загострював міжконфесійної напруги, вимагав тільки професійного освітнього поступу. Цей поступ і став темою тривалого дослідження Рахівської філії Інституту Історії Церкви МГКЄ за проектом: «Роль Церкви в освіті народу Закарпаття в першій половині ХХ-го століття».

Школи, «Просвіта» та семінарії

Акцентуючи увагу на дослідженнях про Рахівщину встановлено, що на 1915 р. тут діяли тільки початкові чотирирічні церковно-приходські школи, які входили до трьох округів: в Рахівському шкільному окрузі діяло 13 шкіл, шкільним інспектором округу був о. Степан Бачинський з Ясіня Вишнього. Учителями були: в Акна Рахові – Попович Іван, 78 учнів; в Ясіні Нижньому – Федорка Степан, 47 учнів; в Стебному – Мешко Василь, 53 учні; в Бочко Рахові – Ченгерій Гаврило, 64 учні; в Берлебаши – Попович Денис, 64 учні; в Ясіні Вишньому – Сопко Василь, 46 учнів; в Чорній Тисі – Болас Василь, 37 учнів; в Лазещині – Петрецький Василь, 42 учні; в Богдані – Ляхович Михайло, 63 учні; в Лугах – Синетар Василь, 48 учнів; у Вовчому – Куцин Андрій, 45 учнів; в Білині – Федорка Василь, 43 учні; у Квасах – Яцина Василь, число учнів не вказано. Одне село району входило до Русковського шкільного округу – с. Требушани, учитель Петрищак Степан, 51 учень; інші до Сігетського шкільного округу: Верхня Апша – Артимович Іван, 71 учень; Мала Апша – Бумбак Михайло, кількість учнів не вказано; Кобилецька Поляна – Левдар Степан, 87 учнів; Росішка – Пукі Андрій, 51 учень; Косівська Поляна – Федик Іван, 78 учнів; Луг – Марина Іван, 70 учнів; Великий Бичків – Бровді Андрій, 77 учнів; Малий Бичків – Беловарі Йосиф, 74 учні. Шкільним інспектором у цьому окрузі був о. Сабов Андрій із Луга. Усіма цими школами опікувалася Мукачівська єпархія.

Із входженням Закарпаття до Чехословаччини починається стрімкий прогрес освіти краю – відкриття і будівництво нових шкіл та підготовка вчителів. Зокрема, за натхненням А. Волошина рахівський староста Микола Полянський домагається у влади краю відкриття Рахівського шкільного інспекторату у 1920 році та в тому ж році організовує депутацію поважних людей із Рахівщини до уряду Праги для важливих рішень на ниві шкільництва (див. світлину 1). Наслідком цього домагання було відкрито горожанські школи в Ясіні, Рахові та Великому Бичкові й закладено фінансування їх.

Уже в 1920 р. засновано філію «Просвіти» в Ясіні, у 1921 р. – читальню «Просвіти» в Рахові та поступово відкрили читальні в інших селах району. Старші люди (Манівчук Юрій, Андрусяк Йолана, Романюк Анна, Павлючок Іван, Бандусяк Одарка, Васько Марія та ін.) розповідали автору цих рядків про активних просвітян у Ясіні: родини Клочураків, Климпушів, Бандусяків, Німчуків, Манівчуків, Яблонецьких, Бронтерюків, Кувіків, Тулайданів, Павлючків, священника Васька Юрія та інших. Старожили В. Бичкова та навколишніх сіл (Бурса Васирина, Брунцвік Клара, Ткачук Євдокія, Белей Василь, Савчук Ми-

кола, Гайналь Маргарета, Корж Марія, Ігнатюк Марія, Мирон Іван, Тракслер Петро, Бернар Васирина та ін.) розповідали про родини: Марущаків, Йосипчуків, Ткачуків, Волошуків, Кузьмичів, Коржів, Коперльосів, Гриців, Шерегіїв, Грицаків, Божуків, Мандзюків, Белеїв, Молдованів, Савчуків, Куцинів, Лембаків, Миронів та інших. Просвітяни В. Бичкова заснували хор та професійний театр «Нова сцена». 2 вересня 1933 р. єпископ МГКЄ Олександр Стойка на Архієрейській літургії у В. Бичкові освятив новий прапор «Просвіти» і був запрошений до читальні, де на його честь просвітянський театр відіграв виставу.

Старожили Рахова (Папарига Гафія, Гав'юк Олена, Рийті Олена, Ньякало Михайло, Желізняк Василь та Олена, Томашук Анна, Федак Анна, Полянська Ірина, Ворохта Михайло, Ворохта Іван, Ерстенюк Юрій, Козурак Степан та Анна, Мельничук Анна, Томашук Олена, Морочило Іван та Павло, Морочило Марія, Папарига Микола, Котелюк Василь та ін.) згадували автору цих рядків родини просвітян Полянських, Юркуців, Йонашів, Ільковичів, Писарів, Папаригів, Морочилів, Ерстенюків, Ворохтів, Шемотів, Ткачів, Пріців, Канюсів, Желізняків, Томашуків, Грегірчаків, Шорбанів, Мельничуків, Романюків, Думенів, Титорів, Лелів та інших, розповідали про господаря Ворохту Юрія, адвоката Юськіва Семена, начальника пошти Фроляка Івана, учителів: Боршоша-Кум'ятського Юлія та його жінку Ворон Олену, Шепеля Якова, Сологуба Омеляна, Вагилевича Костя, Мегелу Михайла та його жінку Гомічко Ольгу, Дороша Войтехата його жінку Ромжу Ганну, Штефуцу Михайла та його жінку Божук Миколаю, Галаса Олексія і його жінку, Фотул Івана і його жінку Ольгу Пілецькі та інших, які домоглися протягом 1936-38 рр. будівництва в Рахові народного дому «Просвіти» (нині будинок військкомату), відкриття якого в 1938 р. описав В. Гренджа-Донський як величне свято на всю Гуцульщину та Верховину.

Дітище А. Волошина – «Просвіта» організовувала хори та театральні вистави при школах і сільських читальнях, чаєві вечори, вела курси з ліквідації неписьменності, пропагувала українську пісню, літературу та культуру, провадила курси домашніх та господарських робіт, що засвідчила преса 20-30-тих років минулого століття (газ. «Свобода», «Неділя», «Українське слово», Календарі тощо).

Своїм праведним життям, любов'ю Бога і народу та прославою Божого імені о. А. Волошин захоплював широкі маси й зумів заслужити не тільки всеукраїнське, але і всесвітнє визнання. Викладав із християнським патріотичним спрямуванням любові до ближнього в усіх трьох єпархіальних семінаріях: в чоловічій та жіночій учительських і в духовній.

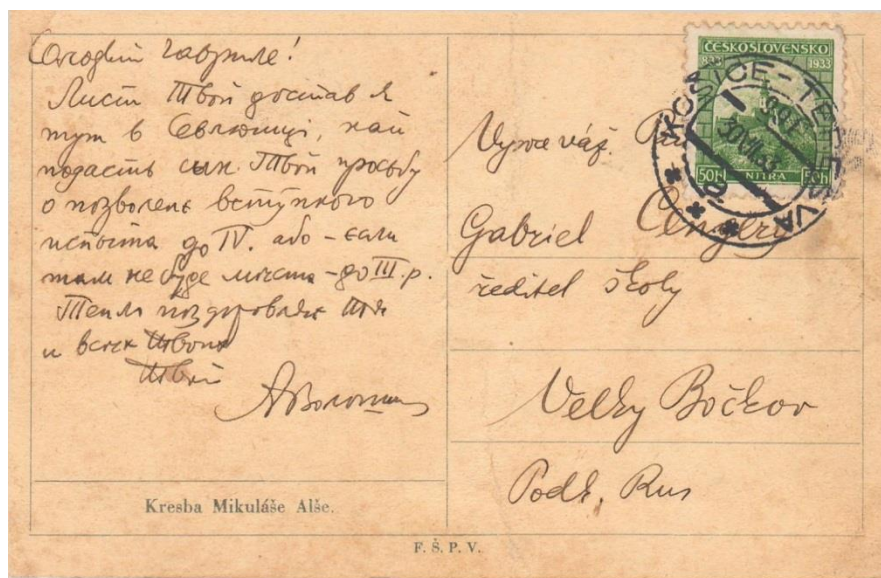
Радянська влада наклала табу на його ім'я. Коли я був у 7-му класі школи, мій батько попросив мене запитати вчителя історії, хто такий «батько Волошин». Відповідь мені вчителя була погрозливо категорична: «то є заборонений діяч, яким і не цікався». Правду про цю світлу постать я по крупинках набирав згодом за час навчання в підпільній семінарії із наук її викладачів та періодики 20-30-тих років. Владика І. Маргітич, А. Мондик ЧСВВ, П. Мадяр, ЧСВВ, М. Шепя, ЧСВВ, о. С. Федорко та ряд інших священників, з якими я спілкувався, вважали о. А. Волошина святою людиною, рівною А. Шептицькому

та Й. Сліпому. Далі мої знання про нього збагатилися в Рахові, де я продовжив душпастирську працю від початку незалежності України. Тут іще жили люди – наочні свідки його діяльності й приємно згадували духовне піднесення народу в часи Чехословацької республіки і Карпатської України та ділилися спогадами про А. Волошина (Котлан Василь, Піпаш Василь, Піпаш Юрій, Рийті Олена, Гав'юк Олена, Ворохта Юрій, Ворохта Михайло, Єрстенюк Юрій та інші). Вони знали про нього із співпраці з ним священників Рахівщини, з «Катехизмів», «Місяцесловів», «Благовісників», «Душпастирів», «Календарів», «Букварів», «Читанок» та інших шкільних підручників, які він видавав, із яких молилися і вчилися в школі та вдома, які дехто й досі зберігає, як священні реліквії родини. Знали про нього від учителів, яких він готував в Ужгородській вчительській семінарії, із «Пластового» вишколу та діяльності «Просвіти». Розповідали про нього, як натхненника Товариств тверезості та захисника народу від лихварів через кредитні та торгові товариства. А згодом цю постать ґрунтовно і всесторонньо дослідили і вивчили вчені історичного факультету Ужгородського державного університету під керівництвом професорів О. Довганича та М. Вегеша і видали багато томів цих досліджень, і тепер кожен не лінивий може знати вичерпну правду про цю людину. За його великі заслуги перед українським народом у культурному житті й державотворенні та просвітню і педагогічну працю 15.03.2002 р. йому присвоєно звання «Герой України» (посмертно).

Та найбільші заслуги о. А. Волошина є на духовній ниві, завзятим плугатарем якої був за все своє свідоме життя. Сам єпископ Мукачівської Греко-католицької єпархії Олександр Стойка, оцінюючи духовні змагання отця Августина, назвав його «Батьком» народу. Обраний послом до Празького парламенту о. А. Волошин допоміг єпископу Петру Гебею домогтися в уряді Праги припинити насильне захоплення греко-католицьких храмів на Закарпатті у 20-тих роках минулого століття та повернути всі загарбані, в т. ч. і на Рахівщині, зокрема в Рахові та Ясіні. Це забезпечило чотирикратну перевагу греко-католиків над православними в нашому краї аж до репресії ГКЦ радянською владою.

Численні вітання із Ювілеями 50-ліття та 60-ліття о. А. Волошина із Рахівщини, представлені в книзі І. Ліхтея «Августин Волошин: два Ювілеї», яскраво підтверджують велику пошану тут до його постаті.

Священик із Великого Бичкова о. Микола Ченгерій зі сльозами на очах не раз згадував та розповідав автору цих рядків про те, що він від юності молиться і до кінця життя буде молитися Богу за о. А. Волошина, бо той своїм милосердям допомагав його батькам дати освіту дітям в учительських та духовній семінаріях в Ужгороді, у тому числі йому та його брату Івану стати священниками.



Отець Микола показував мені і письмове підтвердження цього факту, яке наведене тут. Він стверджував, що його третій брат Гаврило та сестра Анна закінчили учительську семінарію в Ужгороді при підтримці о. А. Волошина, працювали вчителями і брали участь у виставах українського театру «Нова сцена». За свідченням о. Миколи, підтвердженим тривалими дослідженнями автора у вище вказаних фондах ДАЗО, багато родин на Рахівщині завдячували о. А. Волошину за те, що їх діти здобули добру освіту. Переважна більшість учителів та дяків Рахівщини 20-их та 30-их років минулого століття вчилася у єпархіальних учительських семінаріях, де керував та викладав о. А. Волошин, що засвідчують особові справи вчителів, вивчені автором в обласному архіві Берегова. На цих документах, та досліджених матеріалах усіх трьох єпархіальних семінарій, ґрунтується ця доповідь.

Гімназії.

З іменем о. А. Волошина пов'язане відкриття Хустської гімназії у 1921 році. Відомий лист А. Волошина до її директора Василя Сулинчака проіннятий помислами про значення цього закладу для піднесення освітнього рівня народу на Закарпатті. Будівництво нової Хустської гімназії було постановлено 6 жовтня 1928 р. та озвучено цього дня о. Дмитром Поповичем на з'їзді «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» (яке очолював о. А. Волошин) і тривало чотири роки. У цій гімназії, як найближчій, вчилися і діти із Рахівщини. Подальші змагання відкрити гімназію в Ясіні чи Рахові, або В. Бичкові не були підтримані центральною владою Праги.

Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) Прем'єр А. Волошин був змушений терміново евакуювати із Ужгорода, Берегова та Мукачева всі уряди до Хуста та інших міст. Також і всі заклади освіти. За його розпорядженням на Рахівщину тоді було евакуйовано:

1. Василянську гімназію із Ужгорода – до Великого Бичкова, де засновано і Василянський монастир. Автором цієї доповіді в пошуковій роботі знайдено та ідентифіковано ряд групових світлин за час навчання в тій гімназії, зокрема і викладача релігії в гімназії о. Полікарпа Лозана, ЧСВВ. Окрім нього,

сюди із Ужгорода в листопаді 1938 р. переїхали о. Полікарп Булик, ЧСВВ та о.- Др. Лойош Міня. Приємні спогади про навчання в тій гімназії подали автору письменник Василь Піпаш-Косівський, Василина Бурса, Корж (Дячук) Анна, Корж Марія, Ткачук Євдокія та Клара Брунцвік.

2. Мукачівську гімназію – із Мукачева до Рахова.

Перенесенням цих закладів на Рахівщину сповнилося давнє бажання народу – мати заклад середньої освіти в Східному регіоні Карпатської України, оскільки до м. Хуста було важко звідси добиратися і тамошня гімназія могла прийняти далеко не всіх бажаючих здібних дітей.

Рахівську українську гімназію за дорученням А. Волошина організував і очолив відомий на Закарпатті професор Мукачівської гімназії Юлій Головацький і 10 лютого 1939 р. вона удостоїлася великої честі – її відвідав Прем'єр о. А. Волошин. Він був на уроці латинської мови у 7-му класі та провів нараду із професорським складом гімназії. Копія Протоколу № 6 тієї наради зберігається в музеї владики І. Маргітича у Рахові. Цей день добре запам'ятав гімназист Павлючок Іван Федорович, давши автору свідчення про зустріч о. А. Волошина в гімназії. У центрі міста Рахова до цієї події була збудована Арка Карпатської України, біля якої урочисто зустрічали Прем'єра. Нині жива Небола Марія (дів. Мельничук, зараз проживає в Ужгороді) запам'ятала і подала свідчення, як вона із іншими пластунами у Рахові біля Арки та гімназії радісно скандувала тоді «Волошин – наш Президент!» (і це скандування виявилось пророчим, бо незабаром його обрали на цю посаду). Потім маса народу під вартою та організацією пластової молоді направилися на територію Успенського храму, де о. А. Волошин відправив молебень за народ та високу його свідомість на виборах і попрямував до гімназії. Дали важливі свідчення та провели ідентифікацію осіб на групових світлинах Рахівської гімназії колишні її студенти Пріц Павло, Білич Іван, Схованек (Турок) Ярмила, Годван (Маріонда) Олена, Катеринюк Василь, та нині живі Мельничук (Небола) Марія, Ворохта (Мельничук) Анна та Григірчак (Томашук) Олена.

За вивченими архівними документами фондів 1063 та 597 в ДАЗО м. Берегова, навчання дітей з усього Закарпаття в усіх 8-ми класах Рахівської реальної гімназії почалося 27 грудня 1938 р. У ній викладали: др. Головацький Юлій, др. Фрищин Василь, др. Бережна Наталія, Брандль Рудольф, Гудивок Дмитро, др. Іваненко Євген, Кочетова Ксенія, Лізак Катерина, Ретій Євген, Юськів Семен, Казимирський Григорій, Нагірний Микола, Нагірна Стефанія, Храпко Микола, Трутенко Всеволод, Лисянський Борис, Богданій Федір, Міткович Михайло. Пізніше прийшли Петрус Степан, Стрипський Константин, Бронзей Іван. Закон Божий викладали священники: Матуш Василь, Носа Юрій та Реслер.

У Рахові донедавна жили колишні студенти тих гімназій: Піпаш В. О. – Великобичківської; Катеринюк Василь, Турок Ярмилата нині живі Небола Марія і Мельничук Анна – Рахівської, а у Великому Бичкові – Ткачук Євдокія та нині жива Бурса Василина (дів. Копич), які радісно ділилися із автором спогадами про своє навчання в часи А. Волошина та ідентифікували багато постатей на групових світлинах тих часів. У Великобичківській гімназії вчилися також

Василь Парасич (потім став священником), а також діти священника Юрія Васька із Ясіня. Син останнього Степан, а також о. Василь Парасич дали автору свої спогади про навчання там. У Рахівській гімназії вчилися діти рахівського священника о. Степана Сабова, в т.ч. і канцлер МГКЄ о. Юрій Сабов.

Тривалою пошуковою працею автора цих рядків знайдено багато групових світлин учнів та викладачів обох евакуйованих на Рахівщину гімназій, які представлені на стендах фотохроніки музею та Інституту історії Церкви в Рахові, як свідчення батьківської турботи о. А. Волошина про освіту та краще майбутнє свого народу, зокрема на Рахівщині.

Закономірні наслідки

Упродовж десятиліть о. А. Волошин підтримував тісні стосунки з українською інтелігенцією Рахівщини та опирався на неї. У «Просвіті» він співпрацював із ясінцями: Клочураками Степаном та його братами, із братами Василем, Іваном та Дмитром Климпушами, Бандусяками, Німчуками, Манівчуками та ін.; богданцями: Калинюками, Шорбанами, Папаригами та ін.; рахівчанами: Папаригами, Попенками, Ворохтами, Ерстенюками, Ткачами, направленими сюди Рийтіями та ін.; бичківцями: Підмалівськими, Марущаками, Коржами, Савчуками, Волощуками, Кузьмиками, Мандзюками, Йосипчуками, Молдованами та іншими. Через «Просвіту» підтримував зв'язок із сільською інтелігенцією Рахівщини: Грицаками, Миронами, Брехлійчуками, Поповичами, Скрипками, Гощуками, Рознійчуками, Сасами та іншими. Недаремно на виборах до Першого Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р. Рахівщина була представлена 7-ма послами: Клочурак Степан, Климпуш Василь, Німчук Дмитро, Марущак Михайло, Тулик Михайло, Мандзюк Микола та Мойш Григорій. Кожен із них був задіяний в урядах Карпатської України. Навіть перше засідання Союму планувалося провести у Рахові та цьому завадили воєнні події. Усі вони разом у числі тридцять двох 15 березня 1939 р. у м. Хусті обрали о. А. Волошина Президентом Карпатської України.

На Рахівщині працювало багато вчителів, які здобули свій фах в Ужгородських учительських семінаріях при о. А. Волошині (були окремо чоловіча і дівоча семінарії). Працюючи там майже 40 років, він зробив із них справжню кузню християнськи- та громадянськи- свідомих педагогічних кадрів, які ревно й успішно трудилися для піднесення освіти та національного усвідомлення народу. Кожен випускник цих учительських семінарій і в найбідніших умовах тодішніх сільських шкіл умів навчати дітей Катехизму та подавати шкільні предмети, а знаючи музику – учив церковний спів, засновував учнівський хор, «Пласт» та «Просвіту» в селі, які ставали осередками здорового фізичного, духовного і патріотичного виховання народу. Яскравий приклад: за спогадами владики І. Маргітича його українське патріотичне усвідомлення настало в час навчання в народній школі його села Чингава завдяки вчителю Миколі Медвідю, уродженцю с. Верхнє Водяне. Більшість учителів Рахівщини були організовані в «Учительській громаді Підкарпатської Русі», яка під мудрим керівництвом о. А. Волошина й привела народ від тутешняцької свідомості до української ментальності. Русини усвідомили себе українцями, відчули потребу своєї державності і вибороли її.

Саме Рахівщина стала тим останнім тереном Закарпаття, по якому ступали його ноги, із котрого назавжди попрощався із Україною не раз відзначений Апостольським Престолом визначний Божий священик та Великий син українського народу. Він любив Бога та свій знедолений народ понад усе. У Великому Бичкові 16 березня 1939 р. о. А. Волошин в Успенському храмі відправив останню на Закарпатті свою Літургію, і поспішно виїхав із членами уряду на еміграцію. Наочним свідком тієї події у числі багатьох був тодішній студент Великобичківської гімназії отців-василіян Василь Піпаш, який після Літургії із багатьма людьми, витираючи сльози, супроводив о. Августина із храму до моста на Румунію, про що і розповів автору у своєму свідченні.

«...Прийде час, твердо віримо, національного воскресіння Української нації... Високо тримаймо національний прапор, а Україна воскресне». Ці пророчі слова із Звернення А. Волошина до українців, написані ним в Югославії у далекому 1939 р. збулися через 50 років. На їх здійснення він віддав своє життя мученицькою смертю.

Завершу це дослідження словами В. Гренджі-Донського, написаними у 1938 р.: **«...як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і слава наша. Волошин – наша новітня історія».**

Сучасники в боргу перед ним, бо до сьогодні не маємо ні його вулиці, ні пам'ятника в Рахові та й у багатьох населених пунктах. То є іспит на патріотизм для нашої влади та інтелігенції, який належить скласти.

Висновки

Сьогодні слід повчитися на прикладі 20-30-тих років минулого століття, як конче необхідно відновити християнське патріотичне виховання підростаючого покоління в наших родинах та навчальних закладах – від садочка і до вишу. Заклик А. Волошина до його соратників: «Просвітімо народ в любові до Бога та України і виховаймо патріотичну молодь!» – в наш час такий важливий для утвердження нашої держави, як і на початку ХХ -го століття.

Слід також свято виконувати свій громадянський і християнський обов'язок – йти на вибори і бути пильними та відповідальними на всіх виборах, щоб українці Закарпаття знову не стали національною меншиною під чужоземним загарбанням.

1. Архів Рахівської філії Інституту Історії Церкви (І.І.Ц.) по темі: «Роль Церкви в освіті народу на Закарпатті в першій половині 20-го ст.», справи 1-5.
2. Закарпатська періодика 20-30-тих років 20-го ст. в архівах Ужгорода та Берегова, в «Карпатиці» університетської бібліотеки і Фондах та бібліотеці Закарпатського краєзнавчого музею. Принагідно сердечно дякую всім працівникам тих установ.
3. Державний архів Закарпатської області. Ф.28; Ф.79; Ф.506; Ф.489; Ф.336; Ф.391; Ф.1063; Ф.597; – конспекти автора багатьох досліджених справ цих фондів.
4. Стенди фотохроніки Рахівської філії І. І. Церкви.
5. Ліхтей Ігор. Августин Волошин: Два Ювілеї. Ужгород, 2017.
6. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Ужгород, 2005.
7. Записи польових досліджень автора.

АВГУСТИН ВОЛОШИН В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

Про Августина Волошина з'явилася незначна кількість праць протягом досить тривалого часу – в 50–80-х роках. Президент Карпатської України, як правило, зображувався на фоні тогочасних політичних подій і на протиположності діячам Закарпатського крайкому КПЧ. Авторами цих праць були Б. Співак, С. Білак, В. Хайнас та інші [1]. Вони, в основному, ідеалізували закарпатських комуністів, зображуючи їх єдиними захисниками місцевого населення, засуджуючи «українських буржуазних націоналістів» як агентів фашизму і розпалювачів Другої світової війни. Заполітизованість притаманна також працям Д. Буковича, М. Ротмана, І. Гранчака, авторам низки колективних монографій та історіографічних робіт [2]. Не вдаючись до детального аналізу цих та багатьох інших публікацій, наведемо тільки окремі місця з них. Зокрема, Б. Співак історичне засідання Сойму Карпатської України трактує як «зборище жалюгідних політиканів», на якому було обрано президентом А. Волошина. До речі, історик ставить перед собою завдання «розвінчати ореол мученика та «мужнього борця проти угорських загарбників», яким пізніше намагався оточити себе Волошин [3].

Якщо для праць радянських істориків було притаманне замовчування, а нерідко й безпосередня фальсифікація життя й діяльності Августина Волошина, то, починаючи з 1990 р. з'явилися перші більш-менш об'єктивні наукові дослідження. Для них характерною була розкутість їх авторів, можливість вільно висловлювати думки. У березні 1990 р. відбулося перше урочисте святкування річниці Карпатської України. Напередодні цієї історичної події на сторінках газет, причому теж уперше, з'явилися матеріали про неї. Вони різноманітні і прямо протилежні в оцінці тих подій. Хоча більшість дослідників почала оцінювати діяльність А. Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В. Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці [4]. Цю чергову фальсифікацію рішуче засудили не тільки історики, але й учасники подій [5]. Через деякий час засідав «круглий стіл» учених Ужгородського державного університету [6], який поставив за мету пошук істини, але так її і не знайшов. Важко було знайти істину тим історикам, хто її десятиліттями обливав брудом. Однак необхідно відзначити, що під час роботи «круглого столу» в деякій мірі було переглянуто попередні оцінки історії Карпатської України та її президента Августина Волошина. Саме тоді, 15 березня 1990 р., в Ужгороді пройшла перша наукова конференція, у роботі якої взяли участь українські вчені Г. Дем'ян, Ю. Сливка, П. Чучка, М. Швагуляк, Б. Якимович, учасники подій.

У липні 1990 р. відбулося вшанування пам'яті президента Карпатської України Августина Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, учасники якої прийняли рішення: «Віддаючи данину пам'яті президента Кар-

патської України Августина Волошина, вважаємо за необхідне: 1) добитися перевезення праху Волошина на Закарпаття і перепоховати його; 2) установити пам'ятні знаки в Хусті – тодішній столиці Карпатської України і в Келечині, де народився Волошин; 3) спорудити пам'ятник видатному державному діячу, президентові незалежної Карпатської України, жертві сталінського беззаконня А. Волошину» [7]. Так відбувався хоч запізнілий у часі, але закономірний процес повернення А. Волошина і Карпатської України. З цього часу і почалося всебічне висвітлення життєвого шляху, багатой педагогічної, національно-культурної і політичної спадщини Августина Волошина.

На сьогоднішній день історикам, педагогам і філологам треба ще чимало зробити, щоб ця спадщина дійшла до широкого читача у найбільш повному вигляді. Проте вже тепер можна впевнено стверджувати, що навіть те, що вже зроблено, заслуговує схвалення. За період з 1990 по 1999 рр. ученими з України опубліковано близько 150 наукових праць про Августина Волошина. Маємо на увазі тільки публікації, які спеціально присвячені президенту Карпатської України. Нема потреби пояснювати, що оцінка А. Волошину робиться в кожній роботі, яка висвітлює проблематику кінця 30-х років у нашому краї. І це закономірно, бо важко собі уявити Карпатську Україну без Августина Волошина.

Значна кількість праць вітчизняних дослідників присвячена висвітленню педагогічної і національно-культурницької діяльності А. Волошина. Авторами праць з цієї проблематики були Ю. Балега, М. Вегеш, В. Гомоннай, Г. Дем'ян, М. Зимомря, М. Кляп, О. Мишанич, І. Сенько, В. Туряниця, П. Чучка, В. Німчук та ряд інших.

Найповніше педагогічні погляди А. Волошина були проаналізовані у двох виданнях монографії М. Зимомрі, В. Гомоннай і М. Вегеша [8]. Актуальність і наукову новизну праці відзначили рецензенти [9]. Простежуючи педагогічні ідеї А. Волошина, автори довели, що «Августин Волошин не тільки продовжив, але й розвинув, підняв на новий щабель традиції видатних педагогів і вчених – І. Орлая, М. Балудянського, В. Кукольника, П. Лодія, Ю. Гуци-Венеліна, А. Бачинського, О. Духновича, І. Раковського, які збагатили педагогічну й філософську думку України, Росії, Угорщини, Болгарії, Словаччини, Чехії, Польщі, Австрії та Німеччини. Августин Волошин, творчо засвоївши надбання вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, спирався у своїх численних книжкових виданнях... на системні дослідження процесу виховання як визначального чинника формування та становлення особистості» [10]. Авторі монографії вперше розглянули концепцію навчання і виховання у педагогічній спадщині Августина Волошина, зважаючи, що вона «не втратила своєї вартості» і має «посутньо пізнавальну ціну, велике теоретичне й практичне значення» [11].

«Три розділи монографії – ніби три сторони діяльності Августина Волошина, вивчені трьома авторами, які колись стояли на різних полярних точках зору, але в книгу об'єдналися з єдиною концепцією, – відзначав рецензент. – Адже можна сподіватися, що настав час спільної роботи істориків, педагогів, філологів та інших фахівців над «білими плямами» нашої історії. Однак чи не найціннішими в цій праці є її бібліографічна сторона, яка детально вивчена,

обґрунтована і подана на кожній сторінці, до кожного розділу, параграфа і добросовісно зведена в кінці монографії. Уже одна ця копітка робота авторів засвідчує про те, як глибоко і всебічно вивчена ця тема, скільки виявлено джерел, опубліковано документів, написано статей, а головне – розкрито таємниць навколо Августина Волошина та всього його періоду діяльності» [12].

Культурно-освітня діяльність А. Волошина знаходилася в центрі уваги закарпатського літературознавця Юрія Балеги [13]. Автор відзначив, що уже «з перших днів своєї діяльності А. Волошин активно включився в культурницьку роботу. Ще наприкінці минулого століття взяв участь у реанімації культурно-освітнього товариства «Общество св. Василя Великого» (1864–1902), почав укладати молитовники, місяцеслови, писати статті, а згодом і художні твори... Новоутворене товариство продовжувало видавати газети «Наука».., «Герег католікуш семле» (1899–1922), календарі, місяцеслови та збірники...» [14]. Ю. Балега зупинився на внеску А. Волошина в утворення товариства «Просвіта», яке чимало зробило для рішучого піднесення рівня національної самосвідомості закарпатських українців у 20–30-х роках. «Величезну роботу проводив А. Волошин і серед учительства краю, – відзначає дослідник. – За весь період входження Закарпаття до складу ЧСР він послідовно і наполегливо виступав проти чехізації і тих сил, що їм допомагали, захищав права своїх краян на національну самобутність, на рідне руське слово, яке однозначно вважав діалектом української мови. І немало зробив для його збереження і вкорінення в свідомості народу» [15].

У своїй статті «Августин Волошин про виховання учнівської молоді» Ю. Балега зробив аналіз підручників А. Волошина «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій», «О соціальнім вихованю», «Педагогічна психологія», «Методика», «Дидактика». «З позицій християнської моралі він судив про добро і зло, – писав учений. – Вимагав прищеплювати учнівській молоді любов до навчання, до праці, до батьків і ближнього. У зв'язку з цим засуджував гордість, гнів, жорстокість, душевну черствість, вважав за краще мати окремі дівочі та чоловічі школи, щоб дівчата з їх ніжною душею не переймали від хлопців риси, які не властиві їх жіночій натурі (грубуватість, культ сили, прагнення до командирства), бо жінка має залишатися жінкою» [16].

Необхідно погодитись із твердженням Ю. Балеги, що «любов до рідного народу у А. Волошина не має нічого спільного з проповіддю ненависті до людей інших націй і народностей, як це намагалися приписати йому радянські історики і силкуються робити це нинішні українофоби. Навпаки, А. Волошин постійно наголошував на тому, що «ця любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів», що молодь повинна навчатися сповідувати закон «любові до ближнього» й утверджувати цю любов «передовсім своїм власним поведженням» [17].

Ґрунтовністю відзначаються праці про педагогічні устремління А. Волошина професора Василя Гомонная [18]. Аналіз педагогічної, освітньої та наукової діяльності дав підставу В. Гомонною стверджувати, що А. Волошин, «як і О. Духнович, покладав усі надії на науку та освіту, яку розглядав як єдиний засіб і шлях до щастя і добробуту народу. Послідовно виступає за народність

навчання і виховання в релігійному дусі. І це закономірно, оскільки А. Волошин сам був священиком і виховувався в сім'ї священика. Але не цурався А. Волошин і народної педагогіки, її надбань» [19]. Заслугує на увагу також те, що вченого, що А. Волошин «утвердив себе в першу чергу як культурний діяч і просвітитель, адже вся його громадська, педагогічна і освітня діяльність була спрямована на поширення знань у народі, на виховання української самосвідомості» [20]. Не виникає жодних сумнівів, що А. Волошин вніс вагомий вклад у розвиток педагогічної думки, школи та професійно-психолого-педагогічну і морально-духовну підготовку учнів – майбутніх вчителів. До речі, В. Гомоннай – автор історико-біографічних нарисів про Е. Шутяка, М. Баранія, М. Бору та багатьох інших, які були учнями А. Волошина і продовжували його справи.

У монографії «Школа та освіта Закарпаття» В. Гомоннай, В. Росул і М. Талапканич відзначали, що «з метою здійснення шкільної політики Августина Волошин писав і на власні кошти видавав підручники для початкових і горожанських шкіл, гімназій та учительської семінарії, а також педагогічні часописи, газети. Кількість основних підручників, праць та художніх творів Августина Волошина становить сімдесят п'ять (До речі, автори монографії уточнили дані А. Штефана, який вважав, що А. Волошин був автором 42 книг – Авт.). Аналіз його підручників, посібників дає підставу твердити, що вони написані не з націоналістичних позицій. Адже Волошин не відривав історію Закарпаття від історії Всього українського народу» [21].

Проблему «Августин Волошин – автор і упорядник підручників» порушив Іван Сенько [22]. «Волошин жив у часи витворення літературної мови на Закарпатті, – писав дослідник. – Формувався він на спадщині будителів – перейняв від них «язичіє» і морфологічний правопис. Як педагог, він розумів, що з учнем треба розмовляти на материнській мові, а «язичіє» і морфологічний правопис віддаляли від цієї вимоги» [23]. Слово «український» у той час заборонялося. І. Сенько аргументовано довів, що «упорядник слово «руський» сприймав у значенні «український»... Пізніше у «Педагогічній методології» Волошин, аналізуючи підручники своїх попередників, скаже про «Азбуку Генція, що написана вона «по-українськи і то, аж у трьох закарпатських діалектах» [24]. Зіставивши тексти читанок 1908 і 1932 рр., Сенько простежив еволюцію А. Волошина від «язичія» до материнської української мови. Як наслідок – вірний висновок: «Читанки Волошина 1932 року вивчення учнями материнської мови ввели у всеукраїнський контекст... Бо Шевченко, Глібов, Руданський, як і Духнович та Гренджа-Донський, Воробкевич, Федькович та Іван Франко, – це були представники однієї русько-української культури» [25].

Тематику, яку порушив І. Сенько, також досліджувала М. Мороз [26]. Дослідниця простежила традиції шкільних підручників російських педагогів і посібників А. Волошина та О. Маркуша. Ознайомлення з ними дало можливість М. Мороз зробити висновок: «У «Читанці для угро-руської молоді» А. Волошина та у «Світлі» О. Маркуша ті ж правила подачі матеріалу, що й у «Рідному слові» К. Д. Ушинського і «Російських книгах для читання» Л. М. Толстого: від простих текстів до більш складних, чергування історичних, при-

родознавчих, релігійних, літературних творів, дидактизм цих творів, широке використання фольклору (особливо у А. Волошина). А. Волошин і О. Маркуш широко використовують у своїх підручниках байки Езопа, часто ті, що й у підручнику Л. М. Толстого» [27]. Отже, «у становленні національної народної школи на Закарпатті, у якому помітну роль зіграли А. Волошин та О. Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки» [28].

«Практична граматики малоруської мови» Августина Волошина стала об'єктом дослідження Василя Німчука [29]. Відомий український мовознавець влучно зазначив, що на глибоке переконання Волошина «малоруська мова відрізняється від великоруської м'якістю, плавністю, повільністю, що ніби зумовлено кліматичними умовами теплішого півдня. А. Волошин каже, що не бажає тут визначати місце малоруської мови в слов'янській родині, бо це вже з'ясувало порівняльне мовознавство. Незважаючи на те, що українська мова найближча родичка російської й повністю зберегла «руський» тип, усе-таки з точки зору фонетики, морфології, синтаксису багато в чому відрізняється від великоруської, через що людині, яка хоче засвоїти малоруське народне мовлення, не досить, ба навіть і не потрібно, навчитися великоруської граматики, але вона має потребу на окремий підручник малоруської граматики» [30].

Висновки, до яких прийшов В. Німчук, актуальні ще й тому, що сучасні теоретики неорусинства намагаються довести, що закарпатці – окремий народ, який не має нічого спільного з українським. Учений розмірковує: «Августин Волошин і його сподвижники спричинилися до витворення підкарпатського (закарпатського) варіанта новоукраїнської літературної мови. Про такий варіант до повного прийняття тут загальноукраїнської мови є всі підстави говорити. На відміну від Г. Стрипського, А. Волошин ніде не писав, що прагне витворити якусь особливу («підкарпатську», «русинську») літературну мову» [31].

Внесок А. Волошина в процес утвердження української літературної мови на Закарпатті досліджував Борис Галас. Він, як і В. Німчук, аналізуючи книгу А. Волошина «Методика», уміло вловив позицію визначного педагога стосовно порівняння народної мови закарпатців і української літературної мови. Автор навів цитату з названої праці Волошина: «Як ні один нарід не обмежується лише на свою власну літературу, але поступово поширює науку літератури народної до науки всесвітньої літератури, так само повинні ми доповнювати нашу підкарпаторуську та малоруську літературу творами великоруської, англійської, французької і німецької літератури» [32]. Учений дійшов висновку, що для А. Волошина «література «підкарпаторуська» і «малоруська» (на термін «українська» накладено табу) однаково наша». А трохи нижче (на тій же с. 63) у загальнотеоретичному викладі для прикладу взято, ніби між іншим, ім'я Шевченка...» [33].

Змістовною у всіх відношеннях є ґрунтовна праця П. Чучки «Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні» [34]. Скрупульозне вивчення праць А. Волошина, їх порівняння дозволило вченому відзначити: «Нині без перебільшення можна твердити, що в утвердженні української літературної мови на Закарпатті, передусім у її викладанні, ніхто з урожденців краю не вніс стільки, як Волошин, аби вивести закарпатців із мертве-

цького язичія і привести їх до єдиних загальноукраїнських літературних норм у галузі лексики, граматики та фонетики. Нічії підручники з мови, математики, фізики, педагогіки та інших дисциплін не сприяли входженню української наукової термінології так, як сприяли цьому численні посібники Волошина та видані ним газети і журнали» [35]. До подібних висновків прийшли В. Туряниця і Ю. Юсип [36].

Серйозним дослідником педагогічної діяльності А. Волошина зарекомендувала себе в другій половині 90-х років М. Кляп [37]. Дослідниця є єдиною серед сучасних учених, хто захистив кандидатську дисертацію про педагогічну діяльність А. Волошина в 20–30-х роках ХХ ст. [38]. М. Кляп об'єктивно і неупереджено простежила шлях становлення А. Волошина як педагога, охарактеризувала його внесок у боротьбу проти мадяризації школи Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.; дослідила всебічну педагогічну діяльність А. Волошина в міжвоєнний період, його боротьбу за розвиток рідної школи, освіти, за розширення зв'язків зі школами Галичини, Словаччини, Чехії, за впровадження в практику роботи шкіл Закарпаття світового педагогічного досвіду, дала оцінку наукової спадщини вченого, його внеску в теорію і практику педагогіки, психології та логіки; узагальнила досвід роботи А. Волошина в царині підготовки вчительських кадрів, щодо обґрунтування вчення про роль і місце вчителя в навчально-виховному процесі та призначення і ролі родинного виховання; науково обґрунтувала шляхи використання педагогічної спадщини А. Волошина в процесі відродження української національної системи освіти.

М. Кляп з метою вдосконалення підготовки студентів педагогічних вишів до майбутньої роботи в школах запропонувала ввести в навчальні плани з історії педагогіки розділ, присвячений розвитку освіти Закарпаття в 20–30-х роках ХХ ст., зокрема, науково-педагогічній та освітній діяльності А. Волошина. На особливу увагу заслуговує вивчення проблеми підготовки учительських кадрів національних шкіл. Доцільно було б провести порівняльний аналіз системи підготовки вчительських кадрів на Закарпатті у першій половині ХХ ст. з аналогічними системами європейських країн (Польщі, Болгарії, Югославії і т.д.) [39]. З такими пропозиціями варто погодитись.

У центрі уваги українських дослідників також знаходились проблеми вкладу А. Волошина в розвиток української преси [40], паралелі між спадщиною Олександра Духновича і Августина Волошина [41], давалася оцінка художнім творам визначного педагога [42]. Загальновідомо, що перу А. Волошина належить чимало оповідань і п'єс. Саме вони стали об'єктом дослідження відомого українського літературознавця Олекси Мишанича, який об'єктивно зауважив, що «як літератор А. Волошин не реалізував себе повністю. На це були свої причини: «офіційна посада директора семінарії, рутинність місцевого церковно-релігійного життя не дали можливості йому як письменникові вийти за межі релігійного моралізаторства, піднятися над локальною просвітянською програмою. Віддаючи належне його педагогічному таланту, його національно-культурній і політичній програмі, відзначимо, що Волошин-літератор зробив менше, аніж міг був зробити. Умови праці не сприяли розвитку його небуден-

ного творчого письменницького обдарування. В історії літератури Закарпаття він займе скромне місце письменника-мораліста» [43].

До 1990 р. політична діяльність Августина Волошина оцінювалася негативно, винятково чорними фарбами. Певні зрушення відбулися лише з проголошенням Україною незалежності. Протягом останнього десятиліття ХХ століття з'явився цілий ряд узагальнюючих нарисів, довідникових і енциклопедичних праць, у центрі яких знаходилася постать А. Волошина-політика. Їх авторами були С. Віднянський, М. Вегеш, Г. Дем'ян, О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко, О. Мишанич, П. Чучка, Г. Павленко, І. Підкова, Р. Шуст, І. Хланта та ін. [44]. Серед вищеназваних авторів необхідно виділити ґрунтовну статтю О. Мишанича і П. Чучки, у якій зроблена спроба простежити основні віхи в житті А. Волошина, зокрема мотивовано орієнтацію прем'єр-міністра на Німеччину в 1938–1939 рр. Дослідники розмірковують: «Не можна докоряти ні А. Волошину, ні його уряду за те, що сталося в березні 1939 р. Карпатська Україна займала не останнє місце в міжнародних відносинах, опинилася в сфері інтересів багатьох країн – Німеччини, Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, Чехо-Словаччини. Її долю вирішували на Мюнхенській конференції і Віденському арбітражі Німеччина, Англія, Італія і Франція. Здавалося, що Німеччина була найприхильнішою до цього краю, послала до Хуста свого консула і обіцяла вберегти від угорської агресії. Тому цілком зрозуміла нині політична орієнтація Карпатської України на Німеччину. Це зовсім не означає співробітництво з Німеччиною чи участі у підготовці Німеччини до Другої світової війни. Німеччина підступно зрадила Карпатську Україну, віддавши її на поталу надійному союзникові» [45].

Відповідь на цю проблему спробували дати О. Богів і В. Задорожний, які відзначили, що на пронимецьку орієнтацію А. Волошина вплинули ряд факторів, зокрема, «по-перше, відносна пронимецька орієнтація як Чехо-Словацької держави взагалі, так і її федеральних елементів у постмюнхенський період і особливо з часу президентства Е. Гахи...; по-друге, потреба зовнішньої міцної протидії угорським та польським домаганням щодо підкарпатської території; третьою причиною формування пронимецької орієнтації в середовищі підкарпатських українофілів... була наявність з боку Німеччини, хоч і неширих, кроків у підтримку українських визвольних ідей. А четвертою – наявність пронимецьких тенденцій серед частини організацій української діаспори, які встановили контакти з українським рухом на Закарпатті» [46]. Незважаючи на пронимецьку орієнтацію, – твердять вищеназвані автори, – автономний уряд, очолюваний А. Волошином, поступово і цілеспрямовано продовжував політику на збереження цілості федеративної Чехо-Словацької республіки [47]. Деяко іншої точки зору притримувався І. Гранчак: «Проголошуючи незалежність Карпатської України, А. Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи. Але його вимушена орієнтація на фашистську Німеччину все ж була помилковою» [48].

Найповніше постать А. Волошина-політика висвітлена в цілому ряді праць М. Болдижара і В. Лемака [49], хоча з багатьма їх висновками важко погодитися. Відзначимо, що окремі автори слушно переглядають свої висловлювання

про А. Волошина, що мали місце в попередніх працях. Так, приміром, М. Болдижар визнав, що А. Волошин «для свого часу була освічена і авторитетна у своїх колах людина» [50]. Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що А. Волошин більше зробив як педагог і науковець, ніж політичний діяч. На думку вже згаданого М. Болдижара, А. Волошин «ніколи не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, тим більше утворення на її основі Великої України за рахунок приєднання Радянської України, Галичини, Буковини тощо. Разом з тим, аналіз документів однозначно підтверджує, що такі ідеї йому постійно і досить активно нав'язувалися різними емігрантськими силами» [51]. Погоджуючись в деякій мірі з такими міркуваннями історика, уважаємо помилковим його твердження, що «незважаючи на участь А. Волошина в діяльності різних організацій..., він не готувався до політичної кар'єри і ніколи не мріяв про неї» [52]. А хіба керівництво політичною партією, обрання послом від неї до Чехословацького парламенту не є доказом, що А. Волошин активно займався політичною діяльністю протягом міжвоєнного періоду?

«Чітко усвідомивши уже в зрілому віці свою національну приналежність (хіба тільки в зрілому віці? – Авт.) і ставши прем'єром автономного уряду, – писав М. Болдижар, – Волошин прагнув домогтися кращого життя для свого народу, утвердити справжню самоуправу та автономію в краї. Але в цей же час прем'єр не завжди проявляв твердість, рішучість і самостійність, піддавався впливу різних політиканів, які намагалися використати його авторитет для своїх інтриг» [53]. Але, незважаючи на це, «Августин Волошин – колоритна постать в історії нашого краю» [54].

Призначення А. Волошина прем'єр-міністром та діяльність очолюваного ним уряду досить повно висвітлені в працях вітчизняних істориків. Проте вчені, нерідко переслідуючи не стільки наукові, як політичні цілі, по-різному оцінюють його. На думку М. Болдижара, на призначення А. Волошина прем'єр-міністром мали вплив ряд факторів, зокрема, висока освіченість, прочехословацька орієнтація і підтримка цієї кандидатури прем'єром Словаччини Й. Тісо [55]. Вважаємо, що думка Й. Тісо з цього питання не мала вирішального значення. Суть полягала в тому, що русофільський напрям в особі А. Бродія і С. Фенцика себе не оправдав, а єдиним сильним напрямом залишився український, який і уособлював А. Волошин. Тобто, його призначення прем'єр-міністром було закономірним.

М. Болдижар детально описав роль А. Волошина, як керівника уряду, у проведенні виборів до Союму Карпатської України, ставлення прем'єр-міністра до Карпатської Січі, причини згорання демократичних процесів у краї тощо. «Оцінюючи правотворчу діяльність уряду Августина Волошина в галузі державно-правових відносин, – констатували М. Болдижар і В. Лемак, – зазначимо, що цей напрямок політики був пріоритетним. Саме він був покликаний наповнити реальним змістом права краю як суб'єкта федерації у складі Чехословацької республіки... Разом з тим, створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчить про ознаки авторитарного політичного режиму. З іншого боку, автономний уряд видав ряд розпоряджень (про офіційну мову, про назву та ін.), які не вхо-

дили до його компетенції [56]. На прийняття таких рішень, уважають автори, впливали ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, а тому політика А. Волошина «не була прагматичною, а інколи мала яскраве ідеологічне забарвлення» [57].

Безперечно, що режим А. Волошина був авторитарним. В умовах, які склалися наприкінці 30-х років він і не міг бути іншим. Уважаємо, що М. Болдижару і В. Лемаку варто було проаналізувати вплив усіх факторів. У 1938–1939 рр. досягла своєї кульмінації антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони», яка не припинялася протягом всього міжвоєнного періоду. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту. Якщо до цього додати постійні напади угорських і польських терористів, постійні українсько-чеські суперечності та непорозуміння в самому українському таборі, то вони, безперечно, прискорили встановлення в краї авторитарного режиму, атрибутами якого стали закриття окремих друкованих органів і русофільських товариств, відкриття концентраційного табору для ізоляції внутрішніх і зовнішніх ворогів Карпатської України. Такий крок уряду А. Волошина слід uważати оправданим, що зумовлювалося необхідністю створення оптимальних умов для функціонування молодого держави.

У статті «Карпатська Україна через призму демократії» М. Болдижар і В. Лемак звинувачують А. Волошина та очолюваний ним уряд у всіх бідах. На їх думку, вибори до Сойму Карпатської України були сфальсифіковані. Волошин в одноосібному порядку розпустив усі політичні партії, відкрив концентраційний табір, закриття усіх неугоди режиму друковані видання, товариства, переслідував інакодумців тощо. «Без усяких юридичних «формальностей», у тому числі – без суду, людину відправляли до концтабору тільки за те, що здалася комусь підозрілою. Такого Закарпаття не знало вже давно» [58]. На жаль, автори не наводять аргументів у підтримку своїх думок. А, насправді, розпуск політичних партій і відкриття концтабору були ініційовані Прагою, та й сам концтабір важко назвати таким у повному розумінні цього слова. До речі, за весь час його існування не зафіксовано жодного факту брутального поводження з ув'язненими. По-друге, хоча в Держархіві Закарпатської області не збереглися матеріали, які б переконували в тому, що вибори сфальсифіковані, М. Болдижар і В. Лемак твердять, що «логічно не могли 92,4% голосуючих підтримати УНО» [59]. Докази цього, підкріплені документами, не наводяться. Щоправда, в одному місці вчені зауважують: «Сьогодні, звичайно, довести неможливо, що той чи інший протокол з виборчої дільниці був фальсифікований» [60]. Необхідно погодитись, що «історія і значення короткочасного державного становлення Закарпаття сьогодні живі серед поколінь закарпатців» [61]. На жаль, жодного свідчення очевидців у названій статті не наводиться. Неправомірно також зводити трагедію Карпатської України і драму Августина Волошина до присутності ОУН в краї, як це роблять М. Болдижар і В. Лемак [62].

Знаходився в центрі уваги вітчизняних дослідників завершальний період життя і діяльності А. Волошина, який припадає на 1939–1945 рр. Він знайшов своє відображення в працях М. Болдижара, М. Вегеша, В. Туряниці, І. Чаварги, Р. Офіцинського, В. Ганчина [63]. Монографії і статті названих дослідників по-

будовані на висвітленні документів із Центрального архіву МДБ СРСР (тепер – Росії) в Москві, дані якого ще не були введені в науковий обіг, або введені частково, фрагментарно. Автори, аналізуючи цей період, урахувували конкретні історичні умови, еволюцію поглядів Волошина, які розвивалися разом з ним, але залишалися в основних своїх світоглядних переконаннях послідовними і непохитними. Волошин-демократ, Волошин-гуманіст над усе ставив інтереси людини, її свободу і права, соціальні, політичні та національні інтереси рідного народу, інтереси інших народів.

М. Болдижар так писав про останні роки життя Августина Волошина: «Накінець, яскравим, цікавим, а разом з тим трагічним є заключний період життя та діяльності президента Карпатської України. Будучи за межами рідного краю, він думав про нього, але більше не бажав розв'язувати його долю шляхом сумнівних угод з будь-якими закордонними політичними силами. На цьому етапі Волошин проявив себе як справжній патріот, гуманіст і громадянин свого краю. З вершин оцих роздумів, незважаючи на неоднозначні оцінки, доводиться лише шкодувати, що кінець життя і діяльності Августина Волошина в похилому віці завершився так трагічно» [64].

26–28 жовтня 1995 р. з ініціативи Закарпатських організацій «Просвіта» і «Меморіал» в Ужгороді пройшла науково-практична конференція, присвячена життю й діяльності президента Карпатської України Августина Волошина. Пленарне засідання відкрив вступним словом голова крайового товариства «Просвіта», кандидат історичних наук П. Федака. Доповідь «Життя і діяльність Августина Волошина» виголосив голова обласної організації «Меморіал», кандидат історичних наук М. Вегеш. На пленарному засіданні виступили професори В. Гомоннай, С. Віднянський, доцент В. Туряниця, які висвітлили основні віхи політичної, педагогічної та національно-культурницької діяльності А. Волошина. Конференцію привітав директор Інституту історії України НАН України академік Валерій Смолій. Свої вітання надіслали представники інтелігенції зі США, Канади, Чехії, Словаччини, Львова, Тернополя, Івано-Франківська. На конференції діяли чотири секції: «Життя і діяльність Августина Волошина», педагогіки і журналістики, історії та філософії, філології, роботою яких керували провідні вчені професори В. Гомоннай, М. Зимомря, В. Задорожний, доценти В. Поп, Й. Баглай, І. Сенько, О. Хоменко. Усього в роботі конференції було оголошено понад 60 наукових доповідей. Учасники конференції черговий раз порушували питання про перепоховання останків Августина Волошина, який помер 19 липня 1945 року в московській катівні.

28 жовтня в Міжгір'ї відбулося виїзне засідання круглого столу за участю учасників конференції. Учасники круглого столу поклали квіти біля пам'ятного знаку Августина Волошину в селі Келечин, де 1874 р. побачив світ майбутній президент Карпатської України. Своє благословення дав отець Іоанн, короткі виступи виголосили В. Бедь, Й. Баглай, О. Орос, П. Скунець, заступник голови районної державної адміністрації В. Дерич.

З останніх публікацій стало відомо, що 19 серпня 1944 р. в Празі Августин Волошин склав свій Заповіт, текст якого займає п'ять сторінок. У ньому ми знову бачимо Волошина-педагога й Волошина-народолюбця, який хотів бачи-

ти свій край вільним і незалежним: «...Коли наш нарід одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму, особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між якими й для католицької Церкви. Лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». Цього заповіту ми повинні дотримуватися завжди.

Отже, із вищесказаного видно, що українськими дослідниками (істориками, філологами, педагогами) зроблено чимало для того, щоб на різнобічну діяльність Августина Волошина сучасний читач, особливо підростаюче покоління, дивилися зовсім іншими очима. Прийшов час зняти з президента Карпатської України тавро «ворога народу», «запеклого українського буржуазного націоналіста», «служу кількох господарів». Саме таким його зображували радянські історики в 50–80-х роках. Лише з початку 90-х років з'явилися об'єктивні праці про Августина Волошина, у яких зроблений ґрунтовний аналіз його педагогічної, національно-культурницької і політичної спадщини. Авторами цих робіт виступили М. Болдижар, О. Мишанич, П. Чучка, В. Гомоннай та багато інших.

Переважна більшість праць вітчизняних дослідників присвячена педагогічній та освітній діяльності Августина Волошина. В. Гомоннай, М. Кляп, Б. Галас, О. Мишанич, П. Чучка, В. Туряниця та ряд інших аргументовано довели неоціненний вклад А. Волошина у розвиток освіти і виховання, рідної мови, літературознавства. Вищеназвані автори справедливо твердять, що саме А. Волошин зробив найбільший внесок у культурний поступ наших країн, сприяв піднесенню свідомості закарпатських українців. Наприкінці 30-х років вона досягла такого рівня, що місцеве населення самоусвідомило себе, пройшовши еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Не викликає жодних сумнівів, що без двадцятирічної праці Августина Волошина та «Прогресу» утворення Карпато-Української держави наприкінці 30-х років було б неможливим.

Якщо педагогічна і культурницька діяльність А. Волошина високо оцінюється переважною більшістю українських дослідників, то політична спадщина президента Карпатської України оцінюється, поки-що, неоднозначно. Українські історики І. Гранчак, М. Болдижар, В. Лемак вважають, що А. Волошин у своїй політичній діяльності допустився цілої низки помилок, що пояснюється впливом ряду факторів як внутрішніх, так і зовнішніх. Автори доводять, що на проголошення незалежності Карпатської України великий вплив зробила присутність у краї націоналістичних сил, які робили своєрідний тиск на Волошина. Інші дослідники – М. Вегеш, О. Мишанич, В. Задорожний, О. Богів, В. Ганчин та інші доводять, що згорання демократичних процесів у Карпатській Україні пояснювалось складною міжнародною та внутрішньою ситуацією, виходом з якої могло бути тільки встановлення авторитарного політичного режиму.

Однак, незважаючи на різні підходи до характеристики Волошина-політика, усі без винятку вчені сходяться до думки, що президент Карпатської

України був колоритною, неординарною і яскравою постаттю нашої історії в ХХ столітті.

1. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939рр.). *Український історичний журнал*. 1972. №5. С. 31–40; Його ж: Слуга кількох господарів. Ужгород, 1977; Його ж: До питання критики буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Закарпаття (1919–1944 рр.). *Культура і побут Українських Карпат*. Матеріали республіканської наукової конференції. Ужгород, 1973. С. 65–73; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 рр. Львів, 1963; Букович Д. Павутиння омани. Ужгород, 1974; Болдижар М. Хто і навіщо обілює історію унії. Ужгород, 1985; Ілько В. Боротьба трудящих Закарпаття за воз'єднання з Радянською Україною (1939–1944 роки). Ужгород, 1954.
2. Ротман М. Напередодні Другої світової: З історії Закарпатської комуністичної організації 1933–1938 років. Ужгород, 1984; Хайнас В. В. Назустріч мрії: З історії Закарпатської комуністичної організації 1938–1945 років. Ужгород, 1964; Гранчак І. М. Олекса Борканюк – полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття. К., 1956; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Т.1 (1918–1945). Ужгород, 1968; История Украинской ССР: В десяти томах. Т. 7. К., 1984; Историография истории Украинской ССР. К., 1986.
3. Співак Б.І. Названа праця. С.283.
4. Пашкевич В. Політичний авантюрист. *Закарпатська правда*. 1990. 6 берез.
5. Галда П. «Політичний авантюризм» чи патріотизм? Чи мали право українці Закарпаття боротися за свою незалежність? *Ужгородський університет*. 1990. 22 черв.; Вегеш М. «Любов народна і межнародна...». Августин Волошин: педагог і людина. *Молодь Закарпаття*. 1990. 29 верес.; Його ж: Августин Волошин: ким він був? *Радянська Верховина*. 1990. 24 берез.; Божук Г., Зілгалов В., Чучка П. Карпатська Україно... *Молодь Закарпаття*. 1990. № 11.
6. Карпатська Україна: пошуки істини. Круглий стіл істориків в «Закарпатській правді» *Закарпатська правда*. 1990. 15, 17, 20; 21 берез.
7. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис. Ужгород, 1993. С. 75.
8. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. Слупськ – Ужгород, 1994; Їх же: Августин Волошин. Ужгород, 1995.
9. Довганич М. Вдячний за працю. *Новини Закарпаття*. 1995. 23 берез.; Анталовський І., Анталовський В. Правдива стежина до нашої історії. *Верховина*. 1995. 18 берез.
10. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Названа праця. С. 14.
11. Там само. С. 92.
12. Анталовський І., Анталовський В. Названа праця.
13. Балега Ю. Він був сином свого народу і... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Закарпатська правда*. 1991. 13 верес.; Його ж: Культурно-освітня діяльність А.Волошина. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992. С. 11–15; Його ж: Августин Волошин про виховання учнівської молоді. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження Української держави» (Ужгород, 11/12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 182–190.
14. Балега Ю. культурно-освітня діяльність А. Волошина. С. 11–12.
15. Там само. С. 14.
16. Балега Ю. Августин Волошин про виховання учнівської молоді. – С. 187.
17. Там само.
18. Гомоннай В. Від сповиточку. Педагогічні погляди А. Волошина. *Карпатський край*. 1991; Його ж: Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород, 1992; Його ж: Педагогічні погляди Августина Волошина: До 120-річчя від дня народження. *Срібна Земля*. 1994. 12 берез.; Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. Школа та освіта Закарпаття. Ужгород, 1997 (про А. Волошина. С. 40–43); Гомоннай В., Росул В. Августин Волошин про концепцію формування професії вчителя. Ужгород, 1995.
19. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). С. 94.

20. Там само.
21. Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. Школа та освіта Закарпаття. С. 42.
22. Сенько І. Ментальність русинів-українців. Ужгород, 1996. С. 84–89.
23. Там само. С. 87.
24. Там само. С. 88–89.
25. Там само. С. 89.
26. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського в «Часописі для угро-руської молодіж» А. Волошина і «Світлі» О. Маркуша. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича*. Ужгород, 1992. С. 335–337.
27. Там само. С. 337.
28. Там само.
29. Німчук В. «Практична граматики малоруської мови А. Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 254–264.
30. Там само. С. 259.
31. Там само. С. 264.
32. Галас Б. Науково-педагогічні погляди А. Волошина і процес утвердження української літературної мови на Закарпатті. *Там само*. С. 209.
33. Там само. С. 210.
34. Чучка П. Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні. *Там само*. С. 24–39.
35. Там само. С. 25.
36. Туряниця В. Августин Волошин про методику вивчення рідної мови. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції. Ужгород, 1993. С. 303–308; Юсип Ю. В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х рр. ХХ ст. *Там само*. С. 338–342.
37. Кляп М. Історичні умови формування світогляду А. Волошина як педагога. *Молодь – Україні*. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Т. 9. Ужгород, 1996. С. 114–156; Ї ж: Твори визначного педагога. *Закарпатська правда*. 1996. 30 лип.; Ї ж: Деякі питання історії церкви Закарпаття в працях А. Волошина. *Ужгородській унії – 350 років*. Матеріали міжнародної конференції. Ужгород, 1997. С. 114–116; Ї ж: Розробка А. Волошином методики духовного виховання. *Там само*. С. 117–119; Ї ж: Нова праця про Августина Волошина. *Новини Закарпаття*. 1997. 16 груд.; Ї ж: Підручник з математики Августина Волошина. *Обрії* (Науково-педагогічний журнал). 1998. № 1. С. 72–76.
38. Кляп М. І. Педагогічна діяльність А. Волошина в 20–30-х роках ХХ століття. Автореферат дисертації... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 1998.
39. Там само. С. 15–16.
40. Божук Г. Газети «Свобода» і «Нова свобода» про Августина Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 70–87; Туряниця В. Преса Угорської Русі в оцінці Августина Волошина. *Там само*. С. 160–168.
41. Дем'ян Г. О. Духнович у творчості А. Волошина-літературознавця. *Дукля*. 1991. № 2. С. 32–33; Зимомря М., Вегеш М. Духовні устремління О. Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера. *О. В. Духнович і Слов'янський світ*. Матеріали наукової конференції. 23–24 квітня 1993 року. Ужгород, 1994. С. 178–179.
42. Мишанич О. Августин Волошин як літератор. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 243–253.
43. Там само. С. 253.
44. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945). *Календар «Просвіти» на 1994 рік*. Ужгород, 1994. С. 70–73; Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945). *Малий словник історії України*. К., 1997. С. 97–98; Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995; Ганич О. Августин Волошин – Президент Карпатської України. *Карпатська Україна і Карпатська Січ*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі: м. Хуст, 14 березня 1999 р. Ужгород, 1999. С. 17–27; Дем'ян Г. Августин Волошин. *За вільну Україну*. 1990. 12 лип.; Його ж: Августин Волошин. *Таланти Бойківщини*. 1991; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Августин Волошин. *Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*. Львів, 1995. С. 269–270; Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин*. Твори. Ужгород, 1996. С. 5–36; Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. Ужгород, 1999. С. 10–11.

- лопедичний словник. Ужгород, 1997. С. 26–28; Підкова І. З., Шуст Р. М. Волошин Августин. *Довідник з історії України*. Т.1 (А–Й). К.,1993. С.111–112; Хланта І. В. Літературне Закарпаття в ХХ столітті. Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1995.
45. Мишанич О., Чучка П. Названа праця. С. 16.
 46. Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939 рр.). Ужгород, 1999. С. 34–35.
 47. Там само. С.35.
 48. Гранчак І. М. Уроки існування Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 339.
 49. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? *Закарпатська правда*. 1990. 21 берез.; Його ж: Навколо Августина Волошина. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 105–110; Його ж: Августин Волошин: Заключний етап життя і діяльності. *Там само*. С. 110–117; Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність. *Нариси історії Закарпаття*. Т. 2. С. 284–293; Лемак В. Через призму демократії. *Хуст над Тисою*. Ужгород, 1992. С. 38–43.
 50. Болдижар М. Політична драма чи авантюра. *Закарпатська правда*. 1990. 21 берез.
 51. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. С. 106.
 52. Там само. С. 105.
 53. Там само. С. 116.
 54. Там само. С. 115.
 55. Там само. С. 81–82.
 56. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. С. 293.
 57. Там само.
 58. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. С. 124.
 59. Там само. С. 126.
 60. Там само. С. 127.
 61. Там само. С. 128.
 62. Там само.
 63. Болдижар М. Августин Волошин: Заклучний етап життя і діяльності. *Там само*. С. 110–117; Вегеш М. Останні дні життя президента. *Календар «Просвіти» на 1995 рік*. Ужгород, 1998. С. 135–138; Його ж: Чого прагнув Августин Волошин? Нові документи про діяльність уряду Карпатської України в еміграції (1939–1941 рр.). *Орбіта-логос*. 1995. 23 лист.; Його ж: Нові архівні матеріали про останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. *Срібна Земля*. 1996. 16 берез.; Вегеш М. М., Туряниця В.В., Чаварга І. М. Смерть президента. Ужгород, 1995; Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А. Волошина. *Новини Закарпаття*. 1992. 28 берез.; Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (студія та документи). *Молодь – Україні*. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Т. 1. Ужгород, 1994. С. 8–24.
 64. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. С. 116.

**АВГУСТИН ВОЛОШИН ЯК БЛАГОДІЙНИК
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГИ ВОЛОДИМИРА МАТЕЙКА
«ОТЕЦЬ АВГУСТИН ВОЛОШИН У ДОКУМЕНТАХ І
ПАМ'ЯТІ НАРОДНІЙ»)**

Внесок Августина Волошина у розбудову української державності на Закарпатті колосальний. Він проявив себе здібним політиком, дипломатом і талановитим педагогом.

У передмові до видання «Отець Августин Волошин у документах і пам'яті народній» Інна Туряниця зазначає: «Постать о. Августина Волошина, оцінки його ідейної позиції та політичної діяльності є лакмусом, котрий викриває систему цінностей тих, хто пише про Карпатську Україну».

Тему благодійництва Президента Карпатської України останнім часом детально досліджував Володимир Іванович Матейко, який присвятив цьому розділ у вищезгаданій книзі «Отець Августин Волошин у документах і пам'яті народній», яку він видав у 2017 році. Тут зібрані газетні публікації та спогади вихованок сиротинця, які дослідник збирав самостійно. До того ж, мати дослідника – Єлизавета Худан (Матейко) теж була вихованкою сиротинця у Хусті. Власне, моя доповідь більшою мірою опирається саме на цю працю.

Я обрала саме цю тему, адже як зазначає капелан АТО о. Іван Ісаєвич: «Не менш важливою є оцінка його [Августина Волошина] життя як духовної особи, мецената, опікуна й благодійника. Цікаві факти допомагають нам глибше розуміти значення цієї історичної постаті у розбудові незалежності української державності та її головного осередку – сім'ї». Висвітлення цього аспекту життя видатного державця дозволяє зрозуміти, якою людиною він був, якими принципами в житті керувався та якою бачив Карпатську Україну. Адже одна справа говорити про добро, а інша справа – творити його. Опікунство над 22 сиротами свідчить про бажання подружжя Волошинів, не маючи власних дітей, все ж дати достойне життя тим малцям, які цього найбільше потребують.

Важливо зазначити, що надійною опорою в житті чоловіка стала його дружина Ірина Петрик (1878-1936), з якою він 24 листопада 1896 року щойно завершив свої теологічні студії. Його наречена була донькою професора Ужгородської гімназії Яноша Петрика та Антонії Качановської. Обряд вінчання проходив у Христо-Воздвиженському кафедральному соборі в Ужгороді. Ірина була дуже освіченою і милосердною жінкою. Професорка жіночої учительської семінарії, вона у 1921 році заснувала в Ужгороді Союз Руських жінок, який під її керівництвом розвинув широку добродійну діяльність, хоча б ведення «народної кухні» для вбогих при кафедральному храмі, де щоденно харчувалося до 500 бідняків. Ірина Петрик стала головним благодійником краю. Вона не тільки опікувалася сиротинцем, але й доглядала за каплицею Ужгородської вчительської семінарії. Турбувалася бідними її учнями, за деяких оплачувала вартість навчання. [6, с.20]

З іменем сім'ї Волошиних пов'язане заснування двох сиротинців: в Ужгороді та у Хусті.

Заснування сиротинця в Ужгороді має доволі довгу історію. 1923 року побожна вдова А. Поганієва залишила свій дім з гарним городом і біля 15 гектарів орної землі недалеко від Ужгорода, у присілку Минай для сестер Василіанок, за умови, що вони будуть дбати не тільки про неї до кінця життя, але й про сиріт. Сестри піклувалися панею А. Поганієвою, але бажання фундаторки змогли виконати тільки тоді, коли дім звільнили її далекі родичі. Тож після ретельних приготувань, 1925 року, під наглядом сс. Василіанок був відкритий перший єпархіальний Сиротинець Св. Родини, у якому виховувалося біля 20 сиріт [7, с. 300-301]. Однак родичі покійної через суд спростували даровизну своєї родички, так що вже у 1933 році, через брак приміщення, сиротинець довелося ліквідувати [3]. Сестри і сирітки залишилися без житла. Можливо, на цьому історія закінчилася б, але в ті дні пані Ірина святкувала день народження, і вихованки сестер прийшли привітати її А потім розплакалися, що їм ніде жити й доведеться повертатися у свої села [6, с. 11]. Саме тоді з ініціативи дружини Августина Волошина підсиротинець було подаровано їх просторий одноповерховий дім з каплицею по вулиці Ракоці, 34 [2, с. 20], у якій відтак о. Волошин відправляв для сиріт щодня св. Літургію. З фінансовою допомогою поспішив і єп. Стойка, тож подальше існування сиротинця було забезпечене. Він же і урочисто освятив новий сиротинець 5 листопада 1933 р. Пані Ірина сказала: «Бог не дав нам своїх дітей, то від сьогодні Ваші сироти будуть моїми дітьми» [6, с. 7].

Майже всі турботи за сиротинцем лягли на плечі пані Ірини Волошин та сестер Василіанок. Пані Ірина намагалася належним чином забезпечити харчуванням, одягом, навчанням, вихованням і розвитком здібностей і нахилів дітей. У сиротинці були: цілий домашній оркестр, танцювальна група і хор. Тут дітей учили грати на скрипці, піаніно, гітарі, домбрі, з них формували оркестр. Хором керував відомий митець Микола Аркас. Крім того, вчили дітей й іноземним мовам – чеській та німецькій. Хто проявляв здібності, рекомендували і направляли на навчання в учительську семінарію, торговельну школу. Кому навчання давалося важко – вчили на «робітничі» професії – швачку, кухаря, кондитера [6, с. 20].

Подружжя Волошинів мало маєток і в Словаччині у с. Селешка округ Крал Хлумец. Усесь прибуток, що давав цей маєток, використовувався на потреби утримання сиротинця в Ужгороді. У своїх спогадах вихованки дуже тепло згадують про цей райський куточок, куди сиротинець на період вакацій переселявся з Ужгорода. Тут вони допомагали по господарству, збирали овочі, фрукти, допомагали консервувати продукти на зиму. А в цей час у сиротинці проводилися ремонтні роботи та підготовка до нового навчального року.

Вихованка ужгородського сиротинця Анастасія Халахан з вдячністю згадує о. Августина Волошина: «За бажанням ми називали подружжя Волошинів «мама» й «татко». Це були святі люди. Вони оточили нас такою опікою, якої ми не знали навіть від рідних батьків: віддали під сиротинець власний будинок, забезпечили щонайменше, триразове щоденне харчування, одягом, навчання,

виховання, розвиток творчих здібностей кожної дитини, тобто всебічним вихованням. Нікого не випустили «у світ» без вміння заробити собі власними силами «шматок хліба» [6, с. 23].

Проте 13 березня 1936 року помирає Ірина Волошина. Оплакуючи її смерть, у «Благовіснику» відзначають її «сердечну побожність, велику любов до свого руського народу та щирим материнським серцем до бідних дітей». [1, с.64].

О. Волошин не забув і за сиріт Мараморощини, то ж по смерті своєї дружини (на її спомин) закупив у Хусті більший будинок і передав його єпархії на сиротинець. Ось так 1 вересня 1937 р. у Хусті був відкритий ще один єпархіальний сиротинець С. Родини під опікою тих же сс. Василіанок.

Після Віденського арбітражу 1938 року батько Волошин переїхав жити до Хуста, а згодом туди ж переселив і ужгородський сиротинець [6, с. 12].

Складаючи заповіт, о. Волошин не забув про сиротинці. Другим пунктом (перший – про місце і обряд поховання) він розпоряджався своїми коштами для потреб сиротинців. Він заповів: «2. Мій маєток в с. Селешка (окр.. Крал. Хлумец) віддаю Чину сс. Василіанок в Ужгороді для піддержування сиротинців, заложених покійною жінкою моєю і мною в Ужгороді, в Хусті і для новіціату Чину... Нехай заплатить Чин всі інші довги маєтку, довг сиротинця в Ужгороді – 80.000, а також довг сиротинця в Хусті – 110 000 К. Чин сс.. Василіанок нехай постарається про те, щоб у каплицях Чину і сиротинців була відправлена по одна заупокійна Служба Божа щороку за Ірину і отця Августина Волошина...4. Із готових грошей має вона [сестра Гелена] зложити в єпархіальній касі в Ужгороді:

Б) 50000 К., як фундацію для сиротинця дівчат-духовників;

В) 50000К, як фундацію сиротинця синів-духовників (Конвікт)

Г) 50.000 К. як фундацію для сиротинця дівчат і дяко вчителів в Ужгороді, щоб з доходів цих фундацій щороку купувалися черевики або одяг для найбільш бідних сиріт [5, с.497-498].

Проте у зв'язку з воєнними діями і відшкодуванням коштів, заповіт не був виконаний. Маєток у Словаччині був переданий у фонд держави, а колишнє приміщення сиротинця в Ужгороді угорці використовували для своїх державних потреб. Після приєднання Закарпаття до СРСР приміщення сиротинця було передане у фонд майна Ужгорода і використовується під дитсадок і по сьогодні [6, с. 13].

Щоб увіковічнити добрий меценатський учинок подружжя Ірини Петрик та о. Волошина, на фасаді сучасного садочку № 40 було встановлено меморіальну табличку: «У цьому будинку з 1933 р. по 1938 р. знаходився сиротинець, у якому виховувалося 22 дітей-сиріт. Власний дім та кошти на утримання вихованців подарував о. Волошин спільно з дружиною Іриною». Цю табличку встановлено під меморіальною дошкою, що в цьому будинку приживав Президент Карпатської України о. Августин Волошин. Подію приурочено до 70-річчя мученицької смерті о. Августина Волошина у московській в'язниці, яку вся єпархія відзначала 19 липня 2015 року [6, с. 15].

У пам'яті сучасників великий син українського народу залишився не тільки талановитим державцем, а й справжнім прикладом людяності та доброчесності.

1. Благовісник: Пресвятого Серця Христового. Ужгород. 1936. Р.ХVI. Ч.1. – 16 с.
2. Душпастырь: урядовый и духовный органъ Епархіи Мукачевской и Пряшевской. Ужгород-Пряшевь. 1932-1933. Роч. IX-X., Ч. 1-12. 340 с., 336 с. за ред. отв. А Илницькій.
3. Миссійный Вісник. Ужгород. 1936. Рочник VI., Ч.3-4, март-апрель. С. 49-96.
4. Августин Волошин: два ювілеї. Ужгород: Карпати, 2017. 296 с.
5. Волошин А. І. Вибранні твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 528 с., іл..
6. О. Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник Матейко В. І.; передмова Інни Турянці. Ужгород: Гражда: Б-ка науково-мистецького часопису «Екзиль», 2017.
7. Пекар Атанасій. Нариси історії церкви Закарпаття. Т.ІІ Внутрішня історія, 2-е вид. Рим-Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. 492 с.

Микола Мушинка

СТЕПАН КЛОЧУРАК – МІНІСТР ОБОРОНИ КАРПАТСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Життю і громадсько-політичній діяльності Степана Клочурака (1895-1980) я присвятив монографію *«Лицар волі»*, яка вийшла в Ужгороді двома виданнями (1995 – 284 с.; 2011 – 448 с.). Двома виданнями появилися і спомини С. Клочурака *«До волі»* (Нью-Йорк, 1976; Ужгород, 2009 мною відредаговані, коштом Г. Москаля). В обох цих виданнях основна увага була спрямована на участь С. Клочурака у Гуцульській республіці (1918-1919), якої він був засновником та президентом. Нині я спробую освітлити участь С. Клочурака в Уряді Карпатської України.

Слід підкреслити, що у міжвоєнний період він був генеральним секретарем Соціал-демократичної партії на Закарпатті та головним редактором її органів *«Народ»* та *«Вперед»*, пізніше – засновником *«Українського крила»* Аграрної партії на Закарпатті та редактором її органу *«Земля і Воля»*.

У червні 1938 року він перейшов на службу Карпатської України, як редактор її щоденника *«Нова Свобода»*, що був продовженням *«Свободи»* А. Волошина та *«Землі і Волі»* С. Клочурака. У вересні 1939 року він разом з А. Волошином їздив до прем'єра ЧСР Мілана Годжі у Прагу з категоричною вимогою надати Карпатській Україні давно обіцяну автономію. Цю вимогу він повторював кілька разів, зокрема після надання автономії Словаччині у жовтні 1938 року. Ця тема постійно резонувала у його статтях у *«Новій Свободі»*. С. Клочурак був автором Маніфесту УЦНР від 21 жовтня 1938 року Урядові ЧСР, що його підписало 55 найвизначніших діячів Закарпаття. З його ініціативи в Ужгороді було засновано напіввійськову молодіжну організацію *«Українська Національна Оборона»*.

28 жовтня 1938 року С. Ключурака було іменовано особистим секретарем прем'єра уряду Карпатської України А. Волошина, з яким він у листопаді 1938 року їздив на горезвісний арбітраж у Відень, згідно з яким Карпатська Україна втратила міста Ужгород, Берегово та Севлюш (Виноградово) з навколишніми українськими селами. Уряд Карпатської України змушений був протягом п'яти днів переселитися у Хуст разом зі всіма установами, включаючи редакцію «Землі і Волі». 1 грудня 1938 року Президент ЧСР Мілан Гаха іменував новий уряд Карпатської України на чолі з А. Волошином, у якому С. Ключурак залишався і надалі секретарем прем'єра. 2 січня 1939 року його було іменовано «над комісаром» Уряду. У Хусті він розгорнув широку культосвітню та політичну діяльність. У січні 1939 року він очолив протестні маніфестації проти іменування чеського генерала Лева Прали третім міністром Карпатської України та став засновником *Українського Народного Об'єднання*, від якого його було обрано делегатом Першого Сойму Карпатської України.

6 березня 1939 року президент ЧСР Е. Гаха іменував С. Ключурака міністром господарства третього Уряду Карпатської України. 12 березня новоіменованій міністр виступив з програмною промовою, яку транслиували усі радіостанції Чехословаччини. На хустському Соймі Карпатської України С. Ключурака було обрано одним з 32 послів (депутатів) Сойму новоствореної незалежної держави Карпатська Україна. На третьому засіданні Сойму 15 березня 1939 року С. Ключурака було іменовано Міністром оборони Карпатсько-Української держави. Своїм першим указом він призначив комендантом національної оборони генерала УНР Сергія Єфремова (1893-1966).

16 березня 1939 року новостворену незалежну державу Карпатську Україну з благословення Гітлера окупувала Угорська армія, яка в крові жорстоко придушила оборону Карпатської України – «Карпатську Січ». С. Ключурак разом з Президентом Карпатської України та іншими членами її уряду через Румунію, Югославію та Австрію добрався до Праги, де очолив *Ліквідаційну канцелярію Карпатської України*, основним завданням якої було дбати про житло та заняття майже двадцятьом тисячам біженців Карпатської України. Після виконання завдань Ліквідаційну комісію було ліквідовано, а С. Ключурак зайнявся підприємницькою діяльністю.

14 травня 1945 року органи «Смершу» його арештували і разом з А. Волошином та двома іншими міністрами Карпатської України вивезли літаком у Москву й усіх чотирьох помістили у Лефортовську тюрму. А. Волошин помер після восьмого допиту 19 липня 1945 року, а трьох міністрів «Особое совещание НКВД» засудило на 5-8 років суворої тюрми на Воркуті. Після відбуття повного строку покарання усіх трьох міністрів було повторно засуджено на довічне заслання у таборах ГУЛАГу в Сибіру без права виїзду. Після смерті Сталіна 1953 року і розвінчання його культу М. Хрущовим, С. Ключурак подав кілька заяв у найвищі органи СРСР про зняття з нього заслання і добився звільнення. 18 жовтня 1957 року він прибув до дружини, дочки і двох онуків у Прагу. Оскільки в нього не було жодних документів ні про дванадцять з половиною років ГУЛАГу, ні про громадсько-політичну діяльність у міжвоєнний період, ні про підприємницьку діяльність у часі війни, він, будучи 62-річним,

опинився без пенсії. Щоб не бути тягарем для сім'ї, майже до смерті працював робітником підприємства «Геологічні дослідження».

Я з ним познайомився 1957 року і, будучи головним редактором «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику», опублікував його спогади про Івана Панькевича. Це була перша його публікація після майже тридцятирічної перерви. Ми стали близькими друзями. Згодом я заохотив його до написання трилогії спогадів «До волі» (кн. 1 – 1895-1919; кн. 2 – 1919-1945; кн. 3 – 1945-1957), обіцяючи опублікувати їх окремими книжковими додатками до «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику». Перший том він завершив у 1971 році, коли мене було звільнено з посади головного редактора «Наукового збірника МУК», пізніше і з роботи в університеті. Працюючи пастухом колгоспної худоби в рідному селі, я уважно відредагував спогади С. Ключурака, а він переписав їх на машинці начисто. Та про їх опублікування у Чехословаччині не могло бути й мови, а про висилку на Захід тим паче. Лише у 1975 році йому вдалося таємно переправити першу книгу споминів своїм колишнім друзям у США. Там друзі не поспішали видати їх, боячись пошкодити авторові. Та він наполягав на виданні, будучи переконаним, що у книзі немає нічого, що би суперечило законам Чехословаччини і навіть Советського Союзу. Основна їх ідея – об'єднання Закарпаття з Україною, яке стало реальністю після 1945 року. Між часом він завершив другу книгу (міжвоєнний та воєнний період) і почав працювати над третьою книгою (ГУЛАГ).

У 1987 році у видавництві Карпатського Союзу в Нью-Йорку нарешті появилися спомини С. Ключурака «До волі» з передмовою Вікентія Шандора (190 стор.). Один із перших двох примірників, надісланих авторові, перехопила чехословацька цензура – органи Державної безпеки. Для С. Ключурака це видання стало фатальним. У другій половині 1979 року троє працівників чехословацької (советської ?) безпеки провели на його квартирі ґрунтовний обшук, забравши із собою буквально усі рукописи, включаючи машинопис і копії другої книги споминів «До волі» та усі матеріали для третьої книги. С. Ключураку пригрозили: *«Якщо ви на Заході опублікуєте бодай один рядок, опинитесь назад у Сибіру. Усвідомте собі, що гуманна советська влада вас не реабілітувала, а помилувала. А це помилування можна скасувати одним розчерком пера. Через пару днів зайдіть в нашу установу на вулиці Бартоломійській, там ми з вами стишемо протокол»*. Коли він з'явився туди, там ні про що не знали, з чого він зрозумів, що це були працівники советської безпеки. Це прискорило його смерть 8 лютого 1980 року. Після реабілітації С. Ключурака в незалежній Україні мені вдалося роздобути архівну справу «суду» над С. Ключураком та його спілльниками (320 аркушів), на підставі якої (та його спогадів) мені вдалося написати і видати книги, наведені у вступі, та ряд інших праць про цього справжнього борця за Волю і Незалежність України.

ЄВРЕЙСЬКА ЕТНІЧНА ГРОМАДА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У СПОГАДАХ БРИТАНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА ТА ДИПЛОМАТА МАЙКЛА ВІНЧА

Геополітичні трансформації в Центрально-Східній Європі напередодні 1939 року, зокрема й на теренах Підкарпатської Русі (Карпатської України), привертали значну увагу періодичних видань багатьох країн світу. Усього за декілька місяців Карпато-Українського державотворення в м. Хусті побували десятки кореспондентів зі США, Японії, Швеції, Великої Британії, Голландії, Бельгії, Швейцарії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі та Румунії. У кінці 1938 – перші місяці 1939 років Підкарпаття (Закарпаття) відвідали провідні журналісти відомих світових видань: Енн О'Гара МакКормік («New York Times»), МакНейл Мосс («Times»), Сюзанна Шемінад («JournaldeParis»), Мервір Гордер («Spectator») та ін.



Чимало журналістів, а відтак світова громадськість напередодні Другої світової стали заручниками гібридної війни з її інформаційною складовою, «міфів та пропагандистських схем, запущених нацистськими службами з метою дезінформації та відвернення уваги громадської думки на Заході від справжнього напрямку нацистської агресії в Європі» [14]. Для того, щоб збагнути об'єктивну картину подій, було необхідно шляхом низки інтерв'ю з представниками різних соціальних страт і методики включеного спостереження з'ясувати суть справи. Саме з такою метою від 1 січня до 15 березня 1939 року в Карпатській Україні разом із чеським фотографом Чеславом Якубовським перебував колишній британський кореспондент агенції «Reuters» у Польщі (1934–1935) та газети «Christian Science Monitor» (1936–1939), тодішній співробітник слов'янської редакції інформаційної служби «BBC» (1936–1943) Майкл Вінч (1907–1991). Результатом його подорожі населеними пунктами краю, зокрема відвідин адміністративного центру Карпатської України м. Хуста, стало видання книги в Лондоні під назвою «Republic for a Day: An Eyewitness Account of the Carpatho-Ukraine Incident» (англ. «Одnodенна республіка: свідчення очевидця Карпато-Українського епізоду») в тому ж переломному для Європи 1939 році.

Завдяки перекладацькій праці Наталії Кирчів, редакторській роботі історика Олександра Пагірі та філолога Леся Белея переклад книги Майкла Вінча українською мовою у відредагованій назві побачив світ 2012 року в київському видавництві «Темпора». Буквально за короткий термін із виходу україномовного видання з'явилися рецензії та відгуки на мемуарну працю Майкла Вінча. Серед них відзначимо рецензії істориків Івана Попа [17] та Олега Полянського [16], психолога Діани Томишинець [20], журналіста

Ярослава Деяка [8]. Окремі рефлексії стосовно праці Майкла Вінча в контексті подій часів Карпато-Українського державотворення знаходимо в публікаціях істориків Сергія Федаки [6; 15], Олександра Пагірі [13; 14], Ернеста Гийдела [7, с. 181], Юрія Славіка [19, с. 71]. Ряд цікавих роздумів над проблематикою книги Майкла Вінча опубліковано також у форматі інтернет-блогів [1; 2; 22].

Варто зауважити, що власне єврейська проблематика проходить червоною ниткою в 15-ти розділах книги Майкла Вінча. Прикметно, що навіть самого автора «через характерний ніс та риси обличчя» двічі (згідно тексту – М. З.) сприймали за єврея [5, с. 11, 84]. За нашими підрахунками, євреї згадуються на 53-х (більше 16 %) із 328-ми сторінок тексту британського журналіста.

Метою нашої розвідки є висвітлення життєдіяльності єврейської етнічної меншини Карпатської України через призму спогадів Майкла Вінча. Використовуючи дослідницькі принципи івент-аналізу, ми спробуємо з'ясувати зміст головних сюжетних кластерів єврейського питання в Карпатській Україні, які висвітлив Майкл Вінч: 1) єврейські / юдейські традиції та обрядовість; 2) форми господарювання та зайнятості євреїв; 3) експропріаторські дії місцевої влади щодо євреїв та антисемітизму в Карпатській Україні; 4) політичний конформізм підкарпатського єврейства.

Єврейські / юдейські традиції та обрядовість.

Подорожуючи Хустщиною суботнього дня Майкл Вінч спостерігає за євреями-чоловіками, які одягнуті в довгі плащі «з чорного сатину і з підкладкою прямого покрою, підперезані довкола талії довгим шнуром, та екзотичні з вигляду круглі чорні оксамитові капелюхи з плоскими крисами і смужкою із соболя, з під якої випущено соболині хвости» [5, с. 42]. Євреї накинулися криком із погрозами на фотографа Чеслава Якубовського, який наважився їх знімати, що євреям заборонено в шабат. На Рахівщині, в Ясінях, уважний журналіст і дипломат фіксує пригоду зі зніманням дротів, які місцевий рабин повісив над дорогами на виїзді з села, для нагадування всім євреям про те, що в шабат «не слід в кишенях носити гроші» [5, с. 70].

У м. Хусті Майкл Вінч спостерігав за євреєм, який «вирушив із куркою під пахвою до ритуального різника» [5, с. 319]. Автор дає детальний опис кошерних правил, які передбачають забивання птиці й тварин із випусканням крові. Ця процедура доручалася тільки «спеціальному обрядовому м'ясникові-різникові, який бере чотири пенси за забиття курки та десять пенсів за забиття гуски [5, с. 189].

Майкл Вінч скрупульозно змальовує обрядовість єврейського життя з багатьма жорсткими заборонами під час шабату, підпорядкованості жінок у єврейських родинах, які «майже не виходять з дому, якщо не брати до уваги щотижневого походу до синагоги». Утім і там обряд передбачає жінкам сидіти «на балконах за занавісками». Згадує журналіст і про звичай гоління голови нареченої перед весіллям та носіння перуки «до кінця свого життя»; звичай гендерно розмежованих танців хлопців із хлопцями, а дівчат – з дівчатами [5, с. 190].

Форми господарювання та зайнятості євреїв.

Більше двох третин із понад 100-тисячної єврейської спільноти міжвоєнного Підкарпаття мешкали у сільській місцевості. Проте в окремих містах євреї представляли досить значну частку населення. Насамперед вони домінували в Солотвині (44 %), Мукачеві (43 %), Буштині (36 %) та Іршаві (36 %) [9, с. 15, 189; 11, с. 5; 12, с. 68; 23, с. 130; 25, с. 149]. У результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року на зміну угорцям, єврейська етнічна громада стала найбільш репрезентативною етнічною меншиною (понад 12 % населення) в межах автономної Підкарпатської Русі (Карпатської України) [4, с. 294]. Майкл Вінч про це також відзначає: «...їх нараховувалося тут близько 65 000 душ або десь 13 відсотків від усього населення, у відсотковому відношенні більше, ніж у будь-якій іншій країні Європи» [5, с. 185].

Український географ Володимир Кубійович зауважував, що євреї Підкарпаття живуть не лише по містах, але й селах. Загалом «творять вони по містах $\frac{1}{4}$ населення, по селах 11 % усієї людності; найчастіше мають села 5–15 % жидів, села положені при важніших шляхах навіть 20 % і більше. Треба згадати, що все господарське життя опановане жидівським елементом» [10, с. 42]. На цю характерну для міжвоєнного часу обставину й звертає особливу увагу Майкл Вінч. За його оцінкою, у той час як єврейська еліта краю контролювала «вищі рівні комерційної діяльності та правосуддя, решта громади тримала міські та сільські магазини, готелі та ресторани, шила одяг, ремонтувала годинники та каналізацію...» [5, с. 185].

Змальовуючи соціально-економічну інфраструктуру гірського Ясіня, автор констатує, що тут «майже всі послуги колісного майстра, коваля, столяра і навіть майстра з пошиття селянських кошухів та взуття надавали євреї» [5, с. 60]. Місцевий майстер-єврей навіть пишався тим, що «у селі є одинадцять майстрів, що шиють кожухи. Десятеро з них – євреї, і лише один українець, і він навіть не вмієшити кожух як належить» [5, с. 63]. Євреї опановували різні ремісничі професії, навіть традиційне для гуцулів виготовлення трембіт [5, с. 78].

У румуномовній Нижній Апші Майкл Вінч підмічає відмінності між господарськими традиціями румунів і євреїв, які тримали буйволів, на відміну від «українських селян у сусідньому селі», які твердили, що «в них так не заведено» [5, с. 202]. У с. Німецька Мокра журналіст описує життя німецької громади й зауважує про проживання в селі всього двох єврейських родин, кожна з яких тримала по магазину [5, с. 276].

Подорожуючи зі Сваляви до Мукачева, у розмові з водієм, який «як і решта таксистів у Карпатській Україні, був євреєм», Майкл Вінч з'ясовує неспокій і хвилювання місцевого єврейства через економічну дезорганізацію в краї. Його респондент констатував, що «за останні декілька місяців усе розладналося, почало валитися, і ніхто не знає, що принесе зі собою завтрашній день» [5, с. 149].

Експропріаторські дії місцевої влади щодо євреїв та антисемітизм у Карпатській Україні.

Уже на перших сторінках своїх спогадів Майкл Вінч звертає увагу на те, що готель, «яким управляла Січ, лише нещодавно... був перейнятий від єврея, – і це, здається, пояснювало все» [5, с. 9]. На запрошення референта пропаганди в уряді Карпатської України Володимира Комарницького він відвідує великий ресторан готелю, який «належав євреєві, але Січ його, як і багатьох інших, примусово виштовхала до Угорщини» [5, с. 20]. Лідер Українського національного об'єднання (далі – УНО) Федір Ревай також приймає британського журналіста «в друкарні, одноповерховій білій будівлі, у якій перед нещодавньою конфіскацією була єврейська середня школа» [5, с. 119]. У їх розмову несподівано втручається перекладач Федора Ревая, який необачливо твердить про намір влади вилучити гірські пасовища від євреїв [5, с. 121].

Без вказівки назви «одного гірського містечка» автор змальовує випадок збирання з єврейської громади 10 тис. корун для «допомоги бідним євреям», які вони так і не побачили. Майкл Вінч припускає, що кошти пішли на «місцеву Січ, яка ніколи не публікувала ніяких фінансових звітів, але якій ніколи не бракувало засобів». Там само згадується про продаж «комісарами» контрактів, примусове виселення євреїв і надання дозволів «на проживання та імунітет від подальшого чіпляння взамін на пожертву 15 000 корун для Січі» [5, с. 40]. У концентраційному таборі Думен поблизу Рахова, як зауважив автор, покарання відбували «декілька євреїв чи їм подібних, хто без причини піднімав ціни...» [5, с. 100].

Принагідно зауважимо, що у спогадах підкарпатських євреїв саме карпатські січовики виступають головними організаторами антисемітських акцій восени 1938 – навесні 1939 років. Євреї згадують, що січовики вимагали грошей, складали «чорні списки», під загрозою насильства й смерті виселяли євреїв з їхніх будинків; напередодні вступу угорських військ у Буштині січовиками була зруйнована головна синагога [9, с. 303; 18]. Практикувалися також депортації єврейського населення. До прикладу, батько Естер Оффер, який народився у Мукачеві, але тривалий час мешкав у Хусті, після Віденського арбітражу в листопаді 1938 року був депортований з родиною до місця власного народження, яке вже було в складі Угорщини. Лише після подій березня 1939 року сім'я Оффер змогла знову повернутися до Хуста [24, р. 326].

В «Одноденній державі» Майкла Вінча згадується випадок так званого «побутового» антисемітизму. Йдеться про групу з восьми хлопців-гуцулів у Ясінях, які здійснили напад на вісімнадцять учнів-євреїв ремісничого училища на підвір'ї між уроками; «били їх палицями і, залякуючи ножами, змусили їсти жир зі свинячої грудинки, що для правовірних євреїв табу. Протягом двадцяти хвилин там було справжнє пекло» [5, с. 92–93].

Політичний конформізм підкарпатського єврейства.

Єврейська громада, як мовилось вище, зберігала традиційний уклад життя, а її інтереси були зосереджені головним чином у бізнесовій сфері. Політичне представництво євреїв Підкарпатської Русі головним чином було

зосереджене в рамках діяльності Єврейської сіоністської партії та Єврейської демократичної партії (з 1925 року – Єврейська ортодоксальна партія), менш авторитетними були Єврейська громадянська партія та Єврейська міщанська партія.

Із заборною діяльністю політичних партій (за винятком Німецької партії – М. З.) урядом Августина Волошина політична участь чехословацьких громадян Підкарпатської Русі була зведена до голосування «за» або «проти» УНО на виборах до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 року. У дев'ятому розділі книги Майкл Вінч оцінює голосування та його результати з іронією, називає вибори «безглуздою подією» [5, с. 169]. Нашу ж увагу привертає випадок зі старим євреєм, який ствердно констатував, що буде голосувати за уряд, а потім додав: «А якщо я проголосую за уряд, то що ми з того будемо мати?» Натовп добродушно зареготав» [5, с. 172].

Звісно, що встановити, який саме відсоток підтримки / невідтримки УНО був з боку єврейської громади Карпатської України на виборах 12 лютого 1939 року, практично неможливо. Водночас редактори україномовного видання праці Майкла Вінча зауважують, що серед майже 13 % проти УНО на виборах у Хусті голосували переважно громадяни угорського та єврейського походження [5, с. 259]. У той час у мемуарах Володимира Бірчака наголошується на масовому голосуванні євреїв краю та підтримці УНО. Репортер Роман Голіян, якого цитує автор, зокрема відзначав, що в Буштині довелося побачити «жидів, старих і молодих, пейсатих і бородатих, з лямпіонами, що підносили вгору руку і заєдно гукали: – Слава Україні!» [3, с. 114].

В останній день перебування Майкла Вінча в Хусті, напередодні засідання Сойму та проголошення незалежності Карпатської України все місто було в синьо-жовтих прапорах. «Перелякані євреї обмальовували синьо-жовтими смугами навіть вітрини своїх магазинів» [5, с. 324]. Проявляючи політичний конформізм, євреї «із завзятих донедавна мадяронів зробились нині не менш завзятими українофілами, українськими патріотами, з простої калькуляції самозбереження» [3, с. 114]. Поряд із цим, за спогадами свідків подій березня 1939 року, з приходом угорського війська представники єврейської громади так само щиро вітали нову владу, але вже угорськими національними триколорами [21, с. 186; 24, р. 329].

Загалом можна підсумувати, що мемуарну працю Майкла Вінча «Одноденна держава» варто вважати цінним джерелом із реконструкції культурно-антропологічного дизайну міжвоєнного Підкарпаття. Особливо вдало автор висвітлив етнопсихологічний портрет єврейства через опис традиційного одягу, звичаїв, обрядів, господарювання та зайнятості, стереотипів поведінки. Майкл Вінч надає інформацію про експропріаторські дії місцевої влади та випадки антисемітизму в Карпатській Україні. Його свідчення підтверджують тезу щодо ментального пристосування та політичного конформізму підкарпатських євреїв в умовах різних політичних режимів першої половини ХХст., у тому числі й короткотривалого епізоду Карпато-Українського державотворення.

1. Англійський журналіст про Карпатську Україну, Севлюш та віскі. *Голос Карпат*. Дата оновлення: 06.02.2015. URL: https://goloskarpat.info/culture/54d4db4858654/?utm_content=031 (дата звернення: 02.01.2019).
2. Англійський журналіст про українську «одноденну державу». Спроба рецензії. *Livejournal*. Дата оновлення: 13.08.2012. URL: <https://friday-rtaha.livejournal.com/40547.html> (дата звернення: 02.01.2019).
3. Бірчак В. Карпатська Україна: Спогади і переживання / Післямова Романа Офіцинського. Ужгород: Гражда, 2007. 200 с.
4. Болдижар М. М. Наслідки Віденського арбітражу для Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття*. Т. II (1918–1945)/ Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 294–296.
5. Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. К.: Темпора, 2012. 348 с.
6. Галушак М. Гітлер «злив» Карпатську Україну. *Zik*. Дата оновлення: 18.03.2013. URL: https://zik.ua/news/2013/03/18/gitler_zlyv_karpatsku_ukrainu_399017 (дата звернення: 02.01.2019).
7. Гийдел Е. Ахіллесова діра. Рецензія на: Raz Segal, *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914–1945*. *Україна Модерна*. 2017. № 24. С. 170–189.
8. Деяк Я. Майкл Вінч. Одноденна держава. *Наступна республіка*. (дата оновлення: 04.07.2014). URL: <http://nastupna.com/culture/one-day-state> (дата звернення: 02.01.2019).
9. Елинек Й. А. Карпатская диаспора: Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848–1948); пер. с англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга, при участии С. Беленького, О. Клименко; фотоматериалы и карты П. Р. Магочия; пер. рус. текста В. Падяк. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2010. 498 с.: [в т.ч.] 32 фото. + XXIII с. На рус. языке.
10. Кубійович В. Людність. *Карпатська Україна: Географія – Історія – Культура*. Перевидано без змін. Нью Йорк: Накладом Карпатського Союзу в ЗСА, 1972. С. 37–49.
11. Магочій П. Р. Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис / Magocsi P. R. *Jews in Transcarpathia. A brief historical outline*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2005. 28 с.
12. Магочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування; переклад з англ. Оксани Форостини; ред. укр. вид. Валерій Падяк. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2016. 316 с.+ XII с.: іл.+мапи.
13. Пагіря О. «Український П'ємонт у Карпатах»: українське питання в західному дискурсі 1938–1939 рр. *Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору»*. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=576> (дата звернення: 02.01.2019).
14. Пагіря О. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну. *Українська правда, Історична правда*. Дата оновлення: 15.03.2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/> (дата звернення: 02.01.2019).
15. Поліха П. «Карпатський кросворд» і досі повністю не розгаданий. *Час Закарпаття*. Дата оновлення: 23.03.2014. URL: <http://chas-z.com.ua/news/1079> (дата звернення: 02.01.2019).
16. Полянський О. Україна очима іноземців (Рец. на кн.: Майкл Вінч. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. – К.: Темпора, 2012. – 348 с.). *Вільне життя*. 2013. 15 березня (№ 21). С. 6.
17. Поп І. «Одноденна держава» очима англійця. *Новини Закарпаття*. Дата оновлення: 04.03.2015. URL: <https://transkarpatia.net/transcarpathia/politic/45246-odnodenna-derzhava-ochima-anglysu.html> (дата звернення: 02.01.2019).
18. Радченко Ю. Забуте насилля: Карпатська Січ та євреї (1938–1939). *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. Дата оновлення: 29.04.2016. URL: <http://uamoderna.com/md/radchenko-carpathian-sich> (дата звернення: 04.01.2019).
19. Славік Ю. Політична «зачистка» приєднаної частини Підкарпатської Русі (листопад 1938 – березень 1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 68–74.

20. Томишинець Д. Психологічний портрет Майкла Вінча та аналіз його книги «Одноденна держава»: іноземець про Карпатську Україну. *Просвітницько-пізнавальний інтернет-портал «заКарпатія»*. Проект Агенції досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Дата оновлення: 24.03.2016. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=2670> (дата звернення: 02.01.2019).
21. Чумалівський М. Відступ з Чомонину. *Стилос проти стилетів: Карпатська Україна в журналі «Пробоем» (1934–1943) / Упорядкування, передмова та примітки Леся Белея; Дизайн серії Надії Пономаренко. Серія Ucrainica: adfontes. Книга 5. Ужгород: Гражда, 2009. С. 184–190.*
22. Штрай А. «Одноденна держава». *Голос Карпат*. Дата оновлення: 14.12.2016. URL: https://goloskarpat.info/society/585110b9bd464/?utm_content=031 (дата звернення: 02.01.2019).
23. Kugel Ch. Židé naPodkarpatské Rusi. *PodkarpatskáRus*. Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal. Vydal Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936 / Перевидання книги «Підкарпатська Русь» (1936) / Ужгородська Спілка чеської культури Я. А. Коменського; Клуб Т. Г. Масарика в Ужгороді; Ужгородське товариство словаків; Закарпатське товариство охорони пам'яток. Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2005. С. 149–151.
24. Segal R. Imported Violence: Carpatho-Ruthenians and Jews In Carpatho-Ukraine, October 1938–March 1939. *Studies in Polish Jewry*. Vol. 26: Jews and Ukrainians / Edited by Yohanan Petrovsky-Shtern and Antony Polonsky. Published for The Institut for Polish-Jewish Studies and The American Assosiationfor Polish-Jewish Studies. Oxford – Portland, Oregon; The Littman Library of Jewish Civilization, 2014. P. 313–336.
25. Suk V. Židé naPodkarpatské Rusi. *PodkarpatskáRus*. Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal. Vydal Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936 / Перевидання книги «Підкарпатська Русь» (1936) / Ужгородська Спілка чеської культури Я. А. Коменського; Клуб Т. Г. Масарика в Ужгороді; Ужгородське товариство словаків; Закарпатське товариство охорони пам'яток. Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2005. С. 128–137.

Володимир Басараб

ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ ТА ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Задовго до II Ватиканського Собору свою екуменічну релігійну позицію в Українській Греко-Католицькій Церкві чітко визначив митрополит Андрей Шептицький, а його погляди на устрій церкви, суспільства та держави не втратили своєї актуальності і на сучасному етапі. За спостереженням Л. Цегельського, «коли митрополитом стала така визначна людина як Андрій Шептицький, львівська митрополія знов висунулась на чоло української політики. Уже самі спроби Митрополита Андрея поширити Унію на тодішню російську Україну мали високо політичний характер. Так і розуміла їх царська Росія, котра знала, що Унія – це українство, це політична зброя українців найвищої якості. Тому оці заходи Кир Андрія дратували й непокоїли Росію набагато більше, ніж робота українських наддніпрянських революціонерів або галицьких націоналістів. Уособленням українського сепаратизму – в очах Росії – був Митрополит Шептицький» [9, с.52]. І. Ортинський наголошував, що А. Шептицький уболівав за єдність усіх християн: «його погляд не затримуєть-

ся тільки на Україні, хоч вона залишається його першою ціллю. Через відповідь вірності українському народу Митрополит Шептицький хоче повести до єдності всіх східних християн. Він має намір завершити те, що розпочала Потієва Унія, а зокрема те, про що мріяли великі митрополити з XVII століття, Йосип Вельямин Рутський та Петро Могила: український патріархат із осідком у Києві в пов'язанні з усією вселенською Церквою під зверхністю Папи» [8, с. 128-129]. Екуменічні ідеї були частиною світогляду А. Шептицького, починаючи з молодих років, він чітко висловив свої погляди на можливість зближення Церков заради єдності українського народу.

А. Шептицький добре усвідомлював цінність культурної спадщини Київської Русі, у період існування якої чітко окреслилися риси українського народу. Через налагоджені тісні політичні та духовні взаємозв'язки з Європою Київська Русь упевнено утверджувалася як могутня держава. Галицький митрополит закономірно трактував Україну як спадкоємицю культури Київської Русі, як її органічне продовження.

Галицький митрополит акцентував на ролі Володимира Великого як талановитого політика, що зумів не тільки налагодити зв'язки з Європою, а й відмежувати український етнос від угро-фінської ментальності, на основі якої згодом сформувалася російська (азійська) духовність. Думку про зв'язок греко-католиків з вірою, запровадженою Володимиром Великим, А. Шептицький обґрунтовує в зверненні «До тих, що виїжджають до Райху»: «Св. Володимир прийняв християнство в часах, коли ще не було розділу церков, себто в часах, коли царгородська церква в злучі з римською визнавала вселенську віру. Тому християнство, яке прийняв св. Володимир Великий, є таке саме, а радше те саме, що його ми усі визнаємо. Люди не називалися тоді «гр. католиками», бо це назва майже нова; називалися «православними», але в тому значенні, у якому ми тепер ще у Божественній Літургії усіх наших вірних називаємо “православними”. А те значення таке: обряд східний, чи візантійський, а віра вселенська. Або радше треба сказати, віра вселенська і обряд візантійський, бо, очевидно, віра важніша, ніж обряд» [3, с. 385].

Про спадкоємність греко-католицького віровчення від християнства, запровадженого Володимиром Великим, А. Шептицький пише також у Листі до української православної інтелігенції (3 березня 1942 р.): «Ми, названі греко-католиками, вважаємо себе самих і в обрядових молитвах називаємо себе православними. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не затратили ні одної цінної пам'ятки минувшини і ми нічого не стратили зі святого передання нашого Великого св. Володимира. Струя того передання перейшла до нас через царгородських патріархів Йоанна Векка і Йосифа та наших митрополитів Ісидора і Григорія чистішою і повнішою від тієї струї передання, що дійшла до наших братів над Дніпром через Нікона і московський Синод» [11, с. 413-414]. А. Шептицький закликав українських інтелігентів вивчати сутність греко-католицької віри, порівнювати два «наші православія, церкви, духовенства, життя релігійне і національне» [11, с. 414]. Саме це, на його думку, є передумовою порозуміння. Галицький митрополит привернув увагу православних до прийнятих Апостольським Престолом змін, завдяки яким греко-католики «по-

вернулися в обрядах Літургії до звичаїв нашої Церкви XVI і XVII століть, які були звичаями Київської Церкви» [11, с. 414].

Водночас А. Шептицький наголошував на відсутності спадкоємності Росії від Київської Русі. Галицький митрополит заперечував подібність державницького світогляду Петра I та Володимира Великого чи Володимира Мономаха. Галицький митрополит засуджував царя-реформатора, котрий через створення Синодальної Церкви, остаточно поховав справжню візантійсько-слов'янську ортодоксальну традицію. Він вважав Петра I псевдоправославним володарем.

А. Шептицький у «Декреті Архієп. Сообору про єдність» стверджував, що Російська синодальна Церква, будучи типом національної Церкви, цілком нелогічно себе саму називала вселенською. «Та нелогічність [...] дозволяла теж російським патріярхам, прихильникам православія, самодержавія і патріотизму «єдиної неділимой» вважати себе за виїмково високо духово стоячих християн» [4, с.379]. Однак Російська Православна церква, на думку Галицького митрополита, не є засобом чи запорукою єдності росіян. А. Шептицький згадує про існування «розколу і сект, які множилися з кожним століттям, [...] та духовна і Церковна єдність російського народу була тільки піддержувана рукою автократа і його уряду «святішого синоду». З хвилиною упадку Царату показалося, що російська Церква не мала такої єднальної сили. Вона в повному значенні слова розпалася на куски, яких не місце вчислити, бо це явище загально відоме. Так у Росії, як і за границею, православні російської Церкви так розмножилися, що Великороси, які розсіяні по світі, всюди, де їх тільки кільканадцять, між собою різняться канонічною приналежністю до різних Церков» [4, с. 380]. А. Шептицький вважає такий стан речей поганим прикладом для України, а тому закликає віруючих робити навпаки – не ділитися на багато різних конфесій, а об'єднатися в одну. Наголошуючи на необхідності духовно-церковного зближення українців, Галицький митрополит «підкреслював особливо деструктивну роль Російської Церкви і з часів московського патріархату, і в «синодальний» період. Ясна річ, важко було б її звинувачувати у схизмі 1054 року. Але він уважав, що вона консеквентно, для власних егоїстичних інтересів підтримувала поділ християнства. Не тільки сама не хотіла простягнути руку на згоду, ще й протягом століть протидіяла ініціативам, які були спрямовані на хоча б часткове подолання муру, який відділяв від себе західних та східних християн. Власне Російська Православна Церква, зокрема у своїм «синодальнім» періоді, свідомо мала, на думку Шептицького, утравлювати еретичні елементи, аби тільки ізолюватися від Вселенської Церкви, а особливо від латинського християнства» [1, с. 154].

У листі до М. Кибальчича від 5 вересня 1942 року А. Шептицький відзначив, що православним українцям необхідно усунути зі своєї психології ненависть до греко-католиків, позбутися залежності від проповідництва Православної Церкви Московського патріархату й спробувати знайти спільну мову з греко-католиками: «Люди від трьох століть привикли під впливом Москви осуджувати, а часто й ненавидіти рідних братів. Для московської церкви, а проте й для синода порозуміння українців між собою було прямою небезпекою. Ду-

маю, що можна надіятись, що поволи уми української інтелігенції будуть доходити до свідомости того аномального положення і зачнуть працювати над якимсь бодай зовнішнім порозумінням» [10, с. 437].

Екуменічні ідеї А. Шептицького поділяв і А. Волошин. Президент Карпатської України у листі від 28 липня 1941 року звернувся до Галицького митрополита з проханням вплинути на представників Української Автокефальної Церкви в Закарпатті, щоб вони розглянули можливість злуки з Греко-Католицькою Церквою: «Чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, приступлення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат, – писав А. Волошин. – Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність» [7, с. 446]. А. Волошин теж розглядав об'єднання Українських Церков як передумову становлення державної єдності.

А. Шептицький, будучи щирим патріотом і розважливим державним діячем, усвідомлював, що внаслідок приєднання України до Росії Православна Церква Київського Патріархату втратила свою автентичну специфіку й змушена була перейняти чужий канон. Московська синодальна церква прагнула асимілювати українське православ'я, перебудувати його на свій кшталт. На думку Шептицького, це мало призвести до втрати «української відміни візантійсько-слов'янської ідентичності» [1, с. 150].

Водночас Галицький митрополит цінував те, що українське православ'я великою мірою зберегло автентичні ознаки української ментальності: спосіб «декорування храмів, вбрання священиків» [1, с. 153]. А. Шептицький вірив у можливість «відродження в Уніатській Церкві східної духовності через відновлення чистоти візантійсько-східного обряду або через розвиток монашого життя за східними зразками» [1, с. 153]. Залучення збережених православ'ям етнічних українських кодів дало б змогу Українській Греко-Католицькій Церкві виокремитися на тлі європейського католицизму, а з іншого боку, зближення між греко-католиками й православними мало сприяти укріпленню національної свідомості, об'єднанню українців на тлі спільної духовної традиції. Такі ідеї А. Шептицького не отримали однозначної підтримки католицької церкви.

Церковна єдність, на думку А. Шептицького, є необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважає він, стане важливим чинником злуки України із Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейської, а не до євро-азійської спільноти. Ще у давні часи «в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили тоді, що будучність народу в злуці з Заходом, бо тільки ця злука в силі відмежити достаточного нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв'язь може забезпечити на майбутнє зв'язь з культурою Заходу» [2, с. 425]. По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимірної українським народом національної єдності. «Якщо християнські різні Це-

рки в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність, мусять позбутися того духа розколу і ненависти, який спричинює, що Українець Українцеві – ворог. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помиритися і в собі самих побороти духа розколу і ворожнечі супроти братів» [4, с. 380], – відзначає А. Шептицький. По-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов'язаними й обумовлюють один одного. Ну думку А. Шептицького, «в церковній єдності будемо всі мати не тільки силу, але й приклад, як повинна виглядати національна єдність. Із будови одної, святої, вселенської, апостольської Церкви будемо могли учитися і до-свідчати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу» [4, с. 382].

Галицький митрополит у декретах Архієп. Собору (1942 рік) переконливо вмотивував необхідність релігійної єдності народу заради відновлення державності: «Рідна Хата не повстане, не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть мимо всіх різниць, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшої єдності. Тієї єдності Україні треба, а та потреба накладає на нас усіх обов'язок і від сповнення того обов'язку залежить ціла будучність Батьківщини. Якщо хочемо всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися ділан-ням, і те ділання мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках, тому й до релігійної єдності» [4, с. 373].

Однак історичні обставини, у яких перебував український народ протягом століть, були невтішними, а Друга світова війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності, і це теж було перешкодою на шляху об'єднання Церков. Як зауважив А. Шептицький, «Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами. Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур взаємно собі противних, майже собі ворожих: східньої і західньої. А що належать і до різних віроісповідань, можна б поважно побоюватися, що й Церква не зможе супроти тих роздорів виявити в українському народі своєї єднальної примирної сили, сповнити свого післанництва» [4, с. 372]. Андрей Шептицький наголошував на політичній складовій роз'єднаності українського народу, що породила багато антагонізмів і незгоду між Церквами, зокрема: «Мало який нарід так у релігійному житті поділений, як наш нарід, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз'єднують на табори, які вічно між собою ведуть завзяту боротьбу і себе взаємно вважають майже за крайніх ворогів. Такі антагонізми, як ті, що ділили Византию і Рим, Москву і Європу, Схід і Захід, католиків і протестантів, зібралися на українських землях, щоб братів, дітей одного народу й одної землі, роз'єднати й впровадити між ними роздори, ворожнечі, і взаємні, виглядає, безконечні непорозуміння» [4, с. 373]. На думку Галицького митрополита, усі ці антагонізми зумовлені тим, що українські землі належали до різних держав, де прищеплювалися різні морально-етичні стереотипи. Ще однією причиною А. Шептицький вважає формування українського народу через асиміляцію різних етнографічних типів, з такого «змішання перед віками повстав український нарід, і лучаться з тими відосередніми силами, що, може,

ще дрімають на дні української психіки. З цього виходить, що кожен, кому тільки добро України лежить на серці, мусить уважати за свій обов'язок цілою працею життя причинятися до множення елементів єдності» [4, с. 373].

А. Шептицький вважає цілком можливою релігійну єдність між українцями, оскільки причини протистояння Церков криються в історичному минулому й не можуть бути актуальними в ХХ столітті: «нас усіх, себто всі різні віросповідання, ділять не питання особисті, не взаємні кривди, не різні поняття про патріотизм чи державу, не суспільні різниці кляс чи маєткового стану, не різні програми – все те поміж нами, або одно й те, саме, або в усіх цих речах різнимися хіба тільки в дрібницях. Різні українські політичні партії роз'єднані важкими питаннями про державний устрій, роз'єднані бажаннями впливу на маси волею переперти якісь свої, на глибоко і всесторонньо обдумані політичні і суспільні переконання. Ніщо подібне не роз'єднює віроісповідань і Церков України. Нас роз'єднують питання, що були актуальні 1000 або 500 літ тому назад між Візантією і Римом, між Римом і Германією чи Англією» [4, с. 373]. Саме тому А. Шептицький закликає до толерантного ставлення і греко-католиків, і православних, акцентуючи на спільності, подібності християнського віровчення.

Звертаючись у листі до Православних Архієреїв в Україні (Львів, 1941 р.), А. Шептицький наголошував, що для досягнення національних ідеалів необхідна церковна єдність: «треба нам, скільки це тільки можливе, усунути всякі роздори і змагати до більшої єдності. Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи [...] А безперечно, релігійна єдність була могутнім товчком в осягненні національної єдності. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може допомогти до здійснення такої релігійної єдності. Вона видається тим більше можливою, що нас ділять і роз'єднують не якісь особисті справи, але справи, що перед дуже давніми віками розділили наших предків. Нас ділять суперечності між греками й латинянами, нас ділять традиції, перейняті від грецької та московської Церкви» [11, с. 400-401]. У наступному листі до православних Архієреїв А. Шептицький ще докладніше вмотивовує свої екуменічні ідеї, роз'яснює їх сутність, заперечує несправедливі звинувачення у закликах до Унії, акцентує на необхідності об'єктивної і мирної дискусії, котра, на його думку, є «патріотичним обов'язком духовенства, як православного, так і греко-католицького. Обов'язок цей випливає з обов'язку зробити все, що можливе, щоби порозумітися [...]. Наші брати, православні українці, знають нас досі передусім з російської літератури, з брошур, писаних з виразною метою викликати якнайбільшу ненависть супроти Римської Церкви і «відпавших від православ'я уніатів». Всі ті, що кінчили ще російські школи, знають про «унію» тільки те, що вчили в школі, а було просто неможливою річчю, щоб учитель релігії висказувався об'єктивно про Римську Церкву, про «Унію»» [11, с. 408]. А. Шептицький звертає увагу православних священників на подібність церковного обряду в греко-католиків і православних, наводить як приклад досвід російських церковнослужителів і світських людей, котрі в 1914 році (коли російська армія захопила Галичину) мали змогу пересвідчитися, що служби в церквах велися на україн-

ській мові або ж на староцерковній з українською вимовою, а не на польській, як вони собі уявляли. Таким чином, галичани-греко-католики чітко ідентифікували себе з українською нацією.

У листах до православних архієреїв та в декретах Архієпископського Собору (про єдність) А. Шептицький чітко вмотивовував взаємозв'язок відродження Соборної Української Церкви з українським національним відродженням. А. Шептицький писав про доцільність об'єднання Греко-Католицької Церкви з Українською Православною Церквою й окреслював можливість утворення Київського Патріархату, на чолі якого стоятиме православний митрополит, підпорядкований Папі Римському. Така церковна єдність, на думку А. Шептицького, зробить український народ сильнішим, згуртованішим, допоможе позбутися чужоземного впливу та гніту, це буде приклад, як повинна виглядати національна єдність. Водночас А. Шептицький усвідомлював, що цілковите об'єднання греко-католицького і українських православних віросповідань буде можливе лише в майбутньому, коли священники обох конфесій матимуть твердий намір злуки Церков через пізнання справжньої сутності української Церкви.

На думку А. Шептицького, Греко-Католицька Церква, українська мова і культура є тими чинниками, які відрізняють українців від їх східних і західних сусідів. Відтак Греко-Католицька Церква повинна стати сполучною ланкою між католицизмом та православ'ям, західним та східним світом взагалі, і для того, щоб виконати свою об'єднуючу місію, має зазнати певних змін. Саме тому в діяльності митрополита Андрея поєднувалися два напрямки: по-перше – боротьба за збереження греко-католицького обряду, по-друге – спроби поширення унійних ідей і справ не лише на Схід але і на Захід.

Ідея єдності Церков була для А. Шептицького надзвичайно важливою, за неї він ладен був віддати життя, про що не одноразово згадував у своїх проповідях. На жаль, Галицькому Митрополиту не вдалося реалізувати мрію його життя, але проведена ним просвітницька робота не була марною, оскільки вмотивувала доцільність об'єднання православних та греко-католиків заради створення сильної нації, соборної унітарної України, де кожен громадянин почуватиметься впевнено.

1. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Міхал Вавжонек. – Рим, PP Basiliani - via San Giosafat 8 (Aventino), 2006. 230 с.
2. Відповіді митр. Шептицького на питання православних українців про можливості об'єднання укр. Церкви (1942 р., травень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.
3. Звернення митр. Шептицького «До тих, що виїжджають на роботи до Райху» (1942 р., грудня 22, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 384-389.
4. Із Декрету Архієп. Собору, 4.3: про релігійну єдність народу (1942 р., б. д., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 371-382.
5. Лист митр. Шептицького до Православних Архієреїв в Україні (1941 р., грудня 30,

- Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 400-401.
6. Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань (1942 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 406-411.
 7. Лист Президента Карпатської України о. д-ра Августина Волошина із своїми пропозиціями щодо створення Українського Патріархату (1941 р., липня 28, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.
 8. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. Рим – Мюнхен – Фрайбург: Видавництво ОО Селезіян, 1988. 201с.
 9. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: «Місіонер», 1995. 79 с.
 10. Шептицький А. Лист до Михайла Кибальчича в Києві про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (1942 р., вересня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 437.
 11. Шептицький А. Лист до укр. православної інтелігенції (1942 р., березня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 413-414.

Олександр Кравчук, Костянтин Завальнюк

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Однією з яскравих постатей української культури ХХ ст. був Леонід Маркович Мосендз – талановитий вчений, блискучий поет, прозаїк, літературний критик, публіцист, полум'яний патріот рідного краю. За висловом сучасного українського літературознавця О. Багана, Л. Мосендз «був у нашій літературі, може, найбільшим «європейцем» за стилем, тематикою, характером творчості». Це точно вловив тонкий глибокий поціновувач мистецтва Є. Маланюк, який писав, що Л. Мосендз був «піонером у своїй тематиці і стилі, особливо в новелах, перекладачем нових шляхів і відкривачем нових обріїв» [10, с. 244].

Сьогоднішній Україні необхідні численні збірки його творів. Потребує більшого дослідження та уточнення і біографія видатного майстра слова.

Мета статті – висвітити головні аспекти діяльності Л. Мосендза на Закарпатті у 1938-1939 рр.

Леонід Маркович Мосендз народився у м. Могилів-Подільський 8 (20) серпня 1897 р. [4, арк. 170]. Батько Леоніда, Марко Григорович Мосендз, уродженець села Краснопілка Уманського повіту Київської губернії, був управителем поміщицьких маєтностей. Мати, Марія Федорівна (дівоче прізвище – Лясковець), була донькою лісничого з Костополя, що на Волині. Окрім Леоніда, у подружжя Мосендзів було ще двоє синів та донька Валентина [7, с. 6-7].

На формування перших паростків національної самосвідомості юного Л. Мосендза, який зростав у російськомовному середовищі, позитивно вплинуло тривале спілкування з сільською дітворою, розповіді батьків про дядька, засланого у Сибір за «українство», а також читання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.

Коли Леоніду виповнилося 7 років, несподівано помер його батько. Сім'я була змушена змінити місце свого проживання і переїхала у с. Маньківці Літинського повіту. Тут у 1907-1909 рр. Леонід навчався у двокласному сільському училищі. У 1911-1912 рр. для повторення курсу він відвідував Яришівське двокласне сільське училище (Могилів-Подільський повіт). З 1 серпня 1912 р. Леонід Мосендз – вже серед числа учнів Вінницької учительської семінарії, яку успішно закінчив у січні 1916 р. [5, арк. 44-44 зв.].

Здавалося б, що перед талановитим юнаком відкриваються усі можливості для творчої самореалізації, але полум'я Першої світової війни, яке охопило і Україну, змусило його залишити роботу і взяти до рук замість пера багнет. Перебування в російській армії на Румунському фронті (1916-1917 рр.), а також бурхливі події наступних років розбудили в ньому приховані раніше патріотичні почуття. Сам Л. Мосендз так писав про ці роки: «... до 1918 року я був російським (не малоросійським) патріотом», але «... за 1 місяць з мене був український націоналіст» [22, с. 64-65].

Після розвалу царської армії Л. Мосендз повернувся до мирної праці. Він учителював у невеликому містечку Гнівані над Бугом (нині – місто у Тиврівському районі Вінницької області) [12, с. 29]. Брав активну участь у діяльності місцевого товариства «Просвіта», був її секретарем і бібліотекарем [6, арк. 8].

4 вересня 1919 р. Л. Мосендза мобілізували до армії УНР. 26 жовтня 1919 р. Л. Мосендза, який захворів на плямистий тиф, евакуювали із 2-го Сантранспорту 6 Запорізької дивізії [6, арк. 12 зв.]. Майже місяць після цього поет лікувався вдома. 1 грудня 1919 р. він повернувся до виконання своїх обов'язків у Гніванських нижчій та вищій початкових школах, де викладав фізику та природознавство [6, арк. 12, 28].

Останні архівні згадки про перебування Л. Мосендза в Гнівані відносяться до 25 травня 1920 р. [6, арк. 30]. Далі він продовжив службу в армії УНР (у складі Наливайківського полку 1-ої Запорізької дивізії). Із листопада 1920 р. – в еміграції. На підставі лікарських свідоцтв був комісований із війська. Деякий час працював особистим секретарем міністра народної освіти УНР П. Холодного [12, с. 30]. Згодом осів у польському місті Ченстохова, де працював «у українській біженецькій гімназії», із травня 1921 р. – у Луцьку. Звідти у квітні 1922 р. депортований польською владою за працю у «Просвіті» до українського табору в Каліші. Звідти у травні 1922 р. він вирішив дістатися Чехословаччини [19, арк. 80]. У цей час в Чехословацькій республіці опинилася значна кількість української, білоруської, російської еміграції. Лише протягом 1922 р. у Чехословаччину з польських таборів виїхало 2255 українців – вояків армії УНР [2, с. 47]. Чехословацькі політики вважали еміграцію тимчасовим явищем. Вони очікували еволюцію більшовицького режиму, повернення біженців на батьківщину і вирішили підтримати збереження еміграційного культурно-освітнього і наукового потенціалу. У 1923 р. президент Т. Г. Масарик наголо-

сив, що Чехословаччина вважає за свій обов'язок «зібрати, зберегти й підтримати залишки культурних сил» у еміграційному середовищі. Вважалось, що з поверненням емігрантів до Росії та України там зросте вплив ЧСР, що сприятиме перетворенню Праги на провідний слов'янський центр Європи [16, с. 32]. Суттєво підтримував Т. Г. Масарик українську еміграцію в її науково-культурних спрямуваннях. У 1921-1925 рр. у ЧСР була створена мережа емігрантських навчальних закладів у межах так званої «Російської допоміжної акції», розпочатої у серпні 1921 р. [15, с. 25]. Завдяки суттєвій підтримці, з початку 1920-х рр. Прага стала важливим центром української еміграції. Як зазначав дослідник міжвоєнної еміграції в ЧСР і сам емігрант С. Наріжний, «Чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України» [21, арк. 2].

Саме у Чехословаччині Л. Мосендз планував продовжити навчання. 16 червня 1922 р. він приїхав у Подєбради [7, с. 12]. 16 травня 1922 р. у цьому місті була утворена Українська господарська академія (далі – УГА) [18, арк. 53]. Загалом влада Чехословаччини виділяла на її функціонування з 1923 р. щомісячно 70 тис. крон, а видатки на утримання академії в 1922-1931 рр. склали 75 657 101 крон [20, арк. 3, 3 зв., 50]. У Подєбрадах Л. Мосендз завершив матуральні курси (курс реальної гімназії) (1922-1923 рр.) і вступив на фізико-математичне відділення природничого факультету Карлового університету в Празі. Однак, у зв'язку з лікарською заборорою жити в Празі, залишив там навчання і вступив на хіміко-технологічний факультет УГА, де студював у 1923-1927 рр. [7, с. 51]. 26 травня 1928 р. отримав диплом інженера-технолога і залишився асистентом при кафедрі професора В. Іваниса, згодом перейшов до політехнічного інституту м. Брно на кафедру професора Р. Вондрачека, де працював у 1929-1931 рр.

13 червня 1931 р. Л. Мосендз захистив в УГА дисертацію на тему «Критичний перегляд методів визначення вогкості у вугіллі» і отримав звання доктора технічних наук [7, с. 116; 13, с. 158]. Л. Мосендз здійснив декілька технічних винаходів. Одним із них було «Регулююче урядження (прилад – авт.) для лещат бюреток Мора». Останнє настільки виявило себе придатним до вжитку, що фірма «V. Viet» у Празі придбала у Л. Мосендза право на виробництво й продаж цього пристрою, а в політехнічному інституті Брно його використовували у лабораторії [13, с. 266]. Уважається також, що Л. Мосендз, можливо, був першим ученим, який розгадав таємницю «важкої води». Дружина поета – М. Мосендзова згадувала, що «Леонід запропонував професору Р. Вондрачкові дистилювати воду «аж до кінця», але професор не дав на це дозвіл, що це зайва праця, яка не має значіння. Шкода! Це дослідження могло би Леонідові принести премію Нобеля» [7, с. 14].

Знайти роботу за спеціальністю в Чехословаччині Л. Мосендз не зміг. У 1931-1937 рр. у різних регіонах ЧСР він працював землеміром на будівництві шляхів, хіміком на цукроварнях. Крім того, він давав приватні уроки російської мови [7, с. 14]. Такі уроки посприяли знайомству Леоніда у 1934 р. в Братиславі з його майбутньою дружиною – Магдалиною Папанковою. Ось яке враження

справив поет на дівчину: «Леонід був стрункий і таким залишився всі роки, завжди був акуратно одягнений, по характеру завжди був веселий, оптимістичний, товариський, урівноважений, цікава людина. З його мови ніколи не відчувався песимізм, гіркота долі. Він говорив: «з життям треба битись» і робив це геройськи» [7, с. 14].

У першій половині 1938 р. Л. Мосендз захворів на туберкульоз. Операція в Братиславі у Державній лікарні, догляд у лікарні у Левочі, піклування матері М. Папанкової у Новій Лесні дозволили письменнику подолати хворобу [7, с. 15].

На період 30-х рр. припадають перші видання художніх творів Л. Мосендза. Так, в 1935 р. у Львові вийшла перша його книга – філософське есе «Штайн – ідея і характер», у 1936 р. – автобіографічна повість «Засів» (Чернівці), у 1937 р. – збірник оповідань «Людина покірنا» (Львів).

28 квітня 1938 р. Л. Мосендз отримав чехословацьке громадянство і здобув право працювати в державних школах. Восени 1938 р. східна провінція ЧСР – Підкарпатська Русь (нині – Закарпатська область України) одержала довгоочікувану автономію. Л. Мосендз не міг залишитися осторонь подій у цьому краї. Очевидно, тоді ж він приїхав на Закарпаття.

Відомо, що у цей час Л. Мосендз продовжував активно листуватися, зокрема з Д. Донцовим, В. Іванисом, М. Селешком. Опубліковані листи з М. Селешком – керівником канцелярії Голови Проводу українських націоналістів – дозволяють прослідкувати окремі аспекти ставлення Л. Мосендза до подій у Закарпатті у 1938-1939 рр. та діяльності митця у цей час. Як зауважив Ю. Черченко: «Його характеристики різних політичних сил і історичних персонажів допомагають зрозуміти складність політичної ситуації, що склалася наприкінці 1938 р. на Закарпатті» [23, с. 5]. У листах виявляються й окремі риси характеру самого автора: «людини енергійної, емоційної, здатної робити миттеві, іноді доволі різкі оцінки й висновки. Причому він інколи з часом змінював свої оцінки і характеристики» [23, с. 4].

Л. Мосендз був свідком чехословацької мобілізації на Закарпатті у вересні 1938 р. У листі до М. Селешка він писав: «В добі мобілізації, коли з плачем ішли наші селяни на мобілізацію (багато їх повтікало було в гори) а чеські газети бундючилися, я ані за мак не вірив, що буде війна. Не вірив тому, що знав, що при жадній обставині чехи битися не будуть. Занадто розжерла їхні душі швейковина. Так воно й сталося» [23, с. 8]. Л. Мосендз негативно оцінював діяльність автономного уряду на чолі з А. Бродієм, указував на неприхильне ставлення окремих місцевих діячів до українських емігрантів, оскільки вони для них «за малими виключеннями є всі емігранти-зайди. На нас дивляться косо і злібно. Дається взнаки виховання мадярсько-чеське: цізінец (з чеської – емігрант – авт.)» [23, с. 8]. У контексті суперечок між емігрантами і окремими місцевими діячами щодо останніх Л. Мосендз висловлювався доволі гостро, про що свідчить один з його листів до М. Селешка [23, с. 9].

Про окремі аспекти перебування Л. Мосендза в Ужгороді, очевидно, у вересні-жовтні 1938 р. залишив спогади У. Самчук: «1938 рік. ... На осінь почулись перші порухи зриву нашого Закарпаття. Хотілося бути при кермі подій і

тому у вересні я вже в Ужгороді. Саме в той час перебуває там і Мосендз. Він поки не має певного заняття, але надіється таке здобути. Шляхи зійшлися і знайомство відбулося. Одно з найприємніших, найбагатших і найяскравіших знайомств мого життя. Знайшов надзвичайну, завжди скептично усміхнену людину, що все говорить. Література, мистецтво взагалі, політика і громадське життя – його теми. До більшості людей ставлення неприхильне. На перший погляд, видається це звичайним придиранням, але вслухаючись у підсвідомість такого якраз його наставлення, вичуваєш в тому велике прагнення говорити завжди саму суть правди. Чи робив він себе виїмком з того загального невдоволення? Для повної суверенності своїх звичок і намірів – так. Щоб мати право говорити щось про інших, треба вірити в себе. Однак Мосендз не був тут консеквентним до кінця. Дуже часто доводилось вловлювати і в ньому ті самі гріхи, які він так старанно картав у інших; він їх чув, інколи бачив, не мав сили їх перебороти, тому уникав з ними у тінь, щоб не бачило бодай зайве око... Він в той час щойно вирвався з лабет смерті. Протягом п'ятнадцяти місяців боровся він з найлютішим ворогом людства – туберкульозом і не було багато даних вийти з цієї боротьби переможно. Але він все таки вийшов поки що переможно. Був інвалідом, беручи вище місце при ході мусів кілька разів перепочивати. Не міг як слід сміятися своїм заразливим, дрібним сміхом, мав інколи сумні очі. ... Не знаю чим це пояснити, але наше знайомство з Мосендзом вийшло нам обом на користь. Ми бачились по два рази денно, проводили довгі години разом і коли я по тижневі залишив Ужгород і їхав до Праги, він сапав з останньої сили не близьку дорогу пішки до двірця в Ужгороді, щоб мене провести. І досі чую міцний, міцний потиск його хоробливо-гарячої долоні, і досі бачу його середнього зросту, в той час вихудлу з блідим відтінком обличчя, постать у вилялялому від сонця гнідоватому плащі і подібному капелюсі ... » [14].

Згадував У. Самчук також про те, що декілька разів бачився з письменником у Хусті [14]. До цього міста Л. Мосендз потрапив після Віденського арбітражу, на початку листопада 1938 р. У Хусті Л. Мосендз працював певний час учителем початкової школи [7, с. 15]. Очевидно, тоді ж Л. Мосендз відхилив пропозицію редагувати щоденну газету «Нова свобода» [23, с. 9, 15].

У грудні 1938 р. Л. Мосендз вже перебував у Сваляві, звідки, зокрема, писав листи до М. Селешка [23, с. 8]. У цей час Свалява була окружних містом, у якому проживало 7 тис. осіб [24, с. 5]. Цікаві враження від Сваляви залишив британський журналіст М. Вінч: «По обидва боки вулиці стояли білі, сірі й голубі одноповерхові будинки того періоду забудови, коли декор цінувався більше, ніж комфорт, хоча то тут, то там були розкидані невеликі сучасні будинки на декілька квартир. Неподалік від вулиці був район із ще передвоєнним житлом для робітників місцевих фабрик та декілька сучасних котеджів з гарними садочками. Було там також чотири білі церкви, – що свідчило радше про релігійну різноманітність, аніж про кількість населення, – та декілька чудових сучасних адміністративних будинків, а також величезна школа, збудована чехами. На пустирищі на околиці міста було приміщення «Сокола», що належало чеському спортивному товариству, – з рестораном і кінозалом. ... Назагал Свалява виявилася більш приєм-

ним містом, ніж Хуст. Вона краще спланована, з трьох сторін оточена горами, вкритими лісом» [3, с. 143-144].

Саме до Сваляви було переведено торговельну академію із Мукачева, що згідно віденського арбітражу відійшло до Угорщини. За спогадами дружини поета у Державній торговельній академії в м. Свалява він працював з початку 1939 р. до 15 березня 1939 р. по договору як професор. «Він радо там викладав і при цьому виховував у своїх слухачів національну свідомість. Я в цім часі викладала в Державній учительській семінарії в Воловці (з чеською викладовою мовою). Тоді ми часто бачились, тому що ці міста були близько від себе» [7, с. 118].

За спогадами У. Самчука, «Під час бурхливого хустського періоду, Мосендз вірний своїй природі. Він скромний учитель свалявської, більш ніж провінційної, гімназії, де він викладає хемію... Живе він у холодній, скромно обставленій кімнаті і біля нього його дружина. Наша зустріч у тому закутку гір повна ясности. Мосендз ожив, Мосендз сміється, Мосендз пропонує гостину. Він все ще гнівається на тодішній гурток письменників «Говерлю» та на їх журнал, але гнів його цілком виправданий і незлобний. Він хоче чимсь допомогти, він хоче кращого...» [14].

Зауважимо, що за інформацією самого Л. Мосендза, у Сваляві він мав викладати товаровознавство [23, с. 10]. В. Іванис згадував, що у цей час «Леонід Маркович написав для своїх учнів підручник товаровознавства, який надіслав і мені. Шкільна молодь його полюбила. ...» [8, с. 13].

Уже у січні 1939 р. Л. Мосендз пише М. Селешку про свою освітню і громадсько-політичну діяльність: «Якби ти бачив як молодь горнеться до праці, до науки, до національного чину... Крім свого професорства працюю й у Січі. Знаю, що це найголовніше, найважливіше... Без ідеологічно зпрацьованих і озброєних формацій – нам немає куди й тикатися, бо повториться рік 18 і 19, коли не мали зброї й армії. Чехи дуже заздрісно дивляться на Січ і за жадну ціну не хочуть дати зброю навіть і на вправи. Немає грошей, немає ще й інструкторів. Але справа потрохи налагоджується. Потребуємо, щоб військо, яке буде на Підкарпатті, було лише наше, з нашою старшиною й наш[ою] командною мовою. Потребуємо до служби чеської зараз же, щоб прийняли кількох наших старшин, бодай полковника чи генерала й приділили на Підкарпаття. Щоб військо було наше. ... Ще буде працювати артилерія, але проти завзятости мадярської треба поставити завзятість козацьку. ... Мені все, крім військової справи, здається меншовагартісним. В Січі забагато паради й замало діла. Скажу тобі по правді, що там, крім Клемпушів і Романа (Голіяна – авт.), мало хто вміє добре працювати. Є там кілька наших хлопців з Галичини. Ті роблять величезну роботу...» [23, с. 12-13]. У листі, написаному у лютому 1939 р., Л. Мосендз також звертав увагу М. Селешка на необхідність розбудови силових структур: «Скажу тобі, Михайле, що головною нашою потребою зараз є безперечно поміч нам від наших з-за кордону й з Америки. Поміч усякого роду, а головно поміч зброєю. Крім того потребуємо, щоб у першу чергу наша армія була на Підкарпатті територіяльною, ц[еб]т[о] щоб тут були лише наші козаки й стар-

шина. Маємо в чеській армії багато старшин наших: їх треба дати до Хуста. Мусимо мати жандармерію, поліцію. ... » [23, с. 18].

Відносно літературної діяльності Л. Мосендза на Закарпатті, зауважимо, що сам митець 5 листопада 1938 р. у листі до М. Селешка писав: «тепер приправляю цю збірку історіософічних есеїв про вождів. Це є збірка, що присвячена пам'яті Загинувшого» (голови ОУН Є. Коновальця – авт.) [23, с. 7-8]. Дружина поета згадувала: «... Леоніда дуже цікавила ідея о необхідності вождя для народу. Він вибрав з історії одинацять визначних діячів, котрих хотів сполучити в одній книжці за такою чергою: «Вступ, Дон-Кихот, Народження Дон-Кихота, Мойсей-Куш палаючий, Цесар-жереб кинутий, Магомет – Поки вихилявся глечик, Жанна д'Арк, Ян Гус, Гнат Лойола-Ad majorem gloriam, Наполеон, Мазепа-через шаблю правда!, Лютер, Гарібальді». З цього циклу він вистачив працювати лише три постаті: Дон-Кихота, Мойсея і Магомета» [7, с. 120].

Можна припустити, що він також працював над виданою 1939 р. у Львові збіркою новел «Відплата». Як зауважив Б. Кравців, «їх сюжети узяті здебільша з історії західно-європейського середньовіччя, італійського відродження чи й українського минулого такі як «Птах високого лету», Г'на Рагата, «Євшан-зілля» та інші. В усіх цих новелях виведені постаті суворих, завзятих і вольових людей, готових до кінця всупереч усьому й усім до відплати, до вирівнювання своїх рахунків з оточенням і з долею» [7, с. 94-95].

Також, не виключено, що Л. Мосендз продовжував працювати над своїм романом «Останній пророк», частини якого друкувалися у «Вістнику» у 1938-1939 рр. [11, с. 437].

У січні 1939 р. в листі до М. Селешка Л. Мосендз відзначив економічні аспекти свого повсякдення: «Між іншим, єдине чого не відчуваємо на Підкарпатті – це грошових труднощів». Також указував, що виплачується заробітна плата урядовцям, розвивається торгівля, селяни мають працю [23, с. 15]. Водночас його продовжували турбувати питання самосвідомості населення: «Чув я від Самчука таку річ: питає він на селі як тепер ведеться, чи краще ніж за мадярів. А йому відповідають: слава Богу добре, і зарібків більше, і в школі вже хвалити Бога по руськи вчать, лише що українцями мусимо зватися. Але це нічого – привикнемо. Бачиш, яка глибока безодня зовнішньої несвідомості й внутрішнього заспокоєння» [23, с. 15].

Поступово Л. Мосендз став більш виважено оцінювати місцевих діячів. У лютому 1939 р. він писав М. Селешку: «Призначення генерала Прхали (чеха – міністром автономного уряду у Закарпатті – авт.) до нас справді сколихнуло цілим Підкарпаттям. Нарід, весь нарід, незалежно від того чи хоче зватися русинами чи українцями – одностайно став проти чеха. На цьому ґрунті всі об'єдналися. Це добрий показник несвідомої народньої зрілості, бо наші провідники, маю певні відомості, були охочі на Прхалу погодитися» [23, с. 17]. Поет уважав ситуацію на Закарпатті кращою за становище Наддніпрянщини після «Великої війни»: «За малими виключеннями немає тут тої гульні й розпусти, що були у нас після світової війни. Люди хоч і менше культурні, ніж тодішні, але тверезіші, здоровіші, а головне запалені націоналізмом. Лише потребуємо трохи спокою. ...» [23, с. 18]. Це ж відзначено в останньому закарпатсь-

кому листі Л. Мосендза до М. Селешка (лютий 1939 р.): « ... у нас дуже спокійно. Немає грабунків в містах ані на селах, діти лавами кинулися до шкіл. Я не знаю, що станеться з початком нового шкільного року. Просто думаю, що не вистарчатиме ані помешкань, так страшно горнутья наші до науки, коли перестали вчити по московськи й по чеськи. ...» [23, с. 19].

У березні 1939 р., коли Чехословаччина як єдина держава впала під навалю Німеччини, а Закарпаття окупували війська Угорщини, Л. Мосендз переїхав до Братіслави. Незабаром він підготував нарис про події в Закарпатті. Нарис «Шляхом волі (Стаття про події 1938 р. у Карпатській Україні. 13 квітня 1939)» була відправлена до редакції журналу «Вістник», редагованого Д. Донцовим [11, с. 439].

У Братиславі Л. Мосендз до 1940 р. працював у торговельній академії, евакуйованій із Закарпаття і водночас до завершення Другої світової війни – хіміком у Виноробному інституті Державних дослідних сільськогосподарських інститутів.

Згадуючи про прихід біженців у Михайлівці (Словаччина), лікар М. Качалуба писав: «... Нараз із сусідного відділу несеться хорова пісня:

«Ми з гір, ми з полонин, ми з рідного Поділля,
нас лучить клич один кривавого весілля...
Нехай, нехай горить наш край,
шаліє ворог лютий,
чужий нам страх,
ще й кріс в руках
і дух в стрільця нескутий!»

Ми всі піднесли голови. Це наші студенти Торговельної Академії з їхнім професором Др. Леонідом Мосендзом. Цей не падає ніколи на душі, він не знає зневіри. Він знає тільки боротьбу (я його пізнав ближче аж в Братіславі). Ця пісня наших юнаків піднесла нас усіх на душі. Кожний думає: як за тисяч літ мадари не стерли з лица Закарпаття нашого національного обличчя, то й тепер не зітруть. Тільки треба бодритися, працювати й молитися. Як підтвердження наших думок, юнаки почали:

- «Боже Великий, Творче Всесильний,
на нашу рідну землю поглянь!
Ми будем вірні Твому завіту,
вислухай нині наших благань!» [9, с. 19].

За спогадами М. Качалуби, «Словацька влада дала можливість нашій Торговельній Академії продовжувати свою діяльність. Молодь наша розпочала навчання. Стравування дістала в ресторані «ІМКА». Де є люди, там настають і захворювання. Вже маю багато пацієнтів, особливо з рядів учнів. Професор Леонід Мосендз заангажував мене за шкільного лікаря і роздобув для нас з Люсею та дітьми харчування також в ресторані «ІМКА» (йдеться про «Young Men's Christian Association» («YMCA») – з англ. – «Християнське товариство юнаків» – авт.) [9, с. 20-21].

Цікаві спогади про евакуацію з Карпатської України залишив П. Стерчо. Він писав, що директор навчального закладу проф. К. Шиналій «дня 14-го бе-

резня 1939 року перервав кінцеві письмові іспити моєї кляси командою: «Карпатські Січовики! На мій приказ – струнко!» – повідомив про воєнний наступ мадярських військ на Карпатську Україну і закликав усіх стати в обороні батьківщини» [17, Ч. 25, 9 лютого, с. 2]. Згідно його спогадів, «Подібна драматична сцена відбулася у кожній іншій клясі; усі ми навіть не збагнули, коли вже з рушницями в руках почали нашвидку вправи на подвір'ї до тогочасного будинку т. зв. Масарикової школи у Сваляві й стали в ряди «Карпатської Січі». Дівчата разом з хлопцями! І так почалася наша епопея під командою сотника М. Клименка й окружного команданта «Карпатської Січі» у Сваляві поручника Юрка Шпильки». Серед викладачів, які супроводжували учнів, він згадував і Л. Мосендза [17, Ч. 26, 10 лютого, с. 2].

За спогадами В. Бірчака, «Із Сваляви вийшло 156 учнів і 6 професорів [1, с. 166]. Із учнями та викладачами торговельної академії Закарпаття залишала й майбутня дружина поета М. Папанкова: «Ми відходили пішки, в неприємній березневій погоді, чуючи далеку стрілянину. Ввечері ми десь з бідою переспали. З цілою школою ми повернулись до Братіслави. Слухачі цієї школи після «Одиссіїди» (Мукачево, Свалява, Братіслава), нарешті закінчили в 1940 р. свої дворічні студії. ...» [7, с. 118].

Отже, Закарпаття 1938-1939 рр. було важливим періодом у житті Л. Мосендза. Листи поета, свідчення сучасників про його діяльність, є важливим джерелом з історії краю у цей час, показують особливості бачення митцем окремих аспектів життя регіону. Громадсько-політична, педагогічна та літературна діяльність Л. Мосендза у краї потребує подальшого вивчення на основі залучення нових джерел.

1. Бірчак В. Карпатська Україна. Спогади й переживання. Ужгород: Вид. «Гражда», 2007. 200 с.
2. Бойчук М. П., Лякіна Р. М. Українські лікарі закордоном (Польща 1920-1924, Чехословаччина 1922-1940 рр.). К.: Медінформ, 2009. 190 с.
3. Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. К.: Темпора, 2012. 348 с.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Д-13, оп. 1, спр. 50.
5. ДАВіО, ф. Д-13, оп.1, спр. 64.
6. ДАВіО, ф. Р-256, оп.1, спр. 419.
7. Завальнюк К. В., Кравчук О. М., Легун Ю. В. Леонід Мосендз у документах епохи. Вінниця: ТОВ «Видавництво-друкарня Діло», 2013. 272 с.
8. Іванис В. Родовід Л. М. Мосендза і його останні листи. Новий Ульм: Вид-во «Українські вісті». 1961. 32 с.
9. Качалуба М. З Моєї Одиссеї (Лікарські спогади зі Словаччини). Частина III. Пруденполіс Шерне, 1983. 175 с.
10. Маланюк Є. Леонід Мосендз. *Книга спостережень*. Торонто: «Гомін України», 1962. Т. 1. С. 243-246.
11. Набитович І. Вибрана бібліографія. *XX століття: від модерності до традиції*: зб. наук. праць. Вип. 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган (заступ. голов. ред.), А. Гуляк та ін. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. С. 431-447.
12. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури. Дрогобич: Відродження, 2001. 222 с.
13. Наріжний С. Українська еміграція. Прага: «Knihtisk», 1942. Ч. 1. 336 с.
14. Самчук У. Леонід Мосендз. *Свобода*. 1949. № 261. 9 листопада. С. 3.

15. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. *Советское славяноведение*. 1991. № 6. С. 24-36.
16. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакия: развитие «русской» акции. *Славяноведение*. 1993. № 4. С. 28-38.
17. Стерчо П. Авгутин Кирило Штефан. *Свобода*. 1983. Ч. 25. 9 лютого. С. 2.; Ч. 26. 10 лютого. С. 2.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 3795, оп. 1, спр. 103.
19. ЦДАВОВУ, ф. 3795, оп. 1, спр. 1591.
20. ЦДАВОВУ, ф. 3975, оп. 1, спр. 128.
21. ЦДАВОВУ, ф. 4432, оп. 1, спр. 4.
22. Череватенко Л. «Безодня смерті і безодня життя спіткались на межі...». *Дніпро*. 1990. № 11. С. 64-68.
23. Черченко Ю. Листування Леоніда Мосендза з Михайлом Селешком (1938-1939 рр.). *Пам'ятки: археографічний щорічник*. К., 2008. Т. 9. С. 3-23.
24. Kuštek V. Obrázky ze Svaljavy. *Podkarpatská Rus*. 2010. Č. 4. S. 5, 10.

Олексій Шафраньош

СПОГАДИ МИХАЙЛА ГУЛЯНИЧА ПРО БОЇ 15 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Для розуміння історії Закарпаття в період 20-30-х років ХХ століття, подій Карпатської України важливе значення мають спогади очевидців знаменних подій для всієї української історії минулого століття. На жаль, з кожним роком все менше залишається з нами тих людей, які були живими свідками буремних подій 1938-1939 років. Пропонований матеріал базований на спогадах закарпатця, учителя історії із села Велика Копаня Виноградівського району Закарпаття Михайла Гулянича (1924-2018).

Михайло Юрійович Гулянич народився в селі Велика Копаня 24 серпня 1924 року. Був членом організації «Пласт», яка на той час діяла у Великій Копані. Навчався у Хустській гімназії, потім здобув вищу історичну освіту. Брав участь у створенні семирічної школи у селі Мала Копаня, де працював учителем. Згодом учителював у Великій Копані, потім працював директором школи. З Михайлом Юрійовичем автор познайомився 15 березня 2015 року, на той час він був чи не єдиним жителем села, який добре пам'ятав історичні події 1939 року, зокрема став свідком боїв між карпатськими січовиками та угорськими військами.

Як зазначає Михайло Гулянич: «15 березня 1939 року ми йшли до школи. Їздила машина, яка забирала дітей із сіл. Добиралися також ми поїздом, ішли на залізничну станцію села Велика Копаня, сідали у вагон та їхали до Хуста. Але цього дня поїзд не приїхав. Ми з моїм другом верталися додому і побачили, як по дорозі з Виногорова їдуть угорські військові на мотоциклах. При дорозі у центрі села біля пошти була криниця з водою, і до тої криниці вела викладена каменем доріжка. Угорський солдат зійшов до тої доріжки з мотоциклом, зняв кулемет і почав стріляти. А в той час із магазину йшов січовик із Ви-

ноградова на прізвище Гичка. Він йшов із рушницею та з хлібом. Якраз біля сучасної сільради жив один чоловік, там була хата, господарські прибудови, хлів. На поді цього хліва стояло сіно. Січовик по драбині хотів піднятися до хліва, але впав застрелений. Йому було близько 30 років.

Пам'ятаю, 14 березня ввечері на Копанській залізничній станції йшли учні учительської семінарії Виноградова, співаючи «Ще не вмерла Україна», «Ой, у лузі червона калина» та інші січові й народні пісні. У нас, у Хустській гімназії, а також у Копані люди часто віталися між собою «Слава Україні». У той час Копаня була на високому рівні українського розвитку. Тут у нас був командир січовиків Іван Бігун, були й інші січовики. Загинув за межами Великої Копані наш односелець Іван Біловар, він був учителем у Грушові. Там же вбили мадяри при наступі й сільського священика» [6].

Основний супротив угорським окупантам здійснювали формування Карпатської січі, яка була заснована в листопаді 1939 року [3, с.230]. Чимало молодих хлопців записувалися до Карпатської Січі із Великої Копані, навколишніх сіл. Після боїв місцеві мешканці намагалися ідентифікувати полеглих та належним чином їх поховати. Чимало поховань збереглося до нашого часу, зокрема й у Великій Копані, на одному з сільських цвинтарів: «Там три поховання, але я не знаю їхніх прізвищ, пам'ятаю тільки, що вони були вбиті на Копанській залізничній станції, а мешканці села поховали їх. Ці хлопці були родом не з Копані. Згодом селяни Юрій Неймет та Андрій Шеверя, вже за часів угорської влади, встановили пам'ятні надписи на цих могилах. На території сільської винниці, у сільському районі Черобени, мадяри вбили чоловіка з Олешника, потім ще й над тілом поглумилися. На території залізничної станції було 5 чоловік, їх усіх мадяри вбили. Крім січовиків, там був ще один копанський чоловік на прізвище Мочарник, він загинув разом із ними», – розповідав Михайло Гулянич [6].

У ході запеклих боїв на Красному полі, як зазначає доктор історичних наук, професор Микола Вегеш, загинуло близько 230 січовиків, чеських воїнів і добровольців. Втрати угорців: становили убитими близько 160 чоловік і близько 400 чоловік одержали поранення. У боях по лінії фронту від Королева до Хуста угорці взяли в полон багато чехів і 450 січовиків, серед яких було чимало галичан [2]. Щодо наступу угорців Михайло Гулянич згадував також: «Ціла армія по цій дорозі, через центр села. Під Хустом, на Красному Полі, вони зустріли найзапекліший спротив. Людей із Копані вже тоді мадяри забирали на примусові відновлювальні роботи, оскільки міст через Тису та багато інших комунікацій було підірвано. Після боїв майже всі січовики були заслані в тюрму. Більшість із них була в Кривій, тепер Хустський район. Там були колишні чеські казарми, які угорці облаштували під тюрму. Були й такі, що потрапили до виправних закладів і до Дебрецена. Узагалі, були вони скрізь по Угорщині» [6].

Уже в період окупації теми Карпатської України, збройного спротиву в розмовах між собою люди намагалися обходити: «Ніхто нічого не говорив. Люди намагалися уникати цих тем розмови, була така атмосфера, що боялися наслідків, переслідування. Я на той час у Великій Копані бував менше, оскільки

ки жив на квартирі і навчався в Хустській гімназії. Молодих хлопців 18–19 років забирали у «Левенти» – молодіжну воєнізовану організацію. Угорці вже в час війни 1944 року, коли Радянська армія активно наступала на території України, взяли мене до трудового лагера, ми змушені були будувати траншеї, протитанкові рови. Багато забрали таких хлопців, як я, моїх однолітків – з 1924, 1925 та 1926 року народження. У той час із Копані забрали також усіх євреїв. Пам'ятаю, зібрали угорці їх в іудейській синагозі, а наших хлопців поставили вартовими. Потім відправили в Угорщину чи куди вже там, по концентраційних таборах» [6].

Згадував Михайло Гулянич також і суспільні взаємини, які були в переддень збройної боротьби 1939 року, зокрема відношення місцевих селян до впровадження автономії Карпатської України. «У нас восени 1938 року перед церквою в урочистій обстановці відбувалося освячення українського прапора. Була зроблена спеціальна площадка, зібралося багато людей, і відбулося освячення. Священника звали Дмитро Попович, він також був директором греко-католицького інтернату «Алумнеум» у Хусті» [6].

Щодо відносин із чехами, то Михайло Гулянич зазначає: «По-різному було. Була чеська жандармерія – не менше 8 жандармів. Була в Копані і чеська школа, туди ходили декілька моїх знайомих. Там навчалися також діти чеських службовців та євреїв, яких було на той час у селі близько 300 чоловік. Загалом у Копані проживало більше 750 чоловік» [6].

Також, незважаючи на переважну підтримку українського руху, були й ті, які підтримували прихід угорців. «Здебільшого це були люди старшого віку. Була така ситуація, що один брат, – Юра Фурик, – підтримував угорців, навіть, казали, килим простелив на землю перед вступом військ, а інший, – Василь, – був січовиком. Це рідні брати. Загалом українська ідея переважала, але слід розуміти, що і пластунами, і січовиками були грамотні люди, які здобули освіту. Більшість із селян, якщо й мали якусь освіту, то це були два–чотири класи початкової школи. Люди жили одноосібним господарством, вони не думали нічого, крім нього» [6].

Щодо соціального, економічного життя, Михайло Гулянич зазначає, що в період 20-30-х років ХХ століття село все ж було заможним: «Усі мали землю, незважаючи на майновий розподіл. Хто був бідніший, той працював, орав на землі коровами, хто багатший – волами, ну і заможніші люди – вже конями. Євреї наймали людей, які б займалися сільським господарством на їхній землі. Велика Копаня була багатим селом, часто було так, що з навколишніх сіл, із Широкого (на той час називалося Великий Шард) і Раковця, люди в пошуках заробітку йшли до нас на сільськогосподарські роботи, отримували гроші – 5 корун на день, харчування, так і жили» [6].

В 30-х роках ХХ століття в Хусті, Великій Копані була активною українська національна діяльність: «Хуст був досить прогресивним, гімназія в нас була дуже гарна, таку ще пошукати треба. Її збудували в 30-х роках. А я в 37-му вступив до неї. Але й Велика Копаня була достатньо розвинутим селом. Я вже говорив, що в нас діяла військова січова організація, була друкарня, нею займався вчитель Микола Вайда, він був редактором крайового часопису «Ка-

рпатська молодь». Діяла в селі й організація «Пласт», я був її учасником, багато моїх однолітків теж належали до неї. Здебільшого це була молодь від 15 до 20 років. Ще навіть пам'ятаю пластунські пісні та гімни:

...Ми діти сонця і весни,
Ми діти матері-природи!
До нас шумить зелений бір.
В ліси, поля, до вольних гір,
На ясні зорі, тихі води!
Гей, юнаки! Гей, пластуни!
Життя – не жарти, не казки,
А праця, бурі і негоди!

Ми в «Пласті» часто ходили в ліс, гори, у нас були спеціальні місця, де ми збиралися. Так, наприклад, була така місцина «Панський лаз»; щоб до неї потрапити, слід від дороги на Виноградів піднятися вгору, через ліс, до кінця села. При чехах також відкрилася у нас «Просвіта», що було дуже позитивним для освіти молодого покоління», – зазначив Михайло Гулянич [6].

1. Бірчак, В. Карпатська Україна : спомини й переживання. Прага: Нація в поході, 1940. 91 с.
2. Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України. *Дзеркало тижня*. URL: https://dt.ua/SOCIETY/velich_i_tragediya_karpatskoyi_ukrayini.html.
3. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
4. Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 516 с.
5. Стерчо П. Карпато-українська держава : до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.
6. Шафраньош О. Я пам'ятаю цей день – 15 березня 1939 року. «Срібна Земля». URL: <http://sz.uz.ua/istoriya/istoriya-zakarpattya/376-ya-pam-yatayu-tsej-den-15-bereznua-1939-roku.html>

Василь Міщанин

АНДРІЙ ПАТРУС-КАРПАТСЬКИЙ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Про життя і творчість Андрія Патруса-Карпатського написано вже чимало. У часи «розвинутого соціалізму» його персоні знайшлося місце в українських радянських енциклопедіях [1; 2] та письменницьких довідниках [3]. Нині його творчість також є предметом досліджень літературознавців [4], істориків [5], вивчається у школах [6]. Як відзначила Н. Ференц: «У творчому доробку А. Патруса-Карпатського були злети, здобутки, були, як і в кожного поета, вірші-одноденки. Не судилося йому відчутти атмосфери свободи й демократії у вільній Українській державі. Пішов із життя 19 квітня 1980 р. Якби доля дарувала йому хоча б півтора десятиліття, якби мав можливість відійти від канонів соціалістичного реалізму, очевидно, написав би він не одну книжку поетичних творів найвищого гатунку» [4].

Народився Андрій Михайлович Патрус 29 березня 1917 р. в с. Теремля, на Закарпатті (кол. Австро-Угорщина). У 1928 році закінчив місцеву початкову школу, а в 1930 році – дворічну сільськогосподарську школу. Цього ж року вступив до Хустської гімназії, із якої був у 1935 р. виключений із-за приналежності до підпільної комсомольської групи. У 1937 р. переїхав до Мукачева і там екстерном закінчив реальну російську гімназію.

У 1934 р. ужгородська московфільська газета «Наш путь» надрукувала перший вірш молодого поета «Мой клич». Його вірші, оповідання, памфлети (під різними псевдонімами – Сірий, Гранчак, Карпатський) друкують такі видання як «Карпато-русское слово», «Русский народный голос», «Карпатська правда», «Календар Карпатської правди», «Голос молоді», окремі чеські журнали та газети [7].

У свої двадцять років поет випустив збірку «Плетью по совести» (1937), у якій окрім віршів про природу, кохання, присутні й твори на соціально-політичну тематику. У 1938 р. в Нью-Йорку вийшла книжка з віршами, поемами і оповідання «Рідний край кличе».

У період буремних подій 1938-1939 рр. А. Патрус-Карпатський порвав з московфільством, бере активну участь у розбудові незалежної преси, стає трибуном Карпатської України [4]. У січні 1939 р., він працював у редакції газети «Русский народный голос» (Хуст), а з лютого до 16 березня 1939 р. літературним редактором у газеті «Нова свобода» [8, с. 499].

Після окупації Карпатської України Угорщиною, з середини березня по травень 1939 р. перебував на особливому обліку угорських властей (тричі на тиждень мав відмічатися в жандармерії). 29 вересня 1939 р. виїхав на Західну Україну. Ось як дослідники описують ці події: «Андрій Патрус пішки подолав Карпати разом із двома односельцями (село Теремля Тячівський район) наприкінці вересня 1939 року. Оскільки процес опанування новим кордоном для НКВС СРСР щойно розпочався, він був заарештований аж у місті Долина, нині Івано-Франківської області та підданий інтенсивному допиту 17 жовтня 1939 року. Протримавши три місяці у в'язниці міста Камянець-Подільський, А. Патруса звільнили. Йому вдалося довести свою причетність до комуністичного руху (мав при собі комсомольський квиток і квиток члена Комуністичної партії Чехословаччини), отримавши відповідне підтвердження з Москви через Міжнародну організацію допомоги революціонерам. Приступив до праці за фахом у районній та обласній періодиці («Червоний кордон» і «Форпост соціалізму» м. Камянець-Подільський [9, с. 30]. Та, найімовірніше, визволення А. Патруса-Карпатського сталося за сприяння закарпатських політичних емігрантів, зокрема О. Борканюка та чехословацької секції Комінтерну [8, с. 500].

З перших днів нападу гітлерівської Німеччини на СРСР (26 червня 1941 р. А. Патрус-Карпатський добровільно вступив до Червоної армії. Закінчивши курси удосконалення командного складу (КУКС), воював у чині техника-інтенданта на Південно-Західному фронті. У жовтні 1941 р. під час відступу з України в районі Лохвиці був поранений, а через місяць під Богодуховом контужений. Після цього тривалий час перебував на лікуванні. Улітку 1942 р., при

формуванні Чехословацького армійського корпусу, як громадянин цієї країни, був направлений, у розпорядження генерала Свободи.

У травні 1945 р. за рішенням ЦК КП (б)У направлений на роботу в редакцію газети «Закарпатська правда» [10, с. 346]. Згодом його обирають відповідальним секретарем Закарпатського відділення Спілки письменників України. У 1946 р. з'являється його збірка з символічною назвою «Одної матері ми діти».

Але 15 квітня 1947 р. А. Патруса-Карпатського було арештовано в Києві і етаповано до Москви. Звинувачення стосувалися здійснення злочинів проти СРСР. Головні пункти звинувачення стосувалися, того, що в період Карпатської України 1938-1939 рр. він «систематично співробітничав у фашистсько-націоналістичній пресі», проводив шпигунську діяльність, «працюючи в 1942-1943 рр. у Чехословацькій військовій місії в СРСР» [11, с. 76; 12, с. 47].

Особлива нарада 11 грудня 1948 р. оголосила йому суворий вирок – 25 років тюрми. Працював у шахтах Воркути лісорубом і електропилщиком в Озерлагу, а у вільний від роботи час знайомив в'язнів з історією та літературою. Написані потай вірші стали основою рукописної книжечки «Голуба далечинь» [7].

У грудні 1956 р. А. Патрус-Карпатський був звільнений з-під варті. У зв'язку з реабілітацією було поновлено його членство в СПУ. Він продовжує писати в умовах штучно насадженого творчого методу «соціалізму». Виходять його книжки «Що в серці найсвятіше» (1958), «Іду життям» (1960), «Бескиде, відродо моя» (1961), «Колиска орлина» (1963), «Малиново квітнуть ялини» (1966), «Чорт на мотоциклі» (1966), «Терези часу» (1967), «Верховина» (1978) [4].

Що ж послужило причиною арешту і засудження талановитого поета? Для цього слід пам'ятати, в яких умовах відбулося затримання і арешт А. Патруса-Карпатського. З одного боку, Закарпаття лише нещодавно стало складовою частиною Радянської України. У краї активно проходять процеси радянзації. За словами Л. Капітан: «У тоталітарній державі комуністичного зразка, яким був Радянський Союз практично до самого кінця свого існування, відповідно до засад його побудови, уніфікації й одержавленню підлягали практично усі сфери життя. Очевидно, що таким теоретичним засадам відповідала й комуністична модель організації літературного процесу в СРСР та УРСР (інших союзних республіках)» [5, с. 63]. З другого боку, сталінський режим взявся за проведення «викривально-очищуючої» кампанії в межах СРСР задля посилення свого контролю над інтелігенцією. На Закарпатті ці процеси злилися в один.

Нав'язувані постулати соцреалізму не завжди сприймалися місцевими письменниками. Однією з перших жертв сталінського режиму в 1947 р. став перший голова обласної спілки письменників А. Патрус-Карпатський, якому пригадали «темні» сторінки його біографії часів Карпатської України [13, с. 309].

У Державному архіві Закарпатської області знаходиться двотомна кримінальна справа А. Патруса-Карпатського. Уперше її матеріали використав О. Довганич, при написанні дослідження «Трагічна доля поета. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович», яка опублікована у другому томі «Реабілітовані історією» [8, с. 499-505]. Ми спробуємо також проаналізувати «Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г.

– окончено 22 ноября 1948 г.» (Статті звинувачення кілька разів перекваліфіковувались – В. М.). Для автентичності, правильного усвідомлення і сприйняття реалій того часу документи цитуватимемо мовою оригіналу. Справа складається з двох томів. Перший том налічує 330 аркушів, другий 298, а також кількох вклеєних в них конвертів із фотографіями заарештованого, вилучених при арешті друкованих матеріалів.

Постанову на арешт підготував начальник відділу 2 головного управління МДБ СРСР підполковник (Лаліашвілі), узгодив начальник 2 головного управління МДБ СРСР генерал-майор (Пітовранов), затвердив (10 вересня 1947 р.) заступник міністра державної безпеки генерал-лейтенант (Огульцов), санкціонував (11 вересня 19467 р.) заступник генерального прокурора СРСР генерал-лейтенант юстиції (Вавілов). У ній указувалось, що А. Патрус-Карпатський «до сентября 1939 года проживал в Закарпатской области, где был связан с украинскими националистами и при их содействии после образования «автономной» Закарпатской Украины в составе Венгрии получил должность редактора газеты «Новая Свобода»» [14, арк. 1-2]. Газету перетворив в «профашистский националистический орган, в котором выступал лично, как автор многочисленных статей и стихов, восхвалял гитлеровский режим и призывал украинский народ к созданию самостоятельного государства под протекторатом Германии» [14, арк. 2].

Друге звинувачення стосувалось шпигунської діяльності А. Патруса-Карпатського на території Радянського Союзу. Указувалось, що наприкінці вересня 1939 р. А. Патрус-Карпатський нелегально перейшов кордон, був заарештований, але через недостатність доказів, наприкінці грудня 1939 р. звільнений. Після прибуття в м. Куйбишев на початку січня 1942 р. відвідав начальника чехословацької місії в СРСР генерала Г. Піки, був прийнятий на роботу і разом «занимались шпионской деятельностью». Нібито А. Патрус-Карпатський «собирал сведения о деятельности компартии Чехословакии и в частности об отношении КПЧ к вопросу о будущем чехословацкой республики и Закарпатской Украины о чем информировал Пика и Цибере» [14, арк. 3].

У постанові на обрання міри запобіжного заходу вказана стаття, за якою звинувачувався А. Патрус-Карпатський – 58^{п.1а}. Відповідно до кримінального кодексу РСФРР вона звучить: «Измена родине, т.е., действия, совершенные гражданами СССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как то: шпионаж, выдача военной или государственной тайны, переход на сторону врага, бегство или перелет за границу караются – высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией имущества, а при смягчающих обстоятельствах – лишением свободы на срок десяти лет с конфискацией имущества» [15, с. 36]. Щоправда стаття 28 загальної частини розділу «О мерах социальной защиты...» вказувалось, що «Лишение свободы ... по делам о шпионаже, вредительстве и диверсионным актах (ст. ст. 58^{1а}, 58⁶, 58⁷, 58⁹ настоящего Кодекса) – на более длительные сроки, но не выше 25 лет» [15, с. 16].

Затримання і арешт відбулися в Києві 12 жовтня 1947 р. При обшуці у А. Патруса-Карпатського було вилучено пістолет ТТ з набоями, блокнот із за-

писами (222 с.), авторські збірки «Однієї матері ми діти» (104 с.), «Батьківщина кличе до бою» (55 с.), «Плетью по совести» (38 с.), рукопис «Дві долі» (74 с.), «Карпатська соната» (39 с.), підшивки газет «Карпаторуське слово» (119 с.), різноманітні записки, посвідчення тощо. Загалом у «Протоколі обшуку» зафіксовано 24 пункти вилучених речей [14, арк. 6-6 зворот]. Уже 15 жовтня 1947 р. А. Патруса-Карпатського спецконвоем доставили із Києва до Москви [14, арк. 7]. 25 лютого 1948 р. здійснено обшук помешкання А. Патруса-Карпатського в Ужгороді по вул. Добрянського 1, кв. 6. Слідчі додатково вилучили офіційні документи, записники, листи, фотографії, окремі рукописи. Загалом список вилучених речей становить 27 пунктів. [14, арк. 13-13 зворот]. 15 березня 1948 р. обшуки були здійснені у с. Тереля, у родичів письменника (І. І. Патруса, О. П. Мідяник, В. В. Патруса): «Ввиду того, что при обыске ничего обнаружено не было, поэтому описи и изъятия не производились» [14, арк. 17].

18 жовтня 1947 р. в Москві в Лефортовській тюрмі розпочалися допити заарештованого. Слідчий Соколов відразу ж взявся за свою справу: «Вы арестованы за совершенные вами против Советского Союза преступления. Вам предлагается дать правдивые показания о совершенных вами преступлениях». А. Патрус-Карпатський заперечив: «Никаких преступлений против Советского Союза я не совершал. Поэтому показывать об этом мне нечего» [14, арк. 24].

На перших допитах слідчого цікавили відносини А. Патруса-Карпатського з угорською владою, причини втечі до СРСР, вступ до КПЧ і виключення з партії тощо. Слідчий вміло вів перехресні допити. Він добре знав матеріали справи про перехід А. Патрусом-Карпатським радянського кордону в 1939 році. Мабуть, аргументи підозрюваного на своє виправдання не переконали майора.

25 жовтня 1947 р. старший слідчий слідчого відділу 2-го головного управління МДБ СРСР майор Соколов у постанові про звинувачення А. Патруса-Карпатського написав: «Будучи враждебно настроен к существующему в СССР строю, занимался антисоветской националистической агитацией и по заданию иностранного государства проводил шпионскую работу против Советского Союза» [14, арк. 42].

У цей же день проведено черговий допит заарештованого. Додалася ще одна стаття звинувачення 58¹⁰ КК РСФРР: «Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению Советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений, а равно распространение или изготовление или хранение литературы того же содержания влекут за собой – лишение свободы на срок не ниже шести месяцев» [15, арк. 42]. Ці ж дії в умовах військового стану передбачали розстріл або оголошення «врагом трудящихся».

Слідчий чітко фіксував у відповідях А. Патруса-Карпатського на питання про період 1938-1939 рр. «рецидивы национализма» [14, арк. 43-44]. Це стосувалося його роботи в газеті «Нова свобода», яка «издавалась отделом печати при националистическом правительстве Волошина и выражала политику этого правительства», а статті Андрія Патруса «соответствовали требованиям редакции» [14, арк. 50-51].

Черговий протокол допиту зафіксував звинувачення А. Патруса-Карпатського в публікаціях у «Новій свободі» статей про вибори, молодь, Хуст, вірша «Карпатська січ», написання рецензії на книгу І. Ірлявського «Голос срібної землі» тощо. До кримінальної справи долучено власноруч написаний арештованим список творів, опублікованих у «Новій свободі» з грудня 1938 по березень 1939 р. [14, арк. 87-90].

Другий блок звинувачень стосувався перебування А. Патруса-Карпатського в СРСР, його співпраці із чехословацьким генералом Геліодором Пікою, який, на переконання слідчих, співпрацював з англійською розвідкою.

На думку сучасного історика Томаша Якла, із пражського військово-історичного інституту, одним з головних завдань генерала Піки в СРСР був пошук новобранців для чехословацьких військових частин. З лютого 1942 р. в Бузулуці підполковник Людвік Свобода формував Чехословацький батальйон. Громадян Чехословаччини випускали із тюрем і таборів з умовою, що вони вступлять до Чехословацького корпусу.

Саме в цей час Геліодор Піка дізнається всю правду про ГУЛАГи. Нині виявлені і розсекречені карти цих таборів, складених генералом. Г. Піка збирав інформацію про табори, щоб розпочати з радянськими властями переговори про звільнення чехословацьких громадян. Йому вдалось домогтись звільнення кількох тисяч своїх співгромадян. По різних таборах і тюрмах виявлено загалом близько 10 тисяч підкарпатських русинів и 250 чехів и словаків. Деякі чеські історики вважають, що саме правда про ГУЛАГи вартувала життя Геліодору Пікові у червні 1949 р. [17].

У справі А. Патруса-Карпатського знаходиться копія «Справка по материалам архивного агентурного дела № 300564 «ФЕРМА»». По ньому проходили Г. Піка, К. Томан, Я. Парнікарж, І. Мохачек. На одному з допитів Г. Піка сказав: «...Так как я очень часто разговаривал с Берри / резидент английской разведки в Москве / обо всех актуальных вопросах, допускаю, что я информировал его о количестве карпатских украинцев и тех условиях, в каких они содержатся в лагерях...» [16, арк. 192]. Слідчі припускали, що Г. Піка міг контактувати і отримувати інформацію від жителів Закарпатської України, проте генерал на допитах нікого не назвав.

Про свою співпрацю з чехословацьким генералом, зокрема збір матеріалів про становище карпатських русинів в СРСР, на одному з допитів підтвердив А. Патрус-Карпатський: «Во исполнение этого задания, путем опроса карпатороссов, возвратившихся из лагерей военнопленных и мест заключения, я собирал данные о положении в лагерях и составлял тенденциозные донесения. В этих донесениях преувеличенно указывалось, что на территории Советского Союза в лагерях и тюрьмах находится, якобы, более 15 тысяч карпаторусских эмигрантов, что они содержатся в невыносимо тяжелых условиях, используются, якобы, на изнурительных работах, голодают и массово умирают от истощения... Все мои сообщения Пикой направлялись в Лондон» [14, арк. 201]. У записі бачимо певні оціночні судження і заяви, про які міг не знати допитуваний: «тенденциозные донесения», «преувеличенно указывалось», «направлялись в Лондон».

До першого тому кримінальної справи № 604 долучено копії протоколу допитів П. Цібере, якого А. Патрус-Карпатський просив щоб той «апеллював ко всем общественным и правительственным органам» [14, арк. 292] про становище арештованих земляків у Радянському Союзі. До того ж 22 жовтня 1948 р. між звинуваченими А. Патрус-Карпатським та П. Цібере проведено очну ставку, яка тривала понад три години [14, арк. 310-330].

Протягом слідства, яке тривало більше року, А. Патруса-Карпатського неодноразово викликали на допит. Спробуємо встановити кількість допитів підозрюваного письменника. У кримінальній справі маємо дві «Довідки про виклик на допит А. Патруса-Карпатського» у 1947-1948 роках [16, арк. 153, 163]. До кримінальної справи долучено також протоколи (оригінали або машинописні копії) частини проведених допитів. Проте не всіх.

Провівши перехресний аналіз, можемо стверджувати, що протягом слідства А. Патрус-Карпатський викликався на допит 76 разів. У кримінальній справі ми нарахували 31 протокол допиту. Загальний час проведений у кабінеті слідчого, відповідно до записів на протоколах, і часових межах указаних у «Довідках...» склав біля 265 годин. Середня тривалість допиту становила 3 години 47 хвилини.

Найактивніше працювали слідчі в перші дні після доставки затриманого у в'язницю. Так, співставляючи дані наявних протоколів і «Довідок», можемо констатувати, що за другу половину жовтня 1947 р. було проведено 16 допитів. По два допити на день здійснено 17, 23, 24 та 29 жовтня. 7 допитів закінчилося далеко за північ. Цим робився посилений психологічний тиск на підозрюваного. Слідчому вдалося морально зламати А. Патруса-Карпатського. Из-за гнітючого психологічного стану підозрюваного 10 листопада 1947 р. слідчий підполковник Соболев направляє його на судово-психологічну експертизу [14, арк. 71]. «Розслідування» справи призупинили.

10 січня 1948 р., після обслідування із заключенням, що «душевними захворюваннями не страдает в отношении инкриминируемым ему преступлений – вменяем», А. Патруса-Карпатського знову повернули до Лефортівської в'язниці і відновили ведення справи за двома статтями КК РСФРР 58^{1а} та 58¹⁰ [14, арк. 75]. Допити продовжилися. Змінився і слідчий. Замість майора Соболева справу перебирає капітан Ожерельєв.

З відновленням слідства у січні 1948 р. було проведено 15 допитів (наявні 4 протоколи); у лютому 1948 р. – 20 допитів (4 протоколи). Далі інтенсивність допитів спадає: березень 1948 р. – 5; квітень, травень – по 2; липень 1948 р. – 2; серпень 1948 р. – 2; вересень, жовтень, листопад – по 1.

Нерідко допити велися вночі. 22 із зафіксованих 76 допитів завершилися долеко за північ. Як писав згодом у клопотанні про звільнення А. Патрус-Карпатський: «После четырех суток лишения сна я подписывал любые бумаги, только бы поспать хоть час, хоть полчаса» [16, арк. 131].

Бачачи безвихідь, А. Патрус-Карпатський погоджується зі всіма звинуваченнями. Перераховуючи публікації у «Новій свободі», він пише: ««Выше головы» – первая корреспонденция-заявление, в котором я заявил о выходе из «русского лагеря» и переходе в лагерь украинский. В этом заявлении содержа-

лось також обращение к закарпатской молодежи «русского направления» последовать моему примеру т. е. фактически поддерживать украинско-немецких националистов» [14, арк. 87].

Другий том кримінальної справи умовно можна поділити на кілька груп: додаткові, супроводжувальні і завершальні матеріали слідства 1947-1948 рр., документи, які стосувалися звільнення А. Патруса-Карпатського з ув'язнення 1954-1956 рр. та завершальна реабілітаційна документація 1991-1992 рр.

До першої групи відносимо оригінали і копії протоколів допитів свідків: земляка-закарпатця М. Мацканюка, односельчан І. Салея, Ю. Куцина, М. Даруда, однокамерника І. Зайдіна, жінки Т. Патрус-Карпатської. Тут же міститься характеристика з редакції газети «Радянська Україна», довідка про соціальне становище, огляд архівно-слідчої справи № 3785 про перехід кордону, постанови про долучення до справи речових доказів (Лист А. Патруса-Карпатського до УНО від 4 березня 1939 р., окремі номери «Нової свободи» з надрукованими віршами і статтями А. Патрус-Карпатського та їхні переклади на російську мову), постанови на продовження терміну слідства, протокол про закінчення слідства, звинувачувальний висновок.

У звинувачувальному висновку до А. Патруса-Карпатського застосували ст.58⁴ «Оказание каким бы то ни было способом помощи той части международной буржуазии, которая не признавая равноправия коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической системе, стремится к ее свержению, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазией общественным группам и организациям, в осуществлении враждебной против Союза ССР деятельности...» та 58^{6ч1} «Шпионаж, т. е. передача, похищение или собиране с целью передачи сведений, являющихся по своему содержанию специально охраняемой государственной тайной, иностранным государствам, контрреволюционным организациям или частным лицам...» [15, арк. 38-39]. Обидві статті кримінального кодексу РСФРР, враховуючи міру злочину, передбачали покарання від 3 років з конфіскацією майна до «высшей меры социальной защиты».

Звинувачувальний висновок складено в Москві 26 листопада 1948 р. Його підписали майори Ожерельєв, Мотавкін, а завізували полковник Зіменков, генерал-майор Тітовранов. У ньому слідчі і керівництво МДБ вважали провину А. Патруса-Карпатського доведеною і пропонували Особливій нараді при МДБ СРСР застосувати до заарештованого 20 років виправно-трудових таборів. 11 грудня 1948 р. Особлива нарада при МДБ СРСР засудила А. Патруса-Карпатського на 25 років ВВТ. Він був засланий у табір м. Тейшет Іркутської області [16, арк. 120, 122, 290].

Після смерті Й. Сталіна розпочинається процес звільнення і реабілітації незаконно засуджених. 3 травня 1954 р. А. Патрус-Карпатський написав скаргу про неправильне засудження в Раду Міністрів СРСР. Відповіді не отримав. 4 квітня 1955 р. письменник пише повторну заяву на ім'я першого секретаря КПРС. Далі ще кілька заяв у різноманітні інстанції. Нарешті справа рушила з місця. «У своих жалобах Патрус-Карпатский заявляет, что следствие по его делу велось необъективно, с применением незаконных методов, ведения след-

ствія. Путем избиения, угрозы оружием следователи Соболев, Ожерельев и начальник следственного отдела Зименков добивались от него того, что он подписывал любые бумаги» [16, арк. 127], – писав 14 листопада 1955 р., направляючи справу до повторного вивчення, член Центральної комісії помічник головного військового прокурора полковник юстиції М. Максимов.

При новому розгляді справи здійснено допити членів КПЧ М. Климпотюка, С. Борканюк, С. Вайса, зроблено нові запити до УМВС і УКДБ в Закарпатській області, які відписали про відсутність якихось нових компроматів на А. Патруса-Карпатського. До справи, долучили вірш «Мы орлы», що був написаний в часи, коли письменник перебував на русофільських позиціях і опублікований у газеті «Наш путь» у 1936 році.

9 січня 1956 р. слідчий Слідуправління КДБ при РМ УРСР майор Власов направив газетні публікації «Нової свободи», долучені до справи, на літературну експертизу, яка мала відповісти на два головні питання: «I. Определить политическое и идеологическое направление газеты «Новая свобода» II. Каково политическое и идеологическое содержание опубликованных в газете «Новая свобода» статей и стихов Патрус-Карпатского Андрея Михайловича» [16, арк. 197]. Зрозуміло, що «Нову свободу» визнали «буржуазно-націоналістической», а творчість письменника «следует рассматривать в русле деятельности буржуазно националистических партий» [16, арк. 201, 205]. До справи підшиті й агентурні дані, т.зв. лист письменників «З корінням викорчувати буржуазно-націоналістичний чортополох» з критикою творчості А. Патруса-Карпатського, опублікований у «Закарпатській правді» після його арешту, в грудні 1947 р. [18, с. 7], довідка з архівно-особистісної справи Патруса Андрія Михайловича.

Ураховуючи суспільно-політичні зміни в СРСР, при повторному розгляді справи письменника, ті ж самі матеріали справи вже трактуються по-іншому: «Из приобщенным к делу в качестве вещественных доказательств статей Патруса-Карпатского, помещенных в газете «Новая свобода» в 1938-1939 гг. видно, что Патрус-Карпатский восхвалял в них буржуазно-националистическое правительство Закарпатья и призывал к его поддержке. Однако эти статьи выступления против Советского Союза не содержат» [16, арк. 277]. Не вдалося доказати і звинувачення у шпionaжі: «Приобщенные к делу материалы КГБ при Совете Министров СССР на Патрус-Карпатского неконкретны, а часть из них вызывает серьезное сомнение в их достоверности» [16, арк. 278]. 24 вересня 1956 р. справу закрили. 24 листопада 1956 р. засудженого письменника звільнили із заслання і він поїхав на батьківщину. У виданій йому розписці, від 20 жовтня 1956 р. №4н-018594/56 вказувалося, що рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР у відношенні до Патруса-Карпатського Андрія Михайловича «Дело прекращено за недостатностью обвинения. Из под стражи освобожден» [16, арк. 289].

Андрій Патрус-Карпатський повертається у рідне йому Закарпаття. Проживає в с. Минай під Ужгородом, згодом у Києві. Як відзначають дослідники: «Верховинський поет аби мати змогу не тільки писати в шухляду (що теж ро-

бив), але і видавати нові книги, іде на компроміс із владою, пише покаяльні статті, у яких піддає себе нищівній критиці за «помилки» минулого» [19, с. 41].

Таким чином, кримінальна справа А. Патруса-Карпатського служить нам важливим джерелом при вивченні багатьох проблем – біографії та творчості письменника періоду Карпатської України, де А. Патрус-Карпатський став головним «рупором» нової держави, важкої долі закарпатців-утікачів у СРСР, повоєнної радянської країни. Із матеріалів справи видно, що слідчі всілякими методами намагалися довести винуватість письменника. У ході слідства змінювались статті звинувачення. А. Патрус-Карпатський за сфальсифікованою справою був засуджений на 25 років виправно-трудова таборів. На заслання пробув 8 років. Ще рік перебував в ув'язненні під слідством. На нашу думку, цей показовий процес мав на меті також схилити крайове письменство до методу «соцреалізму».

1. Пінчук С. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович // Українська радянська енциклопедія : [в 12-ти т.] / гол. ред. М.П. Бажан ; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 8 : Олешні-Поплін. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 216.
2. Український радянський енциклопедичний словник: [у 3-х т.]. 2-ге вид. Т. 2: Каліграфія-Португальці. К., 1987. С. 636.
3. Письменники Радянської України: Біобібліографічний довідник / Упорядники Олег Килимник, Олександр Петровський. К.: Радянський письменник, 1970. С. 330-331.
4. Ференц Н. Андрій Патрус-Карпатський. URL: <https://www.kolyba.org.ua/unikalnezakarpattja/pismenniki-zakarpattja/2944-andrij-patrus-karpatsky>.
5. Капітан Л. Андрій Патрус-Карпатський: доля літератора та людини // Чорноморський літопис: Науковий журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. Вип. 6. С. 63-69.
6. Закарпатський Монте-Крісто (Андрій Патрус-Карпатський як поет і в'язень сталінських таборів). Конспект уроку з літератури рідного краю. URL: https://oksanabiley.blogspot.com/2016/03/blog-post_47.html.
7. Біографія Андрія Патруса-Карпатського. URL: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/patrus-karpatskyj-andrij-biografiya/>.
8. Довганич О. Трагічна доля поета. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович // Реабілітовані історією. Т2. С. 499-504.
9. Офіцинський Р. Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. Ужгород: Гражда, 2015. 120 с.
10. Андрій Патрус-Карпатський. З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Упоряд. О.Г. Мусієнко. Вип. 1. К.: Радянський письменник, 1991. С. 345-347.
11. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2003. С. 62-79.
12. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України // Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією». Ужгород: Гражда, 2008. С. 38-49.
13. Міщанин В. Радянська Закарпаття 1944-1950 рр. Ужгород: Рік-У, 2018. 664 с.
14. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 971: Міністерство державної безпеки СРСР. Второе главное управление. Следственный отдел Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. В 2-х тт. Т. 1. 330 арк.
15. Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. Москва: Государственное издание юридической литературы, 1950. 256 с.
16. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 972: Міністерство державної безпеки СРСР. Второе главное управление. Следственный отдел Дело №

604. По обвиненню гр.-на Патрус-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. В 2-х тт. Т. 2. 298 арк.
17. Чеканова Ася. Почему казнили генерала Пику // Radio Praha. URL: <https://www.radio.cz/ru/print/statja/66881>.
18. Жупан Й., Бездомний Л. З корінням викорчувати буржуазно-націоналістичний чортополох // Закарпатська правда. 1947. 15 грудня. С. 7.
19. Носа Б. Андрій Патрус-Крпатський (1917-1980) // Літературна Тячівщина в загальноукраїнському контексті: Методичний посібник. Ужгород, 2010. С. 40-45.

Дмитро Магальяс

ІСТОРІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ОЦІНЦІ КАЛЕНИКА ЛИСЮКА ТА ВАСИЛЯ АВРАМЕНКА

США упродовж багатьох літ безальтернативно належить до світових лідерів різнопланово розвинутих держав, тому домінуюча роль цієї країни у світі помітно відчута. Так само, як відчутний її фінансовий вплив на розвиток економічно ослаблених держав. Дослідження історії розвитку та становлення цієї потужної країни викликають інтерес у вчених усього світу. Предметом цих досліджень у свій час були не тільки питання економічного, але й політичного характеру, до яких, зокрема, належать факти втручання Америки, як правило, у якості миротворця, у військові конфлікти, що відбувалися у В'єтнамі, Афганістані, Іраку та буквально нещодавно в Сирії.

Здавалось би, а яке ж відношення держава іншого далекого континенту може мати до одного із найвіддаленіших регіонів України — Закарпаття? Як з'ясувалося в процесі дослідження, Америка таки безпосередньо причетна і до нашого краю. Цю причетність забезпечили люди, які у свій час покинули Україну та оселилися в далекій заокеанській країні. Адже події проголошення незалежності Карпатської України зацікавили тоді передусім українських мігрантів, котрі через різні обставини — репресії, голод, у пошуках заробітків — подалися на, здавалось би, недосяжний континент. До мігрантів тоді приєдналися також політики та американська преса. Тому акцент уваги нашого дослідження робиться саме на внескові цих людей і цих засобів масової інформації в оцінку та висвітлення подій, які відбувалися на Закарпатті в той час.

Українці, котрі вирушили в пошуках кращого життя за океан, тужили за рідною землею, за людьми, у співтоваристві з якими жили тривалий час, за культурою, а найголовніше — за рідною мовою. Тому не дивним явищем було те, що і в США, і в Канаді українські мігранти об'єднувалися, створювали свої україномовні поселення, відзначали свої традиційні свята та найголовніше те, що вони цю патріотичну любов прищеплювали своїм дітям, які вже ставали американцями українського походження.

У 1939 році про Карпатську Україну інформації за океаном не було, вихідці з України не знали, що відбувається на далекому, але такому рідному За-

карпатті. Тому Каленик Лисюк та Василь Авраменко вирішили просвітити своїх земляків та показати їм жагу українського народу до свободи в документальному фільмі «Трагедія Карпатської України», який автори презентували публіці 1 квітня 1940 року.

Каленик Лисюк та Василь Авраменко теж були в числі мігрантів. Лисюк з дитинства брав участь у революційному русі і це призвело до того, що в один момент його закрили в острозі, а царський суд постановив вислати молодого революціонера в Сибір під Іркутськ на 20 років. Через 18 місяців Каленику вдалося здійснити успішну втечу та змінити своє прізвище з Лепикаш на Лисюк [2].

З новим прізвищем Каленик вступає до школи прапорщиків. І з цього моменту розпочинається його військова діяльність. Він воював на Західному фронті у складі Першого панцерного дивізіону [6, с. 12-13].

Знайомство в червні 1917 року з офіцером Іваном Остряницею відіграло важливу роль у житті Каленика. «Його розмови вплинули на мене, – пізніше згадував Каленик Лисюк, – і я став сам почувати себе козаком». Остряниця залучив Лисюка до Петроградського відділу Вільного козацтва, разом з якими він здійснив пограбування історичного музею з метою вилучити в нього історичні козацькі прапори, а також старовинну козацьку зброю [2].

Лисюк сформував дивізіон козаків й вирушив з ними в Україну. «Але, – писав пізніше старшина Вільного козацтва Лисюк, – Винниченко розпустив моїх козаків, бо, як він сказав мені особисто: «Нам потрібна міліція, а не бавитися в солдатики!». Все це відбулося напередодні нападу більшовицької Росії на Україну.

Згодом Лисюк продовжив свою службу в лавах УНР. Під керівництвом Михайла Павленка брав участь в Зимовому поході, зокрема, 14 квітня 1920 року в бою за місто Вознесенськ [6, с. 13].

У 1921 році Каленик Лисюк перетнув океан, а вже в 1922 році його було призначено дипломатичним кур'єром еміграційного уряду УНР [2]. За океаном Лисюк розгорнув активну діяльність, про яку можна написати багато сторінок. Там Лисюк познайомився із згаданим вище Василем Авраменком, проекти якого він згодом фінансував.

Василь Авраменко – відомий український балетмейстер і визначна особа в українській культурі. Емігрував до Канади в 1926 році. Там почав поширювати український танець, а згодом став ініціатором «народження» українського кіно. Ідея його створення надихнула Авраменка на організацію власної кінокомпанії «Avramenko Film Corporation» [3].

У червні 1939 року в Нью-Йорку Василь Авраменко створив також фільмову корпорацію «Кобзар». Це він виступав продюсером проекту вище згаданого Каленика Лисюка, який у фільмі «Трагедія Карпатської України» відобразив унікальну хроніку подій проголошення Карпатської України [3].

Окрім цього, в Америці Каленик Лисюк долучався до фінансування різноманітних музеїв української тематики, допомагав Львівському музею [5, с. 34]. Коли засурмили трембіти в Карпатській Україні, старшина Лисюк разом зі своїм сином Петром вирушили до Закарпаття [2].

Що стосується фільму «Трагедія Карпатської України», то він присвячений пам'яті вбитого сина автора цієї кінострічки — Петра Лисюка, деталі участі в боротьбі якого невідомі. Відомо, що він загинув у 1939 році, обороняючи місто Хуст. Тоді ж Каленик написав свій знаменитий вірш: «Не стогни в боротьбі, Коли тяжко тобі — Хай ворог твій стогін не чує. Поклянися в душі, Дай присягу собі — Ворог ту пімсту відчує» [2].

Фільм унікальний тим, що був знятий в небезпечних умовах і кіноплівка відтворює не зіграні акторами кадри, а реальні історичні події. Його можна вважати першим задокументованим фільмом про Карпатську Україну.

Каленик Лисюк перед зйомками фільму вважав, що йому вдасться зняти кадри народження нової, вільної української нації, зі своєю державою, урядом та законами.

Таким чином, головна задумка фільму була в тому, щоб надихнути українців та показати їм, що мужність не повинна бути підкореною. Навпаки, потрібно бути відважними в боротьбі за державність. Звісно, що тоді українці в США та Канаді пишалися б своїми братами, які проливають кров за незалежність та підтримали б їх порив до свободи.

Василь Авраменко висловив пророчі слова побажань: «Настане день, коли українці матимуть свій власний Вашингтон з такою ж чесною демократичною свободою, як США» [7].

Умовно фільм можна поділити на дві частини. У першій частині, Лисюк знайомить глядачів з короткою історією України: від Київської Русі, завершуючи описом Закарпаття напередодні 1939 року. У чому полягала необхідність висвітлення історії України? На мій погляд, як дослідника, автори цього фільму намагалися, привернувши увагу світового співтовариства до подій, що відбувалися в далекому краї, народ якого вів визвольну боротьбу, прагнув створити свою державу та бути господарем у ній, намагався позбутися впливу заїжджих агресорів, котрі неволили рідну землю, довести тяглість ідеї творення української державності на єдиній соборній території.

Крім фільму, події 1939 року в Карпатській Україні фігурували тоді постійно не лише в європейській пресі, а й в американській. Громадськість цих країн не знала, чому і за що воюють українці. Вони не знали навіть про Голодомор 1932 — 1933 років. Тому Лисюк, через коротку призму історії українського народу намагався відобразити необхідність допомогти Карпатській Україні у створенні власної, незалежної держави.

Звісно, що стає цікаво, як Каленик Лисюк зобразив в своєму фільмі Закарпаття. Автор фільму стверджує, що Закарпаття — це мальовничий край, обрамлений горами. У низовинах розташовуються місцеві поселення. Тут проживає спокійний, мирний люд, який заклопотаний своїми повсякденними справами. На Закарпатті дуже велика кількість церков, що свідчить про невичерпну духовність народу. Регіон багатий на історичні руїни середньовічних замків. Усі вони нагадують нам про минулу славу і міцні традиції свободи [7].

Друга частина фільму фокусується вже виключно на самій Карпатській Україні. На той час політичні умови в Європі були сприятливими для українсь-

ких лідерів, щоб зробити вирішальний крок до довгоочікуваної незалежності та автономного уряду.

Після завоювання Карпатської України угорцями, Каленик Лисюк продовжив роботу над своїм фільмом у Словаччині. Тут через кілька місяців він провів реконструкцію закарпатських подій. Цікаво, що їх учасниками були реальні вояки Карпатської січі, які вижили після березневих боїв з угорцями [1].

Після поразки Карпатської України Каленик Лисюк повернувся до Сполучених Штатів Америки, де вже продовжив свою меценатську діяльність [2].

Окрім фільму про Карпатську Україну, є ще унікальна колекція фотографій, добірку яких віднайшов Володимир В'ятрович під час роботи в архіві Українського наукового інституту Гарвардського університету (Harvard Ukrainian Research Institute).

У фонді «Kalenik Lessiuk Papers» цього архіву Українського наукового інституту Гарвардського університету збереглося понад 200 негативів та фотографій, зроблених Калеником Лисюком в лютому-березні 1939 року на Закарпатті та квітні того ж року в Словаччині [1].

Ідентифікацію фотографій здійснив історик, дослідник Карпатської України Олександр Пагіря.

Цікавими з приводу подій, пов'язаних з творенням Карпатської України, є й публікації в пресі. До малого провінційного міста Хуст протягом 1938-39 рр. прибували журналісти провідних американських та європейських видань, візит яких був зумовлений не тільки зацікавленістю внутрішніми суспільно-політичними процесами автономії Карпатської України, а й інтересом до самого регіону. Журналісти ставили собі за мету подати інформацію американському читачеві про географію краю, його культуру, народ [4].

У кінці 1938 року на Закарпаття прибув заступник американської інформаційної агенції «Associated Press».

Події пильно відстежувала й найавторитетніша серед американської преси газета «New York Times». У березні 1939 року до Хуста завітала провідна кореспондентка газети Енн О'Гара Мак Кормік.

Американський часопис «Washington Post» так писав про край: «Віддалена область — Карпатська Україна, яку Угорщина хотіла анексувати, дуже швидко стала європейською больовою точкою» [4].

Спостережливі американські дипломати відразу помітили, що на відміну від небувалого розголосу у західноєвропейській пресі навколо української проблеми в контексті створення автономної Карпатської України німецькі засоби масової інформації демонстрували дивовижну стриманість, або ж повну тишу. Тим часом американські засоби масової інформації продовжували далі за інерцією відтворювати старі штампи [4].

Наприклад, журналіст газети «Boston Traveller» Д'ю Мак Кензі у січні 1939 року писав: «... навесні Гітлер допоможе Україні постати в якості окремої держави інспіруючи зовні повстання українців проти радянського режиму, і при цьому поширить на неї свої впливи».

Американська та європейська громадськість могла лише здогадуватись про німецькі плани «переоблаштування» Центрально-Східної Європи та подальшої долі Карпатської України [4].

Український щоденник Північної Америки «Свобода» восени 1938 року з подивом для себе відзначав небачену актуалізацію українського питання в громадській думці за океаном: «Хто читав американську пресу останніми місяцями, той певно доглянув велике зацікавлення цієї преси українською справою. Про цю справу заговорили просто всі газети, навіть ті, що здавалось, давніше зарікалися про неї говорити... Писала преса не тому, що до писання її штовхали українці, але тому, що самі події висунули на порядок дня українську справу... Передовсім про українську справу почали писати як про німецьку інтригу...» [4].

Наприкінці лютого 1939 року кореспонденти «Свободи» звернули увагу читачів на дивний спокій в західних засобах масової інформації з приводу українського питання: «Щось притихло з українською справою, коли мати на увазі те, що ще не так давно не було одного дня, щоб американські газети не принесли якихось «новинок», пов'язаних з Великою Україною». Улітку 1939 року на сторінках цієї ж газети була надрукована розповідь Осипа Шинкаренка (записана за свіжими подіями у Відні). На жаль, про автора майже не залишилося біографічних даних. Відомо, що він був із Галичини. Як і сотні інших юнаків у 1938 році нелегально перейшов із Польщі на Закарпаття для вступу до Карпатської Січі.

У складі останньої був учасників боїв із чехословацькими військами у Хусті 13-14 березня 1939 року, а також боротьбі проти угорських військ.

Йшли роки. Історія час від часу коректувала наші відносини з далеким континентом. Адже в різні часи відносини України і США були також різні. Коли Україна входила до складу СРСР, історія знає періоди гонки озброєнь і «холодної війни». Сьогодні ми розглядали виражені елементи підтримки надпотужною державою світу спроби створення Карпатської України. І побачили в цьому не що інше, як прагнення країни-світового лідера сприяти розвиткові демократичних ініціатив у найвіддаленіших куточках світу.

На мій погляд, ці прагнення були відновлені під часу Майдану, коли десятки тисяч українців знову стали на захист демократії та демократичних цінностей, виступили за інтеграцію України в Європейську спільноту, підтримали прагнення вступу України до НАТО. Тоді США підтримали нас разом з провідними країнами Європи. І ця підтримка стосувалася не тільки коштів. Про нас, як про народ, який прагне свободи, знову заговорили провідні періодичні друковані та електронні засоби масової інформації країни, яка по праву вважається світовим лідером у багатьох напрямках. Іноземними кіно і фотомитцями було знято низку фільмів про події, що відбувалися в нас, організовано численні фотовиставки, які привернули увагу та викликали прагнення підтримати нас.

На щастя, доля цієї європейської ідеї, на відміну від ідеї створення Карпатської України, приреченою не була, вона поступово почала ставати реальністю. І в цьому визначальну роль відіграло саме висвітлення подій, що проходили в нашій державі, журналістами всіх країн світу. Наше прагнення будувати

вільну демократичну країну замовчаним не було. Натомість, воно було потужно підтриманим.

Переконалий, що спроба створення Карпатської України, була одним із провісників наших подальших кроків на шляху до розвитку та реалізації демократичних ініціатив. І якби в той час Карпатська Україна мала таку потужну підтримку світових країн-гігантів та їхньої преси, вона могла б відбутися як держава і змінити хід нашої та світової історії. Тому роль світового співтовариства і світових засобів масової інформації в підтримці демократичних починань — неоціненна.

1. В'ятрович В. Карпатська Україна та її армія. Унікальні фото. [Електронний ресурс]. *Історична правда*. Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2011/03/16/31888/>.
2. Коваль Р. Його подвиг забуто [Електронний ресурс]. *Націоналістичний портал*. 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://old.ukrnationalism.com/_articles/?action=viewArticle&articleId=856.
3. Мензелевський С. У боротьбі за «національну фільму», або Як українці знімали кіноопери в Америці [Електронний ресурс] *Українська правда*. 2017. Режим доступу до ресурсу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/05/23/224323/>.
4. Пагіря О. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну [Електронний ресурс]. *Історична правда*. 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/view_print/.
5. Пагіря О. «Американська «Свобода» про вбивства на перевалах [Електронний ресурс]. *Історична правда*. 2019. Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/20/152222/>.
6. Ставничий І. Політична, культурна та громадська діяльність Каленика Лисюка (1887—1967). Клівленд: «Новий шлях», 1967. 55 с.
7. Трагедія Карпатської України [Відеозапис] / реж. Василь Авраменко; Kobzar Film Corporation. США. Фільм вийшов на екрани 1 квітня 1940 р.

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ЮЛІАН РЕВАЙ – МІНІСТР КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Юліан Ревай був одним з найпопулярніших політичних діячів Карпатської України. Педагогічні здібності перепліталися з активною політичною діяльністю протягом усього міжвоєнного періоду. Юліана Ревая справедливо вважають одним з творців Карпато-Української держави [1].

Майбутній міністр Карпатської України народився 1899 р. в селі Мирча на Березнянщині. Початкову освіту здобув в школах Мирчі та Костьової Пастілі, після чого закінчив Ужгородську гімназію. У двадцятих роках Ю. Ревай організував у Мукачеві Соціал-демократичну партію. Через деякий час він став членом президії цієї партії, обирався депутатом чехословацького парламенту від соціал-демократів краю (1935-1938). Відомий зарубіжний дослідник П. Р. Магочій відзначав, що Ю. Ревай «був

членом парламентської групи, що вела з чехословацьким урядом переговори про автономію (1938), редактором політичної газети «До перемоги» (1935-1936) і заступником голови урядової секції «Русско-української Центральної народної ради» (1938)». До цього додамо, що Ю. Ревай був не тільки заступником, але й головою УЦНР. Протягом 20-30 років Ю. Ревай виконував обов'язки секретаря Педагогічного товариства, редагував газету «Учитель», працював шкільним інспектором. Навіть пізніше, коли політична робота забирає в нього багато часу, Ю. Ревай буде активним діячем освітнього руху в краї. Його перу належать праці «Русько-мадярська термінологія» (1923, у співавторстві), «Мадярсько-руський словарь» (1928, у співавторстві), «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936) та ін. [2].

5 липня 1938 р. Ю. Ревай виступив з промовою «Нема тої сили, яка б могла відобрати від наших дітей українські підручники». «Українці не бояться жодного плебісциту відносно мови, – говорив він, – але хай він буде переведений на підставі регулярних приписів, що мають моральну основу, допускають публічну контролю й знеможливають і чотириразову корекцію». Ю. Ревай відкинув твердження, що плебісцит у мовному питанні є демократичним: «в демократії, що правдиве, правильне, не рішає більшість, але наука й моральність». Про русофільські підручники він однозначно заявив, що «велика перемога Сабової граматики означає не лише повну моральну поразку, але прямо розгром русского табору й нечуване розз'єднання, бо є він розбитий на якихось шість під напрямків» [3].

Ю. Ревай одним із перших привітав вихід у світ першого номера газети «Нова свобода», яку редагував В. Гренджа-Донський – відомий закапатський письменник і громадсько-політичний діяч. «Справа щоденника, – писав Ю. Ревай, – є загальною справою нашого суспільства, не дивлячись на його партійно-політичний стаж. Наше відродження відповідно до сьогоденної доби в рамках демократичної республіки скорим темпом йде вперед. Народні маси освідомлюють, отже ми, що держимо руку на живчику нашого суспільного життя, не могли не бачити, що без щоденної преси нам більше не обійтись. Пускаємо в світ «Нову свободу» й тільки одне бажаємо щоденникові, щоб всі українці спільними силами підтримували його» [4].

9 липня 1938 р. Ю. Ревай одержав від прем'єр-міністра Чехословаччини М. Годжі запрошення на обговорення справи відносно автономії. Зустріч відбулася 14 липня. М. Годжа висловив бажання, щоб у справі автономії представники політичних партій порозумілися і діяли спільно. На думку чехословацького прем'єра, «опозиційні партії мають прилучитися до їхньої акції». 27 липня М. Годжа заявив Ю. Реваю і Л. Бачинському, що вибори до Союму можуть відбутися вже цього року (1938-Авт.)». Переговори між представниками українського напряму в краї і урядом Чехословаччини тривали аж до жовтня 1938 р. Відомо, що чергова зустріч між М. Годжею і Ю. Реваєм відбулася в Празі 5 жовтня 1938 р.

Юліан Ревай знаходився в курсі всіх політичних подій того часу. 20 жовтня 1938 р. він дав інтерв'ю німецьким журналістам, у якому відзначив: «Уповноваження влади Підкарпаття є однакове з уповноваженням влади Словаччини. Найголовнішим нашим завданням є впорядкування границі з Мадярщиною, яке тепер проводиться. Вірю, що знайдемо розв'язку, яка буде відповідати інтересам Підкарпаття й Мадярщини. Мадярщина стоїть на принципі самовизнання й влада Підкарпаття в границях можливості хоче це задоволити. Але мадярська влада мусить взяти під увагу географічні відносини й комунікаційну сітку» [5]. Однак пізніші події довели, що долю кордонів вирішував не уряд Карпатської України, а «сильні світу цього». Оптимістично Ю. Ревай був налаштований під час зустрічі з редактором Німецького Інформаційного Бюро Карлом Арію і кореспондентом «Націонал Цайтунг» Г. Меркеном (23 жовтня 1938 р.) [6].

Уряд гортистської Угорщини вів антиукраїнську та античеську пропаганду, агітацію з приводу проведення плебісциту, заслав банди терористів на територію краю. 26 жовтня 1938 р. Ю. Ревай був присутній на засіданні УЦНР, де підтримав її членів виступити проти плебісциту, відстоював принципи федерації народів у Чехословацькій державі. Засудив він також необґрунтовану угорську пропаганду. Даючи інтерв'ю представникові Німецького Інформаційного Бюро, Ю. Ревай відзначив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичної переконаності чи релігійної приналежності – є рівні перед законом» [7].

1 грудня 1938 р. М. Годжа і генерал Я. Сирови повідомляли Ревая: «Пане после Ревай, прийнявши демісію цілої чехословацької влади, звільняю Вас з уряду міністра Підкарпатської Русі... Іменую Вас членом влади Підкарпатської Русі» [8]. У часи автономії Ревай став міністром торгівлі і громадських робіт в кабінетах А. Бродія і А. Волошина, був автором законопроекту про автономію краю, представляв автономний край на переговорах про економічне співробітництво з Німеччиною, був обраний послом Союму, призначений прем'єр-міністром і міністром закордонних справ останнього уряду.

Ю. Ревай мав величезний авторитет в народі. «Розглянеться по присутніх, – повідомляла «Нова свобода» про виступ Ю. Ревая на з'їзді «Учительської Громади», – Зору його не видно, але блищать скла окулярів. Буря оплесків. Говорить залізною логікою. Здається, немає людини, яка б його висновки змогла заперечити. Притім ясний й одвертий, та щирий, імponує. Навіть єпископ Олександр очевидно задоволений його логічними виборами». Його всюди радо зустрічали, уважно слухали. 24 жовтня 1938 р. Ю. Ревай повертався з Солотвина, де відвідав копальні, й зупинився у Вонігові, «де на вістку, що їде перший український міністр, зібралось буквально ціле село, старі й молоді, діти і дорослі, які уладили міністрові бурхливі овації» [9].

Українська преса Східної Галичини теж високо оцінила Ю. Ревая. Львівський часопис «Новий час» 10 жовтня 1938 р. констатував: «Приявність у складі цього уряду загальновідомих постатей – активних українських діячів-політиків: о. Августина Волошина й посла до празького сойму Юлія Ревая – для нас найкраща запорука, що керма подій і життя буде в надійних і досвідчених руках» [10]. «Міністри о. Волошин та Ю. Ревай, – повідомляла львівська газета «Діло» [11], – державні й випробувані українські діячі, які не потребують національної легітимації».

Після поразки визвольних змагань Ю. Ревай, разом з деякими членами уряду Карпатської України, емігрував за кордон. Деякий час проживав у Словаччині. У липні 1939 р. брав участь у переговорах з Проводом Українських Націоналістів (Венеція), на яких було прийнято документ про співпрацю. У 1945 р. емігрував до Німеччини, а в 1948 р. до США, де став директором кредитного товариства, начальником канцелярії Українського конгресового комітету, директором Українського інституту і Карпатського дослідного центру, який сьогодні носить його ім'я. Юліан Ревай помер у 1979 р.

Із вищесказаного видно, що Юліан Ревай вніс вагомий вклад у розбудову Карпато-Української незалежної держави, очолюючи найвідповідальніші напрямки діяльності в її уряді. Прийшов час написати фундаментальну біографію цього видатного політика, педагога і громадського діяча краю.

1. Федака С. Юліан Ревай (1899-1979). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Т. 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії.* Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 324.
2. Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018.
3. Нова свобода. 1938. 5 лист.
4. Там само.
5. Там само. 20 жов.
6. Там само. 23 жов.
7. Там само.
8. Там само. 1 груд.
9. Там само. 24 жов.
10. Новий час. 1938. 10 жов.
11. Діло. 1938. 11 жов.

Микола Вегеш, Володимир Гирия

ФЕДІР РЕВАЙ – ГОЛОВА УНО

Серед політичних діячів Карпатської України своїми радикальними поглядами відзначався Федір Ревай – рідний брат міністра внутрішніх справ Юліана Ревая. Протягом 1938-1939 рр. він обіймав відповідальні посади голови Української Народної Ради, Українського Національного

Об'єднання (УНО), був обраний послом до Союму Карпатської України – першого в краї обраного всім народом парламенту [1]. Наш нарис охоплює тільки період кінця 30-х років, і ґрунтується на виступах і статтях Ф. Ревая, а також на свідченнях його соратників. Відразу відзначимо, що постать Ф. Ревая неоднозначно оцінювалася його соратниками...

Найповніша характеристика Ф. Ревая, яка існує на сьогоднішній день, належить відомому закарпатському письменникові В. Гренджі-Донському. У серії публікацій «Наші кандидати» В. Гренджа-Донський писав: «Один із найталановитіших наших політиків є Федір Ревай, теперішній провідник УНО. Правдивий «народний трибун». Він вже зараз після перевороту вибивається на перше місце. Хоч є в душі палким націоналістом, вступає в ряди соціал-демократів, бо – крім партії о. дир. Волошина, у цій єдиній партії можна щось за українство зробити. Стає послом до краєвого заступництва. Ввесь час провадить у партії величезну боротьбу з чехізаторами. У краєвому заступництві він був майже єдиним обранцем наших національно-культурних справ. Вороги найкраще хотіли б нас задавити, – розділюють субсидії наліво й направо, субвенціями підтримують різні ворожі товариства, навіть малярський театр, підплачують продажно москвофільську та малярську пресу..., а коли треба дати «Просвіті» чи іншому нашому товариству справді на культурну діяльність, то на те грошей нема... Як щось вдалося видерти, то це була заслуга посла Федора Ревая, що підтоптав ноги, поки виходив нашим культурним інституціям якусь допомогу. В ті часи він був добродієм наших установ.

Рухливий і меткий з надзвичайним темпераментом. Мало політичних зборів, де б він не виступав. Знаменитий промовець, його слова молотом ударяють, сиплються громами і з ним не можна і не виплатиться конкурувати – всіх перелічить і хоч би скільки промовців виступало, найбільші успіхи завжди він несе. Він є майстер у тому, як треба масу захопити і широка аудиторія найбільше йому б'є браво. Не диво отже, що тепер, коли треба було назначити енергійного провідника Українського Національного Об'єднання, вибір упав на нього і він став вождем партії вповні заслужено» [2].

З таким твердженням не погоджується Вікентій Шандор, який у 1939 р. виконував обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі: «Життя показало, що призначення Федора Ревая головою УНО... було помилковим. Федір був активний громадський діяч, але на таку провідну роль ні своїм темпераментом, ні знанням не годився... Поведінка Федора Ревая як голови УНО А. Волошину спричиняла чимало турбот і клопотів як удома, так і в Празі...» [3].

На думку В. Шандора, Ф. Ревай несе відповідальність за конфронтацію українсько-чеських відносин, втручання у справи Карпатської Січі тощо. «Для уряду в Хусті і для мене в Празі, – писав В. Шандор, – ситуація була тим тяжча й гірша, що ці войовничі протичеські гасла виходили від людей та інституцій дуже тісно пов'язаних з життям молодій держави. Наприклад, заклик «Бийте чехів мотиками, вилами», проголоше-

ний Федором Реваєм, головою УНО в Хусті, настрашив чехів. Ми мусіли бути обережними в загальнонаціональних протестах та вічевих проявах. Так нам диктувала наша державна мудрість, а ми її завжди слухали. Ми мали право й підставу протестувати, але не в такій різкій формі та не з такими політичними гаслами, що підривали цілісність федерації. Наслідки скоро виявились...» [4]. Із закликом до боротьби з чехами Ф. Ревай виступив на сторінках газети «Нова свобода» 9 березня 1939 р. Вона закінчилася словами: «Очікуємо, що порозумнішають чеські політичні мегаломани-імперіалісти, або доведуть нас до того, що скажемо собі: все одно, чи чеська, чи польська, чи мадярська неволя для нас, але зневаги терпіти не будемо» [5].

Останнім часом все більше з'являється доказів того, що в лютому-березні 1939 р. радикали Карпатської Січі та ОУН готували змову проти уряду, очолюваного А. Волошином. Про це пишуть Й. Сарвадій, В. Бірчак, С. Сабол (Зореслав), М. Бандусяк та ряд інших активних діячів того часу. Усі вони називають серед ініціаторів змови також Ф. Ревая. У своїх мемуарах В. Шандор наводить розмову Ф. Ревая і С. Папа-Пугача в 1939 р. у концтаборі Вор'юлопош: «Одного разу Ф. Ревай підійшов до мене і якось зненацька запитав: «– Скажи, Степане, як це було з планом команди Січі, щоб повалити уряд д-ра Волошина? Я витріщив очі на нього і кажу йому: – Пане редакторе, про це я перший раз чую. – А я скажу тобі ще й місце цієї змови. Це не було у домівці Січі, її Головної команди, але в одній із кімнат Січової гостиниці. – Нічого подібного я не чув і не знаю» [6].

Усі ці факти свідчать про надзвичайну радикальність Ф. Ревая, яка принесла не стільки користь, як біду національно-визвольним змаганням закарпатських українців. Однак цей недолік був характерний не тільки для одного Ф. Ревая. «Вождівською» хворобою хворіли С. Росоха, І. Роман, І. Рогач, А. Ворон та десятки інших. Деякі з них, вже перебуваючи в еміграції, щиро зізналися в цьому, деякі, навпаки, замовчували. Сучасний український дослідник О. Пагіря, який ґрунтовно вивчав події 13-14 березня 1939 р. в Карпатській Україні, підсумував: «Окремого вивчення потребує роль Льва Прхали у цих подіях, зважаючи на контакти останнього з польською розвідкою ще з першої половини 1930-х рр. Деякі джерела стверджують про існування певної взаємодії між чеським генералом та угорською і польською сторонами під час подій 13-14 березня 1939 р. у Хусті, що відбувалася за посередництвом подвійного агента Василя Татинця. На користь цієї гіпотези, зокрема, говорить дивний збіг нападу чехословацьких військ на командні центри Карпатської Січі в Хусті із початком вторгнення угорської армії в Карпатську Україну. Ці дві події відбулися в один час – о 6 год. ранку 14 березня 1939 р. Чи не була проведена Прхалою «зачистка» в Хусті спрямована на знекровлення сил Карпатської Січі перед обличчям угорського наступу? Як показали наступні події, обидві сторони (чехословацьке та угорське командування) виявилися схильними до певних домовленостей між собою, зокрема щодо модальностей евакуації чехословацьких військ із території Підкарпатської Русі й у ставленні

до українського питання обидві сторони стояли практично на однакових, ворожих позиціях» [7].

Ф. Ревай був щирим патріотом краю, який все робив для того, щоб Карпатська Україна була незалежною. 4 жовтня 1938 р. газета «Нова свобода» опублікувала його статтю «Що діється», у якій голова Української Народної Ради відзначав: «Треба... зорієнтуватись і заздалегідь протиставитись небезпеці і приготувати оборону. Перед таким завданням стоїть український народ на Підкарпатті, на якого територію зголошують імперіалістичні зазіхання сусіди з півдня і півночі. Ті зазіхання є звичайно посяганням на чуже добро без ніякого і найменшого національного чи господарського обґрунтування. ...В сьогоднішній завірюсі, у якій відновлюється сусідський вовчий голод на нашу територію, наш провід стоїть перед великим завданням знайти як найліпшу і найдоцільнішу дорогу для нашого майбуття» [8]. На жаль, провід УНО такої дороги не знайшов.

Ідея захисту кордонів краю прослідковується в статті Ф. Ревая «Які границі?». «В сьогоднішніх напружених, нервових часах стоїть перед нами найважливіша проблема: як будуть унормовані границі нашої Підкарпатської Федеративної Держави з Мадярщиною... Мусимо зробити всі зусилля, щоб переконати влади чотирьох великих держав, що аргументи мадярської влади не видержать абсолютно критики й об'єктивності щодо національного населення низини Підкарпаття, бо це населення не являється мадярським, тільки змадяризованим. Далі мусимо переконати тих, які рішають про нашу долю, про дуже важливий господарський факт, а саме, що Підкарпатська Русь є відказана на свою низину вже з тої причини, що туди веде головна комунікаційна лінія ...Не віримо, щоб до цього дійшло, але будьмо приготівані і на той випадок» [9].

Ф. Ревай рішуче засудив антиукраїнську діяльність проугорської «п'ятої колони» в краї і угорських терористів. «Ось у моїх руках лютючки, – говорив він на засіданні Української Народної Ради 16 жовтня 1938р., – які видали панове з противного табору. Супроти нас наші рускіє обіцяли толеранцію, а тепер наше населення називають українськими бандитами. Ці панове не мають місця на нашій землі! Ось учора попросили ми нашого героя в Дубриничах, Андрія Ригана, якого вбила мадярська банда... Ми хотіли сьогодні запротестувати перед цілим світом проти мадярської пропаганди, але ці пани, замість того, щоб з нами разом маніфестувати проти мадярні, видають проти нас лютючки» [10].

Ф. Ревай від імені Української Народної Ради підписав маніфест «Громадяни і громадянки!, який завершувався словами: «Давня наша мрія: створення своєї держави, де панами були б ми самі на своїй землі, здійснюється. Старі часи гніту і неправди минули і не сміють ніколи повернути!» [11]. 27 жовтня 1938 р. Ф. Ревай привітав А. Волошина з призначенням його прем'єр-міністром: «Наше громадянс-

тво доказало, що воно дисципліноване й воно стоїть і стоятиме завжди при Вас. Пане прем'єр, ми присягаємо на вірність своїй українській владі. Ми маємо довір'я до своїх провідників, бо знаємо, що вони підуть завжди з народом...» [12]. Виступ Ф. Ревая супроводжувався бурхливими оваціями і скандуванням: «Так є!», «Підкарпаття не дамо!» тощо.

Патріотизм Федора Ревая підняв його авторитет серед широких верств українського народу Закарпаття. 24 січня 1939 р. було сформовано Провід УНО, який очолив Ф. Ревай. 26 січня «Нова свобода» стала офіційним органом УНО, редактором призначили В. Гренджу-Донського. У результаті виборів до Сойму Карпатської України Ф. Ревая було обрано послом першого українського парламенту. 15 березня 1939 р. його обрано першим заступником голови Сойму. Однак, коли Сойм приймав великої історичної ваги рішення, угорські війська вже перейшли кордон Карпатської України. Подолавши опір карпатських січовиків, гортисти встановили на території краю жорстокий окупаційний режим.

Після окупації Карпатської України угорськими військами Федір Ревай був заарештований. Цей етап в житті відомого діяча Карпатської України ґрунтовно дослідив Омелян Довганич: «Перебування в ув'язненні розпочалося з Тячівської тюрми... Звідси його перевели в табір с. Крива Хустського району, а потім у Варюлопош... Повернувшись до Хуста Ф. І. Ревай тут жив і працював, але політичною діяльністю не займався. Після визволення Закарпаття у грудні 1944 р. Ф. І. Ревая арештувала радянська контррозвідка «СМЕРШ» і без суду відправила в табір м. Єнакієво Донецької області, де він у 1945 р. помер» [13]. Олексій Корсун вважає, що Федір Ревай військовим трибуналом 4-го Українського фронту 25 січня 1945 р. був засуджений до страти [14].

1. Довганич О. Д. В тенетах «Смершу». Репресовані діячі Карпатської України: статті і нариси. Ужгород, 2002. 60 с.
2. Гренджа-Донський В. Федір Ревай. Твори. Т. IX. Вашингтон, 1989. С. 218.
3. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. С. 270.
4. Там само. С. 218-219.
5. Нова свобода. 1939. 9 берез.
6. Шандор В. Названа праця. С. 304.
7. Пагіря О. Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 34-35.
8. Нова свобода. 1938. 4 жов.
9. Там само. 19 жов.
10. Там само. 20 жов.
11. Там само. 22 жов.
12. Там само. 27 жов.
13. Довганич О. Федір Ревай (1890-1945). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії*. У двох томах. Т. 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 324.
14. Там само.

ЗАКОНОТВОРЕЦЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ МИХАЙЛО БРАЩАЙКО

Августин Штефан, Степан Ключурак, Микола Долинай, Степан Росоха, Михайло і Юлій Бращайки... Вони оточували Августина Волошина. Серед них було чимало талановитих і здібних організаторів, готових повністю віддати себе служінню своїй державі. Кожний з них заслуговує на окреме дослідження. У зв'язку з 60-ю річницею Карпатської України істориками приділялася особлива увага нашому президентові і, на жаль, так трапилось, що ті, без кого А. Волошин не міг би повноцінно діяти, залишились поза увагою. У цьому відношенні приємний випадок становила, хіба-що, міжнародна наукова конференція «Карпатська Україна: національне відродження, політичний розвиток, персоналії», проведена спільно Ужгородським державним університетом і Крайовим товариством «Просвіта». Не відбулося радикальних змін і сьогодні, коли ми відзначаємо 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України.

У центрі нашого дослідження буде постать Михайла Бращайка (Якщо Михайло і Юлій брали активну участь у політичному житті, то їх брат Антон – лікар за фахом, був далеким від політики, хоча і симпатизував українським національно-визвольним змаганням). Цей невеличкий нарис не можна вважати його біографією. У ньому робиться спроба змалювати політичний портрет Михайла Бращайка – людини неординарної і цікавої.

У 1918 р. Австро-Угорська монархія розпалася і на її руїнах виник цілий ряд незалежних держав. А яка доля чекала наш край? На нього впливали щойно створена Чехословаччина, Угорщина й Румунія, а певні спроби робила також Західно-Українська Народна Республіка. Тож яким бачив своє майбутнє народ, котрий з давніх-давен жив на цій землі? Саме в цей час Михайло Бращайко показав себе як політичний діяч, що виступав за єдину і неподільну Україну.

21 січня 1919 р. в Хусті відбувся Всенародний конгрес українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Бращайка своїм головою. Це був досить представницький форум, на якому були присутні 420 делегатів від 420 тисяч населення. Роботу конгресу детально описав у своїх спогадах Юліан Химинець: «Голова зборів, д-р. Михайло Бращайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Мадярщини? Чи, може, до Чехо-Словаччини? Чи до України? – До України! До України! – закричали делегати». Може виникнути закономірне питання: «А до якої України?» Трудящі Закарпаття не мали чіткого уявлення, що ж являла собою політична обстановка на Україні в той час. Для багатьох з них Україна була державою, де жили їх брати по крові, а столицею якої з давніх часів був Київ. Насправді політична ситуація була тоді надзвичайно складною і нестабільною. Радянська влада встановилася тільки в Харкові, а що сто-

сується, наприклад, Києва, то вона переходила там і до Центральної Ради, П. Скоропадського, Директорії...[1].

Але вернімося знову до книги Юліана Химинця: «Потім Михайло Брацайко говорив: Ясно, що збори бажають злуку Угорської Русі з Українською державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшості народу, прошу, щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова. – Голосіться до слова, – кричали делегати, – ми вас вислухаємо чесно й без гніву. У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацайко: Однозгідна воля всенародних зборів: З'єднати Угорську Русь з Соборною Україною. Слава! Слава! Слава! – вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати «Вже воскресла Україна, і Слава, і Воля...».

Сформували делегацію для ознайомлення з рішеннями конгресу української влади в Станіславі. Тут історики спільної думки не притримуються. І. Мельникова пише, що «на зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Київ і передати рішення про возз'єднання Закарпаття з рештою України... Однак як тільки делегація дійшла до Станіслава, як їй перегородили шлях петлюрівці і білополяки». І. Мельникова так і не з'ясувала, чи знали в Станіславі про хустське рішення. Іван Король притримується протилежної думки: «...уже в 1918 році делегація закарпатських селян (і не тільки селян – Авт.) побувала в Станіславі і вела переговори про возз'єднання краю з УНР» [2].

У нашій наявності надзвичайно цікавий документ – Універсал Директорії Української Народної Республіки від 22 січня 1919 р. про возз'єднання всіх українських земель в одній державі. У ньому однозначно підкреслюється, що «однині воєдино зливаються одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися вікові мрії, якими жили й умирали кращі сини України...». Універсал був прийнятий, але возз'єднання не відбулося. Чому? Різко змінилась міжнародна обстановка як на Закарпатті, так і в Україні. Однак це тема окремого дослідження.

8 травня 1919 р. в Ужгороді об'єдналися три закарпатські ради в одну Центральну Руську Раду, яку очолили Михайло Брацайко і Августин Волошин. Як пише польський історик П. Журавський-Граєвський «рада однодумно підтримала рішення та схвалила план Жатковича...». План полягав у тому, що Підкарпатська Русь ставала складовою частиною Чехословаччини. Таким чином, орієнтація М. Брацайка на УНР змінюється на Чехословаччину. Чи можна його назвати авантюристом? Це було б невірно. У тих умовах, коли возз'єднання з Великою Україною стало неможливим, приєднання до Чехословаччини було найкращим виходом. Тим більше, що як показав час, населення Закарпаття добилося певного культурного зростання в 20-30-х роках.

Отже, в 1918-1919 рр. М. Брацайко показав себе як політик, який доклав чимало зусиль для возз'єднання нашого краю з Україною, проте

ця спроба тоді завершилася невдало... Але зерно надії в людській душі було посіяно, зросло в часі...

Перебування Закарпаття в складі Чехословаччини в радянській історичній науці оцінювалося неоднозначно. Сьогодні ситуація суттєво змінилася. Переважна більшість дослідників, фахівців з історії Чехословаччини, розцінюють цей факт як позитивне явище. Хоча не можна відкинути і те, що наш край залишився фактично сировинним додатком Чехословаччини. Будучи юристом за фахом, М. Брацайко не обмежувався виключно юриспруденцією. Він багато зробив як публіцист, як борець за пропаганду української культури. Уважаємо, що це тема окремого дослідження. Дозволимо собі навести тільки деякі факти. У 1931 р. М. Брацайко написав змістовну статтю «Тарас Шевченко», у якій доводив, що «Україну без Шевченка, Шавченка без України не уявити собі... Слово «Україна» найдемо майже на кожній сторінці «Кобзаря». Але він є однозначно поетом всеслов'янським. Не лише для українського народу давав він гасла і заповіді, але і для слов'ян, а також для цілого чоловічого роду» [3].

Михайлом Брацайком була високо оцінена діяльність першого на Закарпатті театру. У статті «Руський театр» він писав, що «під впливом театру і при його помочі повстали театральні кружки од Попрада аж до Тиси і в них молодіж, а також і старша свідома інтелігенція підтримує і поширює національну культуру та національну свідомість і любов до свого народу та до свого мистецтва».

Як проявив себе Михайло Брацайко як політик у цей період? Якими були його відносини з комуністами Закарпаття? Відносини були надзвичайно напруженими, особливо тоді, коли проходила передвиборна кампанія. Так, наприклад, у комуністичній передвиборній листівці, виданій в 1935 р., говорилося: «Долу з пузатими попами! Ані одного голосу на Волошина і Брацайка! Геть з українськими фашистами! Геть з чорною реакцією! Не сміється найти такого українського трудящого, який дав би свій голос на кандидатку ч.5! Хай живе Радянська Україна! ...Всі голосуйте лише на комуністичну кандидатку ч.4!»). Безперечно, така обопільна боротьба не приносила користі ні одним, ні іншим. У тих умовах більше користі приносила б спільна робота, хоча б на культурній ниві. Тим паче, що наприкінці почали між собою співпрацювати волошинська «Просвіта» і Закарпатський крайком КПЧ.

Останнім часом вже багато написано про Карпатську Україну. Ми спробуємо показати, яку роль відіграв М. Брацайко в цих історичних для закарпатців подіях. Напередодні виборів до Союму Карпатської України бурхливо обговорювалося питання чи можуть, наприклад, два брати висуватися кандидатами до українського парламенту. Виняток було зроблено для Михайла і Юлія Брацайків. Таку винятковість пояснив у своїй книзі «Союм Карпатської України» Степан Росоха: «Опісля ішло про те, чи можуть кандидувати евентуально два брати, чи тільки один, щоб уможливити заступництво в Союмі іншим заслуженим людям. Конкретно йшло про братів Брацайків. Проти них не мав ніхто, бо і не міг мати.

Оба вони високо заслужені ветерани українського національного відродження на Закарпатті, які від самого початку стояли на українському національному ґрунті і на ґрунті соборності українського народу. Ціле своє життя зводили важкий бій за українське обличчя Закарпаття, не будучи при тім кон'юнктуристами і не міняючи своїх політичних поглядів і переконань».

Михайло Бращайко, як і його брат, стали послами Сойму. Як досвідченому юристу, М. Бращайку було довірено написати проект закону (частина 1), який був прийнятий 15 березня 1939 р. Соймом, причому прийнятий одногосно. Це був закон про назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Згідно з ним Карпатська Україна оголошувалася незалежною державою. На другому засіданні М. Бращайко виступив з невеликим, але надзвичайно емоційним словом. Зокрема, він сказав: «По тисячолітній неволі наша Земля стала вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути Українською. І коли б навіть нашої молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди Український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого народу» [4].

Після окупації Закарпаття фашистською Угорщиною, під час якої встановився жорстокий режим, М. Бращайко відійшов від політики, хоча погляди свої не змінив. Він був прихильником єдиної і неподільної України [5]. Можливо, саме тому він не виступив проти вступу радянських військ на територію Закарпаття, не назвав цей акт агресією. І теж можливо, що саме це врятувало його від тої біди, яка випала на долю Августина Волошина та багатьох його соратників.

1. Дет. див.: Вегеш М., Токар М. Подих свободи золотої Гуцулії. *Степан Ключурак. Гуцульська республіка (1918-1919)*. До 100-річчя проголошення Гуцульської республіки в серці Українських Карпат. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018. С. 5-27.
2. Дет. див.: Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018. С. 12-36.
3. Бращайко Михайло. Тарас Шевченко. *Свобода*. 1931.
4. Росоха С. Сойм Карпатської України. Вінніпег, 1949; його ж: Спомини: події та люди на моєму життєвому шляху. Торонто – Ужгород: «Мистецька лінія», 2001.
5. Дет. див.: Федака С. Михайло Бращайко (1883-1969). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії*. У двох томах. Т. 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 324.

ПРИКОРДОННИК ВАСИЛЬ ПОПИК – ЗАХИСНИК КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

У кожної людини своя доля і кожен по життю несе свій хрест. Хтось залишає на довгі роки по собі добрий слід у людській пам'яті, а хтось по смерті йде в небуття. На життєвому шляху цього чоловіка було набагато більше темного, ніж світлого, але важкі випробування не згубили в ньому головне, що дав нам Творець – людське єство. Напевне, саме тому і живе про нього добра пам'ять серед людей, а найкращою подякою від нащадків і буде дана публікація.

13 березня 1911 у селі Суха в багатодітній родині сільського дяка Попика Василя та Гецько Ганни народилася восьма дитина – хлопчик, якого нарекли Васильком. Початкову освіту отримав удома, бо батько був, як на той час, доволі грамотною людиною. Але щоб мати офіційний документ, то заочно вчився у народній школі села Іршава. Сім'я жила скромно і, щоб прогодувати родину, усі працювали. Василь, маючи 15 років від роду, уже у 1926 році наймається працівником у фірму «Акціонерний Господарський Промисел деревообробної спілки» у с. Довге. Спочатку працював, як лісний дозорець, потім приймальником дерева, а пізніше писарем-рахівником [І. 1. Арк.1.].

1 жовтня 1931 року призваний на дійсну строкову службу до чехословацького війська [І. 2. Ст.1.]. Тут, за допомогою Чехословацького Червоного Хреста, заочно закінчує 4 класи державної школи в Іршаві (1934 р.) та горожанську школу в Хусті (1935 р.). Відомо, що на 1935 рік служив у 9 роті т. зв. «Румунського» 45 піхотного полку, який дислокувався у м. Хуст [І.3. Арк.1.]. Отримавши відповідну освіту, у званні чотаря в 1937 р. переводиться до прикордонної фінансової школи м. Ужгорода, по закінченні якої направляється на охорону кордонів Чехословацької республіки. Свою службу розпочав у прикордонному загоні, що дислокувався у селі Чома Берегівського району. Тут бере активну участь у боях проти угорських терористів, зокрема 21 травня 1938 року організував захист ділянки кордону під час нападу угорських найманців. Також 4 жовтня 1938 року вміло керував прикордонним патрулем при спробі збройної терористичної атаки, зумівши відбити напад без єдиної втрати зі свого боку, чим заслужив повагу серед товаришів по службі і місцевого населення [І. 5. Арк. 1.]. Відомо, що брав участь у боях на Шаланецькій горі (біля с. Шаланки Виноградівського району) та лісах Берегівщини під час ліквідації диверсійного загону. Саме тоді було знищено 17 терористів та угорських вояків [І. 1. Арк. 1].

У результаті Віденського арбітражу і переділу території Підкарпатської Русі невеличке українське село Шаркадь (теп. Горбок), що на Іршавщині, стає прикордонним селом, оскільки кордон пройшов всього за 350 метрів від крайніх хат. 8 листопада 1938 року сюди переводиться чехословацький загін фінансів (STOS), командиром якого був поручик Трчка. Вони зайняли будинок школи, а навчання проводилося на околиці, за селом.

Між прикордонниками та місцевими жителями склалися добрі товариські стосунки. Загін січовиків, який очолював учитель місцевої школи, уродженець Східної України Гриць Руденко, активно співпрацював із прикордонниками і допомагав патрулювати місцевість [II. 1. Ст. 36]. У вільний від служби час вони часто зустрічалися, співали українських пісень. Василь Попик пізніше тепло згадував про них і називав «приятелями»¹.

15 березня 1939 року, о 6 годині ранку, угорські солдати почали атаку на прикордонників. Але ті були попереджені заздалегідь і приготувалися до відсічі. Замасковані біля крайніх хат кулеметні позиції підпустили ворогів на коротку відстань і відкрили прицільний вогонь на знищення. До них долучилися інші бійці загону та січовики, і за короткий час вороги відступили. Бій тривав всього одну годину, але результати були вражаючими – нападники втратили 9 убитих, 18 поранених та 11 полонених. Зі сторони оборонців ніяких втрат не було. Після бою січовики разом із селянами допомогли зібрати зброю, позносити вбитих та поранених. До Іршави відправили два вози трофейної зброї та полонених, яких переправили до Хуста [II. 1. Ст. 37]. Маючи інформацію, що чехословацьке військо спішно покидає територію Карпатської України, командир прикордонного загону наказав готуватися до евакуації і після обіду вся група, не чекаючи повторного наступу, покинула село. В Іршаві вони об'єдналися із прикордонним загonom STOS «Лалово» і через Сільце відбули до Хуста [II. 2. Ст. 46].

Уже в Іршаві командир відпустив додому місцевих прикордонників і Василь Попик з невеличким загonom чехословацьких солдат 17 березня добрався до Довгого. У селі місцеві мадярони та євреї, чекаючи на прихід угорського війська, вивісили на церкві та державному маєтку угорські прапори. Попик наказує їх зірвати та знищити [I. 1. ст. 1]. Уже вдома, чекаючи на можливий обшук, Василь вирішує піти до сільської школи і там, у класному приміщенні, таємно, нікому нічого не кажучи, ховає свій карабін.

Через тиждень, напередодні Великодня, Попика та іншого прикордонника з Лукова Повха Антона заарештовують і відправляють до іршавської в'язниці, де піддають тортурам. Але вони відрікалися від усіх звинувачень, твердячи, що участі в бою не брали і всю вину звалювали на чехів. Намагаючись доказати їхню вину, другого дня після Великодня їх повезли до Шаркаді, де в місцевій школі провели очну ставку. Завдячуючи вчителю Варфоломію Гаджезі та місцевим жителям, які заступилися за ув'язнених, слідство не змогло доказати їх вину і арештованих випустили на волю.

21 квітня у помешканні Василя Попика троє жандармів роблять обшук, а самого господаря знову заарештовують і відправляють до в'язниці у Дебрецені. Закінчилося все тим, що не маючи проти Попика ніяких доказів і, враховуючи його досвід роботи та добру, як на той час освіту, Василеві після численних перевірок запропонували працювати угорським службовцем. Не маючи іншого вибору, він дає згоду і 30 грудня 1941 року призначається угорським фінансом та

¹ Спогади Попик М.В., 1954 р.н., жителя с. Суха, 186. Записано 02. 2009 р.

направляється на службу до міста Гойдубесерменю (околиця Дебрецена). Але невдовзі історія зі схованим карабіном отримала неприємне продовження. Якось угорський жандарм, будучи по справах у школі, зайшов до класного приміщення. Тут випадково заглянув у нішу в стіні, де і знайшов зброю. Негайно заарештували директора школи, але він, і справді не знаючи про сховану гвинтівку, все заперечував. Маючи підозру, що цей карабін міг належати колишньому чеському прикордоннику Попику, жандарми арештовують його брата Юрія, стару матір та дружину Анну. Усіх піддають тортурам, але так нічого і не добившись і не отримавши доказів, відпускають. Попика також заарештовують і відправляють до будапештської в'язниці, де він попадає під військовий трибунал. Але органи слідства нічого доказати не змогли і його повертають на попереднє місце роботи, де він знаходиться під постійним таємним наглядом². Перебуваючи на угорській службі, Василь Попик залишається чесною і порядною людиною. Житель с. Суха, нині покійний Роман Юрій, пригадував, що його та ще декількох молодих хлопців угорці вивезли на примусові роботи. У місті Гойдубесерменю вони випадково зустріли Василя Попика і, коли той довідався, куди їх везуть, виклопотав для них якусь довідку та відправив назад додому.³

З наближенням фронту Попик тікає додому і переховується аж до приходу червоної армії. Коли село було визволене від угорців, Василь, радіючи, що нарешті прийшла своя українська влада, вивішує на церкві жовто-блакитний прапор. Нотаріус із Кушниці довідавшись, що у Сухій Попик вивісив український прапор, негайно прибуває у село і наказує Василеві його зняти. А потім уже по-дружньому тихцем розповів, яку «свою українську владу» принесли за Карпати визволителі.

3 листопада 1944 р. наказом командуючого 4-м Українським фронтом генералом Петровим утворено чехословацьку прикордонну службу. 15 грудня 1944 р. Попика приймають до цієї структури і, враховуючи його знання та досвід, призначають командиром загону у с. Петрово [І. 5. Арк.1], а у вересні 1945 р. переводять у селище Рейценгейм Окрес гора Святого Севастіана у Судетах, де прослужив до 10 січня 1946 року. Після демобілізується і, як репатріант, повертається додому [І. 6. Арк.1].

1 березня 1946 р. прийнятий на службу в Іршавський райфінвідділ на посаду дільничного інспектора та ревізора. Здавалося б життя знову налагоджується. Але на Василя чекали нові випробування. Уночі, з 8 на 9 вересня 1947 р., на будинок, у якому мешкав Попик з сім'єю, зробили напад 14 бандитів із т. зв. банди Пилипа. Весь одяг, харчі та 8 тис. рублів, які зібрав від людей і тимчасово тримав у себе, було забрано. Крім цього, нападники спалили дерев'яний хлів [І. 2. Ст. 1-2].

11 листопада 1948 р. на підставі фальшивих звинувачень Попик був заарештований радянськими органами і після короткого суду, на підставі ст. 58 П ч. КК УРСР засуджений на 8 років примусових робіт з конфіскацією майна та на 3 роки з поразкою у правах. У судовому вироку записано, що підсудний, бу-

² Спогади Сабадоша І.В., 1926 р.н., жителя с. Приборжавського, вул. Центральна, 149. Записано 08.2008 року.

³ Спогади Попик М.В., 1954 р.н., жителя с. Суха, 186. Записано 02. 2009 р.

дучи інспектором окружного фінансового відділу, злісно ухилявся від держпоставок і заборгував державі 25 кг. м'яса та 120 літрів молока. Крім того, його маєток (тобто господарство) є досить заможним і відноситься до куркульських дворів. Як авторитетна і грамотна людина в селі, Попик своїми діями привів до зриву планів держпоставок у цілому селі Суха. Суд не прийняв до уваги, що підсудний був пограбований бандитами і на даний час не міг виконати поставленого йому плану і в результаті виніс відповідне рішення. Усе майно було конфісковано, оцінено в суму 20.920 рублів та розпродано [І. 7. Ст. 1-3]. Уся сім'я опинилася на вулиці.

Строк відбував у Іркутських таборах спочатку на лісоповалі, а пізніше, як грамотного, його перевели на табірну пошту. Маючи добрі стосунки з ув'язненими, зумів передати на волю скаргу-листа, якого вдалося відправити за кордон. (Є припущення, що його відправили корейці, яких звільнили із заслання). Лист потрапив до ООН, а звіди його переадресували у Москву, потім Київ та Ужгород. Справу доручили адвокату Волосу, який на місці все досконало вивчив і підтвердив, що Попик заарештований незаконно. У підтримку Попика підписалося 25 жителів села, включаючи рідню, керівників кушницького та довжанського ліспромхозів, керівництва та членів сільської ради⁴. У результаті кримінальну справу переглянули і на підставі рішення Іршавської райпрокуратури від 15 грудня 1952 року та Верховного Суду УРСР від 27 лютого 1953 р. Попика Василя Васильовича було достроково звільнено із зняттям судимості [І. 8. Ст. 1]. На той час це був безпрецедентний випадок!

Повернувшись додому, знову влаштовується на попередню роботу в районний фінансовий відділ, де пропрацював до 1970 року. Перед виходом на пенсію більше року пропрацював у Красноярському краї робітником по сплаву та обліковцем лісу у організації «Богучанліс».

Помер 25 вересня 1983 року, похований на цвинтарі села Суха.

1. Автобіографія від 21 серпня 1966 року. 1 арк.
2. Справка Сухівської сільської ради (копія). Без дати. 4 стор.
3. Свідоцтво про надійність від 30.03.1935. 1 арк.
4. Свідоцтво (удостоверення) сільського народного комітету с. Чома від 25 жовтня 1945 року. 1 арк.
5. Прохання про приписку (поставлення) на харчовий пайок групи прикордонників від 16 лютого 1945 р. 1 арк.
6. Повідомлення про відправку поїзда репатріантів на Закарпатську Україну. 4 вересня 1945 р. 1 арк.
7. Приговор от 14 декабря 1948 года (копія). 2 арк.
8. Заява про повернення незаконно конфіскованого майна. 7 травня 1970 року. 1 арк.
9. Кобаль М. В. Спогади про події березня 1939 року в селі Шаркадь (нині Горбок) Іршавського району Закарпатської області. *Іршавщина в контексті державотворчих процесів Карпатської України*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-ти річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Іршава, 25 лютого, 2009 р.). Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. 64 с.
10. І. Поп, П. Петрище, І. Ліхтей. «Рота STOS рапортує...». *Карпатський край*, травень-серпень, 1995, №5-8 (111), річник 5-й, ст. 42-46.

⁴ Спогади Попик М.В., 1954 р.н., жителя с. Суха, 186. Записано 02. 2009 р.

МИХАЙЛО КАЧАЛУБА: «ПРОШУ ДОЗВОЛИТИ МЕНІ ПРАЦЮВАТИ ЛІКАРЕМ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ»

З таким проханням звернувся лікар Михайло Качалуба, коли 1938 року добрався до будови автономного уряду Карпатської України (далі КУ) у Хусті, приїхавши з Братислави. То ж хто такий Михайло Качалуба, який у такий важкий час відважився, не побоявся приїхати в Карпатську Україну, щоб допомогти їй своїми лікарськими знаннями?

Михайло Качалуба народився 7 листопада 1908 р. в Романовому Селі Збаражського р-ну на Тернопільщині. Закінчив у 1929 р. Тернопільську гімназію і поступив на медичний факультет Женевського університету, який закінчив у 1935 р. Очолив місцеве студентське товариство «Україна». Зустрічався з Є. Коновальцем, Є. Бачинським, М. Лівіцьким та іншими патріотами. У 1937 р. здобув звання доктора медицини. Одружився з однокурсницею, швейцаркою Луїзою Гейм, стоматологом по фаху. Вийшовши заміж за чужинця, вона втратила швейцарське громадянство і обоє не могли влаштуватися на постійну роботу. Після Мюнхенської угоди 1938 р. Швейцарія депортувала всіх чужинців. Довідавшись про те, що Підкарпатська Русь, яка була включена до складу ЧСР на правах автономії і готова до проголошення своєї незалежності, назвавши її, як Карпатська Україна вирішив їхати, допомагати розбудувати її. «Отримавши візу до Чехословаччини їдемо до Братислави. У Крайському уряді Братислави попросив направити нас працювати лікарями у КУ, бо по словацьки не вміємо, а там говорять подібно як я – українською. Такий дозвіл нам надали.

Залишаю родину у Братиславі і їду до КУ. Пізно ввечері доїхав до Хуста. Місто слабо освітлено але бачу українські написи на крамницях та українські синьо-жовті прапори майоріють по місту. Зупиняюсь біля «Молочарні» і прямую туди, бо голодний, як вовк. Молодий крамар-молочар говорить закарпатським діалектом, накормив мене. Почав розпитувати його де би міг заночувати? Готелі заповнені військовими та нашими втікачами з територій, що повернуті мадярам, згідно рішення віденського арбітражу (Ужгород, Мукачево, Берегово). Можете заночувати тут. Стелить на підлогу кілька мішків і не роздягаючись лягаю спати. Вночі розбудили мене вибухи гранат. Господар заспокоює мене і пояснює, що то мадярські терористи наводять страх на місцеве населення. Ранком спішу до уряду КУ. На вулицях багато військових-січовиків, всюди звучить українська мова. В коридорах уряду повно людей. Звертаюся до одного урядовця і показую направлення на лікарську працю в шпиталі КУ. До кого звернутися? Цим займається доктор Мандзюк, але його сьогодні немає. Хто його заступник? Я приїхав із Швейцарії. Аж із Швейцарії, кажете? В таку пору? Прошу показати документи. Показую диплом, підтвердження про різні клінічні практики, направлення. Я тому вас питаю про це все, бо сюди мадяри та поляки посилають різних диверсантів, які рекомендуються на різні професії, а влаштувавшись ширять серед населення фальшиві слухи, сіють хаос, смуту серед народу. Урядовець привів мене до канцелярії, де мене ввічливо прийня-

ли, переглянули мої документи, із здивуванням дивилися, що аж із Швейцарії приїхав!. Не знали, що зі мною робити. Ви пане не маєте чехословацьке громадянство. З диплома зніmemo копію, а громадянином буду вашим – відповідаю їм. Попросили залишити мої документи та прийти завтра. Ходжу по вулицях і люблюсь нашими написами, прапорами та всім оцим новим життям, що пробудилося з довговічного снання. Купую газету «Нова Свобода», читаю з насолодою новини, радію за цей народ, що добивається свободи та проголошення власної держави.

Ранком спішу на уряд. Ось тут, каже урядовець і показує на мене, пан доктор приїхав зі Швейцарії, щоб тут працювати, але він немає чеського громадянства, нашого диплому. Як бути з ним? Пан, що увійшов, енергійно обернувся до мене і я подумав, що це, напевно, доктор Мандзюк. Простягаю руку, представляюся йому, але виявилось, що це був доктор Пейше! Розглядає мене від ніг до голови, щоб переконатися, чи я виглядаю на нормальну людину та доктора, а потім питається? Ви українець? Так, українець! І ви приїхали аж із Швейцарії сюди, щоб подати руку помочі своїм братам, а вам кажуть, що ви не маєте нашого громадянства... Розпорядився видати мені тимчасове посвідчення до праці з призначенням йти до Великого Березного та там організувати шпиталь.

З радістю вертаюсь до Братислави, забираю дружину і двох донечок з мізерним майном та їдемо до В. Березного – окружного містечка. У центрі містечка ринок, окружений одноповерховими будинками з різними крамничками. В одному з будинків зняли кімнату, власником якої був єврей, туди поселилися. В окружному уряді довідуюсь, що на шпиталь виділена школа, де вже зложеной весь медичний інструмент та шпитальне зарядження. На адміністратора, керівника шпиталю, призначений пан Сопко. На другий день ми з сімєю були вже влаштовані в одній кімнаті шпитальної зали. Пан Собко представив одну медсестру, кухарський персонал та двох молодих дівчат – санітарок. Ми з дружиною негайно розпочали підбирати, де що розмістити. Меншу кімнату відвели на прийом, другу на терапію. Третю більшу на хірургію. Більші кімнати для хворих: жіноче та чоловіче відділення. Влаштували зі школи маленький шпиталь. Над кожними дверима повісили жовті таблички з синім написом, що в цій кімнаті знаходиться.

Коли все було готове, звернулися до уряду з проханням виголосити мешканцям про відкриття шпиталю та запросити їх на офіційне відкриття. При цій нагоді познайомилися з доктором Володимиром Пежанським – президентом суду та прокурором Іваном Перевузником. Обоє працювали на Словаччині, а тепер прийшли до своїх. Вони порадили нам подати прохання на отримання чехословацького громадянства. І скоро отримали «обіцянку громадянської належності», та державне громадянство, написані чистою літературною українською мовою. Життя у В. Березному пливло нормальним руслом та темпом. У неділю йдемо до церкви. Багато дівчат та молодниць у народних карпатських кроях. Серед мужчин є одягнені в уніформі січовиків. Дивлюся на цей народ, що був віками відірваний від українського пня, але не загинув, тепер розкриває своє національне обличчя і сміло голосить, хто він.

Шпиталь починає заповнюватися – важкий грип, запалення легень, важкі сердечні недомогання. Привезли пораненого на мадярській границі чеського жандарма. Ручною гранатою обидві ноги поранені, мусіли оперувати та зашивати рани. З околиць округу привозят до нас важких хворих у шпиталь. Крім праці між лежачими хворими, необхідно ще приймати амбулаторно пацієнтів. Жодної платні з Хуста ще не прислали. Вимушений просити у пана Сопка гроші, бо сім'я не має за що жити та прошу призначити мені помічника, бо самому дуже важко. На наступний день приводить новоприбулого молодого лікаря, який за фахом хірург. Тепер маю можливість приділити увагу уже сім'ї. Приходить до шпиталю молодий січовик та запрошує, щоб сьогодні прийшов на сход молоді та провів з ними заняття про першу допомогу пораненим бійцям. У шкільній кімнаті зібралося багато молоді, а на останній лавці вже сидить доктор В. Пежанський з дружиною, а біля них Іван Рогач, один із найсвідоміших юнаків. Після доповіді та практичних вправ, запрошує мене молодь на маленьку гостину. Пішов до них, думаючи: гірка доля твоя, жінко лікаря, бо я знову прийду додому пізно. Молодь почала співати пісню про Україну, а я в думках жалію їх, бо розумію, що нелегка доля чекає їх.

Ось уже сьогодні половина березня 1939 р. Відомості з кордонів не втішні, мадяри стріляють по наших прикордонниках, концентрують своє військо на наших границях. Поляки стріляють наших хлопців, що стараються перейти кордон, щоб прийти допомогти «Карпатській Січі». Поляки і мадяри роблять велику пропаганду про спільний польсько-мадярський кордон, сіють страх між населенням. Велике погіршення між українським населенням викликало призначення до Хуста міністром ген. Л. Прхала. На місцях чеські жандарми роблять постійно перешкоди нашим січовикам при їхній організації. Доходить до гострих конфліктів, бо чехи не дають зброю для січовиків. Роблю візит до хворих і прибігає медсестра – словачка та з великою радістю голосить: «Мі маме уж власні штат, Словенську Республіку!». На другий день вранці, 15 березня 1939 р., на наших урядових будинках та декотрих власних, вивісили наші синьо-жовті прапори. Сьогодні засідає Сойм Карпатської України. Під вечір довідуємося, що Сойм проголосив незалежність та суверенність нашої Карпатської України. Президентом держави Сойм вибрав отця Августина Волошина. Мала би бути велика радість... Народилася наша рідна Держава... Але ця радість топиться в крові і сльозах, бо вороги хижими круками вже кинулися на неї і вже клюють... З трьох напрямів розпочалася військами мадяр окупація КУ. Через В. Березний вже проходять утікачі та йдуть у напрямі Словаччини. Розказують, що мадяри вже перейшли наші границі та з великим військом окупувають нашу державу. Оповідать жахливі речі: мадяри вішають, розстрілюють, ще живих кидають до ріки. Довідуємося по радіо, що Гітлер дозволив Гортію окупувати КУ. Радимося з колегою, що робити з хворими. Легко хворих автохтонів посилаємо додому. Чеських жандармів забирають чеські військові моторизовані частини та йдуть в напрямі Словаччини. Чехи – це свідомий і дуже патріотичний народ, думаю, коли ми дозріємо до цього ступеня? З паном Сопком дорадилися, що він залишається з хворими, а я з родиною, перед мадярами мушу втікати.

Ми з Люсею спакували нашу мізерію і ждемо. Найгірше, що не маємо жодних грошей. Пан Сопко відмовився дати мені якусь платню. З Хуста вже не можемо чекати нічого. Вечером приїхало одне авто, а в ньому наш міністр Ключурак, який дав мені кілька сотень крон і радив, щоб негайно виїжджали, бо мадяри ще цієї ночі прийдуть сюди. Забирайте з шпиталю, що можете. Це буде ваша платня. Іду до п. Сопка, він мені не дозволяє нічого взяти. Діти одягнені сплять, а ми постійно слухаємо радіо на всіх мовах, щоб довідатися про ситуацію. Уже чути вибухи мадярських канонірів вимушені виїжджати. Беремо на руки сплячих діточок та найнеобхідніше. Дитячий візочок. Менш потрібні речі залишаємо: хрестимося на дальшу дорогу. На дорозі повно возів, авт, людей. Авто, з яким нас мали відвозити, не заводилося. Відвезли нас на драбинястом і возі до границі, а звідти на військовому авто до Михайлівців. Так ми опинилися знову у Словаччині».

Ось так патріотичне подружжя Михайла Качалуби, ризкуючи і безкорисливо приїхавши у КУ, виконало державне доручення уряду КУ – організували у В. Березному нормально функціонуючий шпиталь з перспективою його дальшого розвитку. Працюючи від ранку до вечора, спасли від смерті і надали кваліфіковану медичну допомогу сотням, вкрай бідним жителям В. Березнянського району у цей важкий, драматичний час для них.

Із приведеного матеріалу читач довідався про долю і наміри одного «українського блукача», (а таких було понад мільйон) , який не по добрій волі вимушений був виїхати за кордон. Від студентських років до самої смерті жив і працював поза батьківщиною. Але де б він не був, всюди супроводжувала любов до рідного краю, яку прищепив своїй дружині швейцарці та чотирьом дітям. Помер на чужині 7 квітня 1993 р. в лікарні м. Лозана. Похований на цвинтарі в м. Клярне, де прожив останні 20 років. За це вони заслуговують від нас подяку, пошану і світлу пам'ять.

Про все це мені стало відомо завдяки книзі його сина, теж Михайла Качалуби, з символічною назвою «Муза і стетоскоп», виданій у Пряшеві 2008 р. і присвяченій 100-літтю з дня народження батька. Видавець: Наукове товариство ім. Шевченка в Словаччині, Асоціація українців Словаччини, Спілка українських письменників Словаччини та Центр антропологічних досліджень. Упорядкування та всупна стаття – Миколи Мушинки. На обкладинці книги використана світлина Луїзи – дружини М. Качалуби. Епіграфом до книги син Качалуби вибрав поетичні рядки з поезії батька :«Ні, не зламати тебе нікому, моя ти Україно! – Нам Богом дана земле! Бо ти – твердіша сталі, сильніша грому, і твої діти перейдуть – оту пустиню грізну і вільною знов станеш ти – моя Вітчизно!»

Із книги читач довідається, що М. Качалуба був не тільки добрий лікар, але і мав поетичний дар. На схилі свого життя він видав 10 збірок поезії, 4 книжки спогадів, часто друкувався в пресі України та українській діаспорі.

Був членом міжнародної письменницької організації «ПЕН-КЛУБ», членом Українсько-Канадійської письменницької асоціації та почесним членом Спілки українських письменників Словаччини, куди його було прийнято разом з Зореславом (С. Сабол) із США та Іваном Чендеєм з України.

ПАМ'ЯТІ ДУХІВНИКІВ – БОРЦІВ, ТВОРЦІВ, ЗАХИСНИКІВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

У житті кожного народу є події, які навечно вписалися золотою сторінкою в його історії. Такою подією є проголошення самостійною, незалежною державою невеличкої території України – Карпатської України (далі – КУ), 80-річчя якої святкуємо нині. І чим далі віддаляємося у часі від цієї історичної події, тим більше усвідомлюємо мудрість, відважність та далекоглядність нашого карпато-українського народу. Адже 80 років тому вони зробили те, що маємо сьогодні – незалежну державу, а також затвердили ще тоді нинішні атрибути держави: назву, гімн «Ще не вмерла Україна», прапор синьо-жовтий, мову – українську та ін. За це славні будівники і захисники заслужили в наших серцях шану і добру пам'ять про них. Хочеться наголосити, що серед цих патріотів було дуже багато ГК священників, які допомагали, підтримували протягом 20 років дії о. Волошина, уряду Підкарпатської Русі та КУ. Адже ГКЦ КУ, особливо після призначення Апостольським адміністратором Діонізія Няраді, продовжувала виконувати роль захисника молодої держави до повної окупації КУ.

Уперше найповніше висвітлена й опублікована роль ГКЦ та духовенства у боротьбі і побудові молодої держави в книзі д. і. н., професора УжНУ Миколи Вегеша «Вони боронили Карпатську Україну» (Ужгород, 2002). У документальній книзі у 2-ох томах «Карпатська Україна». Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії.» (Ужгород ПРАТ «Видавництво Закарпаття» 2010) всебічно представлені труди і дні її формування, розбудови та руйнації за умов терористичних актів 2-ох християнських держав – Угорщини і Польщі (1938-1939), окупації гортіївською Угорщиною (1939-1944) за згодою гітлерівської Німеччини та входженням до складу СРСР (1944-1946).

Гордістю закарпатців є священник МГКЄ отець-доктор **Августин Волошин**, обраний Президентом Карпатської України. Тільки незалежна Україна достойно оцінила подвиг о. А. Волошина, посмертно присвоївши йому звання «Герой України». В Ужгороді встановлено йому пам'ятник, створено музей, встановлено надмогильний пам'ятник подружжю Волошиних на місці поховання дружини, як він заповідав. Його іменем названі вулиці та навчальні заклади. Полеглим героям при захисті КУ, біля Хуста, створений меморіальний комплекс «Красне Поле».

Життя і діяльність Президента КУ широко висвітлена в багатьох друківаних джерелах, ЗМІ і відома закарпатцям. Однак продовжують ще і сьогодні відкриватися невідомі сторінки з його життя. Так, віднайдені нові відомості досі невідомі, зібрані в альбомі «Августин Волошин: два ювілеї», упорядник к. і. н. УжНУ Ігор Ліхтей (вид. Карпати, 2017). В альбомі зібрані поздоровлення, що були надіслані з нагоди 50-літнього 1924 р. та 60-літнього 1934 р. ювілеїв. Вітальні листівки і телеграми (а їх біля 700) дають змогу простежити, якою потужною і знаковою була постать о. Волошина в історії та культурі не тільки краю, Україні але й далеко за їх межами. Остання книга видана про пам'яті йо-

го «Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній» (вид. «Гражда» Ужгород, 2017), автор – упорядник Матейко В., рецензент капелан АТО о. Іван Ісаєвич. У книзі зібрані спогади про о. Волошина від ще живих свідків, які виховувалися у сиротинцю, спогади племінниці Емілії Дутко, та професора УжНУ Оксани Ганич, яка була на відкритті Союму КУ 1939 р. та за два тижні до арешту у Празі, зустрічалася з о. Волошином. Висвітлена благодійність подружжя Волошиних.

Закарпатці добре пам'ятають чотирьох священників, яких було обрано до Союму КУ: Юрія Станинця, Кирила Феделеша, Адальберта Довбака та Григорія Мойшу.

У список українців, які намагались шкодити мадярському режиму, складеному 10 листопада 1938 р. угорськими спецслужбами, значились 6 священників: О. Хіра, В. Лар, С. Пап, Ю. Станинець, І. Булик і Д. Попович, які після окупації КУ були репресовані.

О. Кирило Феделеш відомий громадсько-політичний і культурно-релігійний діяч Закарпаття. Був одним із засновників Просвіти 1920 р. та її активним дописувачем в українській періодиці Закарпаття. Професор релігії Ужгородської гімназії, а з 1932-1938 р. у Берегівській гімназії. Після Віденського арбітражу гімназія перебазувалася в с. Білки Іршавського району, де його обрали послом Союму КУ. Брав участь у першому засіданні Союму, де його обрали головою культурно-освітньої комісії. Як ворога Угорщини, спочатку ув'язнили в Іршавську в'язницю, а згодом переправили в концентраційний табір Вар'юлопош. Завдяки клопотання єпископа Стойки, його було звільнено з табору, працював священником у с. Липча Хустського району.

О. Юрій Станинець обраний вірниками с. Вонігова Тячівського району своїм депутатом до Союму КУ. Він був улюблений їх священник, прекрасний проповідник і відомий письменник. Друкувався у Львівському журналі «Вісник», празькому «Пробоем». Після окупації КУ за підпільну діяльність переслідувався угорською владою і був учасником «Ковнірського процесу». У 1941 р. відмовився співати угорський гімн, писати метричну книгу угорською мовою, тож його арештують, і військовий трибунал у м. Кошіце засудив умовно на 2,5 р. ув'язнення. 64 р. проповідував християнську любов до ближнього, а в літературі – віру у краще майбутнє краю.

О. Адальберт Довбак 1933 р. закінчив Ужгородську духовну семінарію. Направлений працювати в с. Лучки Мукачівського району і одночасно був парохом в м. Мукачеві. 1937 р. переведений в с. Ізки Міжгірського району. Підтримував уряд о. Волошина, активіст Просвіти, організатор Січі району, за що обирають послом до Союму КУ.

О. Григорій Мойш теологічну освіту отримав у м. Блаж Румунії. У 1931 р. повернувся до рідної Білої Церкви, де працював парохом весь чехословацький період. Підтримував уряд о. Волошина і був обраний послом до Союму КУ від румунської меншини. Після окупації КУ продовжував працювати у Білій Церкві, а 1945 р. тікає на румунський берег річки Тиси, спасаючись від переслідувань військ НКДБ.

О. Зореслав (Степан Сабол) ЧСВВ, капелан і медбрат, який урятував життя не одному захиснику краю. Один із найактивніших, найпомітніших творців, будівничих КУ. Брав участь у боях з окупантом на Красному полі. Будив приспані сили, підносив дух у людей, вселяв віру у перемогу. Був особистим сповідником о. Волошина, виховником майбутніх єпископів Т. Ромжі, І. Семедія, І. Маргітича. Тісно співпрацював і допомагав владикові Діонізію Нярадї. Його ім'я і патріотизм були настільки відомі, що окупант негайно його арештував, утримувався у тюрмі. Власті Угорщини змушені були випустити його, заборонили проживати на Закарпатті і видворили разом з 16-ма іншими монахами-василіянами у Чехословаччину, де протягом дев'яти років був протоігуменом. Мав поетичний дар і залишив для нас свої поетичні збірки «Зі серцем у руках» (Ужгород 1933) і «Сонце й блакить» (Ужгород 1936). Видавав релігійний місячник «Благовісник». Підготовлена до видання третя збірка «Блакитні ескадри», у якій були написані по свіжих слідах події часів творення і трагедія КУ, згоріла у вогні в одному з монастирів Словаччини, коли о. Зореслава переслідували радянські спецслужби.

Світла пам'ять залишилася про першого Апостольського адміністратора КУ єпископа **Діонісія Нярадїя**, якого український патріотизм привів в наш край. Він прийшов сюди добровільно з Крижевацької ГК єпархії (Хорватія), щоб піклуватися про найбідніших людей 280 парафій КУ, які залишилися без єпископської опіки. 29 листопада 1938 р. Хуст зустрів єпископа, а 4 грудня провів першу Службу Божу, проголосивши Літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її народ, за владу і за добро – щоб були всі за одно». Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». Д. Нярадї виклав свій план дій у інтерв'ю 12.12.1938 р. редакторові «Нова Свобода» В. Гренджі-Донському і впроваджував його в життя. На жаль, період діяльності єпископа був короткий, бо після окупації КУ уряд Мадярщини поставив єпископа у його квартирі, у Хусті, під строгий жандармський догляд і з заборонаю виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших урядовців зазнав всяких принижень. Перед будинком владики було споруджено дві шибениці, на яких, похвалялися мадяри, буде повішено о. Волошина і владика Діонізія. Тільки завдяки Нунцію в Будапешті вдалося єпископу та його секретарю о. Решетиллові виїхати до Риму. Руснаки Воеводини прийняли кількасот біженців із КУ, переважно інтелігенції, яка рятувалася від розправи окупанта. У тому числі у Стрипі зупинився й о. Волошин. Запам'ятався закарпатцям своєю відданістю, пастирським терпінням, мудрістю, скромністю та жертівністю. Дуже важко пережив поразку КУ, бо розправа над українськими патріотами відбувалася на його очах.

О. Карло Купар-парох с. Грушево (Тячівський район) навіки залишився у пам'яті земляків як мученик. Він підтримував уряд о. Волошина, часто зустрічався з ним, роз'яснював вірникам необхідність побудови своєї власної держави, був активним просвітянином. Призивав на мітингах у с. Тересві, біля церкви, до єдності всіх партій. Не зустрів окупанта хлібом сіллю, разом з директором школи та вірниками. Вимагалось зустрічати і вітати окупанта процесією вірників, на чолі із священником, з мадярським прапором, прапор

мав бути вивішений на церкві та школі. 19 березня 1939 р. в село прибула група військових з вантажним авто і підїхали до церкви. Вивантажили три кулемети і оточили храм, у якому відправлялася Літургія. Увірвалися до храму, здерли з о. Карла ризи і, як злочинця, вивели з храму, разом з директором школи Василем Неболю та погрузили на авто. Підїхали до фари, зробили обшук і поїхали в сторону Солотвина. Одинадцять місяців дружина розшукувала чоловіка. Нарешті стало відомо, що о. Купара, разом з п'ятьма січовиками з Трибушан, без суду і слідства по-звірячому закатовано у зворі с. Кваси. Свідки розповіли вдові про страшні муки, перенесені цими людьми, показали місце їх поховання.

О. Степан Пап запам'ятався, як світла духовна і визначна постать, патріот краю. Страждав разом зі своїм народом від угорського ярма, боровся за визволення його та побудову власної держави. Прагнув передати іншим те, що в людському житті найцінніше – віра, тверда любов, готовність віддати все своє, і навіть життя, за щастя і долю інших. Поглиблював духовне життя вірників. Видав підручник з історії релігії, у Празі виготовив 8 грамофонних платівок з церковними піснями. А найвизначнішою працею його є «Історія Закарпаття», у якій стверджує, що найперше християнство на Україні було прийнято в Закарпатті Закінчив у 1941 р. Ужгородську богословську семінарію і його призначили священиком у с. Білки. Угорські окупанти не могли забути його активну співпрацю з урядом КУ та Просвітою. 1939 р. після окупації КУ був створений революційний комітет, у якому С. Папу доручалося керівництво пресою у створеному друкованому органі «Чин». Він автор брошури «Обвинувачую Мадярщину», яку 1941 р. видано і в якій приводить 68 пунктів злочинів, здійснених мадярами при окупації КУ. Засудили у Мукачеві 1942 р. угорським військовим трибуналом на 12 р. ув'язнення за належність до групи студентів, які збройним шляхом хотіли відновити КУ. Ув'язнення відбував у найжорстокішій в'язниці Угорщині у м. Вац. Із в'язниці звільнили після визволення м. Вац радянською армією в 1945 р.

О. Василь Лар – культурно-освітній і релігійний діяч Закарпаття. Після закінчення Ужгородської духовної семінарії і висвячені, направлений 1918 р. душпастирем у с. Верхні Верецьки Воловецького району. При допомозі активістів села: вчителя Й. Баланчука, письменника Л. Дем'яна, активіста І. Григи, створюється Просвіта. Життя у селі пробуджується зі сну, розпочала діяти читальня, до якої приходять учитися грамоті, організовується драмгурток, засновується перше на Підкарпатській Русі «Братство тверезості», створюється «Кредитне дружество», розпочалося читання лекцій на різну тематику. Ось як високо оцінив їх працю о. Степан Решетило, ЧСВВ, що давав святу місію у селі в 1924 році: «Вишні Верецьки хоч і гірське небагате село, однак після Світової війни вибилося на перше місце між селами Закарпаття. Його можна поставити зразком для інших сіл, як під оглядом національної свідомості, так теж під оглядом релігійним». Проводив велику агітаційну роботу під час виборів до Сойму КУ, був включений до складу Центрального проводу Українського національного об'єднання. Під час нападу Угорщини на КУ особисто роздавав зброю січовикам, семінаристам і благословляв їх на боротьбу з агресором. З

приходом угорців був арештований і ув'язнений в концтабір Вар'юлопош. Після звільнення емігрував до Праги, а звідти до США.

О. Дмитро Попович серед ГК духовенства помітне місце займає як талановитий і високоосвічений інтелігент. Він був журналістом і письменником, чудовим педагогом, проповідником і духовником, який користувався заслуженим авторитетом серед студентів, учителів, вірників та усіх, хто його знав. Закінчив богословський факультет у Будапештському університеті, але через малий вік не міг бути зразу рукоположений і з 1922 р. став викладачем учительської семінарії в Ужгороді. Вступає в Просвіту, відвідує збори, стає активним дописувачем, виступає на зборах, з'їздах, розробляє рекомендації щодо діяльності сільських читалень. 1924 р. склав іспит на професора релігії, єпископ Петро Гебей висвячує його священником і служить у Хусті. Водночас викладає релігію, українську та латинську мови, історію та географію у Хустській гімназії, де працює протягом 22-х років. Бере активну участь у громадській і релігійній діяльності. Єпископ призначає його керівником конгрегації, яку очолює до моменту вигнання угорських загарбників з території Закарпаття. Брав участь в організації молодіжної організації Пласт, готував молодь для вступу в загони січовиків. У 1930 р. отримав звання консисторіального радника при Мукачівській єпархії. Виконував роль єпархіального цензора. Будучи у Ватикані, просив у папи Пія XI допомоги для побудови інтернату для бідних. Вислухавши його, папа виділив 75 тис. лір, за які був побудований інтернат «Алумнеум» у Хусті, у якому було закладено основи для духовного життя цілій плеяді духовників: Т. Ромжі, І. Семедію, Й. Головачу, І. Маргітичу, С. Папу. о. Дмитро належав до людей з найближчого оточення до о. Волошина, був членом партії Українського Національного Об'єднання, де виконував помітну роботу. На просвітянському з'їзді 10 серпня 1938 р. у с. Копаня, о. Дмитро благословив і освятив синьо-жовтий прапор і передав у сильні руки просвітян, щоб гордо і упевнено несли його вперед, до перемоги. У лютому 1939 р. о. Дмитрія призначають директором Хустської гімназії. Однак після окупації КУ був арештований за активну участь у національно-визвольних змаганнях. Через якийсь час був звільнений і працював у гімназії викладачем. У 1944 р. у Коложварському університеті (тепер Румунія), здобув звання доктора юридичних наук і канонічного права. Друкувався на сторінках газет «Свобода», «Русин», «Учитель», «Верховина» та ін.

О. Олександр Хіра, як теолог, був одним із найбільш ерудованих священників краю, високоосвіченим педагогом, обдарованим оратором. Він відіграв велику роль у підготовці кадрів Мукачівської ГК єпархії. Як духовний наставник, подавав добрий приклад для духовенства, богословів і вірників. Після закінчення теологічного факультету Будапештського університету 1920 р., висвячений у сан священника, і єпископ Антоній Папп призначає його співробітником Мукачівського єпархіального управління, де працює до 1922 р. Переїжджає у с. Нересниця Тячівського району, де працює разом з батьком, обслуговуючи села Вільхівці і Терново. 1924 р. переїхав до Ужгорода, де встановлюються дружні відносини з єпископом Петром Гебеєм та о. Августином Волошином, з якими тісно почав співпрацювати. За ревну і самовіддану духовну

працю єпископ П. Гебей в 1930 р. відзначає о. Олександра титулом радника єпископської Консисторії, а Святійший Отець Пій XI призначає папським капеланом. У 1933 р. отримує титул каноніка і призначається ректором Ужгородської богословської семінарії. Отець Олександр підтримував український напрям і був членом партії Українського Національного Об'єднання. Після окупації Ужгорода Угорщиною, був взятий під домашній арешт і постійний нагляд жандармерії, від якої був звільнений на вимогу св. Апостольського престолу. Однак угорська влада ігнорувала його в семінарії. Регент комісар М. Козьма викликав о. Олександра, попередив, щоб він припинив займатися націоналістичною діяльністю. Після визволення Ужгорода 1944 р. висвячений в єпископа. Т. Ромжа призначає О. Хіру своїм головним вікарієм. Одержавши дозвіл від св. Апостольського Престолу, таємно висвячує 19 грудня 1944 р. його на єпископа. Не вагаючись пішов на цей відважний крок, хоч добре знав, що які важкі часи наступають для ГКЦ. Присвятив своє життя справі захисту Мукачівської ГК єпархії, її духовенства та вірників від переслідування СРСР. Після вбивства Т. Ромжі Капітулярним вікарієм призначається о. Микола Мураній. Довгий час працівники КДБ намагалися схилити о. Хіру на перехід до російського православ'я, обіцяючи йому різноманітні блага, не змогли зламати і 10 лютого 1949 р. арештували. Особливою нарадою при МДБ засудили на 25 р. ув'язнення. Покарання відбував у таборах ГУЛАГу Кемерова і Тайшету. Звільнили з ув'язнення 1956 р., повернувся додому у рідне село Вільхівці, де підпільно розпочав проводити душпастирську діяльність. Під час проведення Літургії на Різдв'яні свята був затриманий і повторно засуджений на 5 р. примусових робіт із забороною проживання на території УРСР. Така ж доля спіткала і о. М. Муранія, вони обоє поїхали в Караганду Казахської РСР, де були виселенці-німці, поляки, литовці, латвійці, українці. Підпільно приїжджав до Ужгорода, де висвятив на священників біля 30 чоловік і 3-х єпископів. Помер і похований у побудованій ним церкві, у Караганді, 1983 р.

О. Іван Матейко, ще навчаючись в Ужгородській гімназії, очолив Просвіту у Волосянці 1934 р. і був обраний її головою. Після закінчення Ужгородської духовної семінарії 1937 р., був рукоположений. Разом з дружиною Єлізаветою Худан, яка закінчила учительську семінарію, були направлені працювати у с. Репинне, Міжгірського р-ну. Він парохом і вчителем Божого Закону, а дружина вчителькою початкових класів. Молоде подружжя, добре знаючи о. Волошина, його програму побудови самостійної держави, підтримувало уряд КУ, включилися до праці, по розбудові молоді держави. У селі запрацювала Просвіта, організується Пласт. Збирають вірників у школі, де вивчають історію України, розучують гімн «Ще не вмерла Україна», пісні та ін. Роз'яснюють людям, чого добивається о. А. Волошин, як допомогти йому у проголошенні своєї незалежної держави, як дати відсіч угорським і польським терористам та провокаторам, які діяли в окрузі. Створюють збройне формування із лісників і мисливців, що мали зброю, для захисту села. Проводять роз'яснювальну роботу по підготовці до виборів. О. Івана обирають головою виборчої дільниці у с. Репинному. 26. 12. 1938 на батьківщині о. Волошина, у селі Келечин, Окружний уряд Української Народної Ради проводив віче та ра-

йонний з'їзд Карпатської Січі. З навколишніх сіл прибувають процесії людей на чолі з священиками з сіл: Пилипця – з о. М. Желтавайом, Ізки – з о. А. Довбаком, Келечина – з о. Ю. Ленделом, Репинного – з о. І. Матейком та ін., які проводять спільну Панахиду за загиблими героями, від угорських і польських терористів. Прибувши 189 січовиків, у школі проводять свою нараду. О. Івана обирають головою Сільської Української Народної Ради с. Репинного, з якої виводять проугорських ставлеників. Після угорської окупації, за підтримку уряду о. Волошина, а також за те, що не зустрів окупанта з угорським прапором та процесією вірників, не дзвонили дзвони, був арештований і утримувався у Хустській в'язниці під слідством 7 днів. Визнаний винним і переведений до концентраційного табору у с. Крива. Дружина з дитиною, якій ще не було й року, плачучи, ходила під в'язницею, домагаючись звільнення чоловіка, який ніякого злочину не скоїв. За сприяння доктора богослов'я, Юлія Марини з-під стражі був звільнений і відпустили додому з умовою і підпискою про невїзд з Репинного. Щотижня він мусів з'являтися в жандармерію для співбесіди, та був під пильним її наглядом. Щоб розірвати зв'язки з патріотично налаштованою інтелігенцією, переводять його у с. Розтока Воловецького району.

О. Микола Желтвай після закінчення української Ужгородської гімназії 1929 р. продовжує навчатися в Ужгородській духовній семінарії і 1930 р., як стипендіат ЧСР, був направлений продовжувати навчання у Страсбургський (Франція) університет на теологічний факультет. 1932 р. переводиться в духовну семінарію м. Олумовц, де закінчує повний курс теології. Далі продовжує навчання на філософському факультеті Братиславського університету, який закінчує 1936 р. Рукоположений 1937 р. і направлений працювати парохом у с. Пилипець Міжгірського р-ну. Включається в активну релігійну і суспільно-політичну діяльність. Очолює сільську Просвіту, а згодом його обирають головою окружної Посвіти. Як священик, що мав високий авторитет, роз'яснював вірникам підтримувати уряд о. Волошина за проголошення своєї незалежної держави. Як справжнього українського патріота, на окружних зборах представників сільських організацій політичних партій, призиває до об'єднання всіх в одне потужне Українське Національне Об'єднання (УНО) і так готуватись до виборів депутатів Союму КУ. Обирають його головою Волівської окружної Української Народної Ради. Разом з адвокатом Й. Дудикевичем проводять зустрічі і наради у селах округу, роз'яснюючи вірникам підтримувати проголошення КУ. Створюють збройні загони Січ, для захисту молодій держави. О. Микола був частим і активним дописувачем до газети Нова Свобода, друкованого органу УНО. Після окупації КУ у березні 1939 р. арештований угорською жандармерією, утримувався у Хустській в'язниці під слідством, протягом півтора місяців. По клопотанню єпископа О. Стойки його звільнили з ув'язнення, повертається в с. Пилипець, де працює до 1944 р.

О. Юлій Кубиній, як студент Ужгородської гімназії, був засуджений 1942 р. і утримувався у в'язниці-віллі Ковнер, у Мукачеві. Як політичний в'язень одержав амністію регента Горті, а в 1945 р., щоб уникнути репресій від комуністичного режиму, нелегально виїжджає до Праги. Вступає до Архиепископської семінарії, а згодом переїжджає до Риму, де продовжує на-

вчання. Проживав в Українській колегії св. Йосафата і працює в архівах Ватикану. У 1953 р. захищає дисертацію на тему «Виховання священиків у Карпатській Україні». Працює священиком у Австралії, а згодом в українській діаспорі у США. З 1973 р. стає парохом церкви Св. Петра і Павла, у Пенсільванії. Написав і видав «Історію Пряшівської єпархії». Після проголошення незалежної України часто приїжджає в Закарпаття, допомагає відбудовувати Мукачівську ГК єпархію, був великим меценатом.

О. Атанасій Пекар, ЧСВВ, як гімназіст, був активним членом Прогресу і в період КУ був кошовий пластового осередку в Перечині, став на її захист. У період Другої світової війни навчався в Римі, проживав в Папській Колегії св. Йосафата. Стає одним із старанних василіан-істориків, автор численних книг і статей про минуле ГКЦ, перед усім на Закарпатті. Протягом півстолітніх досліджень написав і видав три томи «Нариси історії Церкви Закарпаття». У 1947 р. захистив дисертацію на тему «Канонічне створення Мукачівської єпархії 1771 р.». Працює в США, є автором 500 наукових статей. На все життя залишився вірним сином нашого краю. Обраний дійсним членом наукового товариства ім. Т. Шевченка, Дійсним членом Української Вільної Академії Наук у США. Частий гість Закарпаття. Помер 2011 р., похований у США.

На завершення хочу проінформувати закарпатців, що 19 липня 2017 р. в Ужгороді відбулася Урочиста Академія пам'яті о. монс. А. Волошина – мученика за віру, найвидатнішої постаті Закарпаття ХХ ст., який своїм життям і чином здійснив високу місію духовного провідника та українського державника. На урочистостях академії було виголошено більше 20 доповідей, що висвітлили життя і діяльність о. Волошина, та прийнято Звернення учасників Урочистої академії до митрополита Львівської Митрополії УГКЦ кир Ігоря Возняка та правлячого єпископа Мукачівської ГК єпархії кир Мілана Шашіка, у якому просять розпочати збір матеріалів по беатифікації священно-мученика отця-прелата А. Волошина. До кінця 2017 р. було здійснено опитування, заслухані і запротокольовані свідчення кількох десятків свідків, згідно з вимогами Конгрегації у справах св'ятих. Ці матеріали передані голові Місії «Постуляційного Центру беатифікації і канонізації св'ятих УГКЦ» до Львівської Митрополії. Там сформовано пакет документів, який передано на Ватиканський етап беатифікації, щоб зачислили о. А. Волошина до Лику Блаженних.

Будемо молитися, щоб до високого звання «Герой України», за релігійну, благодійницьку, жертвовну діяльність та мученицьку смерть за віру і свій народ, додалося звання «Блаженний Пам'яті».

Вічна пам'ять і блаженний спокій усім тим, хто допомагав Йому звільнити нас від рабства та проголошення своєї незалежної держави, віддавши за це своє життя.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНИ ТА ОСТАННІ ДНІ ЇЇ ПРЕЗИДЕНТА

Однією з насичених доленосними подіями сторінок у житті закарпатців був період з жовтня 1938 року по березень 1939 року, який увійшов в історію під назвою Карпатської України. Упродовж півтора року в Карпатах існувала держава двох типів: з 11 жовтня 1938 року до 14 березня 1939 року підкарпатська Русь як автономна частина федеративної Чехо-словащини, а 14–15 березня 1939 року – незалежна Карпатська Україна. слід відзначити, що автономна частина федеративної Чехословащини – Підкарпатська Русь, була державою русинів, а проголошена 14 березня 1939 року самостійна Карпатська Україна – зародковий етап соборної держави українського народу, яка у планах тогочасної політичної еліти мала об'єднати усі українські землі і створити всупереч волі більшовиків виборювану соборну Україну.

Доля нашого видатного земляка Августина Івановича Волошина – сина священика, який пройшов шлях від учителя до президента Карпатської України, – драматична і повчальна. Її актуальність зумовлена Українським питанням. «Українське питання» у вузькому розумінні – це питання про місце і роль українського чинника у внутрішньому житті держав, до складу яких входили українські землі, у широкому – це питання про умови і механізм возз'єднання українських земель та створення соборної незалежної України [6].

Мета дослідження: проаналізувати процес формування державності Карпатської України та встановити умови, за яких загинув її президент.

1938 року з мовчазної згоди західних держав почався розподіл Європи. Чеський уряд, щоб зберегти державну цілісність, надав Закарпаттю право на самовизначення. Карпатська Україна стала автономним краєм з власним урядом і сеймом. 26 жовтня 1938 року автономний уряд Закарпатської України оголосив про свою національну приналежність. 15 березня 1939 року сейм Карпатської України проголосив повну незалежність Карпатської України і обрав президентом Августина Волошина. Однак Гітлер визначив для Закарпаття іншу роль. Воно стало розмінною монетою в затягуванні Угорщини в профашистський блок [4].

У березні 1939 року, коли фюрер вирішив остаточно ліквідувати Чехословащину, окупувавши інші її території, він жестом дав Угорщині дозвіл на окупацію Карпатської України [5]. З перших годин угорського вторгнення «Карпатська Січ» вела криваві бої. На Красному полі під Хустом загинули сотні українців. 18 березня 1939 р. закарпатське військо залишило Хуст. Маленька Карпатська Україна перестала існувати. Уряд Волошина, втративши контроль над ситуацією, поїхав в еміграцію.

Августин Волошин оселився в Празі, працював в Українському вільному університеті, де йому присвоїли звання професора педагогіки. В УВУ він пройшов шлях від завідувача кафедрою до ректора [2, с. 17]. Коли радянські війська вступили в Європу, близькі до Волошина люди радили йому виїхати з Праги на Захід, поки не пізно. Він відмовився. Казав, що все, що він зробив,

було на користь Закарпатської України. Як і багато інших діячів того часу, живших за межами Радянського Союзу, Августин Волошин не уявляв всі жахи і підступності комуністичного режиму. Його аргументи абсолютно не сприймали Сталін і керівники НКВС і СМЕРШу. Для них будь-який український громадський або державний діяч підлягав знищенню [2, с. 6].

Після вступу радянських військ до Праги, ректора Українського вільного університету Августина Волошина заарештували і перевезли в Москву до Лефортовської в'язниці. Одразу зауважимо, Волошин на допитах формально визнавав майже все, чого вимагав слідчий. Проте деякі факти з життя Закарпаття того часу він не згадував [2, с. 18]. Щось, можливо, забув (у сімдесятилітньому віці пам'ять частенько підводить). Деякі епізоди, мабуть, навмисне замовчував або викладав туманно. Провина Волошина полягала в тому, що в 1924 році на території Закарпатської України з числа вороже настроєних до радянської влади місцевих жителів, в основному українців, він створив християнсько-народну партію і до кінця 1938 р. був її керівником. Ця партія встановила у 1937-1938 рр. контакти з німецькими фашистами і за їхніми вказівниками провадила роботу, спрямовану на відокремлення Закарпатської України від Чехословаччини та створення самостійної держави під протекторатом Німеччини. Навіть після втечі з Закарпаття у Прагу Волошин провадив свою антирадянську діяльність.

Що ж такого «антирадянського» було у свідченнях Волошина на допитах? Справді, очолював християнсько-народну партію, одну з багатьох, які виникли тоді на Закарпатті. Як її представник навіть переміг на виборах у парламент Чехословаччини і був його членом у 1925-1929 роках. Восени 1938 року створив Українське народне об'єднання (УНО), яке після окупації Закарпаття угорцями в 1939 році перестало існувати. Далі Волошин інформував про ключні періоди своєї діяльності: історію створення і діяльності трьох урядів, до складу яких входив, про своє перебування в еміграції. На запитання слідчого, якою програмою керувався, відповів: «Уряд Підкарпатської Русі, міністром-президентом якого я був, ставив завдання створити автономну Закарпатську Україну й орієнтувався на фашистську Німеччину. Себто в особі останньої ми вбачали силу, що зможе забезпечити недоторканість території Закарпатської України».

Підслідний також коротко виклав свою біографію. Народився 1874 року в селі Келечин Воловського округу (з 1953 р. – Міжгірський район) на Закарпатті в сім'ї священника греко-католицького віросповідання. По закінченні Ужгородської гімназії вів далі своє навчання в Ужгородській богословській академії. 1896 рік – тричі достопам'ятний. Закінчив академію, одружився з донькою викладача місцевої гімназії Іриною Петрик і поїхав у Будапешт, де вступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи. З 1900 року – професор Ужгородської вчительської семінарії, а через 16 років – її директор.

21 січня 1919 року у м. Хусті відбулися збори делегатів від 175 населених пунктів. Було одноголосно прийнято рішення про возз'єднання «з уською Україною». Цю ідею палко підтримали перший голова Закарпатського това-

риства «Просвіта» Ю. Брацайко, А. Волошин та інші відомі громадські й політичні діячі Закарпаття. Та не так сталося, як гадалося. Ідеї соборності і повної незалежності України згоріли в полум'ї громадянської війни колишньої Російської імперії. Уже на початку травня 1919 р. Східне Закарпаття окупувала Румунія, решту території захопила Чехословаччина. Перестали існувати Угорська Радянська республіка, органи Рад депутатів на Закарпатті. Подальшу долю краю визначили уряди країн Антанти. 10 вересня 1919 року в Парижі було підписано Сен-Жерменський договір, який юридично закріпив приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини. Відтепер воно стало називатися Підкарпатська Русь.

Уряд Чехословаччини формально дозволяв існування різних партій, серед них і комуністичної, терпляче ставився до критики своїх дій, сприяв економічному розвитку Підкарпатської Русі. А. Волошин і його однодумці розгортали національно-просвітницьку діяльність, боролися за скасування непопулярних заходів центрального уряду, збільшення прошарку заможних громадян, поліпшення умов життя селянства, розвиток торгівлі. Саме ці верстви населення становили основу його партії.

Сам Волошин, як і чимало його спільників, усе більше схилився до ідеології німецького фашизму. У цьому була не стільки його вина, скільки біда. Соціал-націоналістичну демагогію Гітлера підтримав не лише великий німецький народ, а й чимало політиків європейських та американських країн, серед них і Чехії та Словаччини. Гітлерові багато в чому вірив сам «батько всіх часів і народів» Сталін. 11 жовтня 1938 року утворено перший автономний уряд Закарпаття, прем'єр-міністром якого призначено А. Бродія. До складу цього уряду увійшов і Волошин. А. Бродій навіть і не думає про самостійність Підкарпатської Русі. Він готує «плебісцит» про її приєднання до Угорщини. Це викликає протидію волошинців. Перша Українська центральна народна рада 21 жовтня випускає Маніфест, який засуджує позицію Бродія і вимагає налагодити співробітництво з Німеччиною «в усіх галузях політичного і господарського життя». Слідчий запитував Волошина про його роль у цій справі. Той зізнався, що брав участь у підготовці Маніфесту, але не підписував його з етичних міркувань, оскільки був членом Кабінету міністрів.

І ось останній, восьмий допит 20 червня. А. Волошин визнає, що справді був налаштований проти Радянського Союзу і вів щодо нього підривну діяльність. Однак з 1940 року відійшов від політики і ніяких виступів проти радянської влади не робив. Створене ним Українське народне об'єднання було організацією націоналістичною, його діяльність мала на меті створення Української незалежної держави. Взяв Волошин провину на себе і за те, що зустрічався та підтримував зв'язки з націоналістичними колами і підписував меморандум Ріббентропу. Слідчий Вайндорф міг бути задоволений: доручене йому завдання виконав і у висновку записав, що Волошин А. І. заслуговує притягнення до відповідальності за ст. 58-4 і 58-1 Карного кодексу РРФСР. Але з незалежних від нього причин до трибуналу чи суду справу Вайндорф, так і не довів. У зв'язку з різким погіршенням здоров'я, Волошина перевезли до лікарні Бутирської тюрми. Сталося це 11 липня, а вже 19 липня 1945 року о 15 годині

20 хвилин, як свідчать медики, він помер «від паралічу серця». Наслідки патологоанатомічного розтину показали, що Волошин був хворий на артеріосклероз, артеріокардіосклероз, жовчно-кам'яну та інші хвороби [2, с. 26-28].

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У «Заповіті», написаному 19 серпня 1944 р. у Празі, Волошин писав, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». До цього ми повинні прагнути. Місце поховання Августина Волошина – невідомо. Лише зі здобуттям Україною державної незалежності ім'я професора, отця Августина Волошина зайняло гідне місце в переліку Героїв українського народу.

Таким чином, можна зробити висновок, що Карпатська Україна – це «пролог» до суверенної української держави» [3], другий після визвольних змагань 1917–1920-х рр. [2, с. 25]. національно-визвольної боротьби за суверенну Українську державу.

Протягом століть український народ Закарпаття перебував у ярмі іноземних поневолювачів. Непрошені гості намагалися довести місцевим жителям, що в них немає Батьківщини. Їм і на думку не спадало, що настане час, коли ця невелика частина українського народу, яка тривалий період була відірвана від своєї матері-вітчизни, на повен голос заявить про свою незалежність і доведе, що вона є господарем власної землі. Усе життя А. Волошина було присвячено ідеї створення незалежної Карпатської України. Але несприятливі умови не дали йому можливості відстояти цю мрію.

1. Вегеш М. М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської кризи напередодні Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук; Національна академія наук України, Інститут України. – К. : [б. в.], 1998. 30 с.
2. Вегеш М. М., Турянця В. В., Чаварга І. М. Смерть Президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина / Ужгородський Державний Університет, Ужгород 1995. 40 с.
3. Марущенко О. Основні тенденції сучасної історіографії Другої світової війни [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/4.pdf>.
4. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський.
5. Пашкевич В. Політичний авантюрист. *Закарпатська правда*. 1990. 6 березня.
6. Худанич В. Карпатська Україна у системі міжнародних відносин: Схід-Захід. *Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища*. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. Ужгород, 1999. 188 с.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ МІКЛОША ГОРТІ ТА ЯНОША КАДАРА В УГОРЩИНІ

Порівняльна політологія як відокремлена частина політичної науки сформувалась у 30-40-х роках ХХ століття. Виникнення порівняльної політології як самостійного напрямку політичної науки зумовлюється суттєвими змінами у світі та необхідністю розширення географічного видногола політичної науки. Порівняльна політологія пройшла складний шлях розвитку. Відбувся поступовий перехід від вивчення формальних інститутів правління до аналізу реальних політичних процесів. Одним із найважливіших напрямків порівняльної політології є аналіз політичних режимів.

Авторитаризм як феномен набагато ширше представлений в історії людства, ніж демократія. Прикладами двох різних варіантів авторитарних режимів можна вважати політичні системи Міклоша Горті та Яноша Кадара, які функціонували протягом ХХ століття в Угорщині, режими дістали назву від імені своїх харизматичних лідерів. Обидва політичні режими утворилися для стабілізації ситуації в державі, коли потрібна була «політика сильної руки». Діяльність цих двох політичних режимів істотним чином вплинула на формування політичної культури нинішньої угорської парламентської моделі управління. Політичні партії Угорщини і сьогодні досить часто звертаються до політичної спадщини обох режимів.

У сучасній політичній науці порівняльний аналіз політичних режимів залишається одним із найактуальніших тем. Нині близько половини населення нашої планети живе в умовах авторитарних режимів. Багато політичних експертів продовжують надавати перевагу авторитарному стилю правління, вважаючи його стабільним і надійним, особливо для країн із низькою політичною культурою. Звідси теоретичне й практичне значення аналізу проблеми авторитаризму. Тема надзвичайно актуальна також і зважаючи на те, що угорська політична еліта досі не може виробити консолідууючу оцінку політичним системам М. Горті і Я. Кадара.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні та осмисленні теоретичних і методологічних проблем порівняльного аналізу політичних режимів Горті і Кадара, характеристиці основних рис і методів правління політичних систем Угорщини у ХХ столітті. Основною метою є порівняльний аналіз моделей функціонування режимів та вплив на них лідерів.

Об'єктивні дослідження, проведені за останні 20 років, розглядають режим М. Горті та пізній період режиму Я. Кадара не як тоталітарні, а як авторитарні режими. Порівняння їх як таке вперше здійснив угорський історик І. Ромшіч. У своєму дослідженні він порівнює розправу над учасниками революції 1956 р. із білим терором, проведеним каральними військами М. Горті в 1919 р. Під час аналізу І. Ромшіч робить наголоси, що режим Я. Кадара був набагато закритішою системою, на відмінну політично-

го режиму М. Горті. Підсумовуючи автор робить висновок, що причиною деяких кризових подій в Угорщині у ХХ ст. стали не внутрішні чинники, а зовнішні обставини.

Після першої світової війни Австро-Угорська монархія припинила своє існування. На її теренах утворилось кілька незалежних держав. Уперше після битви під Могачом в 1526 р., Угорщина стала цілком незалежною державою. Після угоди між лівими силами країни 21 березня 1919 р. Угорщина була проголошена Радянською республікою, яка протрималася 133 дні і була силою знищена сусідніми державами. Після бурхливих політичних змін в країні лідери держав Антанти та аристократична еліта країни зажадали політику «сильної руки».

У листопаді 1956 р. радянські війська вторглися в Угорщину і завдали поразки Угорській визвольній революції. Місцеві комуністи реорганізували нову політичну силу під назвою «Угорська соціалістична робітничка партія» (УСРП). Сформувався новий робітничо-селянський уряд, який очолив, за наказом Москви, колишній міністр внутрішніх справ Я. Кадар [3, с. 194].

Першочерговим завданням обох політичних режимів була стабілізація політичної ситуації в державі, набуття легітимності своєї влади та консолідація суспільства.

У 1920 р. в Угорщині королівство було відроджено як форма державного правління, хоча престол залишався вакантним. Основним мотивом відродження монархії стало те, що більшість політичної еліти Угорщини вважало Сан-Стефанську корону єдиною можливістю для правового претендування на відокремлені внаслідок Тріанонського мирного договору землі, а також те, що значна частина еліти залишалася прихильна до Габсбургів і монархічних традицій [7, с. 111].

Переможці війни заборонили Угорщині відродження династії Габсбургів на троні, тому за погодженням із угорською елітою була введена «тимчасова» регентська посада, на яку і було обрано М. Горті [4, с. 78]. Утворилась специфічна для зовнішнього світу політична система, яку тоді з гумором називали «королівством без короля», на чолі з «морямом без моря» [10, с. 132].

За своїми правовими функціями Регент став фактичним королем держави, він володів усіма королівськими правами, крім надання шляхетського титулу. М. Горті отримав право відстрочити початок роботи Національних Зборів, а також розпускати їх, зберіг за собою пост головнокомандуючого армією, але його основними функціями стали представництво країни перед зовнішнім світом, призначення і прийом послів. У порівнянні із періодом «дуалізму» суттєво була знижена роль вищого законодавчого органу – Держаних зборів. Із 1927 р. він за структурою став двопалатним: із нижньою і верхньою палатою. Основна законодавча функція відводилась нижній палаті – Національним зборам.

Нижня палата обиралася на загальнонаціональних виборах, але виборче законодавство забезпечувало постійну перемогу правлячої партії. Існував майновий і освітній ценз на право голосу, а також у провінціях

тривалий час голосування було відкрите, що в жодному випадку не могло забезпечити вільні і демократичні вибори. У верхню палату, крім обраних членів, входили духовні та світські представники та особи, яких делегував сам М. Горті [10, с. 135].

Уряд формувався особисто прем'єр-міністром, із узгодженням кандидатур міністрів з Регентом. Уряд був підзвітним і відповідальним перед М. Горті. У відставку кабінет йшов за наказом Регента, або за рішенням більшості Національних зборів. За період між 1920-1944 рр. працювало дванадцять кабінетів, особливо почастишали зміни урядів із другої половини 30-х років у зв'язку з посиленням в Угорщині фашистського руху [10, с. 136].

Період М. Горті за хронологічною ознакою можна поділити на три різні періоди: 1) 1920-ті роки, ера «консолідації». Відчувався зовнішнь-ополітичний вплив переможців війни на формування подій в країні. В Угорщині домінувала ліберально-консервативна ідеологія створена, ще за часів «дуалізму» відповідно за сприяння великих землевласників та капіталістів, це фактично була реставрація монархічного періоду 1870 – 1900 років. Даний етап позитивно вплинув на розвиток парламентаризму в країні; 2) 1930-ті роки. Цей період характеризується посиленням співпраці між фашистською Італією та нацистською Німеччиною і зростанням їх впливу на політику в Угорщині. Починається відхід від консервативної ідеології до правого радикалізму, посилюється антисемітизм та пропаганда ревізії кордонів; 3) 1939 – 1944 рр. Участь держави у Другій світовій війні [9, с. 142-143].

Ера «консолідації» (1921-1931рр.) пов'язана з іменем трансильванського графа Іштвана Бетлена, який очолював уряд у цей період [9, с. 146]. Саме цей майстерний, з консервативними поглядами політик, не позбавлений і ліберально-реформаторських якостей, став генеральним архітектором політичної системи, що отримала назву «гортізм». Після розгрому Радянської Угорщини І. Бетлен першочерговим завданням вважав повернення законності і встановлення правопорядку. Будучи реалістом і тверезомислячим політиком, він усвідомлював необхідність забезпечення внутрішньої стабільності країни, у цілях консолідації. Він висловився також за необхідність, відновлення християнських ідеалів. Йому вдалося певною мірою укріпити законність, громадський порядок, розширити гарантії свободи особи. Проте це не набуло такого масштабу, який існував в країнах розвинутої буржуазної демократії [2, с. 199].

Соціал-демократи ж домовилися з І. Бетленом про свою легальну діяльність та сформували власну фракцію у парламенті. Найбільшою популярністю вони користувалися в столиці Будапешті і до середини 30-х років були найбільшою опозиційною партією в законодавчому органі. Легальним існуванням опозиційних політичних партій при режимі М. Горті підкреслювався ліберальний характер системи перед Заходом, але ці партії були суттєво обмежені у своїй діяльності, прийти до влади вони не мали жодного шансу [13, с. 157].

Основною провладною партією була «Християнсько-національно єднальна» або як коротко її називали партія «Єдності». Вона була утворена в 1922 р. у результаті об'єднання двох найбільших партій, які були обрані до Національних зборів. Партія служила оплотом більшості для уряду І. Бетлена в роки «консолідації» [11, с. 47].

На середину 20-х років в Угорщині закріпилась система влади, яка в багатьох своїх рисах була схожою на попередню до 1918 р. Влада знову зосереджувалася в руках традиційних правлячих кіл – аристократії, землевласників, великих капіталістів. За рахунок революції і «Тріанону» змінилися методи реалізації влади: знизилась роль парламенту, з'явилась цензура в пресі, посилювались антиліберальні тенденції. Офіційна ідеологія режиму дістала назву «християнсько-національної». Під «християнським» малося на увазі, що вона була «не єврейська і не ліва», а «національна», це означало вимогу повної ревізії кордонів і відтворення історичної Угорщини [48, с. 142]. Консолідуєча система на середину 20-х вивела економіку з кризи, у якій вона опинилася після закінчення війни. Але уже у 1930 р. «Велика депресія» досягла й Угорщину. І. Бетлен змушений був подати у відставку. Так закінчується період стабільності, консолідації і розпочинається поступовий рух вправо до фашистського політичного режиму [9, с. 163].

З початком 30-х років правлячі кола Угорщини були занепокоєні по-жвавленням робітничого руху під час економічної кризи і вимагали жорстких авторитарних методів управління, що М. Горті теж підтримав, призначивши новим прем'єр-міністром Дюлу Гомбоша, відомого своїми ультраправими ідеями. Д. Гомбош своїм прикладом державної моделі вважав фашистську Італію Б. Муссоліні. У своїй програмі під назвою «Національний робітничий проект» усім суспільним класам обіцялося покращення життєвого рівня, але воно було за своїм змістом відверто популістським документом. Під чудовими гаслами ховалася страшна ідея перетворення Угорщини на фашистську диктатуру. Прем'єр-міністр ставив перед собою дві основні цілі: розгромити соціал-демократів і профспілки, а також поміняти в апараті управління стару гвардію І. Бетлена, яка залишалися на ключових посадах, на відданих йому людей. Але йому так і не вдалося втілити свої ідеї, оскільки наштотхнувся на серйозний опір з боку консервативних кіл та організованого робітничого руху і все ж таки основна причина невдачі полягала в не підтримці Регентом М. Горті радикальної політики Д. Гомбоша [14, с. 269].

На кінець 30-х років «єврейське питання» все більше висувається на перший план серед невіршених проблем. Це було пов'язано з появою на політичній арені багатьох радикально налаштованих політичних партій, серед них найвпливовішою стала партія «Схрещених стріл» (Нілашисти), на чолі якої стояв «харизматичний лідер» Ференц Салаші, який пізніше під час радянського наступу, буде проголошений вождем угорської нації. З 1939 р. партія стала найбільшою опозиційною силою в парламенті [13, с. 172-173]. Партія вимагала визнати єврейство окремою расою, а також заборонити членам угорської нації одружуватися з євреями. У про-

грамі партії зазначено про утворення «Робітничої держави», яка змусить єврейство покинути Угорщину [11, с. 426].

Щоб зупинити збільшення популярності «Нілашистів», влада прийняла два закони «Про єврейство в Угорському королівстві». Перший обмежував діяльність тільки тих, які сповідували єврейську віру в економічному, культурному житті, а другий, більш пізній, поширювався і на тих, які за походженням були євреями, тобто носив расовий характер. Режим уважав, що «єврейське питання» – це те поле простору, де можна піти на поступки вимогам «нілашистів» та німців [10, с. 173]. З піднесенням крайніх правих, пішов на спад лівий рух в Угорщині. Хоча Комуністична партія Угорщини в 1935 р. на Комінтерні заявила про об'єднання антифашистських сил, але ніякої політичної ваги не мала в країні, аж до закінчення війни [1, с. 16]. Регент М. Горті, який міг врятувати Угорщину від катастрофи, теж вагався між консерваторами і радикальними правими, що проявилось в частих змінах урядів у період між 1936-1939 рр.

При аналізі вище наведених фактів чітко прослідковуються основні риси побудови авторитарного режиму. Регент персоніфікував інститут влади, від імені якого діяли усі ті, хто наділявся частиною або часткою публічної влади. Парламент фактично був позбавлений прерогатив контролю за політикою держави. Державна влада повністю зосереджувалася в руках виконавчої гілки, яка наділена була функціями нормотворчості. Виборча система була пристосована до потреб особистої влади. Рекрутування політичної еліти відбувалося шляхом призначення згори. Однак спостерігалися деякі елементи демократизму, зокрема автономія особи й суспільства в неполітичних сферах, відмова від тотального контролю над суспільством, відсутність загальнообов'язкової ідеології. Існувала багатопартійність, діяли громадсько-політичні організації, проводилися вибори до представницьких органів влади.

У ХХ столітті серед угорських політичних лідерів Я. Кадар при владі перебував найдовше. Його вплив на новітній період Угорської політичної історії, дослідження якого тільки нещодавно почалось, важко оцінити. Його ім'я уже під час його життя стало синонімом політичного режиму, який існував після революції 1956 р.

Режим Я. Кадара можна поділити на два великі етапи. Перший «період реставрації диктатури», який тривав від приходу до влади до 1963 р. Цей період ознаменувався жорсткою розправою над учасниками революції 1956 р., реставрацією інститутів диктатури, закріпленням особистої влади Я. Кадара, визнанням режиму міжнародною спільнотою. За цей період стало зрозумілим, що основні цілі революції – демократичність, незалежність – не буде втілено в життя, але разом з тим і те, що повернення «сталінської політики» не буде. Ракоші, Геро та їхні соратники ніколи більше не мали змогу прийти до влади в Угорщині.

Другий етап «період лібералізації», представляє собою більше 20 років, який існував із середини 60-х до 80-х рр. ХХ ст. Він характеризувався стабілізацією, утворенням «кадарівської моделі соціалізму» до са-

мого занепаду системи. Особливостями соціалізму «угорської моделі» став перехід від тоталітарної диктатури до авторитаризму, пом'якшення репресивних методів правління, набуття автономності декількох сфер суспільства – економіки, освіти, науки і культури [13, с. 401-402].

Політичний режим Я. Кадара є елементом того півстоліття, під час якого Угорщина знаходилась у сфері інтересів СРСР, її суверенність була обмеженою, країна розвивалась чужим для минулої традиції, економічним, суспільним і політичним шляхом.

Після закінчення найзапекліших боїв між радянською армією та повстанцями 7 листопада 1956 р., прибувши в Будапешт, Я.Кадар відчував повну підтримку владної верхівки, але серед угорських революційних сил не підтримував його ніхто.

У грудні 1956 р. керівництво УСРП прийняло декларацію, за якою жовтневі події визначають як контрреволюцію буржуазно-націоналістичних сил. Причиною її, на думку партії, стала неправильна політика керівництва М. Ракоші та зрада колишнього прем'єр-міністра Угорщини, лідера революції І. Надя. Цією декларацією було розв'язано руки силовим органам для «наведення порядку» в країні. Заборонили існування усіх створених під час революції суспільних і політичних організацій, почалась розправа спочатку тільки проти лідерів опозиції, а згодом і проти рядових учасників повстання, яких тисячами розстрілювали або садили в тюрми між 1957-1960 рр. [12, с. 24]. Перший період режиму Я. Кадара насправді нагадував, лише в деякій мірі, обмежену сталінську реставрацію.

У 1961-1962 роках у Москві «сталінізм» на деякий період часу знову відійшов на задній план. Генеральний секретар СРСР, М. Хрущов останні роки своєї влади намагався реалізувати масштабні «реформаторські плани», а позитиви із цього відчували і в угорській партійній верхівці. На цей час угорське суспільство зробило свої висновки щодо революції 1956 р. Почали з'являтися позитивні економічні зміни в системі народного господарства [6, с. 435].

У 1963 р. була проголошена загальна амністія політичних в'язнів революції, розправа за повстання закінчилася. На відміну від СРСР, режим Я. Кадара намагався не знищувати деякі суспільні групи, а спробував їх інтегрувати, зокрема «куркульне селянство», стару інтелігенцію та взагалі середній клас [13, с. 433]. До середини 60-х років продовжувалися централізаційні хвилі в економіці держави, життєвий рівень, хоча і скромними темпами, підвищувався, з'явилися неможливі в попередні роки споживчі традиції населення. Стабільність режиму Я. Кадара стала цінністю, для все більш широких верств угорського населення.

Від середини 60-х років режим Я. Кадара – якщо фундаментально і ні, але в складових – значно відрізнявся від політичних систем інших соціалістичних країн Центральної Європи. Основою будівництва режиму Кадара став умовний «суспільний договір» між комуністичним керівництвом і населенням. Центральною ідеєю цього договору стало, те що

політикою управляє партія, яка гарантує зростання матеріального добробуту громадян, якщо вони не втручаються у політику і визнають легітимність існуючої влади. Значно пом'якшилася перевірка приватного і культурного життя людей. Свою ліберальну політику Я. Кадар визначив наступним гаслом: «Хто не є проти нас, той є з нами!» [13, с. 443].

Утворений на початку 60-х років фундамент компромісу «про підвищення життєвого рівня» між суспільством і політичним режимом Я. Кадара, із самого початку ставив серйозний виклик для економіки. Вона розвивалася в основному за рахунок стратегічного розвитку важкої промисловості, після вичерпування своїх ресурсів це не могло забезпечити покращення життя населення. Внутрішні чинники змін, успішно збіглися із зовнішніми. Із початку 60-х років у Радянському Союзі та інших країнах соціалістичного табору (НДР, Чехословаччина), на порядку денному поставила критика управлінської системи економіки і вимога до змін [8, с. 24].

У кінці 1964 р. ЦК УСРП прийняв рішення «про зміну економічного механізму». У керівництві партії більшість становили противники реформи, ключовим моментом стала особиста позиція Я. Кадара, який підтримав реформу [10, с. 381].

Під час підготовки реформи, у деякій мірі змінилася система вироблення рішень. Найбільш важливі рішення приймалися уже не тільки у вузькому колі політичного керівництва, а безпосередньо в апараті. Хоча члени експертних комісій в більшості були вихідцями із партії, але свою роботу вони виконували, як незаангажовані професіонали. Реформа була ініційованою із верху, а її основним індикатором стала реформаторська інтелігенція. Її склад на відміну від минулого змінився досить суттєво, замість письменників і журналістів до неї входили, в першу чергу, економісти і суспільствознавці [12, с. 202].

1 січня 1968 р. реформа офіційно вступила в дію, вона принесла важливі зміни в трьох сферах економіки. До них входили: 1) зниження ролі центрального планування і збільшення автономії підприємств та заводів у виробництва; 2) нова реформа цінової системи, яка поширювалась на споживчі ціни; 3) зміна системи заробітної плати і розподілу прибутку [13, с. 440].

Що означали ці зміни в реальному житті? У сфері планування виробництва зникла система центрального планування. Річні і п'ятирічні плани народної економіки і надалі видавалися, але не були розроблені на рівні окремих суб'єктів господарства. На макроекономічному рівні залишилась планова економіка у набагато пом'якшеній формі, але на рівні мікроекономіки домінували ринкові методи управління [13, с. 441].

Нова цінова система торкалася як виробничих, так і споживчих цін, була так званою «змішаною ціновою системою», у якій поєднувалися передбачені центром ціни та вільні ціни, які регулювалися ринком. Наступні роки фіксовані ціни все більше зменшувалися на користь вільних цін, на середину 70-х років із наявної продукції тільки 1/3 продавали за фіксованими чи максимальними цінами, до них належали продукти першої необ-

хідності: хліб, мука, сир і молоко. Ціни на товари одягу та імпорту у більшості випадків не були регульованими. Цінова реформа створила умови для легального одержання прибутку підприємствами [8, с. 156].

Встановлення зарплат на заводах для різних спеціальностей із центру, що було загальною практикою, замінила нова система середнього достатку. Виробничі кооперативи мали можливість самі вирішувати скільки вони платять тому чи іншому робітникові, але через встановлений державою високий податок на велику зарплату, для них вигідно було тримати робітників із низькою зарплатою і, таким чином, не збільшувалось безробіття [13, с. 441].

Але реформа так і не була доведена до кінця, що пояснювалося несприятливими зовнішньополітичними чинниками. У Чехословаччині Дубчек теж проводив схожі для угорців реформи, але закінчилися вони вторгненням радянських військ у країну. Після тих подій для реформ почався поступовий відкат.

Світова нафтова криза в 1973 р. стала тільки першою із ознак початку широкомасштабної кризи, яка охопила Угорщину. Із початком кризи закінчився розквіт режиму Я. Кадара. Разом з тим, у цей період утворилися умови для трансформації тоталітарної системи в авторитарну. Несприятливу ситуацію керівництво «гасило» завдяки величезним кредитам із розвинутих країн.

Я. Кадару в 1982 р. виповнилося 70 років, між 1978-1979 рр. він відсторонив від влади партійних лідерів, які були прихильниками реформ та могли претендувати на посаду першого секретаря. Він різко заперечував, що в Угорщині наявна будь-яка криза, але внутрішнє керівництво знало реальний стан справ в економіці, тому почалася внутрішня політична боротьба. В УСРП формувалися різнопланові групи у боротьбі за владу. Першу з них представляли люди, які формувалися навколо престарілого першого секретаря. Основною метою для них було бажання «пережити» складний період. Другою групою стали так звані «комуністи реформатори», які майбутнє бачили у реформуванні соціалістичної системи. Вони виступали за створення нового національного фундаменту для легітимізації УСРП, введення ринкових відносин в економіці доповнено виробничою демократією розвитку. Третьою силою у цій боротьбі стала «партія порядку», яка вирішення економічної кризи вбачала в «раціоналізаторських» методах, тобто в корекціях. Вони більш категорично були за боротьбу проти інакомислячих. Поступово останні дві групи зблизилися у прагненні відсторонити Я. Кадара від влади [13, с. 507].

У 1987 р. прем'єр-міністром став комуніст реформатор Кароль Грос. Із цим ситуація в Угорщині почала кардинальним чином змінюватися. Усе більш широким колам громадян стало відомо про те, що країна повністю живе за рахунок іноземних кредитів. К. Грос почав проводити радикальні реформи в середині партії, і в травні 1988 р. він зібрав позачерговий з'їзд партії, на якому відправив Я. Кадара на пенсію [13, с. 401].

Таким чином, закінчилось 30-річне правління Я. Кадара, сам соціалізм проіснував у державі ще 15 місяців. Із відходом Я. Кадара відійшов у минуле і насильно створений, але деякий час досить ефективно функціонуючий політичний режим. Після краху соціалізму Угорщина стала на тернистий шлях демократії.

Провівши детальний аналіз вище наведених фактів, можна зробити порівняльний аналіз спільних і відмінних рис авторитарних режимів М. Горті та Я. Кадара на основі створення порівняльної таблиці, беручи за критерії оцінки, зокрема: 1) форму державного правління; 2) посаду харизматичного лідера; 3) характер політичної влади; 4) структуру політичної системи; 5) стан опозиції; 6) систему економічної власності; 7) метод організації влади; 8) партійна система; 9) ідеологію режиму; 10) стан прав людини.

Критерії оцінки режиму	Режим М. Горті (1920-1944)	Режим Я. Кадара (1956-1988)
1. Форма державного правління	Обмежена парламентська монархія з вакантним престолом короля	Народна республіка
2. Посада харизматичного лідера	«Тимчасовий Регент» Угорського королівства М. Горті	Перший секретар УСРП Я. Кадар
3. Характер політичної влади	Авторитарний режим, державна влада майже повністю зосереджувалась в руках виконавчої гілки, парламент був позбавлений прерогатив контролю	М'яка диктатура, зосередження політичної влади в руках виключно керуючої партії. Інакомислення допускалося тільки в середині УСРП
4. Структура політичної системи	Повний контроль за владою із боку традиційних правлячих кіл – аристократії, землевласників та великих капіталістів	Беззаперечна керівна роль партійної бюрократії, але з наявністю контрольних органів та груп інтересів, які в обмеженій формі висловлювали свої вимоги
5. Становище опозиції	Наявність офіційної парламентської опозиції, яка діяла у встановлених рамках	Відсутність офіційної опозиції режиму, в політичній сфері вона недопускалась
6. Система економічної власності	Повне домінування приватної власності, яка в основному була зосереджена в руках аристократії та великої буржуазії	Державна і приватна власність із збільшеною автономією для окремих виробничих структур
7. Метод укомплектації влади	Особиста відданість Регенту, від імені якого діяли всі ті, хто наділявся Владою	Особиста відданість партії та лояльність до вищого Керівництва
8. Партійна система	Багатопартійна система, але постійна перемога правлячої партії внаслідок пристосованого виборчого Законодавства	Однопартійна система. Проведення виборів без альтернативи

9. Ідеологія режиму	«Християнський-націоналізм» різновид угорського націоналізму, традиційно присмаченого ідеями переваги угорців над слов'янами та румунами, а також антисемітизмом	Послаблення марксистсько-ленінської ідеології, більш широке прийняття інших ідеологій соціалізму, особливо популярний «соціалізм із людським обличчям»
10. Стан прав людини	Досить широкий плюралізм у неполітичних сферах суспільства. Свобода віросповідання. Виняток єврейство яке було обмежено і дискредитовано у всіх сферах	Обмеження прав людини. Плюралізм у неполітичній сфері суспільства. Збільшення прав жінок

1. Гусев В.Г. Венгрия: 30 лет борьбы за мир и социализм. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 88 с.
2. Желицки Б.Н. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868-1957) // ННИ. – 1996. – № 2. – С. 173-196; № 3. – с. 195-213.
3. Король І.Ф. Угорська революція 1956 року. – Ужгород: Ви-цтво В. Падяка, 2003. – 200 с.
4. Немеш Д. Венгрия в годы конрреволюции 1919-1921. Пер. с венг. – М.: Наука, 1966. – 527 с.
5. Підлуцький О. Янош Кадар : творець «гуляш соціалізму» // Дзеркало тижня. – 2007. – №2 6 – С. 21.
6. Политические системы СССР и стран Восточной Европы 20-60-е годы. – М.: Наука, 1991. – 254 с.
7. Пушкаш А. И. Венгрия в годы второй мировой войны. – М.: Наука, 1966. – 527с.
8. Barenti I. A Magyar gazdasági reform utja. – Вр.: Kozgazdasagi kiado, 1988. – 313 о.
9. Bencsik G. Horthy Miklos. – Вр.: Magyar Mercius kiado, 2003. – 285 о.
10. Bihari P. A 20 szazad története.- Вр.: Honlap kiado, 1999. – 356 о.
11. Gergely J. Magyarországi párt programok 1919-1944. – Вр.: ELTE: Eötvös kiado, 2003. – 504 о.
12. Huszar T. Kádár János politikai öneletrajza (1956-1989) – Вр.: Kossuth kiado, 2003. – 435 о.
13. Romsics I. Magyarország története a XX században. – Вр.: Osiris kiado, 2005. – 668 о.
14. Karsai E. A budai Sándor palotaban történt 1919-1941. – Вр.: Tancsics kiado, 1964. – 564 о.
15. Kolosi T. Társadalmi struktura es szocializmus. – Вр.: Kossuth kiado, 1974. – 303 о.

СУЧАСНА УКРАЇНА І СВІТ

Анастасія Вегеш

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У СТВОРЕННІ ОБРАЗІВ ГЕРОЇВ ПОВІСТІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНЕ СОНЦЕ»

Боротьба за Україну, її цілісність випадала на долю не одного покоління українців. Сьогодні минає 80 років від дня проголошення Карпатської України, захисники якої показали перший у місцевій історії приклад організованого опору антиукраїнським силам. Страшні, болючі жертви понесли січовики в березні 1939 року. «Такий був жереб того покоління. Вибирати можна було лиш те, за яких саме обставин стати до бою, на чиему боці, за які ідеали. ...Карпатські січовики зробили свій героїчний вибір. Дай Бог кожному, якщо доведеться жертвувати своїм життям, то зробити це отак же не намарно. ...Кривава боротьба отримала величезний міжнародний резонанс. ...Загиблі січовики перемогли в інформаційній війні, закріпивши таки за нашим краєм імідж не угорської, не чеської, а української землі. Завдяки січовикам наш край запам'ятався усім як останній оплот української нації» [4, с. 23]. Справу героїв Карпатської України продовжили і наступні покоління. Сьогодні страшні події розгортаються на Сході нашої держави. Росія намагається загарбати споконвічні українські території, а на захист домівок стають найкращі.

Повість Василя Шкляра «Чорне сонце» – повість про страхіття війни, про понівечені людські долі, про вибір «свого орієнтування» на межі зіткнення. Повість, де превалує чорний колір біди, де головний герой опиняється в горнілі військових дій, де важливим є вижити, вистояти (не впасти духом), виконати місію, розставити пріоритети.

Усе частіше до рук сучасного читача потрапляють твори Василя Шкляра – лауреата народної Шевченківської премії. Він збирає величезні аудиторії людей у різних куточках України. В. Шкляр не тільки авторитетний письменник, він – майстер слова і усного, і писемного. Недавня зустріч з автором «Чорного Ворона» в обласній бібліотеці міста Ужгорода переконала в тому, що він є справжнім патріотом і талановитим митцем.

На твори В. Шкляра написано чимало цікавих статей, але це в першу чергу стосується літературознавчого аспекту. Нашу увагу у творах В. Шкляра привертають власні назви, зокрема антропоніми.

Важливим об'єктом наукових досліджень сьогодні є літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний характеристичний потенціал, нанизує численними аналогіями, символічністю, конотаціями. Тому, на наше переконання, вивчення власного імені героя потребує особливої уваги.

Українська літературна ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених питанням термінології (Ю. Карпенко, О. Карпенко,

Л. Белей, В. Калінкін, М. Торчинський, Н. Колесник та ін.). Дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників відобразилися в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боева, Н. Бербер, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Л. Кричун, О. Лавер, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, Л. Сколоздра, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.).

Дослідження літературно-художніх антропонімів творів В. Шкляра було предметом і нашого зацікавлення. Матеріали наших досліджень лягли в основу статей: «Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон», «Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра», «Особливості творення літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Маруся», «Характеристична та оцінна інформація літературно-художніх антропонімів у романі «Кров кажана» Василя Шкляра», «Інформаційний потенціал літературно-художніх псевдонімів роману «Троща» Василя Шкляра».

Метою нашої статті є дослідження літературно-художніх антропонімів повісті Василя Шкляра «Чорне Сонце». Наше завдання – проаналізувати літературно-художні антропоніми, розкрити їхній стилістичний потенціал, виявити особливості їх функціонування.

Головні герої повісті «Чорне сонце» – бійці полку «Азов» – мають позивні (псевдоніми, псевда) замість справжніх імен. Як і в романах «Чорний Ворон», «Маруся», які змальовують події УНР, «Троща» (визвольні змагання УПА), так і в повісті «Чорне сонце» (війна на Сході, АТО) маємо справу з літературно-художніми псевдонімами. Спробуємо дослідити особливості функціонування цих онімів.

В одному з інтерв'ю В. Шкляр говорив, що всі герої книги є реальними бійцями, з якими він познайомився ще до війни. Він також зберіг їхні псевдоніми. Позивний змінений лише у головного героя Маляра. Його прототип мав позивний Художник [5]. Відбулася синонімічна заміна, яка автору була більш до вподоби.

У «Чорному сонці» головний герой Маляр. Автор веде гру з літературно-художнім антропонімом. Він сам подає енциклопедичну (авторську) характеристику, на сторінках повісті весь час підтверджує, що псевдонім такий властивий тому, хто малює, тобто вказує на професію. Маляр, перебуваючи на тимчасовій базі, «розписав її вхідну браму (псевдо Маляр зобов'язувало) на свій смак – посередині зобразив емблему «Азову» [6, с. 18]. Маляр не раз милувався шедеврами на тілі Єгеря та Сіроманця. Він зізнається, що «ескізи до цих татувань я сам-таки й малював на прохання моїх побратимів, а потім інші майстри вибивали їх на шкірі» [6, с. 26 – 27].

Ідеолог, агітуючи Маляра на посаду політвиховника, ураховуючи його вміння спілкуватися з місцевим населенням, каже: «Маляре!.. Ти пройшов Маріуполь, Мар'їнку, Іловайськ... Ти бачив тих людей? – Бачив. – Це глина. Не дуже піддатлива, але глина. З неї можна ліпити. А ти же не тільки маляр, а й скульптор» [6, с. 44].

Літературно-художній антропонім *Маляр* не тільки є вказівкою на професійні якості персонажа. Герой веде оповідь, змальовує події, бере участь у створенні людських характерів та їх стосунків, одним словом, *маляр* – майстер.

Не менш цікавими є позивні інших героїв. Дослідниця української псевдонімії Н. Павликівська зазначає, що псевдоніми воїнів АТО виконують номінативну функцію, але «вони обов'язково позначені ще й езотеричністю, мають достатній ступінь «таємності». ...крім основної функції можуть мати додаткові: характеристичну, експресивну, оцінну, символічну, функцію вираження самоіронії» [2, с. 242].

В. Шкляр пише, що сьогоденні воїни вибирають собі псевдоніми не так, як це робили герої Холодного Яру чи Української Повстанської Армії: «...бо, якщо покласти руку на серце, у нас із цими позивними справжнісінька чехарда. Замість того, щоб називатися Байдою, Нечаєм, Кривоносом чи Гонтою – немає числа таким іменам, – хлопці, немов для приколу, раптом стали хто Фрицом, хто Маршалом, хто Кротом, а один наш азовець узяв собі позивний Негідник. Я розумію, що немає на світі поряднішого хлопця за цього Негідника...» [6, с. 10].

Найкращими друзями *Маляра* є *Єгер* і *Сіроманець*. Ці літературно-художні антропоніми є інформаційно-оцінними. Автор подає інформацію про героїв устами *Маляра*. *Єгер* був найкращим стрільцем чоти. Його «тонке ремесло» (професія) виробило легку ходу («... ходив він по-особливому, я б сказав по-котячому» [6, с. 12]; «Підійшов своєю котячою ходою *Єгер*...» [6, с. 22]). За тлумачним словником дізнаємося, що *єгер* – це: «1. Спеціаліст-мисливець, що керує полюванням. 2. Спеціаліст, що веде облік фауни у лісах, національних парках та здійснює нагляд за нею. 3. Спеціально тренований солдат для ведення воєнних дій у природних умовах, переважно в горах» [1, с. 360]. Війна спонукала героя взяти до рук снайперську гвинтівку, він справний солдат, але любов до фауни закладена в його професії. Він бере на приціл зайця, але не вбиває його, милується, він зацікавлено спостерігає за боєм двох фазанів, навіть хоче зняти на камеру. *Маляр*, який бачить усіх своїх побратимів міністрами, уявляє його головою СБУ, тому що «*Єгер* полюватиме лише на кротів, що причаїлися в його відомстві» [6, с. 90]. Як бачимо, дооцінює значення літературно-художнього антропоніма в тексті спрацьовує, розкриває характер та вчинки персонажа.

Літературно-художній антропонім *Сіроманець* теж промовляє. Назва утворена від апелятива *сіроманець*, що означає «вовк». «Уживається як сталий епітет *вовка*, часто у прикладці *вовк-сіроманець*» [1, с. 1325]. Маємо поєднання непоєднуваного: *єгер* і *вовк*. Але герої були друзями, вони доповнювали один одного. *Єгер* був дуже обережним, управним, ходив «сторожко, мов ступав по холодному льоду», а *Сіроманець* був вайлуватим, ходив, «як ведмідь у малиник». Але у «гарячому ділі» йому не було рівних.

Ми зафіксували кілька апелятивних назв, якими автор устами *Маляра* називає цю парочку – *Єгера* і *Сіроманця*: мармизи, песиголовці, шкідливі коти, чорти.

В. Шкляр називає чотого Гризла «справжнім націоналістом». «Для нього свято – це бій» [6, с. 25]. Сам автор радіє з того, що воїн взяв собі гарний позивний: «от хто взяв собі позивний із розумом – за прізвищем холоднорського отамана Семена Гризла» [6, с. 16]. Назвався персонаж іменем історичної особи.

За професією, родом занять, улюбленою справою отримують прізвиська воїни: Адвокат, Танцюрист, Маестро, Ідеолог, Санітар, Солдат, Оберіг, Футболіст та ін.

Автор описує воїнів, що йдуть у бій. Серед них виділяється Танцюрист, ходьба якого нагадує танець, ритуал («...ех, якби ви побачили, як красиво йшов у цей танок Танцюрист – часом зигзагом, часом навприсядки, сумішню бойового гопака і танго смерті... [6, с. 40]). Футболіст ішов дриблінгом, Турист «вирушав у цей веселий похід», «ішов із власним жеребом у кишені Фортуна, ішов – не летів – Вертоліт» [6, с. 40].

Літературно-художній антропонім Маестро належить сорокасемирічному дідові, котрий воював вже на четвертій війні. Він «грав на всіх інструментах – від гітари до банджо» [6, с. 42], тому й отримав псевдо Маестро («Шаноблива назва видатного музиканта, композитора, художника» [6, с. 636]). Але його поважали також за вік, за вміння вести бої («Хлопці, – сказав Маестро, – моє місце там, бо ви ж, старі лиси, знаєте, що, крім воювати, я більше нічого не вмію робити» [6, с. 108]).

Ідеолога автор називає серйозною фігурою, він має захищати якийсь світогляд, якісь ідеї. У повісті «Ідеолог – це заступник командира з питань ідеології» [6, с. 26]. Він має ще один позивний Одноріг. Як зазначає автор: «За тверду лінію, з якої його не зрушиш і танком. В однорогів нема або-або. Тільки – отак!» [6, с. 42]. Ці два позивні тільки доповнюють один одного.

Хоча солдатами на війні є всі, хто воює, та не всім дають позивний Солдат. А персонаж «дістав такий позивний, бо недавно відбув строкову в саперних військах» [6, с. 73]. Крім цього, «солдат – боксер, накачаний, він однією лівою розкидає всіх цих Савлохів і Тадеїв, як розкидав на майдані тітушок. Щоправда, Солдат патологічно інтелігентний» [6, с. 89].

За видом спорту та зовнішнім виглядом одночасно отримує позивний Ядро. «Позивний Ядро він дістав за те, що був металником ядра» [6, с. 30]. Його тіло нагадувало ядро: був здоровим, м'ясистим. Мав круглу голову («Його круглу, як ядро, пику я намалюю під циркуль») [6, с. 30], навіть посмішка нагадувала ядро («І усмішка на його круглomu обличчі теж була кругла як ядро») [6, с. 31]. Але був він дуже добрим, людяним.

Автор виводить загальні назви для бійців «Азову»: бійці «чорного корпусу», чорні чоловічки, чорні пантери, чорні запорожці. Епітет чорний указує на колір біди, війни, страждань, розрухи, смерті. А вони пройшли всі кола пекла, вони безстрашні і незламні. «Ми завжди готові до неї, до смерті, ми перемогли страх ще на Майдані, коли пішли на кулі з дерев'яними щитами, коли поруч падали мертві друзі, а ми йшли і йшли до останнього... [6, с. 74]. Але, виявляється, назву чорні чоловічки вони отримали через те, що спочатку ходили у чорних робах. «Тоді ходило багато чуток про чорних чоловічків, котрі невідь-

звідкіля з'явилися на Донбасі. Чорне завжди більш загадкове, ніж зелене чи синє, – чорні запорожці, чорні прапори, чорні клобуки... А вся штука була в тому, що ми, не маючи військового обмундирування, зодяглися в дешеві чорні роби цивільних охоронців без будь-яких розпізнавальних знаків» [6, с. 17].

Двох друзів-нерозливовода – молодих хлопців – автор називає по-особливому: Хома з Волині, Аксьон з Луганська («І стояли перед ним «мужики» ще ті – вісімнадцятирічний Хома з Волині, дев'ятнадцятирічний ультрас Аксьон із Луганська» [6, с. 19]). У структурі цих літературно-художніх антропонімів знаходиться ім'я чи усічене прізвище та вказівка на регіональне походження – топонім. Позивний Хома хлопець отримав за схожість зі своїм побратимом. Доонімне значення імені Хома – «близнюк» з давньоєврейської мови [3, с. 400], повністю розкривається. Маляр розказує: «Інакше їх не назвеш, наших Хому й Аксьона, діти та й годі, у них ще й борода не росли, і були вони схожі між собою, завжди усміхнені, завжди веселі й готові, шибеники, до якоїсь витівки» [6, с. 38]. Схожими були і їхні долі: Хома «був сиротою, мав названу матір», Аксьон «став сиротою, бо його зреклися рідні батько-мати за те, що пристав до бандерівців ще на Майдані» [6, с. 39]. Хлопці загинули в одному бою, поховали їх в одній могилі, і неважливо, що були вони з різних куточків України. Лиш у кінці повісті ми отримуємо інформацію про справжні імена героїв: Хома з Волині – Андрій Снітко, Аксьон з Луганська – Олег Аксьоненко.

За юний вік отримує позивний боєць Вовчик. Це розмовний варіант дитячого імені героя. Сам він бідкається, що ще не має позивного, але Маляр каже: «І навіщо, Вовчику-братику, тобі позивний, якщо твоє ще дитяче ім'я само по собі є найкращим для тебе псевдонімом і позивним, не треба більше нічого шукати, Вовчику-братику» [6, с. 10].

Справжніми іменами та прізвищами наділив автор волонтерів Андрія Штепу та Миколу Вечора. Азовці Андрієві «дали невігадливий, але щирий позивний Друг» [6, с. 80]. Штепа допомагав продуктами, грошима. Маляр бачив Штепу на посаді міністра економіки та фінансів, а Микола Вечір буде головою Нацбанку.

Натрапляємо на літературно-художній антропонім з тричленною структурою: Григорій Олександрович Чекаленко. Так звали директора театру в Маріуполі. Автор не дає підказки на розшифрування оніма, лиш вказує на схожість його прізвища з прізвищем відомого мецената Євгена Чикаленка. Але один із епізодів, уважаємо, може бути поштовхом до характеристики прізвища героя. Чекаленко спеціально затримував початок вистави, він чекав на азовців, це чекання і є в основі його прізвища.

Справжнє прізвище залишив автор комбатові Білецькому (Андрій Білецький – командир полку «Азов»). Але і тут автор веде гру з антропонімом, привертає увагу до кольору в основі прізвища, спрацьовує його доонімне значення. («... о четвертій вишикував нас комбат Білецький. У блідому світлі лице його було теж бліде, аж біле...» [6, с. 19]). Смерть молодих хлопців Хоми та Аксьона залишала відбиток і на обличчі комбата («І його лице – тверде незворушне лице комбата – збіліє на крейду» [6, с. 46]). Автор використовує усічений варіант прізвища комбата – Біл, коли говорить про нього як майбутнього

президента, що викликає посмішку («...то хто ж тоді буде Президентом? Відповідаю: Біл. Могли б і самі здогадатися. «Клінтон? – ще раз перепитує хтось непосвячений. – Ми що, знов усіх безробітних іноземців запросимо до себе на державну службу?» На біса нам американець? – кажу я. – У нас є свій Біл, харків'янин. Він не товктиме воду у ступі, а скаже нам усього лиш два слова: мужики, зробимо» [6, с. 93]). Зараз стало модним, особливо у молодіжному середовищі, використовувати деривати – деформації справжніх найменувань носіїв. Ми фіксували такі варіанти у творах Л. Дереша, С. Жадана, І. Роздобудько, О. Ульяненко та інших.

Привертає увагу літературно-художній антропонім Ангел, що є теж скороченням імені. Таке прізвисько має наречена Маляра, про це він говорить сам: «Ангелом я називаю свою наречену – і не тільки тому, що обожаю це небесне створіння, а через те, що вона так зветься насправді. Ангеліна. Ангеліна, погодьтеся, трохи задовге ім'я, тому я називаю її Ангелом. Вона часто прилітає до мене на крилах із Кривого Рогу, де викладає фортепіано в музичній школі. Прилітає завжди перед сном і грає мелодію, якої не існує ніде в природі – вона живе тільки в мені. Цю мелодію народила в мені Ангел» [6, с. 61]. Ангел, як і небесне створіння, прилітає, їй опускаються крила, коли довго нема зв'язку з Малярем. Маляр у високому небі, у білих хмарах часто бачить її – свого Ангела, як вона пливе «у білій-білій весільній сукні». Вона добра, лагідна, гарна, Маляру приємно чути її голос, одержувати її підтримку. Вона для нього – «найсвітліша душа». «Ангел – він же є ангел, і в небі, і на землі» [6, с. 95]. За тлумачним словником фіксуємо, що ангел – «посланець», «захисник», «охоронець» [1, с. 29]. Таким охоронцем була для Маляра Ангел. Ангел ласкаво називає Маляра Мушлею. В обіймах коханої людини вона почувалася равликом, у них знаходила спокій, відгороджувалася від страшної реальності, знаходила захист.

У результаті дослідження ми виявили, що позивні (псевдоніми) воїнів АТО утворювалися шляхом трансонімізації онімної лексики та апелятивів. Серед пропріативів виділяються прізвиська відомих людей (Гризло, Шухевич, Моцарт, Ленін (за схожістю), Сократ, Борман, Троян, Табала (військовик)), літературних героїв (Бендер, Буба (мультгерой), Айболіт, Акела, Картман (американський мультгерой)); імена (Вовчик, Аксьон, Хома, Олег, Петюня, Сидор, Ярик, Кузя, Боб, Вітальос, Макс, Піт); релігійніми, міфоніми (Апостол, Фортуна, Леший), топоніми (Мілан, Муром, Сиваш).

Велику групу становлять позивні відапелятивного походження: похідні від назв тварин (Бобер, Бізон, Вовк, Кіт, Крот, Ліс, Сіроманець), птахів (Сова, Сокіл), комах (Муха), плазунів (Гюрза (гадюка), Змій, Червяк); похідні від назв рослин (Береза, Редіс, Фінік).

Найпоширенішими є позивні, що походять від назв професій чи якихось занять денотатів (Адвокат, Білаз (машина), Десант, Єгер, Ідеолог, Ковбой, Ліфтер, Маєстро, Маляр, Маршал, Метро, Моджахед (борець), Оберіг, Палій, Партизан, Солдат, Стратег, Танцюрист, Турист, Футболіст, Хімік, Хунта (установа), Шахта, Ядро).

Ми зафіксували також велику кількість позивних етнонімного походження (Гал, Білорус, Кельт, Лемко, Молдаван, Русич, Серб, Хорват, Черкас, Чечен, Чилієць).

Серед інших тематичних груп виділяємо такі, які характеризують особу за зовнішніми, фізичними чи психічними рисами (Блондин, Борода, Буйний, Вертоліт, Дерзкий, Джигун (баламут), Злий, Золотий, Лисий, Мокрий, Рижий, Світляк, Сліп, Тінь); за соціальним статусом (Босяк, Глядач, Негідник).

Є серед великої кількості позивних і такі, які нам розшифрувати не вдалося, авторської підказки, на жаль, не було (Моце, Кліма, Муртень, Бонов, Демітос, Малежа, Сіті, Амброс, Роло, Зоян, Голд, Севас, Чавур), хоча деякі із них викликають певні асоціації.

Як бачимо, літературно-художні антропоніми повісті В. Шкляра «Чорне сонце» мають широкі виражальні можливості для розкриття образів, їх етимологія збігається із сутністю персонажів. Добротним матеріалом для назв героїв повісті послужили як реальні оніми, так і апелюючи, які в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики допомогли розкрити їх інформаційний заряд.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Павликівська Н. Українська громадсько-політична псевдонімія ХХ (1929 – 1959 рр.) – поч. ХХІ століть / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 239 – 243.
3. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
4. Федака С. Феномен Карпатської України. Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Том 2. Карпатська Україна: Хроніка подій, Персоналії / упорядкування – С. Д. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. 774 с.
5. «Чорне сонце»: Шкляр у Луцьку розповів про волинян, які стали героями [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.volynnews.com>
6. Шкляр В. Чорне сонце : збірка; худож. Маріанна Пашук. 2-ге вид. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018. 304 с.: іл.

Василь Кухта

ТРАНСКОРДОННЕ ПАРТНЕРСТВО: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Упродовж останніх років Україна є активним учасником євроінтеграційних процесів, що передусім зумовлено спільними кордонами з рядом країн – членів Європейського Союзу: Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією. За таких умов суттєво підвищується роль транскордонного співробітництва як інноваційного інструмента державної регіональної політики, спрямованої на подолання відставання України від країн Європи за показниками якості життя, рівня інвестиційної привабливості, економічної конкурентоспроможності.

Загалом транскордонне співробітництво – це співпраця прикордонних українських територій з прилеглими європейськими [3]. Це означає, що прикордонні регіони відіграють важливу роль у міжнародній співпраці України з ЄС в різних сферах життєдіяльності: освітній, культурній, економічній, політичній, науковій та ін.

Загальновідомо, що в Україні з 25 регіонів 19 є прикордонними. Їх сукупна площа складає майже 77 відсотків усієї державної території. Тому для України, як зазначається в ряді постанов Кабінету Міністрів, «одним із важливих напрямів державної політики щодо євроінтеграційного курсу є розвиток співпраці прикордонних українських територій та регіонів країн – членів ЄС» [3, с. 61]. Отже, в Україні транскордонне партнерство має два вектори. З одного боку, це важливий механізм розвитку прикордонних територій, підсилення їх економічного потенціалу за рахунок інвестиційних проектів. З іншого, ці ж території виступають засобами євроінтеграційних прагнень нашої держави. Сьогодні тут діють 5 доволі активних у плані інституалізації євро регіонів: «Буг» (Україна, Польща, Білорусія), «Карпатський євро регіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь) [1]. Варто зазначити, що «Слобожанщина» (Україна, Росія) та «Ярославна» (Україна, Росія) у зв'язку з агресією Росії втратили актуальність.

Транскордонне співробітництво юридично регулюється низкою нормативних документів, зокрема Законом України «Про транскордонне співробітництво», положеннями «Про генеральну схему планування території України» та «Про планування і забудову території». Два останні положення стосуються просторового облаштування відповідних транскордонних територій. Важливо зазначити, що питання регіонального розвитку та просторового планування й облаштування територій є пріоритетними для Ради Європи щодо співпраці з Україною.

Основні функції з реалізації державної політики з транскордонного співробітництва виконують органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Упродовж 2010 – 2012 років за сприяння міжнародних інституцій була зrealізована обширна програма «Посилення місцевої демократії та сприяння реформам місцевого самоврядування в Україні». Зазвичай такі програми оновлюються щорічно, оскільки в них конкретизується мета й завдання на відповідний період спільної діяльності. Ураховуються також пропозиції ініціативних груп з обох сторін, інтереси місцевих громад, наявність усіх можливих ресурсів для інтенсифікації співпраці. Крім того, обов'язково вказуються форми залучення приватного та громадського секторів до співпраці, матеріальна підтримка заходів [2].

Отже, використання транскордонного партнерства для розвитку українських регіонів за сучасних умов життя набуває нової якості.

1. Будівництво нової Європи. Прикордонне співробітництво в Центральній Європі. Ужгород: Закарпаття, 1998. 116 с.
2. Сирота М. Д. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття. К., 2007. 216 с.
3. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / Під редакцією В. С. Куйбіди та ін. К.: Крамар, 2009. 242 с.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАНЬ 2012 ТА 2019 РОКІВ

Поняття «ідентичність» у найрізноманітніших контекстах використовується у всіх суспільних науках (філософії, психології, соціології, політології та ін.). Ідентичність – у найширшому розумінні включає в себе всі якості особистісних зв'язків та відносин обумовлених великою кількістю різних чинників: біологічних, психологічних, соціальних, політичних, культурних. Поняття «ідентичність» уперше детально було розглянуто американським дослідником Е.- Г. Еріксоном. З точки зору Е. Еріксона, ідентичність спирається на усвідомлення часової тривалості власного існування, передбачає сприйняття власної цілісності, дозволяє людині визначати ступінь своєї схожості з різними людьми при одночасному баченні своєї унікальності і неповторності [2, с. 45].

Говорячи про гендерну ідентичність, перш за все, розуміємо – особливий вид соціальної ідентичності, що співіснує в самосвідомості людини в єдності з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній та інші статуси. Важливо враховувати, що детермінантою гендерної ідентичності не завжди є біологічна приналежність до певної статі. Формування гендерної ідентичності є безперервним і динамічним процесом, який можна спостерігати не тільки крізь призму індивідуальної поведінки людини, але й через діяльність окремих соціальних груп, соціальних інститутів та установ, як таких, що створюють, закріплюють та відтворюють певні форми поведінки, моделі та стилі взаємодії й управління. У цьому випадку говоримо про гендерну ідентичність сфери державного управління, тобто ті форми, моделі та стилі, які притаманні та переважають в управлінській поведінці й діяльності державних службовців (жінок та чоловіків).

У сучасному науковому середовищі існує щонайменше три основні підходи до типологізації гендерної ідентичності:

1. Біполярний підхід – передбачає жорстку диференціацію гендерної ідентичності за ознакою статі (чоловікам притаманні винятково маскулінні характеристики, а жінки, відповідно, є носіями фемінних ознак).

2. Андрогінний підхід – жінкам та чоловікам рівною мірою притаманні і маскулінні і фемінні властивості.

3. Мультиполярний підхід представлений шістьма варіантами гендерної ідентичності, а саме: 1) андрогінний жіночий; 2) андрогінний чоловічий; 3) маскулінний жіночий; 4) маскулінний чоловічий; 5) фемінний жіночий; 6) фемінний чоловічий.

Однак найбільш вживаною у контексті соціально-політичних ознак гендерної ідентичності є типологія запропонована американською дослідницею С. Бем, яка виділила чотири типи гендерної ідентичності, а саме: маскулінний, фемінний, андрогінний та недиференційований [1, с. 105].

1. Маскулінний. Даному типу ідентичності притаманні незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі та ін. Маскулінних індивідів відрізняє більша самоповага, а також висока самооцінка у сфері академічних досягнень і власної зовнішності.

2. Фемінний. Для цього типу характерні поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання та ін.

3. Андрогінний. Тип ідентичності, що поєднує риси маскулінного та фемінного типів. При цьому передбачається, що у андрогінів (носіїв такого типу поведінки) ці риси представлені гармонійно і взаємодоповнюються. С. Бем вважала, що найбільш актуальною для потреб сучасних суспільств є андрогінна модель гендерної ідентичності, яка поєднує в собі все найкраще з інших двох типів.

У дослідженні характерних рис гендерної ідентичності сфери державного управління у Закарпатській області доречно використовувати наведену вище тривірневу типологію.

Вивчаючи характерні риси гендерної ідентичності сфери державного управління у Закарпатській області перше, що привертає увагу, це кількісне гендерне співвідношення представництва жінок та чоловіків в органах державної влади. 78% державних службовців Закарпатської області – жінки, 23% із них представлені на керівних посадах. Найбільші гендерні розриви у представництві жінок та чоловіків у сфері державного представництва спостерігаються у групі найвищих посад (чим вищі посади, тим менше там жінок).

Протягом грудня 2018 – лютого 2019 року Центром гендерної освіти при Ужгородському національному університеті було проведено повторне опитування серед державних службовців обласних та районних органів державної влади (всього 400 осіб: 312 жінок та 88 чоловіків). У 2012 році Центром було проведено аналогічне опитування, у цій статті представлено порівняльний аналіз результатів обидвох досліджень.

Метою обидвох опитувань було дослідження аспектів гендерної ідентичності управлінської діяльності в Закарпатській області. Опитування проводилися у м. Ужгороді, м. Мукачеві, м. Берегові, м. Тячеві, м. Хусті, м. Рахові, смт. Перечині та смт. Міжгір'ї на базі обласної державної адміністрації, обласної ради, районних державних адміністрацій та районних рад.

На запитання анкети «Хто повинен працювати у сфері державного управління?» відповіді респондентів розподілилися таким чином:

Варіанти відповідей	2012 рік		2019 рік	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Виключно жінки	37%	25%	32%	30%
Виключно чоловіки	24%	36%	28%	23%
Обидві статі	39%	39%	40%	47%

*Результати представлені у порівнянні до аналогічного опитування, проведеного 2012 року

Як видно із таблиці у 2019 році збільшилася кількість респондентів, які вказують на можливостях працевлаштування для обох статей (андроґінний підхід до працевлаштування). Варто зазначити, що і у 2012 році, і у 2019 році не більше 36% респондентів указували, що сфера державного управління – це місце працевлаштування чоловіків і не більше 37% – для жінок.

У відповідях на питання «Для кого державна служба є більш комфортним середовищем професійної діяльності?» відповіді респондентів також підтвердили андроґенний аспект.

Варіанти відповідей	2012 рік		2019 рік	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Для жінок	11%	10%	18%	26%
Для чоловіків	20%	27%	24%	27%
Для обох статей	69%	63%	58%	47%

*Результати представлені у порівнянні до аналогічного опитування, проведеного 2012 року

Найбільшу кількість відповідей респондентів отримано за шкалою «обох статей», а отже можемо вважати, що професійні очікування щодо професійної діяльності в межах державного управління загалом є андроґінними, тобто такими, що поєднують в собі маскуліні та феміні ознаки. На думку опитаних державних службовців, державне управління – це сфера професійної діяльності однаковою мірою і для жінок, і для чоловіків.

Серед запропонованих питань в анкеті були й такі, у яких респондентам пропонувалося визначити, найнеобхідніші якості, якими повинні володіти працівники сфери державного управління.

Варіанти відповідей	2012 рік		2019 рік	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Компетентність (високий фаховий рівень)	17%	25%	12%	21%
Відповідальність	7%	9%	8%	10%
Особиста гідність	12%	4%	15%	10%
Вміння йти на ризик, сміливість у прийнятті рішень	12%	4%	10%	10%
Вміння творчо розв'язувати проблеми	5%	4%	9%	4%
Гнучкість, розуміння ситуації, відчуття часу та подій	10%	16%	9%	11%
Висока працездатність	13%	14%	20%	9%
Амбіційність, прагнення бути кращим	3%	12%	1%	14%
Комунікабельність	11%	9%	8%	8%
Повага, уважність до інших	10%	3%	8%	3%

*Результати представлені у порівнянні до аналогічного опитування, проведеного 2012 року

Серед основних професійних якостей державних службовців, які визначили респонденти, є «компетентність» та «висока працездатність», як і у попередні роки. Відповіді за категоріями «особиста гідність» та «повага, уважність до інших» суттєво різняться. Очевидно такі результати відповідей респондентів відображають їх потреби та інтереси відповідно до позицій у кадровій ієрархії державної служби (чоловіки – керівники; жінки – виконавці).

Результати відповідей респондентів на наступні питання тільки підсилюють та закріплюють цю тенденцію, зокрема «Якими якостями повинні володіти керівники сфери державного управління?» (можна було обрати лише 2 варіанти відповідей).

Варіанти відповідей	Жінки	Чоловіки
Комунікабельність	37%	-
Відповідальність	27%	-
Повага, уважність до інших	19%	-
Вміння творчо розв'язувати проблеми	17%	-
		-
Компетентність (високий фаховий рівень)	-	36%
Висока працездатність	-	24%
Вміння йти на ризик, сміливість у прийнятті рішень	-	22%
Амбіційність, прагнення бути кращим	-	18%

Очевидно, що для жінок-державних службовців важливими є якості особистої гідності, вміння творчо розв'язувати проблеми та повага й уважність керівника, що традиційно сприймаються як фемінні. Для чоловіків натомість важливі якості компетентності, працездатності та амбіційності керівника, що завжди були прикладом неабияких лідерських здібностей. Здавалося б за такої ситуації й справді логічніше говорити про чоловіків як таких, що володіють лідерськими здібностями, тобто можуть бути успішними й ефективними керівниками. Однак, якщо пригадати дані попередньої таблиці, то бачимо, що у визначеннях якостей працівника державної служби і жінки і чоловіки були більш однотайними і визначали їх з майже однаковою пропорційністю. А тому можемо казати про андрогінну ідентичність сфери виконавчої діяльності (виконавці) в державному управлінні і суто маскулінну на рівні керівних кадрів (керівники).

Очевидно, що за умов, коли жінка-державний службовець є керівником, очікування підлеглих щодо її поведінки можуть бути маскулініними і, навпаки, фемінними, коли йдеться про чоловіка-державного службовця – виконавця (підлеглого). Це яскраво підтверджують відповіді на питання «У кого більше можливостей кар'єрного росту у сфері державного управління?»

Варіанти відповідей	2012 рік		2019 рік	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
У жінок	13%	15%	10%	27%

У чоловіків	57%	45%	63%	35%
В обох статей	30%	40%	27%	38%

*Результати представлені у порівнянні до аналогічного опитування, проведеного 2012 року

Переважна частина жінок та чоловіків була одностайною у цьому питанні, визначивши, що більше можливостей кар'єрного росту у чоловіків-державних службовців. Заслуговує уваги й те, що у 2019 році зменшився відсоток жінок та чоловіків, що відзначили такі можливості за представниками обох статей. Можемо казати про реальне існування маскуліної ідентичності щодо керівників-державних службовців, з передумовами переходу до андрогінної та ігноруванням і виключення фемінної моделі гендерно-рольової поведінки.

Зокрема, на питання «Чи може жінка бути ефективним керівником?» відповіді респондентів жінок та чоловіків відтворювали схожі тенденції.

Варіанти відповідей	Жінки			Чоловіки		
	Так	Ні	Важко відповісти	Так	Ні	Важко відповісти
Приватне підприємство	97%	2%	1%	79%	20%	1%
Громадська організація	84%	7%	9%	74%	21%	5%
Державна установа	64%	40%	6%	44%	52%	4%
Органи місцевої влади	48%	31%	21%	48%	20%	22%
Уряд	44%	34%	22%	60%	20%	20%
Верховна Рада	43%	38%	19%	43%	22%	35%

Значна частина респондентів відзначила, що ефективним керівником жінка може бути на рівнях «приватного підприємства» та «громадської організації», решта позицій отримали низьку підтримку респондентів. Тобто, чим вищий рівень прийняття рішень і владних повноважень, тим пропорційно менша кількість підтримки жінок як ефективних керівників. Натомість, як видно з наступної таблиці, така підтримка зростає у чоловіків: «Чи може чоловік бути ефективним керівником?»

Варіанти відповідей	Жінки			Чоловіки		
	Так	Ні	Важко відповісти	Так	Ні	Важко відповісти
Приватне підприємство	98%	2%	0%	89%	10%	1%
Громадська організація	100%	0%	0%	74%	21%	5%
Державна установа	84%	12%	4%	80%	20%	0%
Органи місцевої влади	47%	23%	20%	81%	17%	2%
Уряд	37%	50%	13%	50%	31%	19%
Верховна Рада	48%	18%	24%	63%	12%	25%

Підсумовуючи, можемо висловити деякі припущення:

1. Жінки та чоловіки державні службовці, що стали об'єктом нашого дослідження, виявилися однаково амбітними і орієнтованими на кар'єру. Їх життєва стратегія зводиться до того, щоб знайти оптимальний баланс між заробітком, професійною самореалізацією і приватної сферою.
2. Стратегії жінок та чоловіків державних службовців, загалом, також однакові, хоча у чоловіків вищі зарплатні очікування та амбіції щодо кар'єрного росту. Жертвувати інтересами особистого життя для кар'єри, як і кар'єрою для особистого життя, не схильні ні жінки, ні чоловіки. Хоча респонденти визнають, що можливостей зробити успішну кар'єру у сфері державного управління більше у чоловіків.

З результатів опитування видно, що у державному управлінні зберігаються елементи гендерної дискримінації у вигляді «скляної стелі» і «скляних стін». Характерно й інше, серед дискримінованих груп сьогодні представлені не тільки жінки, але й чоловіки, зазвичай молоді, з проблемами здоров'я чи такі, що мають сімейні/родинні зобов'язання (дружина/діти/батьки з особливими потребами, немічні члени родини тощо). Зокрема, 67% опитаних державних службовців (з них 78% – жінки та 22% – чоловіки) зазначали, що перебувають у кадровому резерві керівних кадрів понад 15 років. Така ситуація в значній частині випадків спровокована політичними аспектами призначень на керівні посади у сфері державного управління.

Підсумовуючи, зазначимо, що у жінок та чоловіків державних службовців існують гендерно-рольові поведінкові особливості, що виражаються, перш за все, у різних стилях комунікації та закріплені гендерними стереотипами та очікуваннями соціальної й особистої поведінки. Можна казати, що маскулінні форми та моделі поведінки більше сприяють кар'єрному успіху, а фемінні – менше. Однак варто зауважити й те, що дедалі частіше з метою оптимізації процесу управління і ефективного вирішення визначених завдань управлінцям доводиться використовувати андрогінні форми та егалітарні моделі поведінки. Тобто можемо стверджувати, що у найближчі роки варто очікувати на зміни гендерної ідентичності усієї сфери державного управління в Закарпатській області.

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов [пер. с англ. Д. Викторовой]. Москва : РОССПЭН, 2004. 336 с.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризисы. М. : Прогрес, 1996. 344 с.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ

Інститути національної економіки – ключові елементи, механізми впорядкування економічних дій, які складають основу економічної системи суспільства. Розуміння поняття «інституція» еволюціонувало від стійких звичаїв мислення (Veblen), правил гри (Parsons, Williamson), мовних символів, традицій і права (Hamilton, Hodgsons), організацій (Laft) до встановлених прав і організації звичаїв, норм і традицій, які складають основу впорядкованого розвитку елементів і підсистем певного суспільства.

Поєднання основних економічних інститутів – формування елементів і складних підсистем економічної системи і взаємозв'язок між ними в кожному конкретному суспільстві. Доцільно ізолювати такі інституційні елементи економічної системи на мікрорівні – фірми, підприємства, домогосподарства та працівників. Кожен з цих елементів тісно переплітається з працею, власністю, владою та управлінням. Інституційні підсистеми національної економіки поділяються на підсистеми першого і другого порядку. Перший порядок, або мезорівень економічної системи суспільства, складають гілки і сфери суспільного виробництва. Другий порядок, або макрорівень національної економіки, створюється законодавством, ринком, державою, ринковою інфраструктурою, освітою, економічним механізмом їх координації [2].

Важливою складовою інституційної сфери національної економіки є принципи, традиції, звичаї, психологічні особливості нації (її ментальність, релігія, що є звичайним явищем тощо). Наприклад, можна встановити такі принципи: ведення підприємницької діяльності; свободу вибору діяльності всіма членами суспільства; традиції в бізнесі; культура ділової поведінки; дотримання принципів демократичного соціально-економічного розвитку; виконання певних правил звітності. Інститути національної економіки також включають грошову систему, податки, планування, доходи, виробництво, обмін, розподіл, споживання тощо, оскільки вони є формами вираження основних економічних інститутів [6].

Взаємодія основних економічних інститутів економічної системи певного суспільства визначає основні інститути національної економіки. До них, крім зазначеного, відносяться: особливості державного устрою; економічний потенціал держави; планування та прогнозування економічного розвитку; гарантування безпеки національної економіки в умовах зростаючої глобалізації та інтеграції економічних відносин; економічний механізм регулювання; стратегія економічного і соціального розвитку держави; економічні комплекси та галузі економіки; специфіку вступу до світової економіки та країни в ній; менталітет нації, її традиції.

Останнім часом у постіндустріальних країнах і в трансформаційній економіці багато уваги приділяється таким інституціям, як демократія і свобода. Це загальні інститути сучасного громадянського суспільства, які визначають якісний рівень розвитку всіх його підсистем. Основою демократії в економіч-

ній підсистемі кожного суспільства є економічна демократія. Це теорія, практика і наслідки реалізації принципів демократії в економічних відносинах, демократизація всього економічного механізму суспільства. Економічною передумовою розвитку економічної демократії в країнах з ринковою економікою є необхідність підвищення мотивації праці та підвищення її продуктивності.

Принципи демократичного розвитку національної економічної системи України все ще перебувають у формі декларацій, а не практичної реалізації. Формальне декларування змін у системі влади, не підкріплене продуманою національною політикою, призвело до поглиблення суперечностей. Влада не перетворилася на владу суспільства в цілому, а залишається прерогативою окремих осіб і груп. Відсутність інституційної підтримки для створення демократичного суспільства, поряд з економічним і політичним нігілізмом самого суспільства, призвело до формування так званої економічної та політичної анархії. Прояв цієї держави: нечітка і непродумана політика державного регулювання економіки; злиття влади та бізнесу; надмірна влада деяких іноземних транснаціональних компаній і груп з концентрованими інтересами; монопольна влада власників підприємств; обмеження прав інвесторів; порушення економічного законодавства.

Повертаючись до традиційного розуміння основних інститутів національної економіки, відзначимо, що функціонування національної економіки вимагає інституційної підтримки для регулювання та управління системою в умовах базових відносин. Це закріплено у функціях, які набувають неформального статусу установ. У тому числі: Інститут правових норм – формування правових норм; Інститут національного способу мислення – формування програм освітнього та наукового забезпечення підготовки фахівців; Інститут податків – розподіл частини доходу та прибутку власників капіталу та працівників для формування централізованих та децентралізованих фондів; інститут конкуренції – конкурент товарних виробників для зміцнення позицій на товарних ринках; інститути держави – законодавча, правоохоронна, економічна, судова влада; антимонопольна установа – запобігання абсолютної або надмірної монополії та створення умов для розвитку конкуренції; Інститут профспілок – організація працівників на професійній основі та дотримання їхніх прав.

Складна та суперечлива політична та економічна ситуація в Україні, незадовільні темпи соціально-економічної трансформації останніх років (а також зовнішні ризики) свідчать про те, що інерційна динаміка економіки, на яку сподівається уряд, навряд чи продовжуватиме і підтримуватиме «бажаний» рівень економічного зростання. Таким чином, у найближчі роки Уряд планує щорічний приріст більш ніж на 3% при річній інфляції менше 10%, що має свідчити про досягнення стабільного, хоча і низького зростання. Таких показників можна досягти, якщо вдасться досягти широких структурних змін, досягти гарної співпраці з міжнародними фінансовими установами, розгорнути інфраструктурні проекти та програми інтеграції.

Натомість, досить говорити про стримуючі чи обмежувальні чинники – російську агресію (зокрема втрачені та ще не відновлені виробничі потужності), захист яких вимагає і потребуватиме значних ресурсів, низьких доходів і

добробуту населення (стримування), що впливає не тільки на відновлення сукупного попиту, але й на послаблення податкових надходжень), посилення несприятливих очікувань щодо інфляції та динаміки обмінного курсу, слабке законодавче та інституційне забезпечення дій влади, пріоритети та напрями реформ, що вже сформували досить стійкі негативні очікування щодо потенціалу розвитку.

Виборчий марафон на весь 2019 рік буде перешкоджати будь-яким намірам запровадження економічних перетворень і обмеженням можливостей стимулювання економічної діяльності. У той же час, влада, ймовірно, навіть посилить утручання в підприємницьку діяльність, у тому числі за рахунок фіскальних послуг для заповнення бюджетів і виконання соціальних обіцянок, що також негативно вплине на здатність бізнесу зростати і прискорюватися. Тому навіть уникнення економічного колапсу у 2019 році вже буде розглядатися як позитивний результат і підтвердить відносно силу національного економічного середовища.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, державний борг є загальною сумою боргових зобов'язань держави по поверненню отриманих та непогашених кредитів (кредитів) на звітну дату, що виникають у результаті державних запозичень. Державні запозичення здійснюються з метою покриття дефіциту державного бюджету та рефінансування державного боргу. Право здійснювати державні запозичення в межах, визначених законом про Державний бюджет України, належить державі, яку представляє Міністр фінансів України від імені Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України визначає основні умови здійснення державних запозичень, включаючи основні умови кредитних договорів та основні умови випуску та порядок розміщення державних цінних паперів [7].

Кредити від іноземних держав, банків та міжнародних фінансових установ для реалізації інвестиційних проектів залучаються державою на основі міжнародних договорів України і стосуються зовнішніх запозичень держави. Відповідно до Бюджетного кодексу України, гарантований державою борг є загальною сумою боргових зобов'язань суб'єктів господарювання-резидентів України щодо отриманих та непогашених на звітну дату кредитів, виконання яких гарантоване державними гарантіями. До набуття чинності державних гарантій (у разі виникнення гарантійного випадку) операції, пов'язані з цим боргом, не відображаються в державному бюджеті [1].

Державний та гарантований державою борг не включає борги органів місцевого самоврядування та державних підприємств, які не мають державних гарантій. Розмір державного та гарантованого державою боргу обчислюється готівкою, як непогашена вартість боргу. Державний та гарантований державою борг визначається у гривнях та доларах США. США за офіційним курсом Національного банку України на останній день звітного періоду і включає операції за цей день.

Класифікація державного та гарантованого державного боргу за строками: короткостроковий (до 1 року); середньостроковий (від 1 до 5 років); тривалий (від 5 років). За видами боргового інструменту: кредити та цінні папери.

На ринку запозичень: внутрішній борг і зовнішній борг. Для валютних запозичень: у національній валюті та в іноземній валюті. За типом процентної ставки: за плаваючою процентною ставкою і за фіксованою процентною ставкою. Державний борг як % ВВП знизився до 61, 5% на кінець 2017 року, але в 2018 році він збільшився до 73%.

Загальний державний борг мав 71, 8%, державний борг 73%, регіональні однолітки 61%, рейтинг однолітків 92, 7%, однолітки – регіональні лідери 40%, середній рівень заборгованості в країнах, що розвиваються 49%. Структура державного боргу України демонструє дещо більшу частку зовнішнього боргу порівняно з аналогічними країнами. Отже, Україна є більш вразливою до зовнішніх шоків: державний внутрішній борг – 43% і зовнішній борг держави – 57%.

Основними факторами ризиків є перший ризик рефінансування: розвиток внутрішнього ринку облігацій; активні операції з управління активами та продовження співпраці з МВФ. Другий – ризик ліквідності: продовження співпраці з МВФ та фінансова підтримка з боку інших міжнародних фінансових установ. Третій – це валютний ризик: збільшення частки гривневого внутрішнього боргу та запровадження інструментів валютного хеджування. Четвертий – ризик процентної ставки: зберегти обмежену частку зовнішнього боргу із змінною процентною ставкою. П'ятий – ризик непередбачених зобов'язань: обґрунтована політика управління державними банками та поступове зменшення власності держави в банківському секторі України.

Стратегія на середньострокову перспективу: розвиток внутрішнього ринку; емісії державних облігацій у доларах США, євро та гривні на міжнародних ринках капіталу; розширення бази інвесторів та сприяння доступу інвесторів; операції з управління відповідальністю, в т. ч. викуп серій єврооблігацій 2018-2021; глибокі відносини з інвесторами; максимізація пільгового фінансування через співпрацю з IFIS та іноземними урядами; зусиль уряду щодо поліпшення кредитного рейтингу України.

Відповідно до стратегії, державний борг очікується до 49% ВВП до 2020 року [5].

Отже, Україні необхідно подолати демографічну кризу, створити умови для здорового довгострокового життя населення, розширити можливості освіти; природа створила всі умови для оптимального проживання населення в державі, але необхідно дбати про раціональне використання природних ресурсів, ураховуючи, що потреби людей безмежні, а земля і її надра є обмежені; необхідно вжити заходів для поліпшення інвестиційного клімату, що сприятиме відновленню основного капіталу; особливістю поглиблення боргових ризиків є зростання дефіциту державних фінансів як в розвинених, так і в країнах з перехідною економікою.

Україна по суті має лише два сценарії виходу з кризи зовнішньої заборгованості: намагатися прискорити реформу економічної структури, поліпшити інвестиційний клімат і терміново вступити в діалог (переговори) з найбільшими міжнародними кредиторами, насамперед США та МВФ, щодо часткової реструктуризації виплат заборгованості (включаючи більш м'які умови) для

України); відразу після президентських виборів заявити про неможливість повної виплати зовнішнього боргу в 2020-2021 роках (фактично, дефолт). Загальний напрям боргової політики в першому сценарії полягає в поступовому зниженні як валового зовнішнього боргу, так і в державі зокрема (тобто країна позичатиме менше, ніж платити, у тому числі, здійснюючи зовнішні платежі за рахунок міжнародних резервів, як зазначено вище). Другий сценарій – обмежений дефолт – хоча виглядає загрозово, але не обов'язково катастрофічно.

1. About the State Budget of Ukraine for 2018, Ministry of financing <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>
2. Budget 2018, Ministry of financing <https://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet>
3. Budget 2018, the ASC “Reforms” supported by ITroom <https://budget2018.info/>
4. European Commission, The Report https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/international-economic-relations/enlargement-and-neighbouring-countries/neighbouring-countries-eu/neighbourhood-countries/ukraine_en
5. Implementation of the state budget of Ukraine last update: December 27, 2018, Ministry of financing <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>
6. MID-TERM STRATEGY of public debt management for 2018-2020 years <https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Debt%20Management%20Strategy%202018-2020.pdf>
7. Public debt and state-guaranteed debt <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/derzhavnyi-borh>
8. State debt of Ukraine, 26.12.2018, <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
9. The Government approves the Medium Term Strategy for State Debt Management <https://www.minfin.gov.ua/en/news/view/uriad-skhvalyv-serednostrokovu-stratehiu-upravlinnia-derzhavnym-borhom?category=borg>
10. Vasyl Yurchin, SCENARIO-FORECAST DEVELOPMENT OF ECONOMY OF UKRAINE: RESTRICTED PESIMISM, Kiev, 2018 http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_mid_Forecast.pdf
11. Державна інноваційна політика: методологія формування і впровадження [Текст] : монографія / В. О. Гусев ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 623 с.
12. Державне регулювання економіки [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Гриньова, М. М. Новікова ; Харківський національний економічний ун-т. Х. : ВД «ІН-ЖЕК», 2007. 736 с.
13. Держстат уточнив зростання ВВП, Аналітичний портал «Слово і діло», <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/21/novyna/ekonomika/derzhstat-utochnyv-zrostannya-vvp>
14. Зростання цін в Україні у жовтні прискорилося до 9,5%. economics.unian.ua. УНІАН. 9 листопада 2018. Процитовано 2 грудня 2018 року
15. Національна економіка : підручник / Б. Ф. Заблоцький. – Л. : Новий Світ, 2000, 2009. 582 с.

Едгар Кохан

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ: ІСКРА РЕВОЛЮЦІЇ ПРОЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ ЧИ РЕАКЦІЯ ПРОТИ НЕЇ

Чи бути революції в Україні, чи ні вирішувалось може ще в 2014 році, що дало, на жаль, не саму низку змін, але заклало їх початок. А вже сьогодні, як наслідок ставиться це ж саме питання: бути революції чи ні, та вже цього разу

вирішується це не на вулицях, а в кабінетах, де збираються конференції між представниками новоспеченого органу та журналістами в стінах приміщень, де проходять співбесіди на вакантні посади цього органу, ось де може або повністю згоріти у вогні, або ж відродитись ідеї суверенності права та справедливості в Україні.

Саме в Державному бюро розслідувань закладені обов'язки та функції, які здатні вирішити проблему корупції на загальнонаціональному та державному рівні та їх отруйні наслідки по областях на місцевому рівні.

Метою дослідження є охарактеризування даного органу, його складової структури та сутності, і вже після цього можна буде вивести певні особливості, а згодом і відмінності від інших органів. Мета зазначила постановку наступних дослідницьких **завдань**:

- охарактеризувати нормативно-правові положення та особливості функціонування Державного Бюро Розслідувань;
- охарактеризувати вплив навколишнього інформаційного та політичного середовища на утворення Державного Бюро Розслідувань;
- порівняти структуру та розподіл влади у органі із американським аналогом;
- виявити ступінь незалежності ДБР.

Саме такими питання будемо вирішувати, підбиваючи підсумки у науковій статті аналітичного характеру про новий державний орган.

Основи та правові положення організації, діяльності Державного Бюро Розслідувань визначені законом, внесеним народними депутатами під кінець 2015-го року та п'ятьма змінами, внесеними в 2016-2017 роках «Про Державне Бюро Розслідувань». За змістом цього закону стає зрозуміло, що до нього перейдуть повноваження прокуратури, називаючись «основним, центральним органом виконавчої влади» [3]. Коли прокуратура функціонувала при судовій гілці, що дуже важливо підкреслити, то вона мала право розслідувати злочини, скоєні вищими органами та її членами, а у ДБР це вже обов'язок та спеціальне призначення, що вимагає формування завдань[1]., а завдання складає стратегію. Держава, де рівень корупції вище європейського мінімуму, не дієздатна в боротьбі з корупцією, тільки, коли такого органу немає, що і було до тепер у нас, тому цей початок роботи Державного Бюро Розслідувань у 2018 р. є найважливішою подією у цьому спектрі, важливим зрушенням в питанні боротьби з корупцією. Діяльність цього державного органу можна охарактеризувати, керуючись законом, як «діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття, розслідування злочинів, віднесених його компетенції» [3]. Тому варто задатись дуже важливим питанням, яке є основним фактором ефективності цієї діяльності, примарна його незалежність чи фактична, а винятково, коли йдеться про корупцію, питання незалежності є ключовим.

Через політико-інформаційні обставини (політико, адже ДБР на момент написання ще не функціонує рівно стільки, щоб говорити про якісь результати, або жахаючу відсутність, тому міркувати про політичну приналежність до певних сил поки не можна; інформаційні тому, що будь-які ЗМІ під контролем олігархів, а сам орган, зокрема процес підбору кандидатів та створення органу

загалом, піддається жорсткій дезінформації зі сторони різних медіа-ресурсів, при цьому неправдиві погляди яких суперечать одна одній, не дивлячись на однаково негативний зміст), з цих причин про незалежність варто говорити поки на основі того, як це гарантується законом, який в свою чергу може бути підданий у порівнянні із аналогом іноземних законів про їхнє бюро розслідувань, а про вплив інформаційних носіїв на хід створення нового органу буде розглядатись в контексті питання про впливові фактори політичної реальності на цю реформу.

Законом про цей орган виділяється одна особливість, яка правовим шляхом закріплена як – «спеціальний статус» [3]. Цим підкріплюється визначеність його, як вищого виконавчого органу, іншим словом, особливого державного органу з особливим призначенням та правами. Таким чином, ми отримуємо нову основну правоохоронну структуру в державі.

Наступним важливим елементом, який вартий уваги, є організаційна структура та сама організація Державного Бюро Розслідувань, у якому видно загальнонаціональне призначення. Бюро включає в себе Центральний апарат управління, сім територіальних одиниць, академію та науково-дослідний інститут. Також при Бюро існує Рада контролю громадськості, що сприяє зв'язку з суспільством. Згадувалося і про загальнонаціональний характер структури, диференціація включає в себе об'єднання областей, а не їх розмежування, отже, це сприяло би ускладненню виконання тих цілей, які потребують щільніших зв'язків між областями, а не тих, які відносяться до місцевого рівня певного обласного центру. Тому це і можна вважати особливістю, адже ця тенденція на централізацію управління не є характерною для державних органів України, в роді державних адміністрацій, де цей зв'язок можна вважати порушеним. Натомість в державному бюро проблематика довгих зв'язків між областями вирішена шляхом їх фактичного об'єднання всіх областей на сім територіальних одиниць.

Територіальне управління м. Київ, що об'єднує та розповсюджує свою діяльність на Київську, Чернігівську та Черкаську області, м. Краматорськ об'єднує Донецьку та Луганську області, м. Львів, на Волинську, Івано-Франківську, Закарпатську та Тернопільську, м. Мелітополь поширює свою діяльність на Запорізьку, Херсонську області, місто Севастополь, місто Миколаїв – Кіровоградську, Миколаївську, Одеську області, місто Полтава об'єднує Дніпропетровську область, Сумську та Харківську, а територіальне управління в м. Хмельницький поширює свою діяльність на Вінницьку, Житомирську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку області [6].

Структура одного окремого територіального управління не є нам цікавою та не означена в завданні, але структура самого Державного Бюро Розслідувань буде критерієм порівняння із американським аналогом ФБР, адже там простежуються певні відмінності. Але в будь-якому випадку варто пам'ятати, що в різних обставинах є різні структури, які і ведуть себе по-різному.

У випадку з Державним Бюро Розслідувань України, то там офіційно подають наступну схему: Керівництво ДБР (Директор Державного Бюро, перший заступник та заступник директора ДБР), а далі йдуть слідчі групи, які підконт-

рольні територіальним управлінням. З огляду на регламент реалізації повноважень [10], Керівництвом Державного Бюро Розслідувань, у даному випадку всю повноту влади у своїх руках має директор, котрий призначається, згідно із Законом «про Державне Бюро Розслідування» Президентом України.

Що стосується самого керівництва, то тут виявляється дуже проста тенденція на централізм, хоча в згаданому вище документі і прописується в першому пункті, що реалізації повноважень Директора здійснюються: «Перший пункт. За погодженням із першим заступником і заступником директора Бюро. Третє. особисто» [10]. Під особисто мається на увазі єдиновладне прийняття рішень директором, хоча тут спершу може здатися, що це є поєднанням колегіальних рішень та особистих, але наступні пункти, на які я би запропонував звернути увагу, заперечують таке поєднання та надають перевагу єдиновладним прийняттям рішень. Наприклад, пункт 8 «У разі відсутності погодження протягом строку, встановленого у пунктах 4-5 цього розділу, положення пункту першого цього розділу не застосовуються» [10] (йдеться про пункт, який цитувався вище, як аспект колегіальності), пункт 7 «Не допускається відсутності непогодження відповідного рішення чи дії Директора Бюро з підстав необґрунтованості та недоцільності» [10]. А що є недоцільним звісно поняття мінливі, то можуть суб'єктивно вважатися такими, які розглядає директор. Пункти 9, 10 не відрізняються своїм характером, кидається в очі також відсутній хоча б одного пункту, за яким би передбачалось незастосування положення пункту третього про особисте прийняття рішень директором Державного Бюро Розслідувань, у той час як, перший пункт про потреби погодження дій із заступниками можуть при різних обставин бути анульовані.

Уже керівництву підпорядковуються три управління досудового розслідування, що відображено в структурі [5]. А вже після цього всього йдуть оперативні підрозділи, про які детальніше буде сказано в потрібному місці. У випадку же Федерального Бюро Розслідувань, то там «ФБР очолює директор. Під час періоду, який тут розглядається, заступник очолював командування Бюро» [1]. Із цього документа стає зрозуміло, що передбачено перевагу повноважень заступника над директором, чого не було у регламенті Державного Бюро Розслідувань. Після охарактеризування нормативно-правового тлумачення новоствореного правоохоронного органу ми перейдемо до процесів, які гіпотетично, або практично вплинули на створення бюро розслідувань, або його діяльність, котра вже розпочалась. Саме тут буде перерахований та обґрунтований перелік факторів, які поділяємо на негативні та позитивні.

Вплив громадянського суспільства буде першим фактором, і позитивним. Загалом знаковий випадок та знайомий громадянам по-різному, адже в силу особливостей наших інформаційних носіїв його можуть вважати негативом, а можуть і успіхом (адже майже всі медіа-ресурси трактують це по-своєму, або відверто кажучи, як скажуть їм зверху, оперуючи тими самими фактами). Факти наступні: унаслідок численних зауважень від громадських активістів, які проводили власні розслідування, міжнародних спостерігачів, які спостерігали за проведенням набору на вакантні посади, були виявлені корумповані риси усіх кандидатів-переможців, яких допустила комісія і вже рекомендувала дире-

ктору ДБР на службу, як «переможців» [8]. Унаслідок оприлюднення такої інформації серед громадськості директор ДБР, беручи до уваги те, що комісія у відповідь на це не відреагувала та приховала результати поліграфу, закрив шлях у Державне Бюро усім сумнівним кандидатам. Хто із ЗМІ тут бачить негатив? Тільки ті, хто дивиться на ситуацію через призму «змов», тому і є статті, де пишуть, що «серед 27 претендентів «людьми Пашинського» виявились лише 2» [2] і немов ось справжня причина відмови, але є надзвичайно неправильно ігнорувати те, що імпульсом цього всього були громадські та міжнародні спостерігачі, тому й варто вважати, що цей скандал є саме позитивним аспектом, а вже сама реакція Засобів Масової Інформації лише породжує недовіру до правоохоронного органу, причому робиться це штучним шляхом. Тому до негативного аспекту відноситься ще і політичне середовище, яке наповнене противниками таких реформ.

Наступним позитивним фактором, який вплинув на ДБР було би доцільним назвати введення воєнного стану в Україні, який відвернув увагу всіх ЗМІ від початку діяльності нового правоохоронного органу України 27 листопада 2018 року. Сприятливий вплив полягає в тому, що його введення передбачає полегшення досудового розслідування у тих десяти областях держави, де введений особливий стан. Так як законом про воєнний стан у розділі, де передбачена діяльність Президента прописано: «приймає за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України рішення щодо залучення Збройних Сил України... та правоохоронних органів до здійснення дій правового режиму» [4]. Що в цьому питанні повинно розглядатись в значенні розширення прав та можливостей не лише військових, але і правоохоронних органів, у тому числі Державного Бюро Розслідування, а посилення контролю над суспільством у тих регіонах та встановлення строгого порядку буде сприяти полегшенню проведення досудового розслідування, зменшення шансу втечі підслідного, адже громадянські права людей можуть порушуватись, як і право на пересування, так і на особисте листування, таким чином більший доступ до інформації, а юридичних перешкод менше.

Щодо негативного чинника, то ним виявився також сам законопроект, який ставить розслідування під залежність від МВС через технічну помилку, за якою в законі не вказані оперативні підрозділи, тому «будуть залучатися оперативні підрозділи інших правоохоронних органів» [9], «Наш орган стає залежним від своїх колег, які нам підслідні» [7] – таку оцінку дав директор Державному Бюро і погоджуватись з тим, що ввести поправки, які вже запропонували ввести, буде дуже важливою необхідністю заради успішності боротьби з корупцією, а повертатись до внесення змін до закону в Раді планують уже в травні.

Висновки. Нормативно-правові акти Державного Бюро Розслідувань характеризуються визначенням цього органу, як такого, який носить спеціальний статус та призначення у суспільстві, покликаний боротись із злочинністю, зокрема корупцією. Підзвітність новому основному правоохоронному органу включає в себе, як вищий склад, так і рядовий усіх державних органів України, де лише можливе зловживання. Питанням також була і структура, яка затвер-

джена безпосередньо директором, то вона переважає централізмом у прийнятті рішень у центральному апараті керівництва та з'єднанням декільком областей під одне територіальне управління, що можна вважати як ознакою та особливістю ДБР, у силу того, які повноваження будуть накладені на цей орган, вони є доцільними.

У порівнянні із прототипом ДБР: ФБР, перший має сумнівно централізований порядок встановлення на посаду, адже в другому випадку потрібен конгрес, навіть для того, щоб поставити заступника, а в нашому випадку це робить сам директор, який є наслідком указу Президента, тому таку різницю варто називати ключовою, не дивлячись ще на те, що Федеральне Бюро, окрім протидії корупції та наглядом за державними органами, відповідає і за контрольно-розвідувальну діяльність та гарантування національної безпеки, а у випадку Державного Бюро Розслідувань повноваження є вузкими.

Ступінь незалежності ДБР на першому етапі його існування, а це фаза заповнення кадрових дірок, варто раціонально охарактеризувати, як досить високим, що показує практика взаємодії між суспільством та самим органом, останній скандал, який якраз показує той бар'єр, з яким вперше зустрілись кандидати сумнівного походження – це недоступність, недоступність для вихідців із «кіл реакції» та повні розкриті обійми громадянському суспільству. Громадська Рада контролю, передбачена та охарактеризована ще у нормативно-правових положеннях, відіграє велику роль і може служити гарантом незалежності цього органу.

Окрім самого державного органу були розглянуті і середовище, у якому він і створювався, із своїми негативними та позитивними факторами впливу. У цьому питанні на подив переважають позитивні фактори і всі вони йдуть від самого органу, до таких віднесемо прозорі умови, у яких були проведені співбесіди на ключові вакантні посади у цей орган. Про що говорить те, що в онлайн-доступі можна переглянути усі співбесіди, почути кожне слово та зробити висновок самим, а чи гідний той чи інший кандидат посади вже після того, як комісія скаже своє слово, мабуть, це говорить про позитивні зрушення в прозорості. Воєнний стан. Ще один дуже позитивний, але вже гіпотетично, фактор, адже він розширює можливості не лише військових, але і правоохоронних органів, принаймні так написано в законі про особливий стан і, таким чином, полегшиться виконання своїх функцій, що має на меті збір інформації та розслідування для Державного Бюро Розслідувань. Показником сприятливих умов також може бути і громадянське суспільство, що впливає із результативності співпраці громадянського суспільства з правоохоронним органом, де були наведені конкретні приклади.

Що ж до негативу, так це існування держави в умовах інформаційної диференціації, у цьому випадку це вливається у сліпий скептицизм, що є продуктом діяльності мас-медіа, у свою чергу, це може призвести до втрати довіри серед населення цьому органу, а отже, і легітимності тих заходів, які можуть бути прийняті проти конкретних людей, а вже відповідь на питання, кому це вигідно, варто залишити за читачем (олігархам-реакціонерам).

1. An investigation of the Belated Production of Documents (Chapter two: documents managed in the FBI). Електронний ресурс // Режим доступу: <https://oig.justice.gov/special/0203/chapter2.htm#5>
2. Бойко В. Труба відмовився призначати людей у ДБР Електронний ресурс // <http://ua1.com.ua/politics/truba-vidmovivsvya-priznachati-lyudey-u-dbr-cherez-konflikt-pashinskogo-z-avakovim-zhurnalist--46085.html>
3. Закон «Про Державне Бюро Розслідувань» Електронний ресурс // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150794.html
4. Закон про правовий режим воєнного стану: Електронний ресурс // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150389.html
5. Офіційний сайт ДБР / структура державного органу. Електронний Ресурс // Режим доступу: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2018-05/structure_fb.png
6. Офіційний сайт правоохоронного органу ДБР / територіальні управління. Електронний ресурс // Режим доступу: <https://dbr.gov.ua/teritorialni-upravlinna>
7. Офіційний сайт правоохоронного органу ДБР./ Перші впровадження Електронний ресурс // Режим доступу: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vidkrilo-pershi-kriminalni-provadžhennya>
8. Попова Т. Переможці конкурсу на керівні посади в ДБР: скільки з них добросесних. Електронний ресурс // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29376074.html>
9. Труба Р. ДБР: Зміни у законодавстві, які потрібні. Електронний ресурс // Режим доступу: https://ukr.lb.ua/news/2018/02/28/391428_dbr_zmini_zakonodavstvi_yaki.html
10. Труба Р. Регламент реалізації повноважень. Електронний ресурс // Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/13bQDxy_kuuUrp0aDRS4M71eZ69j77hfl/view?usp=sharing

Діана Роман

РОМСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В УЖГОРОДІ

У сучасному світі, зокрема і у нашому містечку, панують стереотипи щодо ромської національної меншини. Такими уявленнями керується як молоде покоління, так і старше. Неприязнь може проявлятися у різних формах: від словесних образ, утисків, до дій, які мають безповоротні наслідки. Прикладом останнього є нещодавні події в Україні: підпали ромських таборів у Києві та Лощинівці. Безумовно – це негуманно, неприйнятно і нелюдяно. Тому, насамперед, актуальним виступає подолання стереотипів серед українського населення, розуміння культури, цінностей та особливостей цього народу на основі проведеного інтерв'ю з пані Аранкою і власне фоторепортажу ромського поселення в місті Ужгороді.

Побувавши у ромському поселенні Радванка в місті Ужгород та поспілкувавшись з респондентами, які проживають на вище вказаній території, ми дізналися багато цікавого про їхнє життя, зокрема: освіту і працевлаштування, місця проживання, свята і традиції, релігію, музику, сім'ю та національну кухню.

Освіта. Ромські діти міста Ужгорода починають освіту у загальноосвітніх школах. Рідко зустрічається відвідування садочків. Тут існує ромська школа № 13, яка є однією з найдавніших у Європі. Можливим також є навчання і у

звичайних школах без будь-яких критеріїв. Самі роми і ромки відзначають, що останніми роками освіта у них отримала вищий пріоритет, ніж створення сім'ї. Тобто, знизилась кількість випадків, коли роми не завершували середню освіту. І це, безперечно, радує. Цей народ має хорошу якість: багатомовність. Майже кожен ром є поліглотом, тому знання 5 мов серед «своїх» не диво. Жителі Радванки переважно спілкуються: угорською, російською, українською, словацькою мовами.

Працевлаштування. Досліджувана національна меншина має проблеми з працевлаштуванням в Україні, що неабияк формує соціальні утиски щодо них не тільки з боку суспільства, але і з боку держави. У місті Ужгороді ми можемо побачити їх хіба що у ролі двірників. А за пошуками кращого життя вони їздять за кордон, зокрема до Угорщини та Словаччини. Близькою їм є робота на машинобудівних заводах. Там вони не почуваються відлюдниками і отримують хороші кошти.

Місця проживання. В Ужгород роми компактно проживають на Радванці. Тут є будинки і українців. Як зазначила респондентка: «У нас звичайні відносини». Тут може проживати 2 і більше сімей в одному будинку. Сусіди між собою добре ладять і допомагають одні одним. (Про це буде вказано нижче). Тому, якщо запитати рома «Чи залишилися б ви жити за кордоном у пошуках кращого життя?», то кожен ром відповість: «Ні, там ми заробляємо гроші, а жити хочемо тут».

Свята / традиції. Відомо, що роми одружуються у надто молоді роки, та останнім часом ці інтервали підросли до 17 – 19 років. Важливою умовою до весілля є збереження цноти. Якщо цей закон порушено, то це ганьба на все життя і на весь світ. Якщо молода пара хоче одружитися, а їхні батьки цьому перешкоджають, то наречений може викрасти наречену. Тоді дається викуп і вони одружуються. Цікаво, що весілля святкують не 1 день, а починаючи від 3 днів і закінчуючи аж через тиждень. Воно може проходити як біля будинку в шатрі, так і у розкішному весільному залі. (Все залежить від рівня благополуччя в сім'ї). Серед ромів є багато віруючих, тому обов'язковим є вінчання в церкві. Коли відбувається таке дійство, то всі роми допомагають нареченим. Для прикладу, готують страви. У ці дні лунає музика та всі заповнені в танці.

Христини для ромів – це друге весілля. Якщо у першому випадку винуватцями свята є наречений і наречена, то в іншому випадку це немовля. Його обов'язково хрестять у церкві, а потім відбуваються гуляння. Кличуть близьких рідних і проводять застілля. За традицією: жінка і чоловік завжди повинні сидіти разом, якщо ні, то це як зрада. Діти мають окремий стіл. Прийти до батьківського столу і щось звідти взяти – недопустимо в етикеті ромів. Ім'я для дитини обирають не завжди ромське, популярними є турецькі, українські та угорські імена. І знову ж таки: музика лунає на святі.

Поминки для всіх без винятку – сум. Після смерті людини роми 3 дні підряд моляться, співають пісні за померлим у його домі. Кількість читаючих настільки велика, що часто заповнений весь дім і на додачу ще й подвір'я. Роми вірять, якщо просити Бога у ці дні за померлого, то йому простяться гріхи. Тут важливою є, знову ж таки, роль сусідів, які не тільки моляться, але й приносять

їжу і напої, які у певний час роздають присутнім. Це може бути: чай, кава, солодощі тощо. Ночі наповнені не лише цим. Роми можуть жартувати, грати в карти, нарди чи будь-які інші ігри. Це є дуже незвичним для нас українців та і для інших національностей загалом. У день похорону запрошується священнослужитель та музиканти. Проходить молебень, а потім під музику померлого проводжають на кладовище. Якщо воно неподалік, то люди йдуть позаду машини за померлим пішки, якщо далеко, то організовується автобус, який відвозить людей.

День дітей – 1 червня для ромів значиме свято. При розмові з респондентами було наголошено на велику роль цього дня. Цікаво, що не кожен із нас святкує і взагалі знає про цей день.

День ромів – 8 квітня – це національне свято, яке нагадує їм про їх цінність, культуру. У цей день вони збираються на площі, проводять гуляння, одягають національне вбрання. У звичайні ж дні роми міста Ужгорода носять простий одяг. А роми Королева (Виноградівський район, Закарпатської області) одягають його постійно. За розповіддю однієї жінки роми Ужгорода і Королева не впізнають одні одних як «своїх», бо відрізняються. Цікавою особливістю є те, що чим старшою є жінка, тим більше спідниць вона одягає. Зустріти ромку у 7, 8 чи 12 плахтах – не диво.

Цікавою і хорошою, на мій погляд, є традиція ромів щодо купання. Носіння купальників чи кардинально відкритого одягу для них неприйнятно. Тому йдучи на річку чи в басейн вони віддають перевагу футболкам та шортам. Бути напівроздягнутими можуть лише діти до 10 / 11 років. Навіть удома, жінка чи чоловік не можуть дозволити собі ходити у «недопустимому» вигляді. Це для них великий гріх, велика заборона.

Релігія. Ромський народ дуже віруючий. Він сповідує різні релігії. Зокрема, у місті Ужгороді зосереджені представники християнства: православні, католики, протестанти. Усіх їх об'єднують вірування та традиції, які властиві тільки їм (порядок купання, поминки, хрестини). Одна з респонденток, з якою випала честь поспілкуватися, належить до однієї з віток протестантизму, а саме харизматів. Вона має свого особистого пастиря, якому сповідується і який (як би це сумно не звучало) буде проводити її поминки. За такого випадку священнослужителя не викликають.

Музика. Як вже вище зазначалося, музикою пронизане все життя цього народу: з нею зустрічають нове життя, його проводять, і закінчують. Роми слухають не тільки національну музику, але і українську, англійську, угорську. Якщо в родині є музикант, то це велика гордість. Роми володіють не тільки 1 інструментом, а 2, 3 і буває більше. Ну і як же музика без танців? Роми завзяті танцюристи. На святкуваннях вони можуть танцювати без зупину: 3 і більше годин.

Сім'я. Часто сім'ї у ромів є багатодітними. Ураховуючи факт, що вони швидко одружуються, можемо говорити про наявність 5 дітей ще до 30 років. Це з одного боку, важко, бо виростити дітей, дати їм економічний базис нелегка справа, а у випадку ромів заважає ще і явище дискримінації. З іншого боку, мати дітей для ромів – щастя. Засуджувати їх за це не варто.

Національна кухня. Ромська кухня надзвичайно різноманітна. У ній присутні особливості болгарської, словацької, угорської кухні. Зокрема, хліб роми печуть самі. Він потребує не багато інгредієнтів. Класично печеться на давній печі, можливо і готування в сковорідці, але при цьому з додаванням олії. Тісто складається з муки, солі, води і виходить досить тонкими шарами. Люблять роми готувати і пончики. Коронними стравами вважають лечо, гурку та бограч, чим дуже пишаються. Особливістю приготування гурки, зокрема, є єдина відмінність: замість рису, який ставлять українці, роми кладуть картоплю.

Висновки. Ромський народ має надзвичайні традиції та цінності. усе їхнє життя пронизане ними. Роми Ужгорода, яких довелося відвідати, були надзвичайно гостинними, що приємно здивувало. Було почуто багато цікавого та змістовного. Таким чином, було підтверджено, що уявлення громадян про ромів – це прояви масової свідомості та стереотипність у їх мисленні. Так, звісно є негативні сторони, які виявляються деякими представниками ромської нації. Але в кого їх нема? Невже Україна не заплямована діяннями деяких осіб? Безперечно. Не варто судити людей лише за те, до якої нації чи з якої родини вони походять. Судити людей потрібно за їхніми вчинками. Пізнавайте ромську культуру та народ і ви станете просвітленими та гуманними!

Микола Вегеш, Володимир Гиря

ДЕЯКІ НОТАТКИ ПРО МІСЦЕ І РОЛЬ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Про особливе місце України в сучасному геополітичному світі говорили завжди. Звичайно, на тому чи іншому етапі української історії змінювалися пріоритети, політичні орієнтації, виникали і зникали цілі імперії. Якщо в часи Давньоруської держави з нами рахувалася Візантійська імперія, а в козацьку добу від послуг запорожців не відмовлялися великі європейські держави, то після Хмельниччини українська державність перетворювалася в історію. Україна все більше ставала залежною і врешті-решт втратила свою незалежність аж до історичних подій 1917 – початку 1920-х років ХХ століття.

Розглядаючи українську справу на широкому міжнародному тлі, Михайло Драгоманов часто торкався геополітичних проблем Східної Європи, акцентуючи на російському, польському і балканських питаннях. Головними перешкодами демократичного політичного розвитку він вважав «польський історичний патріотизм», «німецький натиск на Схід» та «експансіоністські традиції російської державності». Недоліком концепції Михайла Драгоманова було ототожнення українських і російських геостратегічних інтересів, за що його піддавав критиці один із засновників ідеології українського націоналізму Дмитро Донцов. Подібною до драгоманівської була позиція Івана Франка. У статті «Одвер-

тий лист до галицької української молодіжі» (1905) письменник констатував: «Велика доба для нашої нації почнеться з хвилиною, коли в Росії упаде абсолютизм». Коли це станеться, тоді перед українською інтелігенцією постане завдання – «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного й політичного життя...». Хоча необхідно зауважити, що Франко в цьому плані був певною мірою песимістом: «Ідеал національної самостійності, в усякому погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого...».

Для радикального автора «Самостійної України» (1900) Миколи Міхновського сумнівів не було хто є головним ворогом України: «Ми – нація зрабована, нація-раб. Коли більшість московської нації хоче самодержавства, то ніхто не зможе знести його, а коли вона його схоче, то й ніхто їм цього не заборонить, бо москалі складають державу незалежну. Через то для нас буде найрозумніше залишити справу про самодержавство москалям, а самим пильнувати свого: державного визволення своєї нації». Якщо думки Міхновського відзначалися більше емоціями ніж реальним підходом, то Дмитро Донцов є автором цілої низки праць, які необхідно вважати геополітичними: «Сучасне положення нації і наші завдання» (1913), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Міжнародне положення України і Росія» (1918), «Українська державна думка і Європа» (1918), «Підстави нашої політики» (1921), «Націоналізм» (1926). Сучасні українські дослідники справедливо акцентували на внеску Донцова в українську геополітичну науку. Саме Дмитро Донцов уперше ввів тезу про смертельну загрозу для України російського імперіалізму, визначивши Росію як головного ворога. Учений увів національний принцип в оцінювання внутрішньої та зовнішньої суспільно-політичних ситуацій, кардинально відкинувши «провінціалізм», тобто примітивне і нестратегічне бачення завдань України. Донцов також передбачив вихід на історичну арену недержавних народів Середньої і Східної Європи і поставив українську справу в контекст цих геополітичних зрушень. Саме Донцову належить формула, що «Росія без України вже не наддержавна, не повноцінна імперія» і несе загрозу не тільки Україні, але й усій Європі. Своїми словами «географічно, може, ми й належимо до Східної Європи, але культурно ми є частиною Заходу», – Дмитро Донцов поставив боротьбу за українську справу та ідею у кардинально інші виміри, у контекст розвитку та зіткнення різних цивілізацій. Говорячи про місце України між Росією і Заходом, учений однозначно стверджував: «... Україна має визначитись: або увійти / повернутися в європейський духовно-правовий постір, або залишитися неважливою провінцією євразійської імперії... Росія є, власне, великим хаосом, вічною неупорядкованістю – ідей, тенденцій, почувань, вартостей, – і йде це від глибин російської душі – напівазійської, напівварварської, у тому сенсі, що ця країна так і не пережила ще цивілізаційного синтезу». Ці висловлювання Донцова не втратили своєї актуальності до нашого часу.

Дмитро Донцов не тільки описав геополітичне становище України, але й запропонував власну модель геополітичного комплексу Середньої Європи, у якій вирішальну роль повинні були відігравати нові держави Україна і Польща:

«Якщо Україна хоче бути органічним складником Середньої Європи, вона повинна нести місію Понтиди – країни-епіцентру Чорноморського (східноєвропейського) простору, мусить творити геополітичний чотирикутник: Понтида (Україна) – Анатолія (Туреччина) – Балкани – Кавказ. Лише за таких умов Україна стає чинником рівноваги у просторі цілого континенту». Аналогічні думки висловлював визначний український географ, автор цілого ряду праць про майбутній геополітичний устрій України Степан Рудницький. Він обґрунтував ідею Балтійсько-Понтійської федерації як противагу російській експансії в Західну Європу. Рудницький переконував політиків Заходу в недопустимості включення України в сферу російських інтересів, бо це призведе тільки до посилення Росії.

Визначний український вчений Юрій Липа свою геополітичну концепцію виклав у фундаментальних працях «Українська раса» (1937), «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941). Розуміючи під расою ментальну, духовну цілісність і самобутність української нації, Юрій Липа закликав використовувати розумні геополітичні орієнтири, до яких відносив природну вісь Північ-Південь. «Визначення напрямної на схід чи захід – це передусім нищення власного характеру, духовності, що прийшла з півдня. Духовності, що зросла над південними морями й вододілами і розпростиралась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом (Бугом) і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня». Геополітична вісь Північ-Південь, як вісь українських земель, проявилась як у княжій, так і козацькій добі. Таку українську вісь Ю. Липа протиставляє відповідним осям Польщі й Росії. Приміром, нерозуміння, що дилемою Польщі є Захід-Схід призвело до того, що вона була втягнена до геополітично чужого їй конфлікту на південних просторах України зі шкодою для неї. Це ж стосується й Росії, яка завдяки Україні зуміла змінити вісь експансії. Ю. Липа доводив, що не лише в минулому, але й тепер та в майбутньому, необхідно притримуватися такого ж геополітичного порядку: «Та вісь зостається й надалі. Її справжнє утвердження при свідомій будові українського Роду, при уставленні Хати – є дуже важливе. Без опертя на півночі, без виходу на півдні, нема можливостей для розбудови цієї хати. Геополітично беручи, для української державности потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра – в усякому разі, завжди південно-північна вісь». Отже, учений підкреслив значення для Української держави Криму як ключа до Чорного моря і, водночас, усвідомлення пагубності для неї втрати впливу в цьому районі.

За своїм геополітичним значенням Московія докорінно відрізняється від України: «коли поземною геополітичною віссю Московії є горішнє Поволжя, то поземною віссю України є північно-східний берег Чорного моря». «Росія, – пише Ю. Липа, – це було певне примирення обох національних початків. Примирення це завдало важкий удар москвинам, знищивши їм національне ісповідання, та важко відгукнулось і на українцях, скасувавши їх своєрідний устрій і торгівлю». На глибоке переконання Ю. Липи, обидва народи – українці та росіяни – повинні повернутися на той етап взаємовідносин, коли вони були окремими. Цікаві судження Ю. Липа висловив стосовно майбутнього Сибіру:

«Рано чи пізно Сибір матиме, коли не самостійність, то принаймні, автономічний устрій типу домініону. Претензії Українців до теренів, де замешкує їх більшість (Сірий, Зелений Клин) – не мають підстав. Сибіром кермують міста. Тим часом там є не більше, як кілька процентів українців... Можливості існування якоїсь держави Зеленого Клину – виключені. Найважливішим був би поворот українців на свої теренові землі при першій можливості. Їхня колонізація до Сибіру ще дуже свіжа, – переселятись туди вони почали десь в 900-тих роках і не злилися безповоротно з місцевими сибіряками... Сибір для сибіряків – це гасло найреальніше, бо на довший протяг часу».

Говорячи про Далекосхідний край, Ю. Липа цілком справедливо акцентував на зацікавленості в ньому двох геополітичних гравців – Росії та Японії. Не відкидав він і Китай – можливого майбутнього гравця. Щодо геополітичних планів Японії, то для них важливо створення держави на території на схід від Байкалу. Це була б буферна держава, яка б відділяла Японію від більшовицької Росії. Йдеться в працях Ю. Липи також про майбутнє Киргизстану та Туркменістану. Останній, на думку вченого, «занадто розшматований». Юрій Липа не завершує свою монографію «Розподіл Росії», як це прийнято в науковій літературі, висновками. Він їх вважає зайвими, бо вже сама проблематика і назва праці говорять самі за себе – потреба розподілу Росії є доконаним фактом. Підсумовуючи геополітичну доктрину Юрія Липи, сучасний український вчений Мирослав Дністрянський відзначив: «це моделі активного включення України в світові відносини, які зорієнтовували українство не на пристосування до наявних, а на творення нових територіально-політичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин».

Ми зупинилися на аналізі наукової спадщини лише кількох українських дослідників, які порушували геополітичну проблематику. Однак й цього достатньо, щоб зрозуміти всю актуальність їх ідей. Після проголошення незалежності різні українські президенти і уряди притримувалися різних підходів стосовно геополітичного майбутнього нашої держави. Але, як правило, перевага віддавалася багатовекторній політиці, яка, загалом, зводилася до мирного співжиття України між Росією і Заходом. Багато українських політологів вихвалювали таку позицію української влади, уважаючи її далекоглядною і розумною, нерідко забуваючи про перестороги своїх попередників у науці. Разом з тим, вже тоді в наукових колах йшлося про ненадійність такого зовнішньополітичного курсу. Ще в 2002 році політолог Анатолій Гальчинський видав монографію «Україна на перехресті геополітичних інтересів», у якій відзначав: «Україна вимушена захищати свої інтереси від Росії». Більш радикально висловився Сергій Квіт у передмові до книги Олега Багана «Українська Понтида. Геополітичні виміри сучасної України» (2002): «Відсутність чіткого геополітичного курсу і взагалі доктрини національної безпеки, як правило, ховається за гучними евфемізмами типу «багатовекторність», коли курс «європейської інтеграції» насправді більше схожий на повільне повернення до російського імперського простору. Що найстрашніше – у будь-якому випадку ми не виходимо за межі старих, хоч і по-іншому названих парадигм. Українське державне геополітичне мислення сьогодні характеризують вторинність і догматизм».

Ця вторинність і догматизм особливо прискореними темпами почали відбуватися в Україні з приходом до влади Віктора Януковича. Стратегічні геополітичні інтереси кожної держави так чи інакше визначаються потребами збереження її суверенітету, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, поступального соціально-економічного й політичного розвитку. Пріоритетність цих геополітичних інтересів для України додатково зумовлена низкою чинників, насамперед різновекторністю регіонально-політичних орієнтацій. Якщо до цього додати такі негативні явища в житті країни як високий рівень хабарництва, відсутність проведення системних економічних реформ, розвал власних збройних сил, то можна впевнено стверджувати, що в роки правління Януковича політична криза досягла свого апогею. Такий стан справ в Україні збігся із радикальною зміною зовнішньополітичного курсу Російської Федерації стосовно України. Якщо в попередні роки українсько-російське протистояння зводилося, як правило, до постійних «газових війн», відкритої економічної війни, то після перемоги революції гідності та падіння режиму Януковича «холодна війна» переросла в пряму агресію. Окупація Криму радикально змінила геополітичну ситуацію в Європі, що дозволило М. Саакашвілі назвати українські події «геополітичною революцією». І в цьому є зерно істини. Вторгненням в Україну Російська Федерація порушила не лише результати Ялтинської конференції 1945 року, але й зобов'язання цілого ряду світових держав щодо територіальної цілісності України відповідно з Будапештським меморандумом 1994 року. Уперше з часів Другої світової війни велика європейська держава – один із співзасновників ООН – стала жертвою агресії сусідньої держави. Становище України суттєво ускладнила військова агресія Росії на Донбас, що призвело до окупації окремих районів Донецької та Луганської областей.

Опинившись у складній геополітичній ситуації, коли держава втратила 20% своєї економіки, кілька тисяч загиблих військових і мирного населення, Україна змушена була піти на укладення так званих мінських домовленостей. Російська агресія викликала велике занепокоєння у світі, що й призвело до запровадження економічних санкцій проти Росії з боку Європейського Союзу і США. Уже один той факт, що більше тридцяти разів «українське питання» обговорювалося на засіданнях Ради Безпеки ООН, свідчить про неослабну увагу Заходу щодо подій в Україні. Незважаючи на певну строкатість членів Європейського Союзу і значну їх залежність від російської економіки, проте продовжувать діяти економічні санкції, які завдають відчутного удару по Російській Федерації.

Українські події останніх років постійно знаходилися в полі зору відомих західних політологів. Автор «Великої шахівниці» Збігнєв Бжезінський, який свого часу передбачив розпад СРСР, завжди прихильно відносився до України, розуміючи яке важливе місце займає Україна між Росією і Заходом. Ще на початку 90-х років Бжезінський переконував, що «без України Росія перестане бути євразійською імперією». Ще напередодні революції він звернув увагу на необхідності включення України, Росії та Туреччини до Великого Заходу, тобто залишався прихильником інтеграції нашої держави до Європейського Союзу:

«Україна, безперечно, потрібна для майбутніх зв'язків між Заходом і Росією як незалежна, демократична країна, що може успішно підтримувати добросусідські відносини з Росією, і водночас вона стане дедалі більше зв'язаною та обопільно відкритою щодо Європи». Збігнєв Бжезінський висловив занепокоєння з приводу того, що Україна почала втрачати свою роль у цих процесах і деградує її лідерство. За Януковича, констатує він, українці обрали таку політику, яка рівнобіжно зменшує незалежність України від Росії. Разом із тим, це зменшує і шанси на те, щоб стати частиною Європи, що становить величезну загрозу всій українській незалежності. «Без імен я можу сказати, що істинна проблема полягає в надзвичайно низькому рівні патріотизму у високих політичних елітах, – продовжує американський політолог. Найвищі політичні еліти України найбільше переймаються власною заможністю і власним збагаченням. Унаслідок цього ми бачимо дуже заплутані хаотичні зв'язки та брак стратегічного бачення для України».

Детальну оцінку української кризи З. Бжезінський виклав у своїй доповіді «Взаємна безпека під питанням? Росія, Захід і архітектура європейської безпеки», виголошеній в «Центрі Вілсона». «Те, що ми зараз спостерігаємо в Україні, це, на мій погляд, не просто сварка, а симптом більш серйозної проблеми – а саме, поступового і стійкого підйому російського квазі-містичного шовінізму, який триває вже впродовж шести або семи років» – констатує політолог. Для вченого не викликає сумнівів, що «головну роль у цьому зіграв Путін, і зміст цієї нової концепції повністю визначає відносини Росії зі світом загалом і з Заходом зокрема». Що ж це за нова російська концепція?

З. Бжезінський проаналізував спільну доповідь МЗС Росії та провідних науковців, які запропонували Путіну нову доктрину зовнішньої політики, що повинна базуватися на трансформації російської національної ідентичності. У чому її суть? У цій доповіді йдеться про чотири ключові концепції: по-перше, концепція «розділеного народу», по-друге, тема «захисту співгромадян за кордоном», по-третє, тема «російського світу», по-четверте, значення визнання та збереження, прийняття і просування «Великої російської цивілізації». Я згадав про це, тому що було б помилкою вважати кризу в Криму і в Україні продуктом раптового спалаху гніву».

Бжезінський продовжує пояснювати російський план: «Концепція розділеного народу – це відправна точка для шовіністичних заяв про те, що суверенітет Росії поширюється на всіх російських людей, де б вони не перебували. І тим, хто знайомий з історією Європи до початку Другої світової війни, ці заяви неминуче здадуться до болю знайомими. Зрозуміло, ця концепція приводить нас до ідеї захисту співгромадян, які проживають за кордоном. І це має особливе значення для тих держав, на території яких проживають етнічні росіяни і які межують з Росією. Концепції розділеного народу й захисту співгромадян за кордоном приводять нас до ідеї російського світу. Під ним мається на увазі органічна цілісна єдність усіх російських людей, незалежно від їх місця проживання. І ці місця проживання можуть бути змінені шляхом возз'єднання етнічних росіян. Згадайте про країни Балтії. Не менш важливою є переконаність у тому, що Росія не входить до складу західної цивілізації. Вона також не є час-

тиною Китаю. Вона не є частиною мусульманського світу. Уважається, що Росія сама по собі є великою цивілізацією.

«Таким чином, – запитує Бжезінський, – чого нам варто чекати? Якщо Україна є всього лише симптомом проблеми, то розв'язати цю проблему буде вкрай важко. Я думаю, для її вирішення знадобиться деякий час. Але вирішення цієї проблеми має бути не одностороннім, оскільки Захід має там свої інтереси. І ці інтереси повинні набути форми розумної політики». У чому ж полягає така «розумна політика» на думку політолога: «Якщо українську проблему локалізувати, з часом вона, можливо, втратить свою гостроту. Особливо якщо російський, усе більш космополітичний середній клас, який зараз піднімає голову, але все ще залишається досить слабким, стане значимішим у політичному відношенні, можливо, втомившись від відчуття своєї вразливості і розчарувавшись у Путіні, і візьме на себе більш суттєву політичну роль, коли Путін відійде від справ. Але коли це станеться? Цього передбачити неможливо. Можливо, скоро. Можливо, ні. Але багато що залежить ще й від того, чи стане Україна симптомом успіху або краху путінського світогляду». Бжезінський вважає, що путінська доктрина загрожує не тільки Україні, але також державам Балтії, Грузії, Молдови і Білорусі. Що стосується останньої, то вона взагалі немає ніякого зовнішнього захисту.

Чи можливий компроміс? Формула доволі проста: «Україна має продовжувати рух, який публічно підтримується переважною більшістю українців, у напрямі до членства в Євросоюзі. Але це тривалий процес. Турки, наприклад, чекають вступу в Євросоюз вже 60 років. Іншими словами, на це буде потрібен час. Таким чином, небезпеку для Росії не можна назвати близькою, а негативні наслідки не є дуже руйнівними. Водночас ми маємо переконати Росію в тому, що Україна не стане членом НАТО. Я вважаю, що це важливо з ряду політичних причин. Якщо ви подивитесь на карту, то зрозумієте, що для Росії це буде важливо з психологічної і стратегічної точок зору. Таким чином, Україна не повинна стати членом НАТО. Але з тієї самої причини Росія має зрозуміти, що Україна не стане членом міфічного Євразійського союзу, який президент Путін намагається просувати на основі ідеї про особливе місце Росії у світі».

Збігнев Бжезінський вважає, що Володимир Путін має зробити вибір з трьох основних варіантів дій: «1. Він міг би спробувати досягти мирного врегулювання з Україною, зупинивши посягання на її суверенітет та економічний добробут. 2. Путін міг би і далі підтримувати слабо завуальовану військову інтервенцію, метою якої є сіяння хаосу в окремих регіонах України. Якщо Росія далі йтиме цим курсом, то, очевидно, Заходу доведеться вдатися до застосування тривалих і справді суворих санкцій. 3. Путін міг би окупувати Україну, скориставшись набагато більшим військовим потенціалом Росії. Проте такий варіант викликав би не лише швидку відплату з боку Заходу, але й український опір... Очевидним правильним вибором є пошук формули для мирного врегулювання, яке повинно передбачати відмову Росії від застосування сили щодо України. Такою є думка Збігнева Бжезінського про можливі варіанти вирішення «української проблеми». Відзначимо, що так вважає не лише він. Дещо подібні думки висловив американський політолог Френсіс Фукуяма, деякі євро-

пейські політологи і політики. Додамо, що після втручання Російської Федерації в «сірійські проблеми», передбачити подальший розвиток геополітичного протистояння досить складно.

Ігор Вегеш

МАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО ТА КРИТИЧНА ТЕОРІЯ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ

Свого найбільшого розквіту концепція масового суспільства досягла у 1940-1960-х рр. Таку зацікавленість проблемами можливостей людини у розвинутих суспільствах зумовили ревізія марксизму у західній політичній науці, переосмислення наслідків Другої світової війни (комплекси, пов'язані з утворенням тоталітарності та переживання за майбутнє демократії), а також молодіжні бунти з ідеєю контркультури як альтернативи культурі споживання. Загалом, звертання до цієї проблематики зберігало такий самий міждисциплінарний характер, як це мало місце наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Доволі велика кількість науковців, які представляли різні галузі знань – філософія політики, соціологія, культурологія, психологія – намагалися дати відповідь на питання суб'єкт-об'єктних відносин у масовому суспільстві, виходячи з позицій власних вузькоспеціалізованих пошуків.

У цей період перші спроби дослідити проблеми масового суспільства в умовах розвинутого капіталізму здійснили науковці Франкфуртського інституту соціальних досліджень, який на перших порах орієнтувався на дослідження історії соціалізму та робітничого руху. Однак після того як у 1931 р. директором інституту став М. Хоркхаймер, Франкфуртська школа почала орієнтуватися на соціально-філософську проблематику та на комплексні дослідження капіталістичних суспільств Заходу. Після приходу до влади нацистів у 1933 р. інститут спочатку переїхав до Женеви, а згодом до Нью-Йорка, де до закінчення Другої світової війни функціонував при Колумбійському університеті. Окрім М. Хоркхаймера, до інституту на різних етапах входили Г. Маркузе, Т. Адорно, Е. Фромм, Ю. Габермас та ін.

Однією із ключових праць Франкфуртської школи була робота «Діалектика просвітництва» [11], написана у співавторстві Максом Хоркхаймером та Теодором Адорно. У цій праці вчені, виходячи з позицій вчення М. Вебера, стверджували що проблема раціональності пов'язана із проблемою влади. Відокремившись від природи за допомогою праці, людський розум забажав не лише абсолютної автономії, але й панування над природою. Однак, оскільки людина сама є частиною природи, то це прагнення вилилося у панування людини над людиною. Таким чином, раціональність як жага влади руйнує не лише гармонію людини з природою, але й унеможливорює будь-яку соціальну гармонію. Звідси випливає сучасне звеличення техніки, яка не стільки є свідчен-

ням широких можливостей людини, скільки знаменує поневолення розуму системою технічного контролю. Система використовує потужний апарат культурної індустрії, що призводить до створення примітивних, вічно повторюваних цінностей, які блокують будь-які самостійні ініціативи та творчі потуги індивідів. Це зумовлює появу «авторитарної особистості» [1], яка нездатна до критичного осмислення соціальних та політичних процесів.

З метою подолання догм авторитарної системи раціоналізму, представники Франкфуртської школи розробили так звану «критичну теорію», основним завданням якої була широкомасштабна критика усталених соціальних норм та теорій, які прагнуть сформувати узгоджену систему понять. «Критична теорія» повинна виступити проти нав'язування індивіду будь-яких форм та меж діяльності, які були б вигідні системі контролю. Ототожнюючи «уречевлення» (інституціоналізований характер суспільних відносин, усталений та уречевлений) з відчуженням, представники Франкфуртської школи дійшли до анархічного заперечення всіх соціальних інститутів заради індивідуальної свободи людини. Будь-яке знання, навіть наука, звинувачувалися в ідеологічності [7, с.618]. М. Хоркхаймер пояснював це тим, що «розум повністю поневолений соціальним процесом. Єдиним критерієм стала інструментальна цінність, функція якої – панування над людьми і природою» [11, с. 137].

Т. Адорно згодом запропонував ще більш радикальний проект, названий ним «негативною діалектикою» [2]. У розумінні філософа «негативна діалектика» є абсолютною, тотальною незгодою. Істинне діалектичне мислення може бути лише негативним, нетотожним та невирішеним, воно повинно все заперечувати, навіть себе, воно повинно ламати власну понятійну структуру. Завдання негативної діалектики – перевернути хибну впевненість філософських систем у пануванні спільного над індивідуальним, спростувати ілюзію, що буття доступне мисленню. Оскільки реальність не є чимось раціональним, скоріше вона є розірваною і неспокійною, а тому необхідно позбутися її хибних образів. «Негативна діалектика» – це не діалектика раціонального типу, а певний синтез безпосереднього, природного і раціонального, понятійного. Ця діалектика орієнтується не стільки на науку, скільки на мистецтво, художнє мислення [6, с. 438-439]. Саме з цієї причини представники Франкфуртської школи переглянули марксистську теорію, зарахувавши до базису культурну складову, а не економічну.

Вихідним пунктом концепції Т. Адорно була необхідність критики будь-яких соціальних теорій, відповідно до того як змінюється саме суспільство. Т. Адорно поставив під сумнів віру в історичний прогрес людства, яка становила непорушний потенціал марксистської традиції. Історію суспільства він пояснював як універсальну історію просвітництва. У процесі боротьби за виживання людина постійно вдосконалювалась в управлінні світом за допомогою технічних засобів. Така орієнтація на панування змінила сутність людського мислення, звівши розум до значення незмінного у всіх ситуаціях інструменту. Створена людиною за допомогою науки «техніка пригнічення» природи поступово поневолила і природу і саму людину. Людина все менше розпоряджається створеними предметами, які все більше відособлюються від неї. На думку

Т. Адорно, люди, що живуть за встановленими уявленнями, керуються стереотипами, більш ніж хто-небудь схильні до сприйняття і прийняття авторитаризму, до покірності владі, до деструктивізму та цинізму. Таким чином, авторитарна особистість може розглядатися як продукт позитивістської цивілізації, яка поціновує лише прогрес [1, с. 223].

Т. Адорно відомий також як один із видатних теоретиків у сфері філософії культури. Учений писав: «Мистецтво – це соціальна антитеза суспільству, якої не можна безпосередньо виснувати з нього. Конституція сфери мистецтва відповідає конституції внутрішньої сфери людей як простору їхньої репрезентації, й конституція цього простору неодмінно бере участь у сублимації. Звідси видається обґрунтованим пов'язувати визначення, що таке мистецтво, з якоюсь теорією психічного життя» [3, с. 18]. Т. Адорно піддавав нищівній критиці «масове» комерційне мистецтво, яке зводить свідомість людей до рівня, на якому критичне мислення опиняється під загрозою знищення. Стандартизація мистецтва сприяє ліквідації людської індивідуальності.

Критикуючи марксистську теорію, позитивізм, соціологію, сучасне суспільство та культуру, представники Франкфуртської школи й самі піддавались критиці за вміння ставити проблеми і неспроможність їх вирішити. Але безсумнівно є факт, що великим внеском критичної школи була спроба переорієнтувати марксистську теорію в суб'єктивному напрямку. Хоча в цьому і полягала сутність критики марксистського матеріалізму та його зосередженості на економічних структурах. Така спроба мала велике значення для розуміння суб'єктивних елементів соціального життя як індивіда, так і культурних рівнів [9, с. 172].

Інший представник Франкфуртської школи Герберт Маркузе здійснив спробу перенести філософські роздуми над проблемою сучасної людини у політичну площину. Виходячи з ідейних засад теорії фрейдизму, філософ у праці «Ерос і цивілізація» [8] здійснив аналіз витоків сучасної цивілізації та дійшов висновку, що сучасне суспільство є репресивним відносно індивіда. Насаджуючи йому певну суму потреб, воно прагне знешкодити творчий потенціал автономного індивіда та перетворити його на слухняну соціальну одиницю, яка б не виділялася серед маси собі подібних. Критикуючи раціональність та операціоналізацію розвинутих суспільств, Г. Маркузе дійшов висновку, що більшість сучасних людей наділені «одномірним» мисленням, яке не орієнтоване на пошуки соціальних альтернатив, а тому порятунок цивілізації може залежати лише від тих сил, що знаходяться за межами системи контролю.

Якщо Т. Адорно та Г. Маркузе агітували за радикальні проекти визволення людини з-під гніту репресивної цивілізації, то Еріх Фромм, виходячи з тих самих позицій марксизму, запропонував більш поміркований проект. Так, у своїй фундаментальній праці «Втеча від свободи» [10] вчений змалював соціального індивіда як безвольну та безвідповідальну істоту, яка заради безпеки ладна позбутися власної свободи. Для такого типу особистості характерним є прагнення розчинитися у масі собі подібних та віддати владу над собою якому-небудь вождеві. Розмірковуючи над проблемою знеособлення людини, Е. Фромм у низці праць запропонував програму соціально-політичних та психо-

логічних перетворень, до яких повинно вдатися суспільство, якщо воно хоче зберегти демократію та не допустити повторної навали тоталітарних режимів, як це мало місце у першій половині ХХ ст. На думку Е. Фромма, необхідна така соціальна програма, яка об'єднала б усіх без винятку людей, яка не була б лише конфронтаційною, як наприклад у Г. Маркузе, така програма, яка забезпечила б цілісність ліберальної демократії з одного боку, а також повноцінний розвиток автономної особистості – з іншого. Шлях до «здорового суспільства» можливий лише через любов як найвищий принцип порозуміння між людськими істотами.

Ідеї представників Франкфуртської школи знайшли чимало прихильників та інтерпретаторів як на Заході, так і на Сході після розпаду Радянського Союзу. У той же час Франкфуртську школу часто критикували за відхід від ортодоксального марксизму та за неприйняття пролетаріату як носія революційного потенціалу.

У свою чергу Юген Габермас, який розпочинав свою наукову кар'єру як представник «другого покоління» Франкфуртської школи, а згодом від неї відмежувався, також долучився до пошуків виходу із сучасної соціальної кризи. Учений звернувся до проблем взаємодії між людьми, а саме – до комунікації [4]. Кінцевою точкою еволюції, за Ю. Габермасом, повинно стати раціональне суспільство. Під раціональністю вчений мав на увазі усунення бар'єрів, що перешкоджають комунікації чи спотворюють її. Отже, раціональність повинна створити таку систему комунікації, у якій ідеї висловлювалися б відкрито, підлягали критиці та опиралися їй, а з допомогою аргументації повинна досягатися згода. Ю. Габермас зазначав, що у сучасних суспільствах технічна орієнтація витісняє світоглядні та емоційні орієнтири індивідів. «Тримаючись за свій уявний суверенітет, – писав філософ, – розум, що народжується у суб'єктивності, постає іграшкою в оточенні несподіваних, механічно впливаючих на нього сил відмежованої природи, у якій як внутрішнє, так і зовнішнє перетворюється на об'єкт» [5, с.298].

Таким чином, характерною рисою концепцій масового суспільства, запропонованих представниками Франкфуртської школи, була спрямованість на руйнування усталених норм та стереотипів, на яких, як вони вважали, тримається репресивна цивілізація, а також агітація за якісні зміни (інколи революційного характеру), що в кінцевому випадку повинні призвести до звільнення людини та встановлення її мирного життя у новому вільному світі. Сягнувши піку популярності на межі 1950-60-их рр., різноманітні ліворадикальні концепції, спираючись на молодь того часу, межували зі своєрідним «проповідництвом» нонконформізму, «сексуальної свободи» та контркультури, як одного з найголовніших аспектів визволення індивідуальної свідомості з-під гніту «масових неврозів» та тенденцій до пристосовництва в «універсумі репресивного порядку».

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. Москва : Серебряные нити, 2001. 416 с.
2. Адорно Т. Негативная диалектика / перевод с нем. Е. Л. Петренко. Москва : Академический проект, 2011. 538 с.

3. Адорно Т. Теорія естетики. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
4. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.
5. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / переклад з нім. В. М. Купліна. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
6. Ильин В. В. История философии : Учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 732 с.
7. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна й А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с.
8. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / перевод с англ. А. А. Юдина. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 525 с.
9. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 688 с.
10. Фромм Э. Бегство от свободы / перевод с англ. Г. Ф. Швейника. Москва : АСТ : Астрель, 2012. 284 с.
11. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / пер с нем. М. Кузнецова. Москва : «Медиум», 1997. 312 с.

Василь Кухта

ВРЕГУЛЮВАННЯ КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Попри те, що курди досі залишаються найбільшим у світі бездержавним етносом (за найскромнішими підрахунками, загальна чисельність складає близько 40 млн.) [5], проблема їх самовизначення є нині однією з найважливіших у регіональному вимірі Близького та Середнього Сходу, поступаючись хіба що палестино-ізраїльському конфлікту.

Дослідники означеної проблеми виокремлюють кілька причин набуття нею міжнародного характеру. По-перше, територія Курдистану, згідно з Лозаннським договором 1923 р., була розділена між чотирма державами – Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією. По-друге, намагання розіграти курдську карту з боку як близькосхідних лідерів, так і позарегіональних держав [1].

Користуючись готовністю США використати в боротьбі проти ненависних режимів Ісламської Республіки Іран, Хафеза Асада в Сирії та Саддама Хусейна в Іраці будь-які опозиційні сили, у тому числі національні рухи, курди змогли стати чи не основними американськими регіональними союзниками. Як наслідок, ідея створення незалежного Курдистану, що наразі вже де-факто існує в деінтегрованому за моделлю failedstate післявоєнному Іраці, стала частиною стратегічних інтересів США щодо «балканізації» Близького Сходу та стимулюванні внутрішнього розпаду здатних кинути виклик Вашингтону сильних регіональних лідерів [11].

Курдська проблема, на відміну від інших етнічних конфліктів, що мають винятково внутрішній характер або міжнародний, вимір яких обмежується бо-

ротьбою різних етносів за контроль над певною спірною територією (Палестина, Кашмір), безпосередньо вбудована в структуру регіональних та двосторонніх відносин на Близькому та Середньому Сході. Вона відіграє як консолідуючу (наприклад, об'єднання в 2012 р. Туреччини та Ірану, що перед тим розірвали відносини на тлі сирійської кризи заради проведення спільних операцій проти баз Курдської робітничої партії (РКК) в Іракському Курдистані [7]), так і дезінтегруючу (наприклад, розрив турецько-американського альянсу на початку 2000-х через американську підтримку іракських курдів) [10] функцію.

Отже, указані аспекти засвідчують трансформацію курдської проблеми з периферійного питання, що не виходить за межі внутрішньої політики чотирьох близькосхідних країн, у потужний конфліктогенний чинник регіонального рівня з високим ступенем інтернаціоналізації. Транскордонний характер проблеми та її інтернаціоналізація (наявність у кожного національного курдського угруповання певної підтримки з боку сусідніх держав та позарегіональних акторів) унеможливають врегулювання ані на умовах створення повноцінної держави та остаточного самовизначення курдів, ані ліквідації РКК та повної інтеграції усіх позаурядових структур під владою чотирьох країн. Причина цього – суттєві розбіжності в їх урядовій політиці щодо курдів: якщо Ірак та Сирія пішли шляхом автономізації курдських регіонів, то Туреччина й Іран схиляються до зазначеного нами другого варіанта, тобто репресій та каральних операцій проти сепаратистських організацій, аж до їх цілковитого знищення. Однак, враховуючи те, що Курдистан – це єдиний гірський регіон, на території якого міждержавні кордони завжди носили номінальний характер, наявність бодай однієї країни з лояльним щодо курдів ставленням автоматично перетворює її на основну базу курдського збройного опору та слугує прецедентом для регіонів сусідніх країн, де цей етнос має безправне становище. Тож, на нашу думку, поки не досягнуто координації в урегулюванні курдського питання між Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією, вирішити проблему неможливо. А з огляду на взаємну суперечливість двох основних принципів міжнародного права – права націй на самовизначення та територіальної цілісності держав – можливість урегулювання цього й подібних конфліктів взагалі малоімовірна. Адже вирішити проблему, дотримуючись одного принципу, не порушивши іншого, практично нереально. Варто було б встановити їх збалансоване співвідношення чи певну ієрархію. Зазначений чинник актуалізує пошуки проміжкових варіантів урегулювання курдського питання, на чому й акцентуємо увагу в нашій статті.

Історіографія дослідження проблеми представлена доробками вітчизняних і зарубіжних істориків та політологів-міжнародників, які в різному контексті намагаються змоделювати варіанти врегулювання курдського питання в Туреччині, Ірані, Сирії та Іраці.

З-поміж численних авторів, праці яких з означеної проблеми високо поцінуються в наукових колах, варто виокремити українського дослідника В. Каспрука [6], російських фахівців С. Іванова [5] та Н. Мосакі [11], а також турецького науковця Ш. Алпая [1], які зосередилися на загальних аспектах курдської проблеми, зокрема особливостях соціально-політичного та економіч-

ного становища курдських громад чотирьох держав, політиці позарегіональних гравців щодо використання ними курдської карти, а також можливих способах врегулювання конфлікту; П. Шликова [12] та С. Задонського [4] як дослідників курдського чинника у внутрішній та зовнішній політиці Туреччини; О. Жигаліну [3], що зосереджує увагу на останніх тенденціях актуалізації курдської проблеми в Ісламській Республіці Іран. Низка дослідників аналізує еволюційні зміни політичного статусу Іракського Курдистану та ролі курдського чинника в сирійській кризі [2; 8; 9].

Таким чином, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що наукові розвідки вчених висвітлюють проблему здебільшого з позиції історичної ретроспективи, з акцентом на еволюції турецької політики щодо курдів, ставленні до курдського питання з боку позарегіональних держав, рідше – еволюції курдської автономії в Іраку. Курдська проблема не вичерпується зазначеними аспектами і потребує подальшої прискіпливої уваги дослідників, зокрема на тлі турецько-іракських взаємин, війни в Сирії та суперечливості іранських етнонаціональних розбіжностей.

1. Алпай Ш. Международное измерение курдского вопроса [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20120727/195590797.html>
2. Война в Сирии. Курдская карта [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/08/16_a_5575245.shtml.
3. Жигалина О. Иран и региональный аспект курдской проблемы [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/09-02-06.htm>.
4. Задонский С. Курдский вопрос в Турции [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm>.
5. Иванов С. Курдская проблема и возможные варианты ее решения [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.journal-neo.org/2013/05/28/the-kurdish-problem-and-possible-solutions/>.
6. Каспрук В. Чи стане Абдулла Оджалан курдським Манделою [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/chi-stane-abdulla-odzhalan-kurdskim-mandeloyu-klyuch-do-miru-mizh-turkami-i-kurdami-perebuyaye-v-rukah-odzhalana.html>.
7. Колишні вороги знаходять спільну мову завдяки курдським повстанцям [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/25702>.
8. Курдская проблема в Сирийском кризисе [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.12news.uz/news/2013/08/31/курдская-проблема-в-сирийском-кризис/>.
9. Курдский фактор в Иране [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://topwar.ru/35924-kurdskiy-faktor-v-irane.html>.
10. Кухта В. Курдська Автономія в Іраку як чинник американсько-турецьких відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2013. С. 46 – 49.
11. Мосаки Н. Курдский вопрос в политике Запада и России [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://book.iimes.ru/wp-content/uploads/main/kur2011a.pdf>
12. Шлыков П. Курдский вопрос в Турции: на пути разрешение конфликта? [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/kurdskiy_vopros_v_turcii_na_puti_k_razreshe_niju_konflikta_2013-06-26.htm

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Дослідники називають інформатизацію суспільства «каталізатором його подальшого зростання» [3, с.14], що забезпечує відповідний рівень інтелектуалізації усіх сфер життєдіяльності. Світова практика формування інформаційного середовища в різних країнах підтверджує те, що загальнодержавний успіх зазначеного процесу залежить у першу чергу від ефективності інформатизації освітньої галузі. Тому основне завдання інформатизації освітнього середовища закладів вищої освіти полягає у «створенні для педагогів і студентів сприятливих умов для вільного доступу до культурної, навчальної і наукової інформації» [5, с. 18]. Саме за таких умов формується конкурентоздатний на сучасному ринку праці фахівець, що володіє найсучаснішими технологіями в обраній сфері професійної діяльності.

Крім того, науковці звертають увагу на те, що «одна з можливих причин повільного прогресу інформатизації університетської освіти полягає в тому, що цей процес розвивається недостатньо комплексно у відповідь на глибокі зміни, що відбуваються в суспільстві у зв'язку з комп'ютерною революцією» [2, с. 21]. На думку Л. Філіппової, інформатизація створює в освітній галузі проблеми як теоретичного, так і практичного змісту, з-поміж яких найвагомішими називає «недостатнє поки що використання ІТКТ в освітній діяльності; суперечність між темпами появи актуальної наукової інформації і здатністю вищої школи її асимілювати; динаміку взаємин системи вищої освіти із системою науково-технічної інформації і наукових комунікацій; відсутність розуміння навчального процесу як інформаційної діяльності; недостатнє виховання в студентів інформаційних потреб і відповідної інформаційної поведінки; формування інформаційної культури випускника закладу вищої освіти» [6, с. 74]. Інформаційну культуру вчений розуміє як «вимогу спільного виживання в інформаційному середовищі із застереженням: не звужувати розуміння інформаційної культури (ІК) до рівня інформаційної грамотності [6, с. 77].

Варто наголосити, що наразі спостерігається зростання інтересу студентської молоді до медіа, які є носіями всіх видів соціальної інформації: економічної, наукової, політичної, естетичної тощо. Однак, занурюючись в інформаційний віртуальний світ, молодь не завжди вдумується в зміст медіатекстів, знає труднощів у їх оцінюванні, аналізі й критичному осмисленні інформаційного потоку. Не завжди раціональним є вибір корисної інформації. Така ситуація призводить до поступового притуплювання потреби в набутті знань, спілкуванні, духовно-естетичному збагаченні. Для певного прошарку молоді засоби інформації виконують, на жаль, лише розважальну або релаксаційну функцію. Нерідко засобами масової інформації утверджується культ сили замість культу розуму чи маніпулювання психікою і свідомістю.

У контексті сказаного Т. Пашукова стверджує про «нагальне навчання населення психогігієнічних правил організації інформаційного середовища,

насамперед починаючи зі студентів вищих навчальних закладів» [4, с.15]. Йдеться про підвищення культури споживання інформації, про вміння оцінювати її психологічний вплив, про готовність реципієнта до адекватних форм реагування на негативні впливи.

Отже, у різноманітті засобів інформації дослідники вбачають одночасно і джерело знань, і перешкоду в навчанні та вихованні молоді, і засіб усебічного розвитку, і чинник, що гальмує цей розвиток.

З цієї точки зору, зміст фахової підготовки студентів потребує корекції, тобто розширення практичних умінь із виконання операцій з інформацією, що, на нашу думку, означає: традиційні способи ретрансляції знань – усне й писемне мовлення – поступаються місцем комп'ютерним засобам навчання, використанню телекомунікаційних мереж глобального масштабу.

Основна мета процесу інформатизації освіти полягає в зміні властивостей сфери освіти і, в першу чергу, вищої школи, з метою підвищення її сприйнятливості до інновацій, надання можливостей активного цілеспрямованого використання світової інформаційної магістралі, нових можливостей впливати на свою освітню, наукову, професійну траєкторію, а з ними – і на історичну траєкторію України.

В Україні інформатизація суспільства призвела не лише до формування типів людей з різним рівнем володіння комп'ютерною технікою, а й з різним баченням місця ІТКТ у житті суспільства. Умовно населення поділяється на такі категорії:

- а) не уявляють професійної діяльності без використання комп'ютера;
- б) вбачають у комп'ютері дуже корисний допоміжний засіб для одержання чи передавання необхідної інформації;
- в) модне нововведення, швидше корисне, аніж шкідливе;
- г) тимчасове модне нововведення, яке швидше шкідливе, аніж корисне.

Цікавою, з точки зору аналізу, є проекція зазначеного розподілу на два полігони – студентів і викладачів – в одному з педагогічних вищих навчальних закладів (2014 р.) [2] (рис.1). Відрадно те, що пік полігону для молодшого покоління зміщений до категорії «б» і в ньому майже відсутня категорія «г». Дослідження вчених засвідчують: щорічно відсоток людей, які потрапляють до категорій «а» і «б», зростає. До категорії «а» переважно належать люди, у яких є персональний комп'ютер (ПК). На жаль, з-поміж викладачів і майбутніх учителів ще залишаються ті, хто переконаний, що комп'ютер несе більше зла, аніж користі, тобто відносяться до категорії «г». Такі переконання зазвичай не аргументовані і ґрунтуються на невігластві в галузі використання ІТКТ.

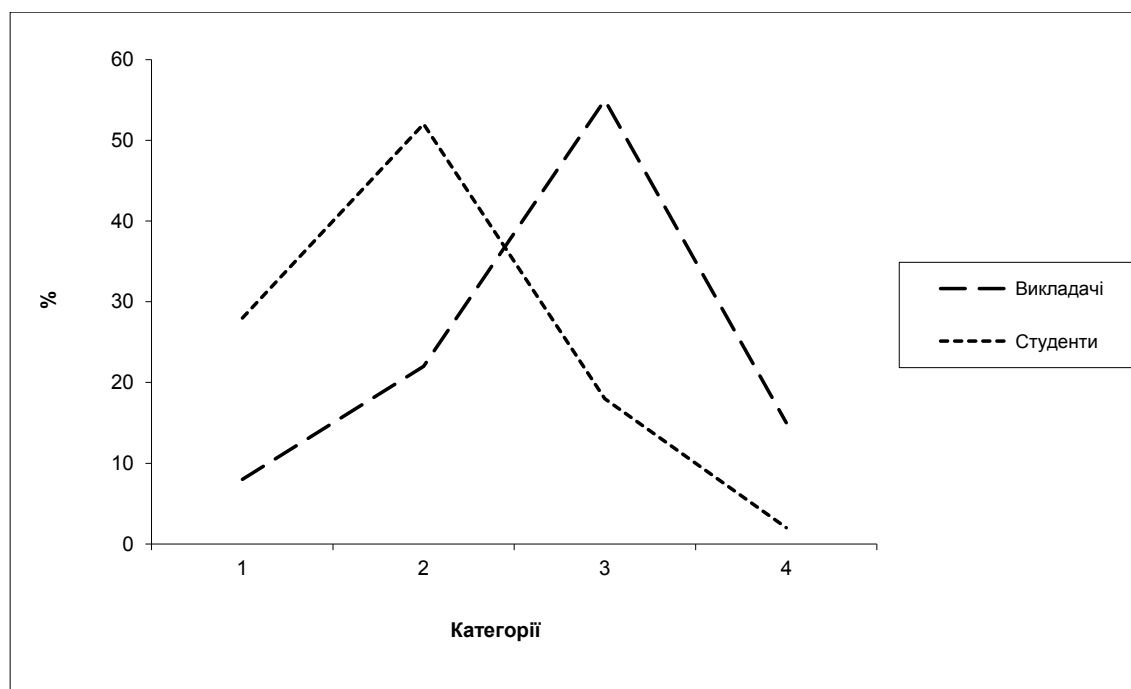


Рис.1. Полігони розподілу категорій викладачів і студентів за баченням місця комп'ютерної техніки в житті суспільства (дані у %)

Своєрідність сучасної вищої школи полягає в тому, що їй слід готувати фахівців і проводити реформи, виконуючи не сьогоднішнє, а майбутнє соціальне замовлення на особистість фахівця, готового до змін. Варто зберегти все позитивне, перевірене досвідом і життям у галузі освіти, але доцільно діяти за принципом випереджувального майбутнього. Тому й актуалізується завдання з виховання інформаційно грамотних користувачів ПК з високим рівнем інформаційної культури як складового компонента базової культури особистості.

1. Біда О. А. Удосконалення системи підготовки майбутніх учителів – проблема сьогодення. *Вісник Львівського університету: Серія педагогічна*, 2005. Вип.19. Ч. 1. С. 247 – 253.
2. Гуревич Р. С. Формування інформаційної культури майбутнього фахівця як невід'ємна складова сучасної професійної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи*: Збірник наукових праць /За редакцією І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. Київ, 2003. С. 354 – 360.
3. Жалдак М. І. Проблеми інформатизації навчального процесу в школі і у вузі. *Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі*: Зб. наук. праць. К.: КДПІ, 1991. С. 3 – 16.
4. Пашукова Т. И. Повышение уровня психологической компетентности населения как фактор противодействия информационному влиянию. *Соціальна робота – ознака демократизації суспільства*: Збірник наукових праць. Хмельницький, 2004. С. 12 – 17.
5. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко та ін. Під заг.ред. В. І. Воловича. К.: Укр. центр духовн. культури, 1998. 736 с.
6. Філіппова Л. Л. Інформаційна культура науково-педагогічного працівника: сутність і характерні ознаки. *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи*: Збірник наукових праць. Львів: ЛДУ БЖД, 2006. С. 211 – 219.

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК СТУДЕНТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Поняття «саморозвиток» – міждисциплінарне. Його специфіка досліджується філософією, психологією, педагогікою та іншими науковими галузями. У філософії, зокрема, саморозвиток особистості розглядають як духовно-практичне перетворення, у психології – як обов'язкову умову самореалізації особистості. У педагогічних дослідженнях саморозвиток аналізують з урахуванням активного впливу соціального середовища, трактуючи його як прагнення людини збагатити власні індивідуальні якості з допомогою тих видів діяльності, які сприяють їх формуванню чи вдосконаленню. Отже, саморозвиток є найважливішим механізмом самовдосконалення, у тому числі й професійного.

Професійний саморозвиток студентів як майбутніх фахівців – це динамічний процес самоорганізації прогресивних змін у сфері внутрішнього світу особистості студента на шляху досягнення професіоналізму в обраній сфері діяльності.

Л. Суценко зазначає: «Професійний саморозвиток особистості – умотивована, свідома, індивідуальна, відрефлексована на основі самопізнання, самовизначення, самоконтролю, самоосвіти, постійна напружена діяльність людини, спрямована на самовдосконалення своїх природних та духовних якостей, на розвиток творчого особистісного потенціалу, діалогового дивергентного мислення, на моделювання власного способу життя в контексті культури та соціального розвитку, на самореалізацію творчих здібностей у процесі життєтворення» [2, с. 24].

В. Фрицюк тлумачить професійний саморозвиток як частину фахової підготовки, що наскрізно охоплює всі складники навчально-виховного процесу вищого закладу освіти [3].

Таким чином, у педагогічному процесі ВНЗ має відбуватися формування готовності майбутніх фахівців до безперервного професійного саморозвитку.

Важливо підкреслити, що на початку дорослого життя молода людина визначає життєві цінності, наміри і бере відповідальність за їх реалізацію, тобто стає суб'єктом особистісного саморозвитку. Саме тому проблема становлення суб'єкта саморозвитку, як вважає С. Кузікова, найактуальніша в юнацькому віці, коли вирішуються найважливіші завдання розвитку особистості: інтеграція і побудова цілісного образу «Я», досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне і професійне самовизначення [1].

Період навчання у вищому закладі освіти фахівці називають сенситивним щодо особистісно-професійного становлення. Це підвищує відповідальність за якість навчання і виховання студентської молоді.

Важливо зазначити, що освіта є основним інститутом розвитку інтелектуально-культурного потенціалу суспільства. Проте прогрес в усіх сферах суспільного життя настільки стрімкий, що жоден фахівець не зможе, базуючись

тільки на отриманій освіті, ефективно працювати і бути конкурентоспроможним.

Таким чином, становлення сучасного фахівця можливе тільки за умови єдності розширення професійних знань і вдосконалення вмінь та постійного особистісного зростання. Процес професійної підготовки має відбуватися як формування суб'єкта саморозвитку Готовність до професійного саморозвитку в цей період визначається розвитком «Я-концепції», формуванням професійної ідентичності, рівня домагань, ціннісних орієнтацій, мотивації професійного саморозвитку.

1. Кузікова С. Б. Психологія саморозвитку: Навч. посіб.; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : МакДен, 2011. 149 с.
2. Сущенко Л. О. Стимулювання професійного самовдосконалення вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 250 с.
3. Фрицюк В. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку : автореф. дис ... д-ра пед. наук : [спец.] 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти; Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2017. 40 с.

Зоряна Ваколя, Надія Лало

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

До наукового обігу термін «інтеграція» увів англійський учений Г. Спенсер у розумінні механічного об'єднання й комбінації роз'єднаних елементів [6, с. 18]. Оскільки предмет нашого дослідження – інтеграція знань в освіті, то актуальним є визначення базового поняття як процесу синтезу, досягнення певної цілісності, єдності тощо [2, с. 104]. Зокрема, С. Клепко вказує, що інтеграція виражається в системі міждисциплінарних зв'язків [3, с. 218]. І. Герасимов пропонує вважати інтеграцією такий зв'язок різних наук, коли методи, принципи, ідеї, розроблені для вивчення одних об'єктів, стають необхідними й ефективними для вивчення інших [1, с. 81].

У дидактиці вищої школи інтегративне знання, як правило, становить подвоєне знання, що складається з предметного (про предмет сам по собі) та макросистемного (функціонування предмета відповідно до законів більшої системи) знання. У цьому зв'язку інтеграцію наукових знань трактують як об'єктивно наявний процес проникнення понять і теорій різних галузей знань у структури одна одної.

Крім того, поняття інтеграції вживається для характеристики процесу пізнання шляхом об'єднання галузей, вирішення комплексних проблем, уніфікації, ущільнення тощо. Тому в педагогічному процесі інтеграцію використовую-

ють для спрощення, компактності, концентрації знань, економії часу на засвоєння і більш ефективного використання [3, с. 223–224].

Варто наголосити на існуванні думки про те, що інтегровані знання – легко засвоювані, позбавлені помилок, емоцій. Це дозволяє вченим кваліфікувати інтеграцію як процес створення в свідомості студента цілісного уявлення про певний об'єкт, предмет, явище педагогічними засобами.

У психологічній літературі поняття «інтеграція» означає спосіб мислення і встановлення різних типів зв'язків. Зокрема, Ю. Самарін характеризує процес засвоєння знань як поступовий перехід від вузьких, локальних уявлень про об'єкт до ширших зв'язків і набуття в кінцевому підсумку міжсистемних (міжпредметних) асоціацій. Міжпредметні, інтегровані асоціації становлять найскладніший різновид зв'язків психологічних процесів, і саме такі зв'язки забезпечують повноту й цілісність знань, об'єктивне відображення навколишнього світу у свідомості людини [5, с. 94].

П. Федосєєв [6, с. 19] наголошує, що процес інтегрованого узагальнення отриманих знань не може бути зведений до простого сумування знань, отриманих під час використання методів різних наук. В. Сластьонін таке твердження пояснює тим, що просте узагальнення, зведення в єдине ціле результатів, отриманих різними науками в ході вивчення одного й того ж об'єкта є важливим початковим етапом у комплексному дослідженні, за яким іде інший, більш важкий і складний процес: створення цілісної теоретичної картини досліджуваного явища і вироблення на цій основі конкретних наукових рекомендацій для практичного використання [5, с. 47].

Науковці В. Моштук, О. Савченко інтеграцією вважають об'єднання, спрямоване на підсилення інформаційного змісту й емоційне збагачення сприйняття та мислення суб'єктів учіння завдяки отриманню додаткового матеріалу, що дає можливість з різних боків пізнати явище, поняття, досягти цілісності знань [4].

У реальній практиці викладання інтегрований підхід, на жаль, використовується вкрай рідко. При цьому педагоги визнають його ефективним засобом підвищення якості знань. Зазначену суперечність слід поступово усувати шляхом формування готовності до використання інтеграції як методу навчання у професійній підготовці студентів – майбутніх педагогів.

Отже, інтеграція відбувається на основі міжпредметних зв'язків і може бути засобом формування гнучкої й продуктивної системи знань, формування пізнавальної активності, самостійності, світогляду. З такої точки зору інтегративний підхід у педагогічному процесі можна вважати засобом підвищення науковості та доступності навчання, активізації пізнавальної діяльності, мотивації учіння.

1. Герасимов И. Г. Научное исследование. М., 1972. 231 с.
2. Гранатов Г. Г. Метод дополнительности в развитии понятий (педагогика и психология мышления) : монографія. Магнітогорск: МаГУ, 2000. 195 с.
3. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліморфізм знання. Київ–Полтава–Харків : ПОІ-ПОПП, 1998. 360 с.

4. Моштук В. В. Дидактичні умови інтеграції споріднених навчальних предметів. К., 1991. 164 с.
5. Сівак В. М. Дидактичні основи розвитку системного мислення у студентів. *Вісник Укр. держ. ун-ту водн. госп. та природокорист.*: розділ «Педагогіка»: Сучасні технології навчання: проблеми та перспективи. Зб. наук. праць. Ч. 2. Рівне : УДУВГГ, 2003. 245 с.
6. Федосеев П. Н. Философия и интеграция знания. *Вопросы философии*. 1997. № 7. С. 16–30.

Каріна Квич

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ ТА ЙОГО РОЗВИТОК

З 1867 року Закарпаття перебувало у складі Австро-Угорщини та підпорядковувалося напряму Будапешту; у той час край входив до складу чотирьох комітатів або жуп, на чолі яких стояв жупанат; на території сучасної Закарпатської області існували чотири комітати: Ужанський, який є з центром в Ужгороді, Берег з центром в Берегові, Угоча з центром у Виноградіві та Мараморош з центром у Хусті. Згідно з переписом за 1900 рік тоді на Закарпатті проживало 505,3 тисячі українців, а вже на 1910 рік за не офіційними даними 472 тисячі – це дані за 10 років, але ось точне число емігрантів є невідомим, однак відомо, що 23 липня 1918 року було створено Американську руську народну раду, тобто організацію що була утворена в США із вихідців з Підкарпатської України, яка впливала на становище краю на міжнародній арені та складалася з русинів. Уже виходячи з цього, можна сказати, що положення Закарпаття було не надто сприятливим, адже члени організації видавали радикальні вимоги – «угро-руський народ визнати окремим і, якщо це буде можливо, цілком незалежним народом», загалом це пояснюється не лише соціально-економічним становищем краю, а і пануючих ідей в той період, адже як Закарпаття, так і інші Українські землі у складі Австро-Угорщини, хоча і набуло статусу внутрішньої колонії, що дало соціально-економічне підґрунтя національним ідеям, але мало і вплив окремих організацій, як Американська руська народна рада (США). Також незбагнене бажання імперії підкорити економічно ці землі задля отримання дешевої робочої сили, призвело до того, що край до кінця ХІХ століття залишався аграрним і розвиток промисловості був дуже слабкий, це і зумовило відтік робочої сили до більш розвинутих країн. І саме представники русинської діаспори наполягали на наданні території Закарпаття автономного статусу, що, на мою думку, легко пояснюється тим, що частина, яка виїхала, розуміла перспективи розвитку краю як самостійного регіону, бачила ті можливості, які не вдалось реалізувати на рідній землі. Варто відзначити, що серед емігрантів була велика частина політичних та релігійних діячів, що були не згодні з офіційною політикою Відня щодо даної території. До прикладу, Вергун Дмитро, що емігрував до Росії, будучи москвофілом.

1919 року Закарпаття увійшло до складу Чехо-Словаччини за Сен-Жерменським договором. Він був наступним: Витяг з Сен-Жерменського договору про меншості від 10 вересня 1919 року стосовно автономії Закарпатської України. Розділ II складається із статей, на які варто звернути увагу: Стаття 10. Чехословаччина зобов'язується влаштувати територію Русинів на півдні Карпат у кордонах встановлених головними союзниками державами та їх прибічниками, у вигляді автономної одиниці в середині Чехословацької держави. Стаття 11. Територія Русинів на півдні Карпат матиме автономний Сойм. Названий Сойм здійснюватиме законодавчу владу в галузі мови, освіти, релігії, а також стосовно питання місцевого управління й інших питань, які покладе на нього Чехословацька держава. Губернатор території русинів призначатиметься Президентом Чехословацької республіки і звітуватиме перед руським Соймом. Стаття 12. Чехословаччина згідна, щоб посадові особи на території русинів обирались, наскільки це можливо, серед жителів цієї території. Стаття 13. Чехословаччина гарантує території русинів справедливе представництво у Народному Зібранні Чехословацької республіки, до якого ця територія відряджатиме депутатів, обраних відповідно до Конституції Чехословацької республіки. Однак ці депутати не матимуть права голосу у Чехословацькому парламенті з усіх законодавчих питань цього порядку, що віддані на розгляд Руському Сойму. Стаття 14. Чехословаччина згідна що, оскільки затвердження висловлені у розділах I і II стосуються осіб, котрі належать до меншості національної, релігійної чи мовної, ці постанови становлять міжнародні зобов'язання відносно зазначених осіб і гарантуватимуться Лігою Націй.

Варто відзначити, що Закарпаття у складі Чехословаччини фактично перебувало з 1920 по 1939 рік. Для цього періоду характерні такі події: для початку нова влада на Закарпатті у 20-х роках провела земельну реформу. Уряд викупив з великими збитками для себе землю в угорських поміщиків, поділив її на дрібні парцели і продав через банк селянам. Понад 32 тис. селянських господарств додатково отримали 29 тис. га. землі. Проте через перенаселеність, дефіцит ріллі у гірському краї та примітивну агрокультуру більшість селян бідували. Під час кризи 1929—1933 рр. вони змушені були брати банківські позики, щоб звести кінці з кінцями, проте далеко не всі рятувалися від розорення.

У сукупному суспільному продукті Закарпаття частка промисловості становила 2 відсотки. Чисельність зайнятих у промисловості, за переписом 1930 р., не перевищувала 16 тисяч людей. Жодного нового великого підприємства за двадцять років у краї не побудували. Підприємців цікавила тільки сировина, яку можна було вивезти, адже уряд не мав наміру витратити кошти на будівництво промислових об'єктів на місцевості, де не було кваліфікованих робітників.

Дані факти говорять нам, з одного боку, про намір розвивати нову територію у складі нової держави, з іншого боку, про намір зупинити відтік робочої сили та зробити Закарпаття з часом більш прибутковим районом, що міг би стати базою для всієї країни.

Якщо ж говорити про політичне життя краю то варто сказати, що політична свобода, яку надав уряд Чехословаччини, швидко дало свої плоди. На

виборах, які відбувалися регулярно, місця в чехословацький парламент виборювали до трьох десятків партій. Найбільшу популярність серед виборців мали українофіли, які гуртувалися в Українському національному об'єднанні.

Українофільська політична течія виходила з традицій народовців XIX ст. Українофіли боролися за пробудження національності русинів. Для цього використовувалися осередки заснованого національною інтелігенцією товариства «Просвіта», скаутська організація «Пласт», Асоціація українських учителів тощо. Найвпливовішим вождем українофілів був доктор теології і видатний отець А. Волошин.

І ми бачило, що починає формуватися національна політична еліта і проявом цього є проголошення незалежності Карпатської України 1939 року. Загалом тодішня міжнародна ситуація не дозволила розвиватися молодій та перспективній державі, однак варто визнати, що її формування дозволило відродити єдність краю з іншими регіонами України і вже після другої світової війни Закарпаття увійшло до складу УРСР, також потрібно згадати що в період війни також існувало певне утворення, що по суті було органом місцевого самоврядування. Це була Закарпатська Україна, де діяв найвищий орган влади – Народна Рада Закарпатської України і її завданням було здійснення управління політично-господарським життям краю та реалізація волі населення, а також направлення на приєднання до УРСР.

Аналізуючи даний політичний орган, можна прийти до висновку, що він з'являється лише тоді, коли має під собою певне підґрунтя, тобто можна сказати, що формування політичної еліти на Закарпатті в період Чехословаччини та Карпатської України виявило свої плоди в розвитку демократії у краї та визначенні його національної ідентичності, що є очевидним за назвою. На мою думку, цей орган є першим представником місцевого самоврядування на Закарпатті.

Як відомо 1945 року Закарпаття приєдналося до складу УРСР і за конституцією можна виділити такі особливості, що впливали на розвиток місцевого самоврядування в регіоні :

Стаття 3. Вся влада в Українській РСР належить трудящим міста й села в особі Рад депутатів трудящих;

Стаття 11. Господарське життя Української РСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом в інтересах збільшення суспільного багатства, неухильного піднесення матеріального і культурного рівня трудящих, зміцнення незалежності соціалістичної держави і посилення її обороноздатності. В Українській РСР здійснюється принцип соціалізму: «від кожного за його здібністю, кожному – за його працею».

Однак варто сказати, що дані пункти були виключно теоретичними, на практиці Закарпаття припинило розвиток місцевого самоврядування аж до виходу з СРСР і, на жаль, не змогло продовжувати реалізовувати свій вже досить позитивний досвід у цій сфері, адже варто відзначити, що влада на Закарпатті реалізовувалася не в повній мірі, тобто не доходила до етапу стабільного врядування, а залишалася винятково політичною і не змогла дістатися до економічних та соціальних питань.

Якщо говорити про край у складі УРСР, то варто сказати, що він був класичний для тоталітарного гіганта. Як відомо, серед концепцій місцевого самоврядування, виділяють так звану «радянську» концепцію (систему), що виникла у ХХ ст. і базується на положеннях, за якими місцеві ради є органами єдиної державної влади, що відповідають за реалізацію на своїй території актів центральних органів. Головне завдання місцевих рад в соціалістичній державі, таким чином, зводиться до того, щоб забезпечити виконання державних функцій на території країни. Радянська модель також характеризується ієрархічною підпорядкованістю гілок влади, принципи розподілу влад, стримувань і противаги заперечуються — всі органи держави є похідними від рад та підзвітними їм.

Наступний етап розвитку самоврядування у нашому краї настав після створення незалежної держави України. Згідно з законом України про місцеве самоврядування за редакцією від 11.01.2019 :

Стаття 2. Поняття місцевого самоврядування

1. Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

2. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Стаття 3. Право громадян на участь у місцевому самоврядуванні

1. Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад.

2. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Стаття 4. Основні принципи місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування.

Стаття 5. Система місцевого самоврядування

1. Система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; {Частина першу статті 5 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 157-VIII від 05.02.2015} ра-

йонні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

2. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Варто сказати що закон чинний з 1997 року, однак дуже довгий період часу на Закарпатті зберігалася радянська система самоврядування. А ось уже 12 травня 2017 року в Ужгороді офіційно відкрили Закарпатський центр розвитку місцевого самоврядування. Він увійшов у першу десятку із 24 регіональних центрів, офіційно відкритих цього року за підтримки Програми для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні. Сьогодні в краї існує 337 територіальних громад та 6 об'єднаних територіальних громад. Створено сайт на якому можна відстежувати розвиток громад, свідчення осіб, що в них проживають, загалом представники видають звіти по роботі, а журналісти слідкують за перебігом цієї актуальної теми.

До прикладу уривок одного з журналістських досліджень: «До Вільховецької об'єднаної територіальної громади, що на Закарпатті, входить 6 населених пунктів. На території громади проживає понад 13 тисяч людей. За півтора року життя разом тут провели капітальний ремонт шляхів, роботи із благоустрою, зокрема приміщень освітніх та мед-закладів, відновили мостові та пішохідні переходи, сквери і парки, установили дорожні знаки, «лежачих поліцейських» та розмітку, а також здійснили озеленення. За минулий рік у громаді за рахунок державної субвенції та власних надходжень (а це понад 10 млн. грн.) здійснили капітальний та поточний ремонт асфальтного покриття» [3].

Висновки. Якщо аналізувати розвиток Закарпаття з точки зору результатів, то варто сказати, що найкращих показників воно досягло з розвитком органів місцевого самоврядування, що існували в різних формах, загалом їх основою стало формування політичної еліти і воно до періоду незалежності України переслідувало політичні цілі, сьогодні ж напрями діяльності змінилися, однак залишається тенденція еміграції, що триває вже дуже давно і негативно впливає на край і сьогодні варто піднімати рівень розвитку промисловості, варто відзначити, що в цьому питанні є прогрес, але він не доходить до всіх частин краю, і сьогодні основне завдання місцевих рад – забезпечити робочі місця. Основною проблемою є периферійний статус краю, як переважний його стан в економічних системах, чи то в Австро-Угорщині, чи Радянському Союзі (А щодо Чехословаччини, то це, навпаки, досить достатній період для Закарпаття, наслідком чого був миттєвий яскравий промінь в Історії краю – Карпатська Україна).

Ще один момент щодо специфіки краю – це його етнічна складова. Сьогодні в краї, як і раніше, проживає велика кількість етнічних меншин. І тому варто враховувати це в політиці краю, історія каже, що він є територією претензій різних країн, тому варто згадати феномен українофільства, що сформувався перед створенням Карпатської України, створення єдиної ідеології допоможе забезпечити єдність краю і уберегти перед зовнішньою загрозою, також допо-

може охопити більшу кількість населення і налагодити контакти зі світовою спільнотою, але як і завжди: без соціально-економічного процвітання, процвітати будуть українофобські ідеї, а як тільки-но ляжуть певні умови на політичній карті і вони перестануть бути латентними, як це було з Австро-Угорщиною, чи Чехословаччиною, або ж Радянським Союзом, де просто були створені такі умови, які повністю заперечили консолідації ідеології та утворили негативні для режиму ідеї. Місцеве самоврядування на Закарпатті від десятиліть до десятиліть характеризувалось певними подіями, і тільки зупинивши історію та трохи вивчивши їх, буде можливо запобігти негативному впливу мультикультурної природи нашого краю.

1. Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка. 2003. Т. 1 : А — В. С. 74.
2. Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» Електроний ресурс // Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com>
3. Голос Карпат. Журналісти розповіли секрет успіху Вільховецької ОТГ. Електроний ресурс // Режим доступу:
4. https://goloskarpat.info/society/59563a7710c9e/?utm_content=03134
5. Ключников Ю. В., Собачин А. В. Сен-Жерменский мирный договор. М., 1925. С. 61, 67-68.

Каріна Чопик

САМОГУБСТВО: ПРИЧИНИ ТА РІШЕННЯ

У житті сучасного суспільства особливо гостро повстали проблеми суїцидальної поведінки. Людина, живучи в суспільстві, зазнає впливу соціального середовища і сама впливає на нього. Постійні труднощі, які вона переживає, послабляють її адаптивні можливості. Це зумовлює агресивність особистості, дисонанс, депресію, неадекватну самооцінку. Поєднання кількох мотивів (особистісних і ситуативних) спричинює суїцидальну поведінку людини.

Суїцид з наукової точки зору одним із перших ґрунтовно описав французький соціолог Еміль Дюркгейм у своїй праці «Самогубство» (1897). Саме цього вченого вважають засновником суїцидології.

У літературних джерелах поняття «самогубство», «суїцид» тлумачаться як умисне спричинення власної смерті, часто вчинене з відчаю, пов'язане з психічними захворюваннями, зокрема, депресією, біполярним розладом, шизофренією, алкоголізмом, наркотичною залежністю тощо. Як відзначають дослідники, суїцид може бути раціональним актом, реалізованим у відповідності з моральними причинами (наприклад, уникнення втрати честі); соціальним, релігійним, філософським актом, що визначається особистісними установками; патологічним виявом різних психічних розладів (афективних, тривожних, маревних, інволюційних); наслідком гострої екзистенціальної кризи.

Фройд вважав, що 80 % у людині несвідомого, і лише 20 % – свідомого і стверджує, що суїцид людина скоює у стані «несвідомого», тобто навіть реально не обдумавши свій вчинок. Тому, розглядаючи суїцидні настрої, необхідно звертати, насамперед, увагу на несвідоме. Він вважає, що людина, яка намагалася вчинити самогубство, є проблемною особистістю, тобто кризовою, і вона, на думку Фройда, потребує невідкладної допомоги і пропонує декілька порад під час консультування таких людей: звільнити людину від почуття провини; ставитися до клієнта як до особистості, допомогти усвідомити це; упорядкувати внутрішній хаос клієнта; зберігати конфіденційність; виявити, які фактори впливають на несвідоме, а також істинну причину суїциду і попередити її.

Існують чотири типи людей, що навмисно прагнуть покласти край своєму існуванню: шукачі смерті, ініціатори смерті, заперечувачі смерті й гравці зі смертю (Едвін Шнейдман). Загалом самогубство належить до десяти основних причин смерті в сучасному Західному суспільстві. Дослідження вчених показали, що рівень самогубств у деякій мірі залежить від расової приналежності, статі, сімейного стану, приналежності до тих чи інших релігійних конфесій, культури.

Сьогодні практично ні в кого не викликає сумніву факт, що самогубство в усіх випадках може бути зрозумілим лише як акт взаємодії індивідуума із соціальним середовищем. Ця думка, висловлена та аргументована Е. Дюркгеймом, перетворилася на одну з теоретичних основ сучасної суїцидології. На її основі побудована концепція соціально-психологічної дезадаптації особи в умовах сучасного суспільства. Психологічні кризи виникають у результаті інтимних, сімейно-особистих, соціальних і творчих конфліктів.

Причини суїциду різноманітні, полягають не тільки в особистісних деформаціях суб'єкта і обстановці, яка травмує психічно, але й у соціально-економічній та моральній організації суспільства.

Сімейні конфлікти спричиняють 60-80% суїцидів. Здебільшого це – несправедливе ставлення, образи, приниження, ревності, подружня зрада. А ще – розлучення, хвороба чи смерть близьких, нерозділене кохання, статева неспроможність. З іншого боку, за статистикою люди, які перебувають у шлюбі, учиняють самогубство значно рідше, ніж неодружені або розлучені. Великий рівень суїцидів спостерігається серед людей, які втратили партнера – вони покінчують з життям утричі частіше, ніж сімейні.

Фахівці відзначають збільшення кількості самогубств після аварії на Чорнобильській АЕС: у так званій «зоні відчуження» та серед чорнобильців-ліквідаторів. Суспільні катаклізми безпосередньо впливають на рівень самогубств. Наприклад, після зведення Берлінської стіни рівень самогубств у східному секторі збільшився у 25 разів. Унаслідок економічних криз часто людина відчуває себе повною невдахою, звинувачуючи, у першу чергу, не зовнішні обставини, а саму себе. У такій ситуації майбутнє видається їй невизначеним, а самогубство – єдиним способом виходу із скрути.

Інша група дослідників стверджує протилежне – рівень життя і кількість самогубств не пов'язані між собою. Красномовним прикладом тому може слу-

жити Швеція – одна з високорозвинених і багатих країн Європи, вона протягом 10 років є одним із лідерів за кількістю суїцидів.

Життєві реалії й наукові дослідження засвідчують тісний взаємозв'язок між наркоманією, алкоголізмом, депресією і суїцидальною поведінкою. Статистика свідчить, алкоголь за життя вживали 60% самогубців, хоча безпосередньо перед самогубством алкоголь вживається тільки у 8% випадків, наркотики – у 4%.

Зазвичай самогубства відбуваються із-за порушень психіки, розладів особистості, соціальних проблем, важких соматичних захворювань. При психічному захворюванні може статися притуплення інстинкту самозбереження, порушення емоцій, розвинутих фобії або важка депресія. Причиною самогубства можуть бути надмірно важкі життєві умови. Безробіття, фінансові проблеми або постійні невдачі в професійній сфері також є досить поширеними причинами самогубств. Найчастіше скоюють самогубства імпульсивні, емоційно нестійкі люди. Літні люди навмисно йдуть з життя через важкі хронічні захворювання, важкі життєві умови, нестачу грошових коштів та ін.

Самогубство є наслідком обставин, подій, у колі яких опинилася особистість. Переважна більшість людей, знаходячись у скрутному становищі, як правило, знаходять у собі сили вийти з нього, вирішити проблему, незважаючи на її складність. Частково самогубство є наслідком неможливості подолання існуючих перепон. Сюди також можна віднести стресові ситуації, зміни у настрої, мисленні, зловживання алкоголем, наркотиками, токсичними та одурманюючими речовинами, ліками, психічні розлади.

Рішення проблеми зниження самогубств серед людей з психічними розладами і серед населення в цілому вимагає дій з боку систем охорони здоров'я, професійних психіатрів і державних чиновників. Дата 10 Вересня — визнана ВООЗ як всесвітній день запобігання самогубствам.

Служби охорони здоров'я повинні прагнути до своєчасного діагностування психічних розладів. З боку систем охорони здоров'я повинна приділятися підвищена увага проблемі боротьби з негативним відношенням і дискримінацією, що дуже часто супроводжують психічні розлади і самогубства, для того, щоб люди, які потребують допомоги, змогли її одержати на ранньому етапі психічного розладу. Психіатри повинні підвищити якість надання спеціалізованої психіатричної допомоги та попередження виникнення психічних розладів для забезпечення психічного благополуччя населення, що буде сприяти підвищенню якості життя населення України. Також потрібно, щоб послуги психіатрів були доступними для усього населення, не залежно від соціального статусу. Нерозпізані вчасно психічні розлади можуть виявитися смертельними, і до них варто ставитися як до проблем, що мають першорядне значення.

Повністю запобігти суїциду не можна. Зниженню рівня самогубств можуть сприяти статті в засобах масової інформації про те, як і чому було скоєне самогубства, наслідки такого кроку в усій його страшній реальності.

Численні спроби суїциду можна було б попередити, вчасно зреагувавши на зміни у поведінці, висловлюваннях людини, яка планує покінчити життя са-

могучеством. Професійні уміння тут не є обов'язковими – достатньо бути спостережливим і не байдужим до життя тих, хто знаходиться поряд. Безумовно, суїцид – складне явище, але щоб розпізнати і вчасно відреагувати на суїцидальні наміри у конкретної людини, не потрібно володіти глибокими знаннями з психології або медицини. Достатньо почути фрази-сигнали, сприйняти їх серйозно, висловити підтримку або звернутися за відповідною допомогою. Укладений час і зусилля не виявляться марними, адже людське життя – неоціненне.

Ігор Гліба

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Політична культура є одним із основних елементів фундаменту будь-якої політичної системи чи різноманітних політичних конструкцій, який забезпечує стабільне функціонування людини в соціумі та взаємодії суспільства загалом. Існування політичної культури забезпечує в першу чергу адаптацію людини до політичного простору визначеної держави, регіону чи союзу країн. Саме вона забезпечує зв'язок людини і суспільства та громадянина і держави. Вивчення цього питання є важливим для розуміння функціонування та розвитку політичної системи на різних рівнях: від окремої держави до світової міжнародної політичної системи.

Мета статті: описати та проаналізувати зміст політичної культури у міжнародній політичній системі та в державі, зокрема на прикладі України, а також спробувати простежити зв'язок між політичною культурою та українським державотворенням.

Для початку потрібно навести декілька визначень політичної культури, щоб краще зрозуміти сутність цього терміна та ролі в суспільному житті. На думку відомого американського політолога Л. Пайя, «ці орієнтації, які задають порядок, надають значення політичному процесу та управляють поведінкою в політичній системі, і є політичною культурою» [6, с. 218].

Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя [6, с. 263].

Відомий історик та політолог Р. Такер писав: «Культура є звичним способом життя суспільства, який включає як загально прийняті способи мислення, переконання, так і загально прийняті взірці поведінки. Політична культура

– це ті елементи культури, які мають відношення до правління та політики» [9,7].

До політичної культури можна віднести не тільки демократичні чи соціалістичні цінності, а й релігійні цінності, територіальні та національні цінності. У расових проблемах США в середині ХХ століття доволі часто релігія була основою для формування політичних та суспільних цінностей, прикладом можна навести такий лозунг «перед Богом всі люди рівні» [2]. В Європі, зокрема і в Україні, також можна визначити велику роль у державотворенні – територіальних, політичних, економічних та культурних факторів та релігії. Ми вважаємо сукупність усіх цих факторів спричинило те, що в Україні на теперішній стан, нема чіткою та реальної політичної та культурної еліти, яка була б носієм національної та культурної ідеї розвитку нашої країни. Частково це явище можна спостерігати у невизначеності напрямку зовнішньої політики та існуванні певної національної ідентичності та образу українця. На жаль, радянський тоталітаризм є основою для утворення та розвитку національної ідеї серед населення в більшій частині. З наших суто суб'єктивних, але доволі цікавих спостережень, можна описати українське суспільство, як аморфне, сліпе та збуджене, через недавні політичні події [8].

На нашу думку, для теперішнього рівня розвитку людини та індивіда необхідність реальної еліти, яка формується внаслідок накопичення політичного досвіду, розвитку власних ідей суспільного життя та поширенню власного авторитету серед населення, є надзвичайно великою, зокрема для України. Кожний громадянин держави є носієм політичної культури, а саме системи поглядів, цінностей, стилю життя та ідеології, але носієм національної ідеї є не кожен. Українське державотворення є надзвичайно складним та важко піддається порівнянню з іншими країнами та народами. Ні Польща, ні Китай, ні Росія, ні ПАР не пережили того, що відбулося на території України та з українським народом.

Російський політолог Р. Мухаєв виділяє наступні 4 блоки елементів політичної культури, які в комплексі віддзеркалюють її змістовне значення: 1) політичні орієнтації, ідеали, погляди, знання, почуття, переконання та навички, 2) політичні норми, традиції, мова, звичаї, символи, стереотипи політичного життя, 3) політична поведінка та участь, 4) зрілість політичних відносин у суспільстві [4, с. 259].

Політична культура проявляється у житті людини через її функції. Логічним є те, що саме функції та їхній вплив на життєдіяльність людини у системі визначають місце і роль політичної культури у системі. Важливим для політичної культури є існування певної основи або ядра. Саме воно є визначальним фактором у різниці різних міжнародних політичних культур. Можна навести такий приклад, «експансія демократії» із заходу на схід забезпечує поширення певного ядра, люди, які належать до однієї політичної культурної системи мають подібні політичні орієнтації, установки та схильності. Це створює можливості до маніпулювання людьми в політичній сфері, наприклад, якщо в якоїсь мусульманської країни відбулося певне моральне насильство над людиною, що для цієї країни це відповідає нормам закону, то для країн демократичних це є

злочином. І на основі цього можна перетворити цей випадок у привід для конфлікту. Прикладом цього можна навести конфлікт з приводу французьких карикатур на пророка Мухамеда.

Для початку слід перерахувати основні функції політичної культури [5]:

- 1) виховна функція;
- 2) нормативно-регулююча функція;
- 3) комунікативна функція;
- 4) прогностична функція;
- 5) захисна функція.

Виховна функція полягає у процесі «вихованні громадян». Тобто політична культура як система цінностей та традицій створює людину, яка найбільше може підійти для функціонування політичної системи загалом. Будь-яка система, зокрема і політична, не може існувати без людей, які є основним джерелом існування та інструментом реалізації її в матеріальний світ. Якщо кожна людина є елементом функціонування різних систем, як економічна, соціальна та політична, то для більшої ефективності існування та функціонування цих систем, та й загалом «суперсистеми суспільства», як більшої системи потрібні оптимальні умови розвитку та ефективно кращий «інструмент реалізації її». Звідси виникає потреба у створенні оптимальних умов існування суспільства, продукуються певні цінності, а особливо традиції та створення добре підготовленого елемента функціонування системи. Якщо навіть взяти «органічну модель» та «механічну модель» побудови суспільства, то в них є дуже важлива спільність, що і в тієї, і в тієї обов'язковою умовою функціонування системи як такої потрібно підготовлені елементи у вигляді людини для певного типу системи. Наприклад, якщо взяти «механічну модель», то системі потрібно «гвинт», тому має бути створений саме «гвинт», в «органічній» також подібний механізм, саме замість «серця» неможливо покласти інший елемент як «серце», хоча цей приклад не є точним та повністю правильною передачею ідеї. Але ця потреба простежується у всіх підсистемах суперсистеми, як політичної, економічної та соціальної.

Якщо відштовхуватися від цієї позиції, то виховна функція політичної культури виступає головною, але насправді ні, усі функції доповнюють одна одну, створюючи унікальність даного інструмента стабілізації «суперсистеми», зокрема і політичної системи. Прикладом може слугувати існування таких параметрів або якостей, як ноги, руки або внутрішня дія людської мови у процесі мислення або за Ніцше «мужність» для унікальності людини, але це вже дуже не вивчено, тому цей приклад є більш сумнівним, хоча і дає певне скерування думок. Створюючи свої погляди на цій основі, виникають певні складнощі у поясненні виховної функції політичної культури, та культури загалом. Деякі можуть запитати мене, як пояснити те, що багато людей переїжджають закордон, тобто в інші «суперсистеми», якщо вони були створені для даної «суперсистеми». Це можна пояснити тим, що суперсистема у різних своїх підсистем не може ефективно чинити супротив зовнішнім факторам, військовій агресії або економічній, або політичній перевазі іншої суперсистеми, що спричиняє певний хаос або дестабілізацію у системі загалом. Через низьку ефективність

внутрішньої діяльності систем у державі та суспільстві, створюються доволі «низькі» як для більш високого гатунку, як європейських, умови навчання знань, як інструменту звільнення або розвитку мислення. Також певний консерватизм та примітивізація змістів, як свобода, справедливість, розум, патріотизм та існування високого рівня «підміни поняття» створює не найкращу атмосферу для мислячих людей, хоча також варто врахувати людський фактор. Також варто відзначити такий момент, що виховна функція не в тоталітарних режимах або частково і в авторитарних не націлена на зомбування людей, принаймні не на всіх моментах. Якщо будь-яка система побудована на певному суспільстві, яке має власні ментальні, географічні та психолого-соціальні особливості, то для системи, яка частково «перебирає» на себе певні їхні особливості, теж потрібні унікальні елементи. Хоча даний підхід не може пояснити певних моментів, але він натомість може пояснити існування певного ментального зв'язку громадянина з державою або суспільством, хоча тут виступає і друга функція, як консолідує. Хоча також не варто виключати певні «системні збої» у функціонуванні системи, звідси виходить, що можливі певні проблеми у функціонуванні і в політичній культурі. Також варто додати, політичну соціалізацію, головною метою якої є інтеграція людини в суспільство, яке прив'язує готовий елемент до системи, тобто варто поділити виховну функцію як на створення елемента «виховання людини» та її інтеграцію. Головною перешкодою для такого є вплив ззовні. Також хотів зазначити, що головним завданням для суперсистем є виживання, що допускає зміни їх форми або навіть майже повне їх перероблення, крім її «коренів».

Нормативно-регулююча функція полягає у формуванні та закріпленні у суспільній та індивідуальній свідомості певних цінностей, установок, цілей, мотивів, норм та навіть типу мислення. Прикладом можна взяти відсутність у політичному полі України лівих партій та партій радикального спрямування на всезагальному політичному рівні. Тобто майже всі центральні політичні партії мають однакову політичну програму, що свідчить про те, що в суспільстві існують певний набір політичних цінностей та установок, які створюють певні рамки для розвитку політичних партій, або цінності впливають на прийняття політичних рішень. Виходячи з цього, можна підвести висновок, що певне самостримування системи приводить до її якнайдовшого існування, бо головна проблема системного підходу як такого – це виключення або недостатня увага до людського фактору. Загалом ця функція полягає у формуванні певних «культурних правил гри», що визначають подальше функціонування політичної системи. А той, хто їх створює, зможе частково контролювати система, зокрема і суспільство.

Комунікативна функція полягає в тому, що політична культура виступає особливим засобом комунікації суспільства або інструментом створення платформ для комунікації. Тобто вона забезпечує взаємодію між членами суспільства, створюючи такі платформи, як «актуальні проблеми України або новини України», використання різноманітних символів або мови, у вигляді сленгу, також існування міфів, казок, легенд або нематеріальної політичної культури,

яка відіграє інтегративну роль у суспільстві. Тобто створюється певний інформаційний простір певної суперсистеми, який є якби «кров'ю» для неї.

Прогностична функція полягає у прогнозуванні майбутніх процесів, які можуть відбуватися в тому чи іншому суспільстві, що базується на аналізі стану політичної культури, типі та специфіці політичних цінностей, визначення динаміки відходу чи приходу до політичних традицій. Завдяки цій функції можна визначити подальший розвиток держави чи її занепад, що дозволить визначити можливі шляхи уникнення тієї чи іншої проблеми у розвитку держави. Самий факт цієї функції визначає, що головні потуги у розвитку чи самий розвиток суспільства є системним.

Захисна функція політичної культури полягає у захисті політичних цінностей від зовнішнього впливу. Також частково вона проявляється в існування такої ідеології консерватизму, яка є певною реакцією на зовнішній вплив. Фактично, «захисна реакція» суперсистеми може проявлятися в консерватизмі, який є майже в кожній державі, яка є чітко сформованою та стабільною. Фактор стабільності у системі є одним із визначальних, бо форма системи є стійкою, за допомогою чого можна визначити механізм функціонування системи або зробити прогноз щодо її подальшого розвитку.

Кожна з цих функцій може проявлятися по-різному, але вони всі є елементом політичної культури. Я б також виділив, можливо, окремою функцією як адаптивну функцію політичної культури. Тобто, в залежності від політичного курсу, наявності певної політичної еліти та політичного режиму – політична культура може змінюватися, це як внутрішні фактори, а як зовнішні – це сусіди, прагнення країни до інтеграції до якихось блоків чи організацій, чи власні інтереси в міжнародному житті світу. Хоча багато науковців відзначають культуру, зокрема і політичну як сталу, то це більш рівносильно до більш стабільних та політично сталих систем, де необхідності у порушенні балансу функціонування або продукування нових елементів, які не є умовою для її виживання, то звичайно що і політична культура буде більш стабільною. Хоча варто знову враховувати людський фактор, як виникнення людей не інтегрованих в суспільство, зокрема і людей з підвищеним творчим потенціалом. Вони можуть внести щось нове, або зруйнувати старе, спричинивши «системний збій». Але тепер у сучасних «суперсистем» є новий регулюючо-адаптивний механізм як ЗМІ, як частково у нашому доволі «хворому» суспільстві є елементом культури або має всі шанси стати опорою для її існування.

Можна визначити такі рівні політичної культури:

- 1) суспільний;
- 2) індивідуальний;
- 3) груповий.

Підбиваючи висновки, ми хочемо визначити такі основні позиції нашої роботи:

1. Свобода індивіда та людини є однією з ключових фрагментів розвитку політичної культури.
2. Також великим значенням для аналізу ролі політичної культури у системі є визначення та дослідження її функцій.

3. Кожна людина є суб'єктом та об'єктом будь-якої системи, зокрема і політичної, тому, чим більша об'єктивізація людини відносно політичної системи, тим гірше для розвитку індивідуальності людини та утворення кращих форм суспільного зв'язку. Тобто кожна людина несе у собі системний код, а можливість його реалізації у політичній сфері є однією з головних характеристик системи. Наприклад, якщо людина не має високого рівня суб'єктності у системі, то цю політичну одиницю можна назвати тоталітарною або з більш культурологічної позиції закритою, або можна навести інший приклад, вплив однієї людини на функціонування держави, на різних рівнях. На жаль, на даний момент, у тій чи іншій мірі, ні одна система повністю не відповідає «розвинутій людині», а лише людині, яка розвивається».

4. Політична самосвідомість людини, як складової частини політичної культури важко піддається оцінці її важливості. У державі та у різноманітних ідеологічних системах існують різноманітні підходи та визначення даного явища, яке лише частково пояснює важливість ролі самосвідомості у суспільному житті. Теперішні держави прагнуть утворити уніфікований та універсальний людський продукт, тобто людину та індивіда, який не буде мати можливостей виділятися власними думками. Ми б хотіли висловити таку гіпотезу відносно одного з нових засобів маніпулювання свідомостями людей, хоча вона і має старі коріння. Будь-яка думка або логічна конструкція є клонованою та, певним чином, «сірою», наприклад, як різноманітні товари, але на відміну від матеріальних речей, великий масив «клонів» несе загрозу для самостійного розвитку людини. Доволі цікаво спостерігати за сучасною молоддю, яка багато чого знає про «інше», але мало що знає про «себе». Що наштовхує нас на думку про те, що цивілізаційний розвиток людини зупинився або сильно відстає від наших технологій.

1. Алмонд Габриель; Верба Сидней. Гражданская культура : политические установки и демократия в п'яти странах. Москва: Мысль, 2014. 500 с.
2. Баталов Э. Я. Политическая культура современного американского общества. М.: Наука, 1990. 336 с.
3. Ионин Л. Г. Политическая социология. М.: Прогресс, 1999. 279 с.
4. Мухаев Р. Т. Политология: учебник для вузов. М.: «Издательство ПРИОР», 2000. 430 с.
5. Остапенко М. А. Політична культура суспільства. К. : МАУП, 2008. 96 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна. К.: Генеза, 1997. 400 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015. 816 с.
8. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За ред. А. І. Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 396 с.
9. Tucker R. Political Culture and Leadership in Soviet Russia. From Lenin to Gorbachev . N.Y., L. 1987. 217 p.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Михайло Сергійович Грушевський – знакова постать в українській історії. Видатний вчений-історик та громадсько-політичний діяч, автор багатотомної «Історія України Руси», творів «Початки громадянства», «Хто такі українці і чого вони хочуть?», «На порозі нової України» та ін. Очолював УЦР, перший президент України. Він не лише досліджував історію, але власноруч творив її. Його погляди формувалися під впливом праць М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича та інших видатних громадсько-політичних і культурних діячів України XIX ст. На нього також вплинули і праці зарубіжних учених, таких як: О. Конт, Е. Дюркгайм, Ф. Енгельс, В. Вундт та ін.

В обґрунтуванні перспектив і можливостей, шляхів і засобів розбудови України мають актуальність філософсько-історичні та соціально-філософські ідеї Михайла Сергійовича Грушевського. Він намагався проникнути у суть історичного процесу, в особливості зовнішніх і внутрішніх суспільно-політичних відносин українського народу. У його поглядах обґрунтована цілісність історії України, ідентифіковано український народ і його місце в історичному процесі, досліджено його характер і ментальність. Можливість самоусвідомлення українців як нації і відродження української державності.

Метою статті є виклад основних філософсько-історичних ідей М. Грушевського. Розкрито цілісності концепції філософії історії вченого на основі аналізу світоглядно-методологічних підходів до інтерпретації історичного процесу.

Історія для Грушевського – це оповідь, у якій, на відміну від суворо наукового викладу, питання істини і хибності сказаного не є вирішальними. Він обирає для своїх історичних студій позитивістський метод. Про це свідчать такі ознаки: віра в можливість побудувати історію на ґрунті наукового методу, подібного до того, що діє в рамках природничих наук. Про це можна судити з самого характеру історичних досліджень Грушевського, а також з його постійних вимог «наукової обережності» та «строгого методичного досліду» [3, 17–18], під чим розумілося обачне використання індуктивного методу. Спроби Рікєрта й Дільтея надати історії статус особливої наукової дисципліни зі своїм специфічним методом, що за самим способом утворення понять відрізнявся б від природничо-наукового, Грушевський рішуче відкидав [3, 40–43]. Для нього історія – позитивна наука. Визнання головною метою історичного дослідження систематизації історичного знання та відкриття на ґрунті методу індукції, певних закономірностей історичного процесу. На початку своєї наукової діяльності Грушевський переважно дотримується класичної позитивістської методи (документалізм Антоновича), перейнятої від українських учителів та тих, у кого її запозичили вони самі: Конта, Міля, Спенсера й Бокля.

Ще молодим ученим він помічає, що висновки історії мають складнішу природу, ніж висновки точних наук. До прикладу в третьому томі «Жерел до історії України-Руси», відповідаючи критикові на закиди щодо браку узагаль-

нень у першому та другому томах «Жерел», Грушевський зазначає, що синтетичні висновки йому заважає зробити недостатня опрацьованість матеріалу. Він не заперечує, що теорія повинна здійснювати синтетичні висновки на підставі аналізу фактів, а лише вказує на проблему надзвичайної складності відтворення повної картини причиново-наслідкових зв'язків історичного явища іще зовсім не знає, що з цією проблемою робити. Як і раніше, він доскіпливо вивчає факти та через порівняння обережно прямує до узагальнень.

Ця ідея зберігається у нього аж до переломного моменту в радикальному переосмисленні методу історичного пізнання, що відбувся на порозі ХХ ст.

У 1903 році Грушевський їде в Париж на запрошення очолюваної Максимом Ковалевським «Російської Високої Школи суспільних наук в Парижі», читати курс української історії. Під час перебування в Парижі він знайомиться з останніми ідеями в сфері соціальних наук і після цього вирішує оновити методологічний інструментарій української історії. Підсумком багаторічного вивчення соціології стає віденська праця Грушевського «Початки громадянства», де він викладає принципи генетичної соціології. Центральною або, як пише Грушевський, «провідною» ідеєю «генетичної соціології», що дає право говорити про неї як про цілком оригінальну та сучасну за звучанням соціологічну концепцію розвитку соціальності, є теоретичне обґрунтування законів трансформації людського суспільства і суспільності. Ця робота була присвячена центральній проблемі тогочасної соціології – висвітлювала причини й фактори створення соціальності, виникнення й існування людського суспільства. Теоретично осмислювалися фундаментальні соціокультурні зрушення і переломи у розвитку людства, форми людської життєдіяльності, що виразно появилися у процесі індустріалізації західноєвропейських країн.

Як зауважив О. Бочковський, Грушевський був новітнім істориком, а тому його оригінальна творчість «пересякне на» соціологізмом. Він рівночасно дає високу оцінку Початкам громадянства... як зовсім самостійному соціологічному дослідженню. «Це перша українська соціологія взагалі... під цим оглядом ця праця має каменярське значення» [6, с. 97].

Фактори, які спричиняють соціальні явища, за своєю природою складніші, ніж суто емпіричні чинники, їх неможливо обчислити так само чітко. Під впливом Енгельса і Вундта Грушевський виокремлює три головні типи таких факторів: «біологічні», «економічні» та «психологічні».

Соціологія, за Грушевським, не пізнає закони, проте для нього вона все ще «наука про певні загальні й постійні тенденції і форми соціального розвитку».

Він надає особливого значення психологічним факторам спричинення історичних явищ. Цим він указує на морально-вольову зумовленість плину історичних подій, тобто визначеність історії мотивами, які не мають характеру природної необхідності. Спільна дія морально-вольових імпульсів створює зрештою певний «ритм» історії. Завданням історичного дослідження є якраз відтворення цього ритму. Завданням соціології, так само як історії і всіх соціальних наук є: відбір того, що становить властиву основу цього ритму, того, що має тенденцію до повторювання, до сталості.

Варто зазначити, що значний вплив на Грушевського мав Е. Дюркгайм (з методологічними ідеями якого, Грушевський познайомився під час перебування в Парижі 1903 року). Після цього вчений до кінця життя вважав дюркгеймівський метод найдосконалішим шляхом досягнення об'єктивного знання в соціальних науках [1]. До прикладу Дев'ятий та десятий томи головної праці Грушевського – це зразок соціологічного методу Дюркгайма в дії. «Історія України-Руси», особливо останні її томи, — це надзвичайно послідовна спроба здійснення ідеалу позитивістської візії історії.

Метод Дюркгайма виявився для Грушевського довершеним ніж метод Вундта (хоча мислитель не відмовився від спроб прояснення психологічних мотивів історичних дій).

Кумири позитивізму – факт, аналіз і синтез – завжди залишалися підвалинами теорії історичного пізнання Грушевського.

Наступною ознакою позитивістського методу Грушевського є його переконаність щодо еволюційного розвитку історії. Говорячи про еволюцію, Грушевський завжди мав на увазі загальнолюдський прогрес. Його еволюціонізм – це не просто окремих погляд, а настанова, яка визначає будь-який погляд на історію та політику. Прогресистська свідомість диктує не тільки бачення історії, а й спосіб її пізнання. Історія в рамках такої свідомості пізнається як еволюція, де еволюція означає не конкретні історичні звершення, а суто логічний засновок.

Аналізуючи процес еволюції націй, М. Грушевський виокремлює три площини: культурну, економічну та політичну. Кожна з цих площин має свої сфери розвитку. Пріоритетність кожної зі сфер постійно змінюється і залежить це від конкретного моменту історичного розвитку.

У його праці «На порозі нової України», простежується ідеологія самостійності українського народу, неперервність його історії не зважаючи на, часом, складні умови його державності. Власне, широку національно-територіальну автономію, вчений уважав найбільш доцільною для українського народу. Щоправда, пізніше М. Грушевський закликає будувати незалежну українську державу, а прогрес у даному питанні може бути досягнутий лише за умови, коли нація у всіх сферах свого розвитку контактує з іншими народами.

М. С. Грушевський задається питанням: яка сутнісна ознака українців, хто вони є [2]. Під першою ознакою розглядаються етнічно-мовні підстави. Українець є українцем за етнічним походженням та за мовою. Національне почуття українця в тому, що він хоче бути зі своїм народом, має спільну з іншими українцями історію та уявляє спільне з ними майбутнє. По-друге, українцем можна вважатися на основі ідеї українства. Важливим тут є відчуття солідарності, товаришкості з українським народом. Також М. Грушевський переконаний, що не єдино православна віра є підставою вважатися українцем. Не лише православні, але й уніати, католики, юдеї, говорить вчений, можуть бути українськими патріотами. Власна держава є провідною ідеєю всієї історії України, котра етично спонукає у людини розуміння того, що держава «існує для її щастя, і вона повинна служити їй» [2, с. 159].

В історіографії панувала думка про вагомий вплив позитивізму на світогляд М. Грушевського [8, с. 23; с. 10–11]. Проте «чистоту» позитивістських поглядів М. Грушевського вперше піддала сумніву Н. Яковенко у статті «Особа як діяч історичного процесу в історіографії Михайла Грушевського». Вона відзначила «парадокс геніального вченого», що прослідковується в демонстрації М. Грушевським своїх позитивістсько-народницьких поглядів у «програмових» статтях тоді, як у значущих працях виразно помітні впливи інших концепцій [10, с. 86–87, 97].

Погляди на метод дослідження вченого еволюціонують від класичного позитивізму контівсько-спенсерівського гатунку до «соціологізму» Дюркгайма. Крім того, ці погляди не закриті від впливу на них деяких близьких до позитивізму філософських концепцій, як, скажімо, «психологізму» Вундта.

Філософія історії М. Грушевського ґрунтується на принципах, які пов'язують в єдине ціле його філософсько-історичні погляди. Одним із основних принципів, який робить систему філософії історії цілісною, є принцип поліфакторності історичного процесу, що продукує відсутність антидогматизму та редукціонізму чинників у концепції вченого.

Історіософські ідеї М. Грушевського сформовані під впливом різноманітних суспільно-політичних течій того часу. Основна увага у творах науковця звернена на питання аналізу формування національної свідомості, яка, у свою чергу, проявляє себе через загальнолюдські гуманістичні цінності. В основу ідей поклав метод індукції на базі теорії факторів – біологічного, економічного, психічного. Суб'єктом історичного процесу вважав народ як національну індивідуальність і національну цілісність. Предмет історичного дослідження – народ. Глибинні фактори людської життєдіяльності визначають смисл історії народу і видатної особи.

Михайло Грушевський у науковій діяльності відзначився як голова Наукового товариства імені Шевченка, Українського наукового товариства, історичної секції Всеукраїнської Академії наук, керівник університетської та академічної кафедр, засновник львівської і київської наукових шкіл, які складають цілу епоху у вітчизняній історіографії.

1. Відродження французької соціологічної школи / М. С. Грушевський. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2015. Т. 10. Кн. 1. С. 143–150.
2. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть? К.: «Знання», 1991.
3. Грушевський М. Початки громадянства. Відень, 1921.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9, ч. 1. К., 1996.
5. Грушевський М. На порозі нової України. Нью-Йорк, 1992.
6. Винар Л. Силуети епох: Д. Вишневецький, М. Грушевський: історичні розвідки. Дрогобич, 1992.
7. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки. Зб. наук. пр. і матеріалів... Львів, 1994. С. 96.
8. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*. Київ – Кембридж, 1991; Березинець В. В. Історіографія Михайла Грушевського / Автореф. ... дис. ... канд. філософ. наук. К., 1996
9. Чижевський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Орії, 1992.

10. Яковенко Н. Особа як діяч історичного процесу в історіографії Михайла Грушевського. *Михайло Грушевський і українська історична наука: Збірник матеріалів конференцій*. Львів, 1999.

Мирослав Лешанич

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Під процесом націоналізації партійних систем Г. Голосов розуміє уніфікацію електоральної підтримки політичних партій у різних територіальних одиницях держави. Партійна система повністю націоналізована, коли частки голосів, отриманих партіями в різних територіальних одиницях держави, однакові. Якщо партії отримують електоральну підтримку лише в деяких регіонах, то партійну систему вважають не націоналізованою [3, с. 128].

Високий рівень націоналізації партійної системи, на думку Р. Туровського, супроводжується територіальною гомогенністю конкурентного паттерна. Іншими словами, націоналізація партійної системи зовсім не означає низької конкуренції. Її зміст полягає в тому, що одні й ті самі структурні характеристики конкуренції повторюються на усій території [7, с. 165].

У нашому дослідженні вивчаються фактори, які впливають на процес націоналізації партійних систем. Від рівня прояву цих чинників, їх значимості залежать особливості процесу націоналізації політичних партій і партійних систем в різних країнах. Наприклад, Г. Голосов і В. Григор'єв виділяють наступні чинники: особливості посткомуністичного транзиту; федералізм, децентралізація; президенціалізму; політичний режим; електоральні правила [3, с. 130–135].

Ю. Гайворонський вказує на дію таких факторів, які пояснюють досягнення більш низького або більш високого рівня націоналізації партійної системи в різних країнах: соціетальну різноманітність; федералізм і децентралізацію; президенціалізм; вплив субнаціональних еліт (наприклад, створення губернаторських політичних машин) [2, с. 47–49].

З огляду на українську специфіку партійного будівництва і політичного розвитку, можна виділити наступні фактори, які мають істотний вплив на процес націоналізації партійної системи: соціально-культурне розмаїття; особливості посткомуністичного транзиту; політичний режим; електоральні правила; президенціалізм; децентралізація (деволюція); конституційна волатильність (форма правління в Україні змінювалася в 2004, 2010 2014 рр.); вплив субнаціональних (регіональних) еліт і формування в окремих областях України регіональних політичних режимів, підставою яких були / є ті чи інші політичні партії; нормативно-правова основа функціонування політичних партій; етнічна фрагментація. Розглянемо ключові з нашої точки зору детермінанти процесу націоналізації / регіоналізації української партійної системи.

1. Соціально-культурне розмаїття, пов'язане з історичним розмежуванням України на Захід і Схід. Починаючи з президентських виборів 1994 р., коли карта голосування за Л. Кучму і Л. Кравчука співпала з поширенням російської мови, виникає метафора «двох Україн». Особливу популярність вона отримує після того, як С. Хантінгтон у книзі «Зіткнення цивілізацій» називає Україну розколотою державою, через яку проходить лінія розмежування між східною і західною цивілізаціями [10, с. 325]. Маркерами відмінностей між соціокультурними та ідейно-політичними орієнтаціями жителів різних регіонів України залишається мова, оцінка історичного минулого, ставлення до зовнішньополітичного курсу України та ін.

2. Особливості посткомуністичного транзиту, його дискретний характер з вкрапленням глибоких соціальних потрясінь (2000, 2004, 2014 рр.). За більш ніж 25 років незалежності Україна пережила як мінімум три масштабних соціальних потрясіння, що супроводжувалися громадським протистоянням, масовими акціями протесту проти влади (акція «Україна без Кучми» в 2000–2001рр., Помаранчева революція 2004–2005 рр., Євромайдан 2013–2014 рр.). Усе це закономірно відображалось на акторній структурі і конфігурації партійної системи. Зміни в 2014 р були настільки суттєвими, що партійну систему України за результатами парламентських (2014 р.) і місцевими (2015 р.) виборів можна навіть назвати «другою українською партійною системою», оскільки її акторна структура стала зовсім іншою, за винятком ВО «Батьківщина» [5].

3. Політичний режим. Політичний режим, який склався в Україні в ході посткомуністичного транзиту, вчені називають по-різному. Ми вважаємо, що краще за все його сутність передає термін «гібридний політичний режим». Його гібридність проявляється в тому, що на різних етапах розвитку він набуває контурів електорального авторитаризму, неопатримоніального або олігархічного режиму.

Такий режим змінює саму сутність демократичних інститутів, у тому числі, а може бути і більше всього політичних партій. Скажімо, українські партії є не частиною громадянського суспільства, яка відображає інтереси різних його сегментів, а «політичними машинами», побудованими навколо бізнес-структур чи лідерів. Звідси головними суб'єктами політичного процесу в таких режимах стають не політичні партії, громадські організації, а олігархічні структури, які ведуть боротьбу за владу з використанням демократичних механізмів її завоювання і легітимації [6, с. 67].

4. Електоральні правила. Виборчі системи вважаються найбільш істотним механізмом впливу на партійну систему. В Україні вибори до Верховної Ради (ВР) проводилися 7 разів, і при цьому всі вони регламентувалися різними виборчими законами: якщо не змінювалась виборча формула, то змінювалися умови проведення виборів.

Вибори ВР України в 1994 р. проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості, яка засвідчила свою неефективність і не сприяла структурування партійної системи. Парламентські вибори в 1998, 2002, 2012 і 2014 рр. проходили за змішаною незв'язаною виборчою системою зразка 1998 р., яка поєднувала голосування за правилами відносної більшості в 225 одномандат-

них округах з голосуванням за пропорційною системою закритих партійних списків в єдиному загальнонаціональному окрузі з 4% виборчим бар'єром, за підсумками якого також обиралися 225 депутатів. Починаючи з 2012 р., виборчі блоки позбавлялися права на участь у виборах, а виборчий бар'єр був підвищений до 5% [9].

У 2006 і 2007 рр. український парламент обирався на основі пропорційної виборчої системи з 3% виборчим порогом, закритими партійними списками в єдиному загальнонаціональному виборчому окрузі.

Незв'язаність виборчої системи, постійна зміна виборчого законодавства мали негативний вплив на процес націоналізації партійної системи.

5. Нормативно-правова основа функціонування політичних партій в Україні як фактор націоналізації партійної системи. В Україні, на відміну від інших країн Центрально-Східної Європи, не був створений і не став реальністю законодавчий механізм для підсилення ролі партій у суспільно-політичному житті. Мова йде про те, що Україна була не єдиною країною, де політичні партії на початковому етапі демократичного транзиту не користувалися належною популярністю. Інші країни також знаходилися в такому стані. Для вирішення цієї проблеми у них був створений законодавчий механізм для посилення ролі партій у політичному житті, основою якого стали закони, які забезпечували участь партій у виборчому процесі, державне фінансування політичних партій, формування уряду на підставі партійної більшості і визначали політичну відповідальність партій за свою діяльність.

Таким чином, створювалися штучні умови, коли у виборців не було іншої альтернативи, крім сприйняття партій, виключно як інструментів реалізації державної влади. Згодом, як підкреслює А. Малешевич, за допомогою таких факторів, як вільні і справедливі вибори і політична відповідальність, партії зайняли належне місце як у свідомості політичних акторів і виборців, так і в політичній системі держав [11, с. 49].

Друга проблема – це невиконання чинного законодавства, що унормовує діяльність політичних партій і безвідповідальність за його порушення. Наприклад, не припинена відповідно до закону діяльність партій, які: а) протягом 10 років не брали участі у виборчих процесах; б) не створили осередків в 2/3 регіонах України; в) не мають відповідної чисельності (відповідно до закону про політичні партії мінімальна чисельність партій повинна бути 10 тис. членів); г) не надали звітності про фінансову діяльність в Національне агенство з питань запобігання корупції [1] та ін. Як результат Україна стала державою, в якій зареєстровано найбільшу кількість партій в порівнянні з іншими країнами Європи.

Висновки. Отже, під процесом націоналізації партійних систем розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави. Партійну систему можна вважати націоналізованою, якщо частина голосів, отриманих кожною партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави, приблизно однакова. У випадку ж, коли електоральна підтримка партій неоднорідна, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему в якій відбуваються процеси регіоналізації.

Чинники, які сприяють/перешкоджають націоналізації партійної системи України такі: соціально-культурне різноманіття; особливості пострадянського транзиту; децентралізація, деволуція, регіоналізм; президенціалізм; електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій; етнічна фрагментація; політичний режим.

У різні періоди розвитку дія чинників є неоднаковою, що сприяє амбівалентності розвитку партійної системи України у континіумі «націоналізація – регіоналізація».

1. Закон України «Про політичні партії в Україні». Все про вибори. К.: КНТ, АТІКА, 2004. С. 41–51.
2. Гайворонский Ю. Факторы национализации партийной системы современной России. *Политические исследования*. 2018. № 1. С. 45–61.
3. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. № 1. С. 128–156.
4. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К.: ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
5. Остапеч Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. 550 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf
6. Остапеч Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних. Серія «Studia Regionalistica» / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Уж-город: ЗІППО, 2016. 252 с.
7. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. № 1. С. 162–180.
8. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. № 3. С. 100–119.
9. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
11. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Ніколетта Бедирова-Сабов

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Системні трансформаційні зміни в регіоні Центральної та Східної Європи на зламі ХХ–ХХІ ст. спричинили значне академічне зацікавлення у порівняльній політичній науці. Недовготривала практика демократичного поступу посткомуністичних автократій привнесла достатньо діаметральні результати: від

нових національних демократій орієнтованих на західні стандарти – до пострадянського модифікованого авторитаризму.

При аналізі посткомуністичних трансформацій помітна методологічна суперечність у визначенні процесу, який характеризує системні зміни та визначає кінцевий результат демократичного оновлення. На нашу думку, доречним є виокремлення трьох основних категорій, які є супровідними на шляху країни до демократії – трансформація, демократичний транзит, консолідація демократії. Характерно, що ці процеси взаємодоповнюються і у своєму синтезі ототожнюються зі сталим демократичним розвитком країни.

Під загальним поняттям «трансформація» слід розуміти системні перетворення у всіх суспільних сферах країни (з акцентом на модернізацію політичних інститутів), перехід від одного суспільно-політичного стану до якісно іншого. У випадку демократичної трансформації слід наголосити на поступовому процесі відходу від авторитарних традицій, виникненні та поширення демократичних інститутів і практик, переході від недемократичних форм правління до демократичних [1, с. 47].

Більш конкретизованим є поняття демократичного транзиту (переходу). Демократичний транзит вказує на демократизацію як процес з невизначеними результатами. Найголовніше, що демократичний перехід не передбачає обов'язкового становлення та функціонування стабільних інститутів демократії. За таких умов визначається лише загальний демократичний напрям розвитку країни. Кінцевий результат демократичного транзиту залежить виключно від специфічних особливостей розвитку країни або цілого регіону.

Консолідація демократії є кінцевим етапом переходу до демократії. Це суспільно-політичний процес, який ототожнюється з процесами кінцевої інсталяції та безпосереднім розвитком демократичних інститутів. Консолідацію демократії слід розуміти як можливий результат демократизації, який передбачає встановлення демократичного режиму на основі стабілізації демократичних інститутів, норм та принципів [3, с. 23].

У сучасній порівняльній політології концепція консолідації демократії стала методологічним пріоритетом у визначенні характеру поставторитарних трансформацій. На жаль, класичні транзитологічні теорії не завжди пояснюють інституційні розбіжності та нечітко визначають процедурні напрями демократичної трансформації перехідних країн.

Концепції демократичного переходу, розроблені класиками транзитології Д. Растоу [12], С. Хантінгтоном [7], Ф. Шміттером [13], Г. О'Доннеллом [10], А. Пшеворським [11], З. Бжезинським [5] відводили процесу консолідації демократії характер лише однієї з фаз демократичного транзиту (Див. Табл. 1).

На цій фазі проходить закріплення раніше введених (фаза лібералізації) та розвинутих (демократизація) соціально-політичних інститутів демократії. Фактично лише після аналізу науковцями успіхів і невдач світових процесів переходу до демократії (передусім у регіоні Латинської Америки та на посткомуністичному просторі Європи) теоретико-методологічна дилема консолідованої демократії була знову актуалізована, переглянута та доповнена.

Таблиця 1

Фази демократичного переходу в класичній транзитології

Етапи	Рівні реалізації	Орієнтовні терміни досягнення
<i>Лібералізація</i>	Системний відхід від авторитарної державно-управлінської системи	1–5 рр.
<i>Демократизація</i>	Інсталяція демократичних політичних інститутів	3–10 рр.
<i>Консолідація демократії</i>	Стале функціонування демократичної політичної системи та інститутів громадянського суспільства	5–10 рр.

Практика декілька десятирічного розвитку країн Центральної та Східної Європи довела дієвість теорії консолідованої демократії, адже кінцеві результати посткомуністичної трансформації в окремих випадках виявилися кардинально різними. Очевидно, що дотримання етапного розвитку демократії здатне встановити в країні лише формальну оболонку демократичності, відкидаючи якість демократичного оновлення. Закріплення та стабілізація демократичних інститутів стали на сучасному етапі критеріями півня демократичності перехідної країни. У такому випадку консолідацію демократії необхідно розглядати не лише як один із етапів демократичного транзиту, але й конкретний суспільно-політичний стан країни, який визначає подальший напрям демократичного розвитку – від стабілізації до реавторитаризації.

Концепція консолідованої демократії є одним з найбільш перспективних теоретико-прикладних досліджень політичної компаративістики. На сучасному етапі розвитку політичної науки можна виділити декілька аспектів розуміння консолідації демократії:

- 1) загальна стабілізація та сталий розвиток демократичних інститутів на рівні політичної системи та суспільства;
- 2) політичний режим з широкими гарантіями політичних прав опозиції, водночас, жодна впливова політична сила не передбачає нелегального шляху отримання та реалізації влади (на зразок поліархії Р. Даля [2, с. 78]);
- 3) конституційний порядок демократичного зразка, який ґрунтується виключно на правовій основі. Досягти такого стану в державі можливо лише за умови інституційного закріплення норм та принципів демократії;
- 4) сприйняття демократичних норм на рівні широкої громадськості, що проявляється у дієвих альтернативах державно-управлінській системі та функціонуванні автономного громадянського суспільства.

Усі виділені значення категорії «консолідація демократії» є достатньо відносними, але спрямовані на визначення результатів демократичного переходу. Встановлення демократичного характеру інституцій не призводить до інсталяції норм та принципів демократії. У теоретичному аспекті демократична консолідація передбачає визначення особливостей функціонування інститутів де-

мократії, а відтак визначенні ступеню демократичності та стабільності нового політичного режиму.

Сам процес консолідації демократії у політичній науці передбачає гамму методологічного обґрунтування. Саме тому консолідація демократії як процесуальний елемент демократичного переходу є однією з найбільш дискусійних проблем.

На основі порівняльного аналізу теоретико-методологічних концепцій слід виділити наступні напрями дослідження процесів консолідації демократії у політичній науці:

1) транзитологічний (доінституційний) – розуміння консолідованої демократії як кінцевого етапу демократичного транзиту. Форми прояву – стабільність політичних інститутів, функціонування громадянського суспільства, демократична соціалізація громадськості (основні представники – Д. Растроу [12], С. Хантінгтон [7], Ф. Шміттер [13]);

2) інституційний – передбачає аналіз інституціоналізації демократичних принципів у державній площині. Значна увага відводиться тривалості функціонування та рівню безконфліктності (стабільності) розвитку нових політичних інституцій (А. Пшеворський [11]);

3) процедурний – вивчає вплив окремих політичних інститутів на рівень консолідованої демократії. Характер взаємовпливу та взаємодії між різними елементами політичної системи визначають темп та ступінь досягнутого рівня демократії – форма державного правління, ефективність конституційного реформування, тип партійної системи тощо (Х. Лінц [9], А. Лейпхарт [8]);

4) неоінституційний – перегляд ролі окремих політичних інститутів у контексті переходу до демократії. Демократичні інститути функціонують як конкретні елементи політичної системи, а не формальні утворення. Консолідація демократії визначається у якості політичного режиму, який реалізується у результаті раціонального вибору політичних еліт, стабільності виборчих систем, темпів конституційного оновлення тощо (Дж. Александер [4]);

5) ціннісний – визначає особливості легітимізації демократичних інститутів через комунікативні канали політичної системи – політична культура та ментальність. Громадянське суспільство виступає у якості автономного суспільного утворення на основі демократичних норм та принципів (Л. Даймонд [6]).

Процес консолідованої демократії позначається загальною стабілізацією політичної системи та підтриманням стандартів демократичного розвитку. При цьому центральну роль відіграє вектор інституціоналізації нових демократичних норм у політичному та правовому сегменті. Політичні інститути набувають характеристик не лише складових загального політичного процесу, але й дієвих стабілізаторів демократії. Демократичний інститут слід ототожнювати не лише з конкретним органом з легітимною ціллю, але й нормотворчою категорією, яка визначає зв'язки між різними рівнями влади.

Основні процедурні характеристики консолідованої демократії у контексті демократичного транзиту:

1. Динамічність процесу консолідації демократії. Консолідація демократії потребує методологічного аналізу, як інституційний процес, а не процедурний

стан. Розгляд консолідації демократії як процесу визначає основні динамічні ознаки модифікації політичної системи та структури громадськості.

2. Автономність процесу консолідації демократії. Структурними передумовами до консолідації демократії є етапи лібералізації та демократизації, які закладають інституційну базу для розвитку демократії. Лише на стадії консолідованої демократії політичний режим набуває кінцевої інституційної моделі, яка унеможливує повернення до авторитаризму.

3. Хронологічні рамки консолідації демократії є достатньо відносними. Процес консолідації демократії розпочинається після кінцевого розриву з авторитаризмом і закінчується на етапі стабільного функціонування демократичних інститутів. Сталий розвиток демократії підтверджується відповідними показниками, передусім у політичній сфері.

4. Консолідація демократії передбачає комплекс факторів та передумов. Політичний режим консолідованої демократії характеризується низкою інституційних ознак, без досягнення яких принципи демократії є недовірними. Політичний спектр інституційних вимог демократії – від конституційного реформування до розвинутої моделі місцевого самоврядування.

5. Консолідація демократії включає двохвекторний напрям реалізації – політико-ідеологічний та інституційний. Відповідно до теорій політичної компаративістики процес консолідації демократії реалізується на двох рівнях:

- ціннісний (політико-ідеологічний) – визначає загальні погоджені рішення (консенсус) щодо подальшого розвитку країни на демократичній основі;
- інституційний (практичний) – включає процес демократичної інституціоналізації політичної системи та функціонування розвинутого громадянського суспільства [2, с. 34–45].

Таким чином, аналіз понятійно-категорійного апарату та визначення методології дослідження трансформаційних процесів, доводять автономність процесу консолідації демократії, як ключового етапу на шляху до завершення демократичного транзиту. Консолідацію демократії слід розглядати як чітко структурований процес інституційного закріплення демократії. Траєкторія демократичної консолідації визначає ступінь закріплення демократичних норм на державному та громадському рівні. Для з'ясування методологічних розбіжностей між дворівневою дослідницькою моделлю та практикою функціонування демократичних інститутів, необхідно використовувати емпіричну індексацію суспільно-політичних процесів. Комплексний методологічний підхід на основі теорії та прикладних аспектів демократичної трансформації надасть змогу проаналізувати особливості становлення і закріплення в Угорщині політичного режиму консолідованої демократії.

1. Ашимбаев М. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. Астана: Ел Орда, 2002. 304 с.
2. Мельвиль А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. М.: Московский общественный научный фонд, 1999. 106 с.
3. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій. Харків: ХДАК, 2011. 376 с.
4. Alexander G. The sources of democratic consolidation. London: Cornell University Press, 2002. 304 p.

5. Brzezinski Z. The Great Transformation. *The National Interest (Fall)*. 1993. №3. P. 3–13.
6. Diamond L.J. Consolidating the Third Wave Democracies: regional challenges. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997. 392 p.
7. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman : University of Oklahoma Press, 1991. 366 p.
8. Lijphart A. Parliamentary versus presidential government. New York: Oxford University Press, 1992. 272 p.
9. Linz J.J. Democracy: Presidential or parliamentary. Does it make a difference? The Failure of Presidential Democracy: Comparative perspectives / Ed. by Juan Jose Linz. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. P. 3–89.
10. O'Donnell G. Transitions, Continuities, and Paradoxes. Issues in Democratic Consolidation / eds. by Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1992. P. 17–55.
11. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. 210 p.
12. Rustow D. Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model / Dankwart Rustow. *Comparative Politics*. 1970. Vol.2. №3. P. 337–363.
13. Schmitter P. The Waves of Democratization. The Encyclopedia of Democracy: Vol. III / ed. by Seymour Martin Lipset. London : Routledge, 1991. P. 346–349.

Юрій Остапець

ТИПОВІ ЧИ ДЕВІАНТНІ: РОЗРАХУНОК ЕВКЛІДОВОЇ ВІДСТАНИ ДЛЯ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ГОЛОСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ 1998-2014 РР.)

Дослідники партійних систем, як правило, фокусують свої дослідження на генезі партійних систем, їх акторній структурі, конкурентності, інституціалізації. При цьому така важлива характеристика партійних систем як націоналізація залишається поза увагою дослідників.

У той же час одна з важливих функцій партій і партійних систем – інтеграція суспільства не тільки в політичному, а й у територіальному значенні цього слова, розглядається у вітчизняному науковому дискурсі поверхнево. З цієї точки зору особливий інтерес політологів має процес націоналізації партійних систем, під яким розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави.

Партійна система повністю націоналізована, коли частка голосів, отриманих кожною окремою партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави приблизно однакова. І навпаки, якщо електоральна підтримка партій є не однорідною, і не у всіх регіонах, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему [1, с. 128].

В зарубіжній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості, високий рівень інституційного розвитку. При досягненні певного рівня націоналізації електоральний простір стає гомогенним, що свідчить про формування загальнонаціональної партійної системи, яка здатна інтегрувати у свій склад периферію [5, с. 102].

Для аналізу націоналізації партійної системи використовують такі емпіричні показники: індекс територіального покриття (ІТП), індекс варіації (середнє абсолютне відхилення), коефіцієнт варіації, індекс націоналізації Г. Голосова, індекс націоналізації Джонса – Майнварінга та інші.

Дослідження націоналізації / регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна в цілому, являючи собою її зменшену копію, і, скоріш за все, дають точну копію характерних для країни розмежувань.

Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Деякі з таких територій можуть бути слабоінтегрованими в політичний простір країни і бути джерелом сепаратистських настроїв. Крім того, у авторитарних режимах девіантність може бути результатом некоректного підрахунку результатів волевиявлення тощо.

Виокремлення типових / девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника, як евклідова відстань. Її сутність полягає в різниці голосування того чи іншого регіону і країни в цілому. Евклідова відстань розраховується за формулою [6, с. 172]:

$$d(x, y) = \frac{\sqrt{\sum(x_k - y_k)^2}}{N}.$$

Згідно з формулою, евклідова відстань представляє собою квадратний корінь з суми квадратів різниць між голосуванням за кожен партію в конкретному регіоні і її загальнонаціональним результатом, яка ділиться на кількість регіонів. Низьке значення евклідової відстані вказує на типові регіони, високе – на девіантні.

Аналіз вітчизняного електорального досвіду дозволяє зробити висновок щодо специфіки організації і проведення виборів в окремих регіонах України. Результати виборів до Верховної Ради України в 1998, 2002, 2006, 2012, 2014 рр. показали, що, по-перше, окремі політичні сили долали виборчий бар'єр тільки завдяки голосуванню за них в одній або декількох областях України, і, по-друге, голосування в регіонах за політичні партії відрізнялось по осі «Схід – Захід» [3, с. 5].

Таким чином, електоральний простір України є неоднорідним. Це гетерогенне утворення, яке складається з декількох електоральних регіонів, кожний із яких характеризується своєю специфікою. У цілому серед причин виникнення електоральних регіонів України можна назвати історичні (розвиток українського суспільства в межах різних держав); етнолінгвістичні (етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства); ідеологічні (ідеологічне розмежування населення України – було фактором диференціації електорального простору до 2002 р.); релігійні (конфесійна гетерогенність); економічні (суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України); зовнішньополітичні (різні геополітичні орієнтації регіонів); розбіжності у ставленні до політичного

режиму (орієнтація на правлячі політичні сили та опозицію); політична активність регіональних політичних еліт / фінансово-промислових груп.

Оскільки електоральний простір тісно пов'язаний з особливостями суспільно-політичного розвитку країни, то його конфігурація повною мірою залежить від особливостей розвитку політичних процесів у державі. Особливістю електорального простору України є те, що до 2004 р. його структурували в основному ідеологічні чинники (по осі «ліво-правого» політичного протистояння). Починаючи з 2004 р. головним фактором поділу вітчизняного електорального простору стали соціокультурні чинники, актуалізовані виборчими аксіотехнологіями (прийоми та методи мобілізації електоральної підтримки виборців шляхом протиставлення політичних цінностей і ціннісних пріоритетів населення різних регіонів). Нова конфігурація електорального простору з'являється за результатами Революції Гідності (кінець 2013 – початок 2014 р.), коли електоральне розмежування проходить не по осі Схід–Захід, а в межах Донецької і Луганської областей між прихильниками перебування в Україні, і тими, хто обрав міфічні структури Донецької і Луганської «народних республік».

За результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. нами розрахована евклідова відстань для всіх регіонів України (Див. Додаток А). Розрахунки цього показника дозволяють нам зробити такі висновки щодо особливостей регіонального голосування.

По-перше, виокремити девіантні та типові регіони в Україні. При чому таке виокремлення можливе як за результатами окремих виборів, так і за результатами усіх парламентських електоральних циклів. Щодо нетипових регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань більше 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Донецьку, Луганську області, АРК і м. Севастополь. Причому відхилення у трьох західних областях України є значно більшим, ніж у східних областях. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом вказаного періоду меншою була електоральна мінливість, а відтак стабільною була підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та інших. Значно складніше з виокремленням типових регіонів якщо брати період з 1998 по 2014 р., оскільки часто відхилення виходили за межу типовості (0,5). Однак до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та ряд інших областей. Як видно з Додатку А, це області Центральної і Південної України.

По-друге, вказують на типовість і девіантність електоральних уподобань у межах виокремлених нами макрорегіонів: Захід, Центр, Південний Схід. Наприклад, евклідова відстань для Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської областей мало чим відрізняється від таких розрахунків для областей Центральної України.

По-третє, показники евклідової відстані констатують деякі аномальні відхилення, які за вказаний період, або за результатами окремих виборів є найбільшими. Звичайно, що такі результати мають бути пояснені. До причин таких відхилень можна віднести: наявність так званих «регіональних партій» (це за-

гальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або ж «багаторівневі партії»), втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, особливість розкладу політичних сил у регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, Івано-Франківська обл. (2002 р. – 2,31), Тернопільська обл. (2002 р. – 1,93), Донецька обл. (2006 р. – 1,87).

Феномен регіональних партій в Україні з'являється за результатами парламентських і місцевих виборів 2006 р. В Україні створення таких партій заборонено на законодавчому рівні, але де-факто вони існують. І особливо помітними вони стали після розмежування в часі парламентських і місцевих виборів.

Регіональні політичні партії в Україні – це політичні партії, які мають загальнонаціональний статус (zareєстровані Міністерством юстиції України) і створені регіональними політиками або лідерами національно-культурних товариств для участі у місцевих виборах та захисту інтересів відповідних місцевих громад / національних меншин.

До головних причин виникнення регіональних партій в Україні належать: 1) регіональний поділ України на Захід – Схід; 2) етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; 3) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) сформувати власні партійні структури, щоби мати змогу брати участь у політичному житті суспільства; 4) створення «адміністративних партій» (партій влади) керівниками областей, міст і под.; 5) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; 6) нормативно-правова основа діяльності політичних партій України; 7) прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами та ін.

Партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі її складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії: а) партії, які отримують перемогу на місцевих виборах в одній або декількох областях України і мають значний вплив на формування місцевих органів влади; б) етнорегіональні партії; 4) субрегіональні партії, які діють в межах однієї чи декількох областей: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; б) локальні партії, які ситуативно використовуються місцевими політиками для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради).

По-четверте, зміна показників евклідової відстані в окремо взятій області за результатами декількох електоральних циклів дає можливість робити висновки про особливості політичного розвитку регіону.

Отже, дослідження націоналізації / регіоналізації партійних систем обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типовими вважаються регіони, де результати волевиявлення є схожими з загальнонаціональними. Девіантні – це такі регіони, де результати голосування на парламентських виборах суттєво відрізняються від загальнонаціональних. Розрізняють опозиційну, лояльну та сепаратистську девіантність. Емпіричний метод, який дозволяє виокремити типові / девіантні регіони, полягає в розрахунку евклідової відстані.

1. Голосов Г. Национализация партийной системы: российская специфика / Г. Голосов, В. Григорьев. *Политическая наука*. 2015. № 1. С. 128–156.
2. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політикус*. 2016. № 2. С. 93–98.
3. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.
4. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
5. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. № 3. С. 100–119.
6. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. № 1. С. 162–180.

Додаток А

Евклідова відстань за результатами парламентських виборів в Україні 1998–2014 рр.*

Область	Евкл. від- стань 1998	Евкл. від- стань 2002	Евкл. Відст. 2006	Евкл. від- стань 2012	Евкл. Від- стань 2014
Захід					
Івано-Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44
Центр					
Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71
Кіровоградська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48
Південний Схід					
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51

Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	–
Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	–

*Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Наталія Гангур

ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Сучасний етап інноваційного розвитку суспільства відзначається формуванням нового погляду на освіту дитини з особливими освітніми потребами. Характерною особливістю реконструювання системи освіти дітей з особливими освітніми потребами є демократичні, гуманістичні засади, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання для таких дітей. В основу цього підходу покладено спеціальні умови навчання, які передбачають не відривати дитину від сім'ї, природний процес адаптації та соціалізації, розробку додаткових моделей спеціальної освіти та надання можливості батькам дітей з особливими освітніми потребами вибирати довільні форми і види майбутньої освіти. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення освітніх потреб дітей з особливими освітніми потребами, зокрема проблема впровадження інклюзивної освіти в Україні [1].

Актуальність проблеми інклюзивної освіти пов'язана насамперед, з тим, що чисельність дітей, які потребують корекційного навчання, неухильно зростає. На сьогодні дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, в Україні понад 1 млн., що становить 12% від загальної чисельності дітей у країні. При цьому інклюзивною освітою охоплено 10,0% дітей з інвалідністю (4180 учнів): станом на 1.09.2017 р. дошкільні навчальні заклади відвідували 7 950 дітей-інвалідів; у навчальних закладах для здобуття повної загальної середньої освіти навчалися 41 557 дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. Таким чином, 95,0% дітей з інвалідністю навчаються в умовах спеціальних навчальних закладів, або не отримують освіти взагалі.

Тому пошук підходів до активізації розвитку інклюзивної освіти є важливим державним питанням [2].

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, С. Богданов, Г. Гаврюшенко, А. Колупаєва, Н. Найда, Н. Софій, І. Ярмошук та ін. присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Мета статті – узагальнити інформаційні джерела з питань інклюзивної освіти в Україні і виокремити актуальні проблем у цій сфері, що потребують розв’язання з урахуванням сучасних запитів суспільства.

Інклюзивна освіта як сучасна інноваційна тенденція сьогодні широко обговорюється у наукових колах теоретиками та практиками: медиками, психологами, логопедами, дефектологами, реабілітологами, корекційними педагогами та іншими фахівцями спеціальної педагогіки, батьками та громадськістю. Це пов’язано з тим, що останнім часом спостерігається збільшення кількості дітей з різними порушеннями розвитку, а також зі зміною ціннісних орієнтацій в освіті, зміною освітньої парадигми на гуманістичну («освіта для всіх», «школа для всіх») [3, с. 59].

Енциклопедія освіти визначає інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу [4, с. 11].

До основних здобутків інклюзивного освітнього середовища варто віднести: активне залучення осіб з особливими потребами у соціум, їх адаптацію, соціалізацію, навчання, виховання та розвиток на благо суспільства. Важливим аспектом інклюзивної освіти є забезпечення ефективності та якості навчання, застосування форм, методів та технологій, які враховують індивідуальні особливості осіб з особливими потребами. Інклюзивна освіта є довгостроковою стратегією – від інтегрування у навчальному закладі до інтегрування у суспільстві – це і процес, і результат [5].

Інклюзивна освіта прагне розвивати свою філософію, теорію, методологію, розробляє нові підходи до навчально-виховного процесу, використовує специфічні корекційні засоби, удосконалює зміст, форми, технології навчання. Проте не варто залишати поза увагою цілу низку суперечностей та проблем інклюзивного середовища, серед яких ми виокремлюємо такі:

Законодавство.

- Більшість законів з питань надання освітніх можливостей дітям з особливими потребами у значній мірі залишаються лише принципами та деклараціями і не забезпечують механізмами реалізації.
- Планованим (актами і нормами) діям бракує цілісного, комплексного підходу, конкретизації цілей та критеріїв ефективності.
- Відсутність публічного моніторингу виконання державних програм та планів фактично унеможлиблює об’єктивну оцінку ходу їх виконання.

Фінансування.

- Дотаціями навчальних закладів не передбачено необхідність фінансового забезпечення особливих потреб дітей.
- Функціонування звичайних навчальних закладів забезпечується із районних бюджетів, бюджетів міст. Водночас спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та будинки-інтернати для дітей-інвалідів фінансуються із обласних бюджетів. Це створює підвалини до того, що владі на обласному рівні простіше

та вигідніше забезпечити повну наповнюваність інтернатних закладів, що ними фінансуються.

Зміст освіти.

- Програми загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) здебільшого адаптуються учителями за принципом значного скорочення, а не за принципами врахування індивідуальних потреб та можливостей дитини; часто така адаптація здійснюється «на власний розсуд» вчителя без використання наукових та методичних розробок.

- Дитина з особливими потребами може потребувати формування зовсім інших навичок, ніж навчання за індивідуальною програмою ЗНЗ.

- Не визначені стандарти оцінювання навчання для дітей з особливими потребами та формат документа, який видається по закінченні ЗНЗ.

Кадрові питання.

- Сучасний стан підготовки фахівців в Україні для роботи в інклюзивному освітньому середовищі не відповідає суспільним запитам і потребам.

- Якість інклюзивної освіти не витримує критики, оскільки навіть пілотним школам бракує фахівців і ставок для них (психологів, дефектологів, логопедів); здебільшого нема асистентів, які мали з'явитися в школах ще у 2012 році; перевантажені шкільні психологи, які не завжди можуть дати раду щодо різних нозологій.

- Існує брак теоретичних знань та практичних навичок роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у переважній більшості вчителів та вихователів дитячих садочків.

- Існує проблема управління педагогічним колективом з боку керівників навчальних закладів, адже не кожен педагог сьогодні готовий працювати в класі (групі), де є діти з особливими освітніми потребами, підтримка інклюзії з боку директорів ЗНЗ досить слабка.

- Існує методологічна та психологічна неготовність педагогічних працівників, класних керівників, учителів, вихователів до викладання ряду дисциплін для дітей, які мають певні обмеження.

Організація навчання.

- В ЗНЗ із «стихийною інклюзією» наповнюваність у класі близько 30–34 учнів, що не відповідає моделі інклюзивної освіти.

- Зростання кількості дітей з особливими потребами, яких вчителі й адміністрація ЗНЗ переводять на індивідуальне навчання, що спотворює саму ідею інклюзивної освіти.

- Мотивація вчителів ЗНЗ до впровадження інклюзивної освіти низька через невідповідну їх роботі зарплатню та перевантаження.

- Кількість навчальних закладів, що практикують інклюзивну освіту, обмежена, їх досвід недостатньо вивчається, обговорюється та поширюється у професійному колі.

Доступність та пристосування закладів.

- Мала кількість навчальних закладів в Україні пристосована для навчання осіб з особливими потребами, а саме: обладнані пандусами, ліфтами, спеціальними гігієнічними кімнатами тощо. На даний час в Україні тільки 11–12 %

від загальної кількості навчальних закладів є повністю доступними для дітей з особливими потребами. З них 39,2 % обладнані пандусами, і лише 21 % цих навчальних закладів відповідає усім правилам безпеки в плані адаптації для вільного пересування дітей з інвалідністю.

Міжвідомча співпраця.

- Не проводиться системна послідовна робота на підтримку інклюзивної освіти з боку українських неурядових організацій (НУО), які надають інформаційну, медичну та консультаційну підтримку дітям з особливими потребами та їхнім батькам; слабкий зв'язок між регіональними НУО та відсутність постійних каналів обміну досвідом.

Соціальнопсихологічні проблеми.

- Необізнаність суспільства щодо змін у системі освіти.
- Проблема толерантності у школах, тобто адекватного сприйняття дитини з особливими потребами однолітками, учителями.
- Проблеми батьків з обох сторін: батьки дітей з особливими потребами вважають, що їхніх дітей дискримінують; батьки здорових дітей побоюються, що інклюзія буде впроваджуватися без ретельної підготовки, а в школах можуть з'явитися діти з важкими формами психофізичних порушень [6].

Висновок. Таким чином, упровадження інклюзивної освіти – складна, неоднозначна, багатоаспектна проблема, об'єднує у собі цілий ряд відносно самостійних наукових та прикладних напрямів, потребує розгляду та розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад. Перспективи подальших пошуків зазначеної проблеми вбачаємо у розробці навчальних програм, форм, методів навчання відповідно до потреб інклюзивної освіти.

1. Алехина С. В. Принципы инклюзии в контексте развития современного образования. *Психологическая наука и образование*. 2014. № 1. С. 5–16.
2. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / О. В. Заярнюк. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 11. С. 190-193.
3. Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи. *Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади*: Монографія. К.: Педагогічна думка, 2007. 458 с.
1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Москалюк О. І. Інклюзивна освіта в контексті проблем, суперечностей та перспектив. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2017. Вип. 1 (40). С. 172-174.
3. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження (червень 2011 – січень 2012) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://pandia.org/text/79/501/26323.php>.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ЯК ГАЛЬМІВНИЙ ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В РЕСПУБЛІЦІ КОНГО

Для цілого ряду дослідників, які після двох громадянських війн пророкували розпад наразі другої за площею на «чорному континенті» Демократичної Республіки Конго (далі в тексті ДРК), феномен її цілісності викликає неабияке зацікавлення. Зусиллями президентського авторитаризму колишнього глави держави Жозефа Кабілі цей штучний конгломерат чотирьохсот етнорелігійних спільнот вдалось консолидувати у відносно стабільний для континенту режим з щорічним приростом ВВП на рівні 6%. Однак спровокована його батьком «Велика африканська війна» фрагментувалася на безліч локальних протистоянь та, головне, залишила дестабілізуючий постконфліктний спадок у вигляді конголезьких тутсі-баньямуленге та традиційно згуртованих навколо них противників уряду Кіншаси, що не лише не розірвали свій зв'язок із колишніми центрами підтримки в Руанді, Бурунді та Уганді, а й поставили за мету використати його для будівництва «держави в державі» на сході ДРК. Латентний, на перший погляд, конфлікт із проникненням у регіон США та Китаю почав проявляти тенденції до ескалації й затягнувся в часі.

З огляду на сказане проблема громадянських протистоянь як гальмівного чинника на шляху демократичного транзиту в республіці Конго досі залишається актуальною і для зарубіжних, і для вітчизняних досліджень.

Різні аспекти проблеми демократичного транзиту в країнах Африки проаналізовані в працях В. Головченка, В. Гусакова, М. Дорошка, Б. Черкаса (гуманітарна ситуація в регіоні Великих озер Африки); У. Енгдаля, І. Рязона (роль зовнішніх «акторів» у внутрішніх протистояннях); О. Мішина (сучасні погляди на джерела конфліктності та загрози військово-політичній стабільності в Африці); В. Щеннікова (поступ африканських країн у бік демократії); А. Ямчук (латентні конфлікти в Руанді, Бурунді та ДРК).

У контексті теми нашої статті варто виокремити результати досліджень аналітичної групи «DaVinci AG» AnalyticGroup щодо регіональних протистоянь у Конго. В оприлюднених аналітичних матеріалах причини та наслідки локальних конфліктних зіткнень аналізуються крізь призму загальної регіональної безпеки в екваторіальній Африці.

У розкритті означеної теми спираємося, зокрема, на фундаментальні дослідження В. Гусакова, ван Кагемберге та «DaVinci AG» AnalyticGroup, оскільки дані напрацювання концентруються на аналізі тих чинників, які безпосередньо впливають на ескалацію конфлікту, мають негативний вплив на економічну та гуманітарну ситуації в регіоні та заважають просуванню демократичного транзиту в Демократичній Республіці Конго.

Мета статті – розкрити причини і наслідки громадянського протистояння як гальмівного чинника на шляху демократичного транзиту в Демократичній Республіці Конго.

Фахівці підкреслюють, що першоосновою конфлікту в Демократичній Республіці Конго, кваліфікованого загалом як міжетнічний, стала далеко не проблема національного самовизначення тутсі, як зазначено в багатьох джерелах. Набагато більш значущим для країни залишається такий наслідок найсмертоноснішої в історії Африки війни, як проблема безробітних «польових командирів» та їх обмежена інтеграція в політикум. Тривалий час їх бойовий запал вгамовувався тодішнім президентом ДРК Ж.Кабілою. Однак військові традиційно мали постійний зв'язок з тутсі та правлячими колами Руанди, Уганди й Бурунді, а тому наймалися до них на службу за щедру платню. За рахунок такої підтримки у 2008 р. з дезертирів армії ДРК під керівництвом генералів, з якими Ж. Кабіла відмовився ділити владу, було сформоване потужне об'єднання, яке одразу ж встановило контроль над однією з найбагатших конголезьких провінцій – Південним Ківу. Невідвротна загроза наступу на столицю змусила Ж. Кабілу 2009 р. легалізувати цю організацію під назвою «Рух» 23 березня (від дня підписання угоди) та інтегрувати її представників у армію. Результатом військово-політичної автономії М-23 2012 р. став конфлікт, що змусив втрутитися Африканський Союз та ООН [4].

У процесі аналізу теми виникає ряд цілком закономірних питань, зокрема:

- яким чином нечисленний М-23 та Руанда, що не мають достатніх сил для проєкції власного потенціалу навіть на субрегіональний рівень, можуть чинити потужний тиск на таку величезну країну, якою є ДРК?

- чому держави, всередині яких закладена латентна загроза громадянської війни, самі роздмухують вогнище її відновлення?

Звісно, однозначної відповіді на ці та інші похідні проблемні питання немає. Першопричина вбачається насамперед у тому, що в регіоні Великих Озер немає дієвої системи колективної безпеки на кшталт ЕКОВАС (Економічне співтовариство держав Західної Африки), що в Західній Африці першою реагує на будь-які конфлікти. За таких умов єдина надія залишається на оперативність здійснення безпекових функцій Організацією об'єднаних націй. Однак, зазначають дослідники, усе, чим вона може похвалитися, – це друга в світі 20-тисячна місія в ДРК та започаткована у 2000 р. Міжнародна конференція регіону Великих Озер, яка проводить щорічні саміти за участю дванадцяти країн [3].

До прикладу, в серпні 2012 р. була проведена Міжнародна конференція регіону Великих озер Африки, яка пройшла в Кампалі. На ній лідери держав регіону затвердили новий план з припинення конфлікту в Східному Конго. У дводенному саміті взяли участь президент Руанди Пол Кагаме та тодішній президент ДРК Жозеф Кабіла. Також на конференції були присутні керівники військових і розвідувальних управлінь та відомств одинадцяти країн – членів ООН. Зокрема, було оцінено загрози поширення бойових дій, приділено значну увагу достовірній розвідці. Окрім того, прийняте рішення про спрямування матеріально-технічної підтримки центрального штабу у місті Гома та підсилення експертної групи [6].

Програма дій складається з восьми пунктів. Зокрема, передбачається створення багатомільйонного «цільового фонду» для допомоги десяткам тисяч біженців із зони конфлікту. Крім того, учасники саміту також домовилися про «можливості застосування санкцій проти тих, хто перешкоджає мирному процесу». Затверджений також план, зазначається в документі, який спрямує «енергійні зусилля з метою забезпечення наявності повного припинення повстання» в Східному Конго [5].

Варто зазначити, що конструктиву в подібних міжнародних форумах замало. Мандат «блакитних шоломів» у дусі подібних операцій обмежується створенням хіба що буферних зон для розмежування сторін та дозволом на ведення бойових дій винятково в цілях самооборони. Така позиція схожих акцій особливо показово проявилася в 2004 р., коли повстанці захопили штабквартиру місії в Кіншасі. Враховуючи обмеження Конференції функціями форуму, зараз можна тлумачити як наслідок факт заповнення військово-політичного вакууму та повний перехід безпекових питань в Східній Африці, перш за все, з точки зору участі в їх реальному вирішенні, до компетенції неформального блоку Руанди, Уганди та Бурунді, яких об'єднує перебування при владі «правлячої меншини» тутсі.

Фахівці, як нам видається, справедливо припускають, що висловлені свого часу Лораном Кабілою звинувачення трьох урядів у намаганні реставрувати, за його словами, «середньовічну імперію «Тутсіленд», на сучасному етапі починають матеріалізуватися.

Наведемо кілька аргументів на підтвердження останньої тези. Насамперед зазначимо, що жодна зі згадуваних країн не є в Конго самостійним гравцем, що діє в межах суто власних інтересів. По-друге, через економічне зростання Руанди, ще більш вражаюче, ніж прорив ДРК (8% приросту ВВП за останніх три роки), США почали вбачати в офіційному Кігалі майбутній центр сили всієї Африки. У 2011 р. Конгрес затвердив двосторонній інвестиційний договір, що став першою подібною угодою США з країною субсахарської Африки в ХХІ ст. Держдеп заявив про базовість відносин з Руандою для Вашингтону щодо інших держав «чорного континенту», а економічні перетворення в цій країні за підтримки МВФ та СБ – регіональною «рольовою моделлю» [2].

Варто також наголосити, що приблизно в момент проамериканського повороту Руанди в зовнішній політиці ДРК з'являється еволюційний елемент, що, на нашу думку, доволі достовірно пояснює першопричину боротьби на сході Конго, ескалація якої, цілком логічно, теж починається в той самий період. Йдеться про 2008 р., коли в Демократичній Республіці встановлюється монополія консорціуму китайських ТНК, що супроводжується майже повним витісненням західних компаній, які зберегли свої позиції винятково тільки на сході країни [4].

Виходячи з наведених аргументів, можемо констатувати, що США за допомогою підтримки руандійської армії отримали дієвий важіль впливу на коліях прозахідну ДРК та інструмент протидії китайському проникненню на континент. Адже країни Східної Африки, на відміну від інших субрегіонів на пі-

вдень від Сахари, залишаються політично відданими США через майже повну відсутність французьких інтересів, а також з огляду на такий підхід КНР до своєї африканської політики, як максимальна байдужість до характеру політичного режиму та вилучення безпекових питань з порядку денного двосторонніх відносин. Саме прозахідні регіональні лідери двох країн – Танзанії та Кенії – на вещьгадуваному саміті Конференції Великих Озер в Кампалі ініціювали 2012 р. врегулювання на користь блоку тутсі, хоча й на умовах виведення військ, проте без зобов'язання М-23 роззброїтися [3].

Таким чином, громадянське протистояння на сході ДРК представляє собою проекцію американсько-китайського суперництва за вплив на країни Тропічної та Південної Африки. Африканський вектор зовнішньої політики США не обмежився прагненням контролювати Магриб та процеси «арабської весни». Провідна роль в суверенізації Південного Судану як нового проамериканського регіонального гравця, домовленості про допомогу Кенії та Танзанії та забезпечення реформ в Руанді засвідчують тенденції до консолідації США Східної Африки як власної сфери впливу в цілях протидії економічній експансії КНР. Приклад ДРК є надзвичайно показовим, адже віддзеркалює модель розмежування ресурсів, на які спираються КНР та США в Африці: якщо домінанта африканської політики з боку КНР – економічна проблематика, то США використовують її як доволі дієвий механізм впливу (за відсутності гарантій безпеки для цих країн з боку офіційного Пекіну) шляхом актуалізації власноруч створених регіональних загроз.

Отже, підтримка проекту неформального «Тутсіленду» дозволяє:

- а) здійснювати тиск на офіційне представництво Кіншасу для того, щоб запобігти можливості перегляду новим президентом Феліксом Чісекеді паритету в економічній присутності КНР та США з ЄС;
- б) створити в ДРК атмосферу «гуманітарної інтервенції», посилаючись на вже наявну резолюцію ООН щодо необхідності втручання у випадку невиведення військ Руандою.

Зрештою, якщо конголезький варіант виявився непотрібним через багато більшу однозначність малійських подій, то в подальшому розвитку подій не слід відкидати постановку питання про інтервенцію. Але позаяк йдеться не про відновлення влади законного уряду, як в Малі та наявність інтересів Китаю, її повторне санкціонування мало ймовірно.

1. Енгдаль У. АФРИКОМ. Китай и война за ресурсы Конго. Война и мир. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/exclusive/view/30290/>
2. Історії, які ви не помітили в 2011 році. Невірний поворот Руанди. URL: <http://www.fundgp.com/ua/events/news/386/>
3. Рязон И. За М-23 в Конго стоит Руанда, которую поддерживают США. URL: http://rus.ruvr.ru/2012_11_29/Za-M-23-v-Kongo-stoit-Ruanda-kotoruju-podderzhivajut-SSHA/
4. «DaVinci AG» AnalyticGroup. Обострение ситуации в ДРК как фактор снижения стабилизирующей роли армии на Африканском континенте. URL: <http://www.davinci.org.ua/docs/DRC261112.pdf>
5. Great Lakes Leaders Develop Plan to end Conflict in Eastern DRC / Rwandan Media Highlights. *Public Affairs Office, U.S. Embassy–Kigali*. 2012.August09.2 p.

6. Regional Defence Ministers Discuss «Neutral Force». *Public Affairs Office*. U.S. Embassy – Kigali. 2012. August 01. 2 p.
7. Van Cakenberghe, V., Gembu Tungaluna, G., Musaba Akawa, P., Seamark, E. And Verheyen, E. The bats of the Congo and of Rwanda and Burundi revisited (Mammalia: Chiroptera). *European Journal of Taxonomy*. 2017. (382).

Каріна Чопик

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Соціальна робота з людьми пізньої старості і людьми похилого віку займає пріоритетне місце в системі соціального захисту населення. У різних суспільствах старі люди часто сприймаються крізь призму стереотипів. За результатами опитувань населення в різних країнах світу виявилось, що існують як позитивні, так і негативні уявлення про старих людей, що впливає на ставлення до них суспільства. Ці стереотипи заважають сприймати людей похилого віку деференційовано, як індивідумів, які дійсно мають між собою певні розбіжності.

Негативні стереотипи :

- більшість старих людей бідні;
- більшість старих людей не можуть звести кінці з кінцями через інфляцію;
- у більшості старих людей є житлові проблеми;
- старі люди, як правило, слабкі і хворі;
- більшість старих людей живуть у соціальній ізоляції і страждають від самотності, утримуються в будинках для престарілих.

Позитивні стереотипи:

- старі люди відносяться до досить заможної частини населення, працюючи члени суспільства щедро забезпечують їх пенсіями і допомогою ми;
- старі легко зходяться з іншими людьми, вони добрі і привітні;
- більшість старих людей вміють слухати і особливо терплячі відносно дітей;
- більшість старих людей відрізняються добротою і щирістю щодо своїх дітей і онуків.

Ряд досліджень показали, що установки щодо старих людей нерідко амбівалентні, внутрішньо протилежні. Їх часто вважають і мудрими, і не сповна розуму; добродушними та буркотунами, завжди чимось невдоволеними.

У різних культурах і спільнотах протягом історії формувалося шанобливе ставлення до людей похилого віку. Як краще виявляти турботу про слабких і старих членів суспільства – питання, яке хвилює всіх: самих старих людей, членів їхніх родин, політиків. Турбота про престарілих – частина політики суспільства. За останнє десятиріччя в ряді країн (наприклад, у Великій Британії, Швеції, Данії, Нідерландах, Австралії) у цій сфері відбулися великі зрушення – як у мисленні, так і в реальному житті. З одного боку, вони були викликані

тиском престарілих людей і членів їхніх родин, з іншого – це результат дій політиків, які бажають знизити швидко підвищені витрати платників податків на догляд за людьми похилого віку, по-третє – підвищити ефективність і рентабельність усіх видів турботи про престарілих.

Соціальна допомога людям похилого віку – це забезпечення у грошовій чи натуральній формах, у вигляді послуг чи пілґ, які надаються із врахуванням законодавчо закріплених державою соціальних гарантій із соціального забезпечення. Соціальна допомога має характер періодичних чи разових доплат до пенсій і допомог, натуральних видач та послуг з метою надання адресної, диференційованої підтримки різним категоріям літніх

Виділяють термінову соціальну допомогу, адресну соціальну допомогу, бригадну соціальну допомогу для важкохворих.

Термінова соціальна допомога – це надання допомоги разового характеру людям похилого віку, які її гостро потребують. Вона включає разове забезпечення безкоштовним гарячим харчуванням чи продуктовими наборами; забезпечення одягом, взуттям, предметами першої необхідності; разове надання матеріальної допомоги; сприяння в отриманні тимчасового житла; надання екстреної соціально-психологічної підтримки за Телефоном довіри і юридичної допомоги у межах компетенції служби.

В окремих великих містах України у підпорядкуванні органів соціального захисту населення перебувають соціальні аптеки, соціальні лікарні. До них слід додати соціальні їдальні, спеціалізовані магазини, будинки побуту та інші життєво важливі заклади для престарілих людей, які почали створюватися в останні роки. Працюють перукарні, майстерні з ремонту побутової техніки, пункти прокату, які надають пенсіонерам послуги за прийнятними цінами.

Адресна соціальна допомога надається літнім людям, які перебувають в особливо складній життєвій ситуації. Їх відвідують соціальні працівники, які надають необхідну побутову чи соціально-психологічну допомогу.

Бригадна форма допомоги важкохворим пенсіонерам – це комплексне обслуговування з надання соціальних і медичних послуг. Соціальні працівники надають пенсіонерам послуги побутового характеру, а медичні сестри здійснюють сестринський догляд.

У соціальній роботі з людьми похилого віку вирішуються такі завдання:

- попередження причин, які породжують проблеми літніх людей;
- сприяння практичній реалізації прав і законних інтересів, забезпеченню можливостей самореалізації і самовиявлення людей похилого віку і попередження соціальної ізоляції, відсторонення від активного життя;
- додержання рівності і врахування можливостей літніх людей при отриманні соціальної допомоги і послуг;
- диференціація підходів до розв'язання проблем різних груп людей похилого віку на основі врахування факторів соціального ризику, які впливають на їхній стан;
- виявлення індивідуальних потреб людей похилого віку в соціальній допомозі і обслуговуванні;

- адресність при наданні соціальних послуг з пріоритетом сприяння літнім людям в ситуаціях, які загрожують їхньому здоров'ю і життю;
- використання нових технологій соціальної роботи, яка спрямована на задоволення потреб людей похилого віку;
- забезпечення інформованості престарілих громадян про можливості соціальної допомоги і послуг.

Однією з особливостей ситуації, що склалася в нашій країні, є те, що «входження в старість» відбувається на фоні зниження рівня життя значної кількості людей. Люди літнього і старого віку найперше попадають у групу високого ризику, стають надто залежними від медичних, економічних послуг і особливо потребують соціально-психологічної підтримки.

Це і покликана забезпечити соціальна робота з людьми літнього та старого віку. Насамперед слід зазначити, що вирішального значення для спеціалістів, результат діяльності яких багато в чому залежить від успішної взаємодії із старими людьми, набувають знання про психологічні особливості людей старого віку, їхні потреби і можливості.

Серед підходів, що пропонуються в галузі соціальної роботи з людьми літнього та старого віку, вирізняється концепція «селективної оптимізації життєдіяльності літніх людей з компенсацією соціальних амортизаторів». Вона базується на розрізненні нормального, патологічного і оптимального процесу старіння. За організації соціальної роботи на основі названої концепції з людьми старшого віку практична діяльність складається із трьох основоположних елементів.

По-перше, селекції (чи відбору), що розуміється як пошук основних чи стратегічно важливих елементів життєдіяльності старої людини, які були втрачені з віком. Йдеться про те, щоб індивідуальні потреби були приведені у відповідність із реальною дійсністю, що дозволило б індивіду отримувати відчуття вдоволення від свого повсякденного життя та контролювати його. По-друге, із оптимізації, яка полягає в тому, що літня людина завдяки сприянню кваліфікованого спеціаліста з соціальної роботи знаходить для себе нові резервні можливості, оптимізує своє життя як в кількісному, так і якісному відношенні. По-третє, із компенсації, яка полягає в створенні додаткових джерел, що компенсують вікову обмеженість в адаптивному процесі, у використанні нових сучасних технік і технологій, які покращують пам'ять, компенсують втрату слуху і т. ін.

Отже, у сучасному світі в складі населення більшості країн зростає частка людей похилого віку, що пов'язують з подовженням середньої тривалості життя. Тому старіння як процес вимагає до себе особливої уваги, адже перехід людини в групу людей похилого віку суттєво змінює її взаємини з суспільством, стиль життя, вимагає пристосування до можливих втрат.

ДИЛЕМА СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Головним завданням та основою існування будь-якої держави є гарантування безпеки громадян. Питання співвідносності безпеки та збільшення свобод людини завжди було критичним для багатьох наукових дисциплін, таких як політологія, філософія та інші. Дане питання порушувалося у різні часи та в різних формах. Тому вивчення цієї проблематики є актуальною та цікавою для теперішніх та майбутніх поколінь людства незалежно від економічного чи культурного розвитку країн чи політичних систем загалом.

Мета статті: розкрити та проаналізувати зміст дилеми свободи та громадянина у різних політичних системах, як на рівні держави так і на міжнародному рівні; спробувати визначити головні моменти впливу даної дилеми на українське державотворення.

Перш ніж почати описувати важливість свободи та безпеки громадянина, тобто індивіда в суспільстві та в державі, ми хочемо з'ясувати сутність цих двох понять за різними підходами.

Визначень свободи людини є надзвичайно багато, тому ми обмежимося лише декількома з них, наприклад, «Свобода – це одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами» [3]; В. Л. Петрушенко зазначає, що «свобода – фундаментальна властивість людини, яка зумовлена її неспеціалізованістю, життєвою неузасадненістю та некоріненістю у буття та проявляється через здатність людини самій визначати зміст, мету та спрямованість своїх дій, мати можливість обирати тип і спосіб поведінки (вибір)» [5, с. 186]. У філософському словнику за редакцією В. Є. Кемерова поняття свобода визначається як «здатність людини володіти умовами свого буття, долати залежності від природних і соціальних сил, зберігати можливості для самовизначення, вибору своїх дій та вчинків» [7, с. 439].

На нашу думку, свобода – це природня властивість людини до вільного розвитку та життя у суспільстві, де вона може незалежно від суспільних умов обирати свій шлях пізнання світу не втручаючись у свободу іншої людини. Тобто будь-яка людини на цьому світі має бути вільне від впливу та маніпуляцій з боку інших, а будь-яка дія, яка сприяє цьому є загрозою для розвитку індивіда, тим самим є загрозою для його безпеки. Але ми також хочемо відмітити те, що свобода ніколи не була статичною і ніколи не стане нею, а будь-яка прив'язка до якихось понять у правовій чи у культурній сфері означає обмеження та здійснення контролю над людиною. Розуміння свободи для кожної людини є різним, тим паче що під час нашого життя ми можемо постійно міняти власне її визначення від різноманітних умов та обставин або від нашого власного розвитку.

Важливість свободи із системного погляду є надзвичайно високою, бо саме свобода, зокрема і політична, зумовлює більшу адаптивність політичної си-

стеми до зовнішніх умов та більшу вірогідність до розвитку та виживання даної системи. Людина без свободи є позбавленою творчості та мотивації, а в політичному плані крім смерті та аморфності, які стають основою для суспільного життя зумовлює стагнацію самої політичної системи, що і приводить до її занепаду. Тому будь-яка система з тоталітарним та демократичним режимом є обмежена в існуванні та не загалом її існування є дуже невеликим. В Україні часто проявлялися авторитарні нахили в державотворенні, зокрема і на сучасному етапі, а саме під час президенства П. О. Порошенка, що викликає певний страх відносно стабільності та розвитку політичної системи загалом. Під час наших довільних спостережень за функціонування наукової сфери, ми визначили певну деградацію у поширенні та розвитку політичної культури, що також веде до ризику відносно свободи людини. Бо чим нижчий рівень політичної культури, тим більша вірогідність того, що людина може потрапити під вплив та маніпуляції певних політичних сил чи економічних груп, а також існує висока вірогідність того, що така людина легко стане частиною маси, де розумовий її рівень може бути нижчим від розумового рівня однієї людини.

Складність феномену безпеки породжує численні дослідження її суб'єкт-об'єктних характеристик. Англійський філософ Т. Гоббс [1] (1588– 1679) уперше розвинув теорію безпеки з позиції системного аналізу взаємодії людини, суспільства і держави в контексті створення умов для їх виживання. Саме безпеку громадян він вбачає метою держави. Водночас під гарантуванням безпеки розуміється не виключно безпека існування, а й забезпечення кожній людині всіх благ життя, здобутих законною працею, безпечною та нешкідливою для держави. Цікавим є трактування Т. Гоббсом безпеки людської особистості, під якою він розумів збереження життя та забезпечення засобів такого збереження життя, за яким останнє не стало б важким. У сучасній безпековій теорії цей концепт є предметом соціогуманітарної безпеки [2, с. 30].

Великий політичний діяч Великої французької революції Жан Поль Марат розглядає право на особисту безпеку, свободу та власність як природні права людини та її основні громадянські права, тим самим визначаючи, що забезпечення права людини, яка є громадянином, залежить від цієї держави, а не від інших або самої людини. Крізь призму особистої безпеки, яка позбавляє страху будь-якого гноблення, розкриваються ним громадянські права, що також передбачають особисту свободу, яка дає змогу правильно використовувати власні фізичні та моральні здібності й власність на різні блага, що дає змогу насолоджуватись усім, чим володієш [4, с. 11–54].

А. Петрянин та О. Петрянина визначають безпеку як забезпечений арсеналом легітимних сил, засобів та інструментів стан суспільних відносин, за яким реалізуються соціально значущі потреби людини і громадянина (особистості), надійно захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз його особисті права і свободи, забезпечується розвиток матеріальних і духовних цінностей суспільства, гарантується територіальна цілісність і суверенітет, а також функціонування і розвиток конституційного ладу правової держави [6, с. 176].

На нашу думку, безпека – це певний суспільний компроміс між індивідами, які частково жертвують своєю свободою та правами, що також є частиною

свободи в обмін на реалізацію захисту їхніх прав та свобод. Також у результаті утворення соціальних груп, а пізніше і держави, індивіди отримали певні гарантії їх дотримання та охорони у вигляді нормативних актів, законів, цінностей та певної політичної традиції прав. У правовому суспільстві безпека ототожнюється з певною сукупністю структур чи інститутів, які несуть відповідальність перед суспільством за додержання та охороною прав індивіда, тобто особиста безпека тепер залежить не так від людини, а як від держави. Цікавим парадоксом нашого часу, є те, що всі провідні філософські чи політичні теорії, концепції чи думки визначають потужний розвиток людини та її розуму, але чим далі ми розвиваємося тим більше постає питання безпеки. Бо цілком логічним є те припущення, що чим людина розумніша і чим більше починає себе поважати та цінувати, водночас і інших людей, тим меншою має бути загроза виникнення небезпеки. Також цікавим моментом є те, що з року в рік багато європейських та американських держав все більше витрачають на власну національну державну безпеку, ніж на безпеку самих громадян. Але водночас ми хочемо зауважити, що у сучасному світі існує так звана «істерія безпеки», де виникнення будь-якої безпеки є майже найбільшим жахом для «цивілізованих людей».

Важливо відзначити те, що забезпечення державою безпеки є визначальним для її характеристики. Тобто незалежно від політичного режиму безпеку як таку гарантувала кожна політична система минулого, теперішнього та майбутнього. Просто в різних політичних режимах та історичних періодах по-різному розумілося саме слово «безпека», роль держави та роль людини у системі (механічний чи органічний підхід). Також важливо відзначити те, що зменшення корінного населення в Європі та перетворення її на певну політичну, економічну та культурну метрополію, також стало важливим історичним фактором впливу на її розвитку за органічним підходом. Ми б хотіли ще відзначити пряму залежність таких двох понять як «безпека» – «політична культура», де існує пряма залежність від різноманітних моментів, наприклад чим нижча політична культура, тим вища загроза для безпеки індивіда в суспільстві (тоталітарні країни); чим нижче гарантування безпеки людини, тим нижчий рівень політ. культури, через нездатність системи зберігати та кристалізувати у собі еліту та виклик у населення небажання підкорятися державі, як політичній системі.

Також на питання, що таке «безпека» загалом? Можна відповісти і таким чином, що будь-яке посягання на «ваше» є протизаконним, якщо це «втручання» не передбачене законом або воно входить в інтереси держави. Наприклад, до сфери вашої безпеки відноситься особиста інформація, право власності на інтелектуальну працю, хоча це і є спірним, але водночас воно є ключовим для безпеки України. Тобто для багатьох громадян України питання власної безпеки чи рідних відноситься до пріоритетних, а неефективне гарантування безпеки сприяє еміграції населення закордон, а саме – в більш розвинуті країни.

В ідеальній моделі побудови держави та суспільства безпека в більшості своїх випадків не має заперечувати або обмежувати свободу людини, бо саме її порушення веде до виникнення небезпеки відносно розвитку людини. Але рі-

вень, який вищий ніж індивідуальний не слідує тим правилам, які притаманні для індивіда. Тобто одна людина прагне більшої свободи, але, наприклад, інша людина не підготовлена для неї, тому у більшості випадків вибір держави завжди іде до обмеження, бо вона гарантує більшу вашу безпеку. Тому, згідно з думкою Бенедикта Спінози, мета держави полягає не в тому, щоб перетворювати людей з розумних істот у тварин або автомати, а, навпаки, у тому, щоб їх душа і тіло виконували свої функції, не наражаючись на небезпеку, а самі вони користувалися вільним розумом і не змагалися один з одним в ненависті, гніві або хитрості й не ставилися вороже один до одного. Тобто в розвитку самої людини [8].

На нашу думку, для теперішнього рівня розвитку людини держава є єдиною суспільною організацією, яка здатна ефективно хоча і системно гарантувати безпеку людини. Хоч на даний момент часу існують різноманітні міжнародні військові, економічні, політичні чи екологічні організації, мета яких забезпечення безпеки самої організації, а не людини. Тобто теперішня політична система зацікавлена у збереженні постійного політичного середовища з процесом уніфікації та переведення всіх людей на спільну основу якби для їхнього блага, але водночас знищуючи саму свободу людини в її основі. Для чого потрібно збереження таких політичних організацій у вигляді держав, що тепер називається міжнародною та частково національною безпекою. Думаю відповіді на це питання є чимало, бо подібні питання виникали ще у ХХ столітті, на які намагалися давати відповіді великі мислителі цього століття, ми не володіємо знаннями чи досвідом, як в них, але час, який пройшов, дає нам певну перевагу в об'єктивності або більшій істинності відносно попередніх відповідей. Ми вважаємо, що відбувся серйозний системний перехід в плані не в балансу сил, а в плані форми, яку нова система прагне утворити. Ми прихильники «кібернетичного» пояснення функціонування системи під назвою держава, де проголошується важливість кожного життя та професійного розвитку кожної людини, що несе як великі витрати так і ще більше надбання для самої системи. Такий підхід частково перенісся на міжнародну арену, де в незалежності від ступеня впливу на саму систему або важливості в ній, кожний елемент є цінним, а його знищення є певною загрозою для існування такої системи. На жаль, збереження політичної одиниці не означає збереження її сутності, що переноситься на збереження сутності самої людини.

Під час нашого спостереження за системними змінами або функціонування самої системи ми помітили певну дуалістичність у провадженні заходів безпеки. Люди завжди вимагали від системи найбільш ефективну реалізацію заходів безпеки, тобто ліквідацію будь-якої загрози та недопущення її і ще раз. Це сильно вплинуло на саму систему, яка побудована не просто людьми, а яка бере за основу «людську душу» з її страхами та слабкостями. А сам критерій ефективності не завжди відповідає свободі людини, бо найбільш ефективно управляти, тобто гарантувати безпеку 10 однакових людей за своєю суттю, ніж 5 людьми з різним позиція, поглядами та бажаннями. Тому відбувається масова уніфікація ідеологій та культурних систем на міжнародному рівні, що виходить з рівня держави. Звідси випливає певна відносність самої безпеки та загрози

для неї, бо протидія завжди має відбуватися згідно дії, якої по суті нема. Ми вважаємо, що свобода це щось, що не можна визначити, описати чи утворити таку собі «прив'язку», яка буде уособлювати дане поняття та зміст цього слова. Бо будь-яке закріплення означає межі, що для свободи в її корінні є непритаманним. Тобто навіть у логічних конструкція людського розуму ці два поняття можуть існувати спільно до тієї міри, коли людина не боїться або не хоче бути вільною.

Свобода людини та індивіда позитивно сприяє розвитку політичної культури, як одного з головних елементів будь-якої політичної системи. Розвиток свободи особистості має значні плюси, але одночасно створює певні мінуси для політичної конструкції, а саме, виникнення системного бунту, поширення аморфності та недовіри до державної влади та загалом до держави серед населення, що утворює загрозу на різних рівнях для гарантування безпеки. Доволі часто можна почути різноманітні новини, які стосуються нашої безпеки на міжнародному рівні саме з боку людини. Тобто будь-яка загроза війни чи військового конфлікту стосується кожної людини незалежно від країни, тобто війна, як політичне явище, яке не походить від простого люду, є для нього смертельною загрозою. Будь-яка загроза війни чи наближених явищ породжують доволі цікаві та дивні емоційні настрої серед мас, а важливо те, що демократія – це влада більшості, а саме маси. Якщо маса боїться і прагне захисту, а держава пропонує заходи забезпечення ще кращої безпеки в обмін не обмеження певних ваших свобод, то думка, яка є відмінною від більшості, стає однією із загроз для безпеки також. У наші дні слово безпека стало для будь-якого українця більш важливішим та маніпулятивним через військові дії у східній частині України та окупації Криму. Саме зараз безпека самої політичної системи та окремої людини загалом має стати пріоритетним для органів державної влади у вироблені стратегії розвитку країни. Якщо прослідкувати всі періоди розвитку українського державотворення, то можна відзначити що гарантування безпеки є першим обов'язком держави, а саме – необхідність першочергового утворення армії, судочинства та інших силових та регулюючих органів. Але варто відзначити той момент, якщо держава буде більше звертати увагу на безпеку самої системи, а не людини та індивіда, то це може привести до тоталітаризму або авторитаризму, а подальше до розпаду. Також обмеження свободи веде до «закостеніння» самої системи, її слабкості та неможливості розвиватися, чим і суперечить «тотальній безпеці».

Підбиваючи висновки, визначаємо такі основні позиції:

1. Національна безпека або будь-яка безпека, яка поширюється на велику кількість людей не є співвідною з індивідуальною безпекою, тобто національна безпека уже породження політичної маніпуляції, яка не гарантує людині її свободи в цілому. Звідси випливає, що національна безпека породжена не для захисту людини, а для розвитку міжнародної політичної системи.
2. Також ми виділили доволі цікавий парадокс, що чим ми більше розвиваємося, тим більше потребуємо захисту з боку держави, що викликає у нас сумнів відносно справжнього розвитку людини, а не масової культури чи технологій. Для підтвердження цієї думки ми можемо використати той факт, що з кож-

ним роком кошти, які виділяються на безпеку країни та людей зокрема, тільки збільшуються, що прямо пропорційно відносно збільшення небезпек. Тобто те химерне явище, яке ми називаємо загрозою для безпеки громадян та держави в цілому можна порівняти з гідрою, тим часом називаючи цю битву вічною.

3. Залишається той факт, що найбільшу загрозу для людської безпеки несе сама людина, а не природні явища чи земні істоти.

4. Держава в даній політичній системі є поки єдиною суспільною організацією, яка може повномірно гарантувати безпеку та порядок серед людей, хоч і є тим агентом, який і не допускає більшого розвитку людини і є інструментом суспільного контролю та політичної влади еліти.

5. Також ми вивели відносність таких понять як «безпека» і «політична культура»; «безпека» і «свобода»; «безпека» і «політична культура».

1. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ: Дух і Літера, 2000. 600 с.
2. Горбатюк С. Є. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових вчень – до сучасної наукової думки. Вісник № 2 НАДУ при Президентіві України. 2016 р. 30 с.
3. Короткий словник філософських термінів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 32.fatal.ru/src/files_predmet/Philisophy/slovnyk.doc
4. Марат Ж. П. Избранные произведения: в 2 т. Москва, 1956. 320 с.
5. Петрушенко В. Філософський словник : терміни, персоналії, сентенції. Львів : Магнолія, 2006, 201. 352 с.
6. Петрянин А. В. Понятие безопасности: законодательно-доктринальные подходы / А. В. Петрянин, О. А. Петрянина // Юридическая наука и практика : вестн. Нижегородской академии МВД России, 2013. 173–176 с.
7. Современный философский словарь. Москва, 1996. 608 с
8. Спиноза Б. Богословско-политический трактат [Электронный ресурс] / Б. Спиноза. – Режим доступа: http://www.civibook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf
9. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.
10. Спенсер Г. Личность и государство. Челябинск: Социум, 2006. 205 с.

Наукове видання

**КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНОЇ 80-РІЧЧЮ
ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
І 145-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО ЗАКАРПАТСЬКОГО
ПОЛІТИКА І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО МИСЛИТЕЛЯ
АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

За зміст наукових праць та достовірність наведених фактів
і статистичних даних відповідальність несуть автори.

Підписано до друку 10.03.2019 р. Формат 60x90/16
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 10.7.
Наклад 65 прим.

Розтиражовано ПП Роман О.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1 Тел.: 61-23-51